

ІНСТИТУТ ШЕВЧЕНКА

ХАРКІВСЬКА
ШКОЛА
РОМАНТИКІВ

1

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКА ШКОЛА РОМАНТИКІВ

ТОМ ПЕРШИЙ

ВСТУПНІ СТАТТІ, РЕДАКЦІЯ
І ПРИМІТКИ А. ШАМРАЯ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
ХАРКІВ

1930

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Альбомі Укр. Друку”, „Картковому реєстру” та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Укрголоваіт № 1106, 15/III 1929.
Замовлення № 1537. Тираж 5.000.
A_b - 17³/₄ арк.

ВІД УПОРЯДЧИКА

Немає сумніву в тому, що публікування творів цілого покоління поетів, в наші часи уже призабутих, має безперечне значення і для істориків літератури і для широкого читача, поскільки ці твори зберігають силу хоч в деякій мірі впливати на нього. Готуючи до друку твори харківських романтиків 30-х — 40-х років — Шпигоцького, Боровиковського, Костомарова, Метлинського і інших, ми й гадаємо заповнити певну прогалину в історіях літератури і в ерудиції літературній читача. Треба сказати, що твори цих забутих уже письменників, крім Костомарова і Метлинського (вид. „Руської письменності“, що до речі його важко вже здобути), не то що видавалися, але не робилося спроб на вітві зібрати і розшукати розпорощений по старих часописах російських їхній літературний матеріал. В нашому виданні твори їх за хронологічним порядком мають скласти чотири томи. До першого увійдуть твори І. Срезневського, Л. Боровиковського і О. Шпигоцького, до другого — Метлинського, до третього — Костомарова, до четвертого — Корсuna, Петренка і С. Писаревського. Крім того, хоч і окремим виданням, але ж у цьому плані „Харківських романтиків“ вийдуть три томи поезій Я. Щоголєва. Таким чином, літературна школа 30-х — 40-х років представлена буде досить повно, але звичайно не вичерпливо. Не ставлячи в цьому передньому слові завдання детально з'ясовувати зміни й еволюцію романтичної школи (про це буде докладно сказано в розвідках до кожного тому), проте можемо відзначити, що осередками, навколо яких формуються групування романтиків, будуть для нас харківські альманахи, в яких вміщувалась продукція поетів тих часів. Таким чином „Український альманах“ (1831-го року) був тою організаційною формою, що з'єднав коло себе найстаршу генерацію харківських романтиків (Шпигоцький, Срезневський, Боровиковський), альманахи „Сніп“, „Молодик“ і нарешті „Южно-русский Сборник“ кінець 30 і 40 років об'єднують середню генерацію (Метлинський, Костомаров) і нарешті наймолодшу

(Петренко, Корсун, Я. Щоголев). Уже це дає віправдання такому саме розміщенню матеріялу по томах.

Ставлячи своїм завданням подати з одного боку характерні зразки романтичного стилю на початку ХІХ-го століття і з другого — маючи на увазі читабельність публікованого матеріялу, подаємо в цих збірках насамперед поетичні твори українською мовою, по спроможності повно, і вибір віршів російських. Хоч далеко не все надбання наших поетів, не позначене романтичними рисами, являється справді малоцінним і нечитабельним матеріалом, зосібна це сказати треба про байки Боровиковського, які передруковувалися аж два рази, але ж доводиться рахуватися з наперед означененою метою даного видання. Воно повинно представити типові зразки романтичної поезії. Щодо самих матеріалів, то вміщуємо тут не тільки твори вже опубліковані, але й не видруковані до цього часу, що їх пощастило розшукати в рукописних віddілах Російської Академії Наук, Пушкінського будинку, Публічної бібліотеки. За можливість користуватися цими матеріалами при цій нагоді редактор складає свою щиру подяку співробітникам цих установ.

A. Шамрай

ХАРКІВСЬКА ШКОЛА РОМАНТИКІВ

(Передні уваги)

Ставлячи своїм завданням в окремих статтях подати портрети представників романтичної до-Шевченківської літератури і висвітлити окремі характерні явища літературного і громадського побуту 30—40 років, мушу спинитися, бодай в загальних рисах, над питаннями принципового характеру. В чому полягає специфічна складність такої теми і її спеціальні завдання? Перш за все — в повній нерозробленості фактичній цього періоду української літератури, і друге — у великий плутанині, що існує в наших історико-літературних поняттях. Не можна сказати, щоб імена Срезневського, Метлинського, Костомарова, Петренка та інших не були відомі в наших літературних традиціях. Ще в старих підручниках історії української літератури (Петров, Даشكевич, Огопновський) находимо характеристики їхньої творчості, спроби з'явити їхню літературну діяльність в поезіями молодого Шевченка і т. ін., нарешті спроби висвітлити їх біографії на підставі матеріалу відомого, так що і зараз ми в деякій мірі можемо посилалися на них. Правда, не всі діячі того часу були відомі нашим історикам літератури — діяльність О. Шпигоцького, Л. Боровиковського - поета були для них порожнім звуком, але ж кінець - кінець старим історикам літератури доводилось рахуватися з наявністю фактичного матеріалу, просто не мали вони можливості використувати в свій час рукописні фонди. Але ж переважно мали ми занадто схематичні портрети поетів - харків'ян, без детальної і поглибленої характеристики, як засобів їх письма, так і того цілого літературного руху, що його вони репрезентували. Велична постать Шевченка ніби потьмарила роботу його попередників. В сприйнятті близьчого до того часу покоління критиків до-Шевченківська література характеризується трьома славними іменами — Артемовського-Гулака, Котляревського і Квітки-Основ'яненка. Вивчаючи джерела Шевченківської поезії, зверталися до російської і польської літератури, і найменше цікавилися літературною діяльністю його українських попередників. Знаменний

факт, що найбільше свідчить про необізнаність з українською літературою 30-х — 40-х років.

Характеристики окремих поетів цього часу в старих підручниках звичайно не поширювалися до сумарного огляду творчості цілого літературного покоління 30-х — 40-х років. Визрівання нових поглядів на українське письменство і його завдання, шукання нових форм літературних, як воно виявилося в літературній практиці і в статтях критичних, організація журналістики — словом те, що ми звемо літературним життям в широкому значенні, процесом в його активних, характерніших виявах, що становить так би мовити *faculté maitresse* того чи другого літературного покоління, — таких питань до цього часу навіть не ставили. Звичайно, основна тенденція, під знаком якої йшло формування смаків молодого покоління — захоплення фольклором, великий вплив народної пісні на стиль наших поетів 30-х — 40-х років була одзначена уже давно (Пипін, Петров, Дашкевич, Огоновський і інші), але яке місце посідала в їх творчості народня пісня, як захоплення пісенним матеріалом впливало не тільки на стиль, але й на психоідеологію наших перших романтиків, відповіді якоїсь задовільної в старих працях ми неходимо.

Те саме треба сказати і про інше, не менш важливе, питання для висвітлення початків нашого романтизму, як модифікувалися в поглядах наших романтиків доктрини нової літературної школи, піднесені на Заході, і які причинили своєрідних особливостей що ними позначаються фази нашого романтизму поруч з літературами іншими.

Нарешті еволюція українського романтизму, від творчості перших харківських романтиків до Шевченка і потім пізніші його шляхи в 60-х і 70-х роках. Словом, перед дослідниками непочате поле для роботи, і роботи не одного року.

Почати хоч би з нібито безсумнівного питання про час зародження нашого романтизму — і ми потрапляємо на низку суперечностей, що їх находимо у відомих уже спробах періодизації української літератури, суперечностей, які взіжко між собою погодити. Дискусія про хронологічну канву, за якою відбувалася зміна літературних шкіл в українському письменстві, почалася з появи книжки Дашкевича „Огэыв о сочинении Г. Петрова „Очерки новой украинской литературы XIX - го столетия“. Петров, як відомо, уявивши вже усталену в російській літературі схему зміни шкіл, псевдокласичної, сентиментальної, романтичної і т. ін., спробував застосувати цю схему до характерних проявів українського літературного процесу, дещо деталізувавши її відповідно до своєрідності української літератури, як, напр., „період національної літератури“, до якого він відносив творчість Шевченка, Костомарова, Куліша, одночасно зародження романтичних смаків до 30-х років XIX - го століття. Проти такої схеми і п'явстав Дашкевич, заперечуючи доцільність і об'єктивність такого поділу і головне під-

креслюючи своєрідні прикмети української літератури, що не можуть, на його думку, вклалися в усталені схеми періодизації інших літератур. Для нас важливо власне в його аргументації посилання на захоплення „народністю“, цебто на захоплення фольклором, що було, як відомо, дуже типове для певної стадії романтизму. На його думку, ці симпатії до фольклору в українському письменстві виявилися на самому початку XIX - го століття. Не находить він у творчості наших перших письменників ні впливу літературного класицизму, ні сантименталізму, навпаки — „исходным пунктом в развитии украинской литературы была любовь к своей народности, естественная, а не привнесенная извне, потребность самовыражения на родном языке, привязанность к родному слову. Эти двигательные начала постепенно усиливались по мере развития самопознания и самосознания“. (Ст. 103). І далі „любовь к своей народности, выразившаяся у Метлинского и у других поэтов, была главною двигателем силою новейшей украинской литературы, как и многих других литератур XIX - го века“. (Ст. 105). З цього погляду Дашкевич не бачить істотної ріжниці між творчістю Котляревського, Артемовського - Гулака і пізнішими українськими поетами — основні риси гумору і деякого сантименталізму, „вытекающего из сущности народного характера“ — однаково можна побачити в тій чи іншій мірі і в творчості письменників пізніших. Словом — „Карамзин, Озеров, Жуковский подражали французам и немцам, а в украинских произведениях Котляревского и Гулака-Артемовского сразу вдоворился реализм и живая народная речь“. (Ст. 88). Якою б не здавалася довільною тенденція автономізувати українське письменство від загального європейського руху, але в ній виявляються певні принципи, до яких треба приглянутися пильніше, перш ніж заперечувати їх. В широкому і докладному описові літературного процесу на Україні в першій половині XIX - го століття дає себе пізнати намагання автора довести, що попередній до романтичного періоду етап в українському письменстві був часом ще не усвідомленого як слід потягу до народної творчости, що потім у праці романтиків знайшов „свое идеологическое выражение“. Не важко помітити, що в розвиткові історико - літературної думки на Україні в XIX - му столітті погляди, висловлені Дашкевичем, повторювалися і деталізувалися, витіснивши схему Петрова, найшовши своє докладне обґрунтування у відомій книзі С. Єфремова „Історія українського письменства“, що з'явилася вже на початку ХХ - го століття. На думку Єфремова, українські письменники починають з живого вивчення народу, його повір'їв, легенд і т. ін. і кінець - кінцем якби не була малоподібна „Енеїда“ Котляревського до того, що ми звичайно узиваемо романтичною поемою, проте імпульси, що змусили автора взятися за перо, ті самі, що водили і рукою романтиків — захоплення народністю, національна свідомість і т. ін.

З 1924-го року з'являється книжка М. Зерова „Нове українське письменство“, в якій автор спробував відновити схему Петрова, тільки змодернізувавши її і давши докладніше обґрунтування певним періодам нового українського письменства. М. Зеров встановлює ті ж основні стилі в розвиткові нової літератури, не вдаючись в деталізацію їх, як це зробив, не зовсім влучно, М. Петров. Перша половина XIX-го століття в українському письменстві репрезентується, за М. Зеровим, двома стилями — 1) доба класичних пережитків та сантименталізму (перші 30 років XIX ст.), 2) доба романтичних поглядів і форм (з кінця 20-х років до кінця 60-х). Ця схема найшла загальне визначення і популяризується тепер часто в історико-літературних розвідках (див., напр., „Українські Пропілеї“ під ред. І. Айзенштока). Власне лише в рецензії акад. С. Єфремова на цю працю находимо принципове розходження, заперечування тенденції „зробити українське письменство початку XIX століття лиш провінціяльною паростю літератури російської“.

Не будемо входити в розгляд доцільності цих схем періодизації українського письменства, згадавши про них побіжно у зв'язку з поставленим питанням про початки романтизму. Визнаючи рацію і за Петровим, і за Зеровим в їх спробах диференціювати явища нового українського письменства і зв'язати його з розвитком письменства світового, не можемо однак цілком зігнорувати і поглядів, висловлених, скажемо сумарно, і народниками. Справа, звичайно, не тільки в тому, що, як каже І. Айзеншток, народникам за всяку ціну хотілося ізолювати українське письменство від російського і довести за всяку ціну, що воно виникло „з глибини духу народного“, а в тих в історично-незаперечних фактах, які, не порушуючи схеми, запропонованої хоча б М. Зеровим, вносять деякі корективи до неї, зумовлені особливістю історико-літературного процесу на Україні. Нам здається принаймні, що тенденція народників стерти ріжницю між діяльністю Котляревського і його близьких наступників з молодшими представниками дошевченківської літератури має одну рацію — саме хронологічну попутаність в змінах літературних жанрів на початку XIX століття. Погоджуючись без застереження з тим, що зародження романтичних смаків припадає у нас на 30-ті роки, як думає Петров, чи на кінець 20-х, як гадає Зеров, — все ж мусимо дати деякі потрібні пояснення.

Не будемо зараз спинятися на визначеннях романтизму, дуже складних, суперечливих, багато бо фактів ідеологічного, літературного порядку зв'язується з романтизмом, але немає сумніву, що доба так званого раннього романтизму в світових традиціях відзначається саме великою зацікавленістю фольклором, спробами стилізації народної пісні, популяризацією пісенних тем і т. ін.

Досить навести кілька прикладів з літературної продукції на початку XIX століття, щоб побачити, що ця цікавість до народ-

ньої творчості пробуджується значно раніше. У 1819 році виходить етнографічна збірка Цертелєва, у 1825 році „За Німан іду“ С. Писаревського, у 1827 - му збірник Максимовича, в 1828 - му низка віршів Боровиковського, Шпигоцького й інших, і тільки в 1834 — перший том „Малороссийских повестей“ Квітки, представника старшого покоління. Краса і художність народної пісні, як зразок для наслідування, як матеріял не тільки для пародії — була заманіфестована ще на початку століття. В передмові Цертелєва до збірника дум відчуваємо вже це: „Вообще же в песнях малороссийских все просто и благородно... Прекрасные Осиановы описания бури едва ли заключают в себе более живости и верности... Малороссийская поэзия чувствами исполнена. Вообще проглядывает в оной тихое уныние, повсюду сопутствующее поэту... Сочинитель, конечно, не имел никакого понятия о правилах поэзии; не знал ни Горация, ни Буало, ни Батте, ни Ешенбурга — но природа, щедрая к любимцам своим, внушила ему счастливые выражения...“

Так само пісні, як художньо-естетичний факт, хоч і несміливо, але ж використовуються представниками так званої традиційної школи „Наталка - Полтавка“, „Москаль - Чарівник“ Котляревського, твори Білецького - Носенка та інших. Не виходячи в цілому за межі засвоєних смаків і традицій літературних, вони, може мимоволі, відбивали, хоч і несміливо, „ дух часу“, могутній потяг до народної творчості в її „сокровеннейших глубинах“. Не випадково й те, що творчість наших попередників романтизму позначається у якісь мірі рисами синкретизму — Котляревський пише поруч „Енеїди“ і „Наталку - Полтавку“, Білецький - Носенко, письменник продуктивніший, хоч і безталанніший за Котляревського, пише „баллады на малороссийском языке — числом 15“, пробує своїх сил в романці „Я загадую тебе, ты на умі одна“ і перекладає російською мовою Шіллера; нарешті, Гулак - Артемовський пробує перекласти баляду Гете „Рыбалка“, намагаючись зберегти серйозний тон, такий неподібний до його маніри в „Гараськових одах“. Цих тенденцій, хоч як би вони несміливо виявлялись і яке б скромне місце поруч жанрів, навіяних літературою XVIII століття, не посідали, замовчувати однак не доводиться.

Не менш цікавими для розв'язання проблеми про зміну літер. стилів є для нас оцінки і ставлення молодого покоління до роботи своїх попередників. В той час, як у російській літературі кипіли завзяті бої поміж класиками і романтиками (полеміка між „Вестником Европы“ і „Московским Вестником“ та „Московским Телеграфом“), як піддавалися жорстокій критиці доктрини нової літературної школи, в цей час на Україні між „батьками і дітьми“ панує зворушлива згода. Не тільки там не підноситься рука в дітей на батьків, а, навпаки, в своїх полемічних виступах за суверенітет української літератури проти російської критики вони

раз - у - раз, як безсумнівний довід її буття, її оригінальності, підносять твори своїх попередників. І. Срезневський в листі до Снегирьова, обстоюючи тезу, що українська мова не „наречie, а язык“ і має право на своє власне існування, на довід своєї думки посилається якраз на твори своїх попередників. „И почему же глубокомысленный Сковорода, простодушный Котляревский, богатый фантазией Артемовский, всегда игривый, всегда увлекательный Основ'яненко и еще несколько других, польстивших обещаниями и надеждой выждать от них что - нибудь достойное Украины — почему должны они остаться одни в доселе дикой пустыне украинской литературы“. В іншому листі він признається, що Артемовський - Гулак був його учителем - „наставником“, що розбудив у нього любов до всього українського і охоту працювати на полі української літератури.

Нарешті становище серед молодого покоління Квітки, що виступив із своїми українськими оповіданнями на схилі свого віку і хронологічно пізніш, ніж перша фаланга представників романтизму (Боровиковський, Шпигоцький, Срезневський) — так само цікаво змальовувε взаємини між двома поколіннями української інтелігенції. Організований виступ молодих поетів в „Украинском альманахе“ 1831 - го року, перші випуски „Запорожской Старины“ Срезневського 1833 - го року, жваві язикові суперечки, на яких зосередило увагу молоде покоління, поширюючи межі української літератури, утворило атмосферу живого літературного руху, що безперечно вплинула у якісь мірі і на напрямок літературної роботи Квітки. У якій мірі — не ставимо цього питання, але значенне те, що вихід у світ „Малороссийских повестей“ збігається в часі з першими спробами молодого покоління від одиноких аматорських „вилазок“ перейти до організованих об'єднаних виступів. У спогадах Корсuna про Костомарова, в листах Квітки до Краєвського виразно виявляється органічна сконтактованість виступу Квітки з роботою молодого покоління. „Важливо для нас е те, що, виступивши в 30 - х роках XIX століття з своїми первими повістями, літній харківський дворянин, недавно маршалок, — він став природним спільноком харківської і нехарківської літературної молоді української, загальнозвінаним її шефом“. Варто приглянутися до того, як активно виступає він перед впливовими російськими приятелями в перших українських позвах до російської критики і читача, аргументуючи „реальність“ української справи результатами роботи молодого покоління. „О желании Вашем,— пише він до Краєвського,— поспорить с нами печатно я передал здешней ученой молодежи. Это надо видеть, как все это словесие закипит, забурлит, хватается за перья писать против „Отеч. Зап.“. Не знаю — напишут ли, но многие собираются... Дайте нашим юношам возмужать, опериться, т. е. познакомиться с пером, они докажут и утверждят, что великорос. язык есть только нареч-

поглиблює і поширює надбання, що його виявила попередня фаланга романтиків. Низка альманахів — „Молодик“, „Южно-русский Сборник“, „Сніп“, видання окремих збірок творів Костомарова Метлинського і інші — свідчило про поширення нових тенденцій. Від несміливих спроб перекладної літератури молодші поети переходят все більше до оригінальної творчости, пробуючи своїх сил в складніших формах романтичної поезії, як, напр., трагедія Костомарова „Переяславська ніч“. Зв'язки з сусідніми літературами (польською і російською) поширюються спробами засвоїти мотиви й форми інших слов'янських літератур.⁷ Закордонна подорож Срезневського на початку 40-х років була першою спробою зав'язати тісніші стосунки між чеськими і українськими письменниками. В чеських збірниках відтоді зустрічаються щораз частіше твори харківських поетів в перекладах Челяковського і з велими прихильними коментарями Ганки, в свою чергу Метлинський, Костомаров і інші перекладають твори чеських, словацьких і південно-слов'янських поетів. В цих зародках взаємного інтересу крилися не тільки можливості збагачення літератури української новими мотивами, але готувався ніби ґрунт для теоретичного обґруntовання проблеми „народності“ і „слов'янства“ — характерної в розвиткові романтизму в слов'янських літературах. Слов'янофільські ідеї в листах і літературних виступах Метлинського і Костомарова зустрічаємо раз-у-раз. І разом з тим поглиблюються думки і про українську національність, як племено слов'янське.⁸ Алеж харківський період романтизму, перші ідеологічні виступи молодих письменників, ще не ставлять завдання розв'язати право української національності на вільне політичне існування, проблема, що поставлена була в діяльності Кирило-Методіївського братства. Критичні виступи Костомарова в „Молодикові“ тільки поглиблюють і „організують“, так би мовити, твердження про „Малороссию в словесном ее значении“. Законність і право існування української літератури в доброзичливому сусідстві з літературою російською, думка, що її висловлював не раз і старий Квітка, находить у його статтях тільки більш докладне обґруntовання. Алеж за межі цієї „культурної автономії“ наші поети не йдуть, в своїх віршах і листах недвоязично підкреслюючи лояльність до тодішнього державного режиму. Кілька віршів Боровиковського (з прославленням дінців, вірних діток царя руського), гімни Метлинського на честь „царству білого царя“, що „широко розіслалося“, і т. ін. безперечно говорять, що в політичних своїх симпатіях покоління романтиків харківського періоду формально мало чим різнилося від своїх попередників. Але така лояльність до тодішніх порядків в поколінні письменників, що далеко сильніше відчували і розуміли, ніж їх попередники, одмінність і історичну виправданість українського письменства, змушує нас пильніше приглянутися до питання

про так звану „національну свідомість“, як вона виявляється в творчості письменників цього часу. Для сучасних істориків літератури, як Зеров, наприклад, поєднання українських симпатій з ідеологією російського патріота пояснюється в той спосіб, що письменники дивилися на свою літературну працю як на розвагу, не надавали їй серйозного значення і тому любісінько погоджували ці нібито діаметрально протилежні речі, не визнаючи трагедії „двоєдущія“. Якщо можна визнати такі твердження слушними щодо Котляревського, Гулака-Артемовського, то ледве чи так легко з'ясувати собі справу з ідеологією наших романтиків. З одного боку, не доводиться закидати їм легковажного чи несерйозного ставлення до завдань української літератури, але так само не можна заперечувати і того, що поруч з цим уживається у них і загальноросійський патріотизм. Мало того, не тільки визнання, але й виразне підкреслення формули — „білій цар і слов'янство“, хоча б у того ж Метлинського свідчить не так за легковажне ставлення до завдань української літератури, як появляє риси певної, може й неусвідомленої як слід ідеологічної програми. Ніякого протиріччя тут по суті немає, коли скажемо, що платформа ця вкладалася в формулу — „Україна, як складова частина слов'янського світу під егідою білого царя“. „Малороссия в ее словесном значении“ була не то що недодуманою до кінця формулою, а виникла із системи поглядів, що ширилися межі московськими і почали західніми слов'янофілами того часу. Патетичне запитання Пушкіна „Славянские ль ручы сольются в русском море“ найшло в публіцистичній і літературній роботі Аксакових, Погодіна, Хомякова і інших своє поглиблення й деталізацію. Консервативні по суті представники дворянської інтелігенції, вони підносили формулу „цар і слов'янство“, як гасло майбутньої Росії, як щось нове, що має відновити громадські відносини у всьому слов'янському світі. Не кар'єрні, мабуть, міркування спонукували їх до такого палкого патріотизму, бо ця формула ледве чи мала відношення до тодішнього петербурзького уряду. Цар у понятті слов'янофілів був ніби символом, що повинен об'єднати увесь слов'янський світ. Це царелюбство, так би мовити, „ідейне“ і теоретичне, і про нього можна сказати те, що говорив у свій час І. І. Панаев про патріотизм Бєлінського в певній фазі його ідеологічного розвитку.

„В начале и половине 40-х годов мало обращали внимания на русскую литературу, существование ее едва замечали. Правительство не только не чувствовало необходимости в пособии литературы, но оно одну мысль об этом сочло бы до крайности дерзкою. Если бы оно узнало, что самовластие его осмеливаются укреплять на каких-то философских формулах, оно наверное бы вжало рот своим непрошеным защитникам. Силу свою оно основывало на миллионах штыков, а не на философских бреднях.

Считаться в это время архимонархическим публицистом не было никакой выгоды, и те, которые заподозривали Белинского в лести и в подкупе, обнаруживали только свою смешную наивность и непонимание дела. Статьи Белинского о „Бородинской годовщине“ прошли совершенно незамеченными правительством, а если бы они и были замечены, то нет никакого сомнения, что Белинскому было бы сделано внушение не вмешиваться в дела, не касающиеся литературы“.

Треба сказати, що і на доктрини московських слов'янофілів уряд дивиться підозріло, відомі факти, коли цензурному комітетові давались інструкції особливо пильно приглядатися до писань цих патріотів, особливо в частині про об'єднання слов'янства в одну сім'ю. З погляду урядового слов'янські ідеї були явищем небажаним з огляду на „сохранение дружественных отношений с соседними державами“ і зокрема з Австро-Угорщиною. В свою чергу і московська інтелігенція, не зважаючи на свій патріотизм, стояла в опозиції до петербурзького уряду і до Петербургу, як до чогось поніменованого, ворожого „слов'янському духові“. Як відомо, представники чеського відродження до часів польського повстання 1831 року сходились з московськими слов'янофілами на цій формулі; находили спільний ґрунт у цих поглядах і українські поети 30-х — 40-х років. Тому то, не зважаючи на явно консервативну ідеологію, московські слов'янофили далеко уважніше і лояльніше ставилися до розвитку української літератури, ніж поступові западники,— розглядаючи її, як письменство одного з слов'янських народів, що є складовою частиною майбутньої слов'янської держави.

Тому то з такою охотовою і прихильністю вміщувано твори українських поетів на шпальтах таких журналів московських, як „Маяк“, „Москвитянин“, відзначувано з великою симпатією новинки української літератури й т. ін. Дружні, а іноді й приятельські взаємини Квітки, Срезневського, Костомарова, Бодянського — з одного боку і Погодіна, Снегірьова, Даля й інших — з другого, були виявом порозуміння на ґрунті спільноти інтересів.

Отже, слов'янофільська доктрина в московській, переважно, редакції була спочатку тою платформою, на якій порозумівались межі собою представники романтичної літератури й інших слов'янських національностей, в тому числі й українські поети 30-х — 40-х років.

Виразний нахил до ідеологічних концепцій, що виявився в роботі другого покоління романтиків, позначився безпосередньо і на літературній творчості і, особливо, в творах на історичні теми. Для Костомарова, наприклад, минуле України не екзотика, не матеріал для баляд і легенд, як це ми бачимо у Боровиковського, а живі літописи, з яких поет намагається зрозуміти „дух“ епохи.

З 1843-го року, часу переїзду Костомарова з Харкова, центром літературним стає Київ, де гуртуються навколо Шевченка, Костомарова, Куліша нові покоління інтелігенції, що в діяльності Кирило-Методіївського братства ніби ревізували доктрину слов'янофільства і разом з тим наново поставили національну проблему. В літературній роботі, починаючи, усілід за харківською традицією, захопленням пісенним і взагалі фольклорним матеріалом, чільні проводірі українського літературного руху — Куліш і Шевченко — переходят до тем ідеологічних, до громадської лірики. Кирило-Методіївське братство припиняє свою діяльність, але ж настомість у 60-х роках літературне життя розвивається в Петербурзі навколо «Основи».

Харківська місцева літературна традиція не завмирає і, що характерно, в творчості деяких своїх представників зберігає місцеві особливості, не піддаючись впливу Шевченка і його більших наступників. Ще в часи розвитку літературної діяльності Метлинського і Костомарова в харківських обставинах в альманасі „Сніп“ виступає третє хронологічно покоління романтиків — О. Корсун, М. Петренко, а в альманасі „Молодик“ — Я. Щоголев. Перший із них нічого нового не додає до зробленого уже харківськими його попередниками, популяризуючи форми ранньої романтики — баладу, народне повір'я і т. ін., і не визначаючись літературним талантом. Щождо другого, то невеличка його літературна продукція цікава для нас тим, що він чи не перший з харківських поетів перейшов від балядних і пісенних форм до рефлексивної, психологічної лірики, що так розвинулась у романтических традиціях інших літератур у зв'язку з Байронівською традицією. Таким чином, Петренко ніби виявляє нову фазу в розвитку української романтики, перейшовши від епічних народніх форм до романсу, елегії, медитації і т. ін. З таких же спроб почав і Щоголев в 40-х роках, але ж перервавши свою діяльність на яких два десятки років, він виступав уже як поет-епігон. В той час як українська лірика в 70-х роках кохалась слідом за поезіями Шевченка в громадській ліриці, він послідовно плекає старі форми романтичні — баладу, легенду, ідилію, що має формальну подібність до перед-шевченківської літератури; Але ж, не зважаючи на такий явний консерватизм, його літературна діяльність зберігає певне значіння, як діяльність талановитого епігона. Він удосконалює і поглиблює формально жанри, що виникли вже на початку 30-х років, доводить їх до художньої майстерності, якої не знали попередні поети. Разом з тим він мимоволі відбиває і нові тенденції, що ними позначилася лірика 70-х — 80-х років.

В таких, приблизно, формах уявляється нам розвиток харківської школи романтиків на протязі якихось 40 років. Звичайно, діяльність їх не замикалась в етнографічних межах Харківщини,

певні жанри й літературні уподобання, що ними характеризується харківська школа, находили відгук і в творчості інших поетів, не-харків'ян — Гребінки, Афанасьєва-Чужбинського, Забіли й інших, що своїми творами відбивають ту чи іншу фазу в розвиткові харківської школи. Виправданням такої локалізації харківських письменників може бути все ж таки те міркування, що Харків був літературним центром 20-х — 40-х років, що письменників інші відчували органічну спорідненість з харківськими традиціями і брали їх за взір для своєї творчості, а не навпаки.

Додамо, нарешті, що загальні твердження, висловлені схематично в цій передмові, найдуть своє поглиблення в окремих спеціяльних статтях, присвячених тим чи іншим питанням з історії харківської романтики.

ДО ПОЧАТКІВ РОМАНТИЗМУ

(1828 — 1836)

В нашому науковому літературознавстві маємо ще велики проріхи, як в нестійності принципів методології літератури, так і в дуже невеликій концентрації фактичних даних, що давали б простір для ширших синтетичних висновків. Не зважаючи на це, раз у раз чуються протести проти „документалізму“, проти „обоження“ факту в істор.-літ. дослідах, в значній мірі засновані на непорозумінні. Приводом до таких виступів є в ґрунті хибна думка, ніби увага до фактичної повноти при вивченні літературного явища стойть на перешкоді до синтетичних соціологічних висновків. Автори статтів проти „факту“ посилаються на методологічну безсилість старої історико - літературної школи, що, аналізуючи певні літературні явища, неспроможна була піти далі описування фактів, не в силі була піднятися до синтетичного узагальнення, до викриття кausalності певних літературних явищ в обстановці історичної епохи. Такого роду аргументація б'є мимо цілі — вона викриває теоретичну безсилість старої історико - літературної школи, але не може переконати нас у шкідливості сумлінного ставлення до фактичної докладності при опрацюванні якоїсь літ. проблеми. Що старанне вивчення нових фактів, хоч би й невідомих, ще не є історико - літературний дослід, то правда, але критичного і попереднього вивчення фактів, як першої стадії наукового досліду, не можна заперечувати і в нашему сучасному літературознавстві.

Треба признати просто шкідливими для розвитку науки про літературу подібні тенденції, що неминуче виплоджують хибні уявлення, ніби синтетичні соціологічні спостереження можна робити, не дбаючи про солідне опрацювання фактичної сторони питання. Це не так, і це може привести тільки до дискредитації методи, до перетворення її з принципіально наукової системи на інтуїтивні „открытия“, що розвіюватимуться, як дим, при опублікованні пари-другої невідомих ще фактів. А скільки зараз уже ми маємо таких „откровений“, скільки карточних доміків, які легко звалити першою парою фактів, що, на жаль, не попали до уваги дослідників.

Отже старі наукові традиції, що заповідали віймково обережне ставлення до матеріялу, критичну перевірку тих чи інших відомостей про письменників, докладне знання оточення і т. ін.—де все „добродетели“, яких заперечувати, мабуть, таки не доводиться, і тільки критична легковажність і непоміркованість може твердити, що опанування принципами методи цілком досить для історико - літературного досліду. Тому то цілком виправданим треба признати існування двох стадій історико - літературного досліду — попереднього критичного описування фактів, аналізи спеціальних явищ і потім уже доведення до певної класифікаційної стройності матеріялу. Зводити описування і систематизацію фактів до одної „наукової методи“ нікто тепер, звичайно, не зважиться, але ж признати її на тій підставі, як признається, припустімо, потрібність „систематики рослин“ в ботаніці, так само, очевидно, потрібно.

Такі міркування виринають самі собою перед дослідником не-порушеної ще проблеми про харківську романтичну школу 20-х — 40-х років XIX століття. Ні творчість окремих письменників того часу, ні загальне спрямування цілої літературної школи, ні ряд інших важливих проблем ще не поставлено, так само як не виявлена і фактична продукція харківських поетів, що і зазначалося вже в передмові. І тому зовсім природно дослідувати цього періоду відмовитися від наміру, безперечно фантастичного, дати суцільний синтетичний образ розвитку літературної школи, а спинитися на окремих проблемах, хоч може й головних, що висвітлити їх дає нам спромогу досить багатий фактичний матеріял, досі в більшості своїй ще не опублікований. Це будуть питання літературних традицій, що відбилися на творчості окремих поетів, проблеми ідеологічні, що зв'язані з романтичним рухом, питання модифікації усної творчості в літературних традиціях і, нарешті, питання літературного побуту. Так само не буде поставлено в належних маштабах і питання про романтизм, як літературну школу в цілому обсягові цього поняття, бо очевидна обмеженість матеріялу, що стосується тільки до т. з. раннього романтизму, не дає підстав трактувати про всеє той складний і суперечливий комплекс явищ літературного й ідеологічного порядку, що обнімається наличкою „романтизму“. Проблема романтизму в багатьох пунктах ще неясна і остаточно не вирішена, не зважаючи на величезну бібліографію праць, присвячених цьому питанню з розмаїтіших точок погляду. „Сотни страниц в научных исследованиях, посвященных вопросу о том, что такое романтизм, сотни ответов, данных с самых различных точек зрения, до сих пор не положили конца путанице, не развеяли тумана, внесенного этим термином в историю литературы, в частности русской“¹⁾).

¹⁾ А. И. Белецкий. Очередные вопросы изучения русского романтизма. Сборник „Русский романтизм“, 1927. Ст. 5.

На думку автора статті, наступив уже час ґрунтовного перегляду всього того, що гостинно затягалося старими істориками літератури під нессяжні склепіння малореальної будівлі, на фронтоні якої стояло таємниче — „романтизм“.

Невелика теоретична обґрунтованість старого літературознавства, на думку автора, не могла виховати у старих дослідників належного критицизму і відповідної обережності у доборі тих літературних фактів, що зв'язувалися з романтизмом. До романтизму притягалися факти різного порядку — і художні, і ідеологічні, і в результаті мрякуваті формули, такі ж туманні, як і філософія цієї літ. школи. Розв'язання найважливішої питання про стиль романтичної школи має розвійти, на думку автора, чимало непорозумінь традиційних і свіжо вироєлих. Не заперечуватимемо крайньої потреби студій над проблемами стилевих і жанрових ознак романтизму, але, очевидно, на черві і перегляд фактів ідеологічних і, перш за все — „філософії“ романтизму. Справа звичайно не тільки в тому, що до романтизму притягають факти художнього й ідеологічного порядку (як же інакше?), але в нечіткому уявленні про природу цих фактів. Я не думаю, що висвітлення стилістичних прикмет романтизму поставить останню точку і покладе кінець всяким „недоуменням“, зв'язаним з проблемами цієї літ. школи. З новою силою мусять постати проблеми ідеологічного порядку — літературний романтизм і ідеалістична філософія, ідеологічні основи захоплення т. з. „народністю“ і „національністю“, проблеми індивідуалізму, так само як і проблеми економічного й соціального порядку, що спричинилися до зародження і розвитку романтичної школи. Ми навіть насмілюємося думати, всупереч твердженням автора цитованої статті, що розмаїтість фактів, що підганялася під означення романтизму в старих наукових працях, як, напр., у відомій праці Замотіна „20 и 40 годы в русской литературе“, не то що потрапили випадково до романтизму, а, власне, тільки неясно і туманно окреслені, органічно не пов'язані в якусь цілість. Покоління інтелігенції, що брали участь в тій чи іншій мірі в творенні нової школи, відчували цю розмаїтість фактів теоретичного й літературного порядку, як ознаки нової літературної течії, — що бачимо з того величезного матеріялу „мнений“, висловлювань, хоч би в російській журналістиці 20-х — 40-х років XIX століття.

Не менше цікавого і навчального матеріялу подають і виступи опозиції, виступи принципових антагоністів романтичної школи, що в своїх критичних спостереженнях досить опукло підкреслювали нові змагання в літературі, хоч і відбивали їх у кривому зеркалі сатири. При всій неясності в багатьох пунктах загальні риси літературного руху першої половини XIX століття все ж таки досить сконкретизовані в науковій традиції і не викликають і зараз особливих заперечень. І якщо ми плутаємо-

в них, то, очевидно, винуватити треба не так самі факти, пов'язані між собою хоча б хронологічно, як умовність термінології (сантименталізм, ранній романтизм і т. д.), притягування до цих етикеток не всієї суми типових літературних фактів, а тенденційний і однобічний їх добір. Звичайно, в традиціях історико-літературних формулі ці стабілізувалися, але разом з тим щоразу виявлялися недостатніми, як тільки на увагу дослідників потрапляли факти літературні тої ж доби, не охоплені цими формулами.

В нашій роботі, як уже й сказано, ми не збираємося розплютувати проблему романтизму в цілому, бо матеріял, що подається тут до розгляду, не дає підстав для таких широких висновків. Ми будемо вважати своє завдання за виконане, коли нам пощастиє типізувати і класифікувати літературні факти харківського письменства 20-х — 30-х років за цими стабілізованими прикметами літературної школи, встановити генетичні зв'язки з аналогічними явищами інших літератур того ж часу.

Щодо методи нашої роботи, то, розбиваючи на окремі нариси, маємо орієнтуватися на той матеріял, що розглянатиметься в тому чи іншому нарисі. Говорячи, напр., про перші спроби перекладів з чужих літератур, головну увагу звернено буде на стилістичні аналогії; і, навпаки, аналізуючи мотиви „національної туги“ у віршах Метлинського, наприклад, мусимо робити висновки на матеріял громадських течій на Україні й поза Україною в ті часи.

Можна ще додати до цього, що, встановлюючи генезу віршів наших поетів 20-х — 30-х років від російської чи західно-європейських літературних традицій, не вважаємо за доцільне захоплюватися докладними бібліографічними дослідами, якнайповніше представити паралельні мотиви, теми, ганятьись за бібліографічною докладністю, як це робив, наприклад, М. Дашкевич у своїй відомій праці — рецензії на „Очерки“ М. Петрова, чи як робиться в новіших дослідах, напр. — в корисній праці В. Сиповського „Україна в російському письменстві першої половини XIX століття“. Беручи на увагу те, що типові теми й сюжети романтичної літератури досить повно виявлено і зайдим би було безплідне нагромаджування зіставлень і аналогій, ми встановлюватимемо лише факти функціональної залежності в творчості наших поетів від тих чи інших тенденцій в інших літературах того часу.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ГУРТОК І. СРЕЗНЕВСЬКОГО

(Зародження романтичних смаків на українському ґрунті)

Є тому причини, що українська романтична школа не має ще своїх дослідників, що період 20-х — 60-х років, час розвитку романтичних смаків, репрезентується покищо монументальною постаттю Шевченка, навколо творів якого фатально зав'язали дослідники, працюючи над цим періодом. Сяйвом свого генія він ніби потьмарює сузір'я досить численних поетів, переважно харківців, що писали перед ним і після нього. Літературна діяльність цих поетів, особливо попередників Шевченка, не завжди показана і імпозантна, в цілому дає досить цікавий і складний образ літературної школи, і погорджувати чи забувати за них було б історичною несправедливістю. Їх творчість — ніби невеличкі струмочки, що однак вторували шлях буйному потокові Шевченкової поезії, і з цього погляду вивчення їх є річ історично потрібна.

Дві, власне, причини, на нашу думку, стали на перешкоді до вивчення розвитку харківської романтики в цілому — бідність на виразно означені літературні постаті (за виїмком Щоголєва) і нескомплікованість їхньої діяльності в часі. Справді, не важко помітити, що серед поетів цього часу ми бачимо постаті, що подають тільки країні надії, але через тяжкі обставини надіям цим не пощастило спровадитися, або письменників, що виступали на літературному полі принагідно, не почуваючи в собі врожденних нахилів до літературної творчості. До таких, наприклад, можна однести М. Костомарова, О. Бодянського та І. Срезневського, що, готовуючись до наукових студій, пробували виступати спорадично і як поети, хоч і з меншим успіхом, ніж в науці. Але тут же виступають і поети безперечно обдаровані, що при інших обставинах могли б вирости на значні сили, але, мовляв, лиха доля стала їм на дорозі. (Таким є Оп. Шпигоцький, перекладач Міцкевичевих сонетів і талановитий, але нещасливий Левко Боровиковський, обидва з походження полтавці, але науково і літературними інтересами органічно зв'язані з Харковом.) Людей, буквально „гонимих судьбою“, одірваних від національного ґрунту,

одірваних од Харкова. „Застыла моя муза в холодной неприятной карапщине,— скажеться в листі до Срезневського із Курська Боровиковський 1830 року,— одела московские лапти и уже не запоет так, как певала в старину”... В такому ж тоні, ішо навіть більшим розпачем перейнято листи Шпигоцького, що поневірявся в той час у Москві на непоказній посаді в одній із московських друкарень. Не краще склалися обставини і для молодшого покоління харківських романтиків, що виступило в один час із Шевченком і навіть після нього. Досить відома літературна кар'єра талановитого Щоголєва, цього „непривітаного співця“, „самотнього лебедя“, що, почавши писати ще в 40-х роках, після різкої рецензії Белінського, „сломал перо“ і взявся за нього лише в 70-х — 80-х роках, виступивши як поет „в минувшем веке запоздалый“ і тому чужий молодому поколінню, що виховувалось під чаром поезії Некрасова і його українських наслідувачів. Що ми можемо сказати, нарешті, про таких поетів, як М. Петренко, що їх твори в значній мірі невідомі, та й не знаємо, чи лишилося щось із них, крім опублікованого.

Отже, як бачимо, українській романтиці не пощастило. 20—30 роки XIX століття, час розквіту романтизму в літературах польській і російській, час бурхливих змагань між класиками й романтиками, що надавали літературному життю такої громадської показовості і привертали до літератури увагу широкої публіки — час досить тихий в українському письменстві. Найвидатнішими постатями цього часу уважається в нас Артемовський-Гулак, письменник з цілком вже означеними і дозрілими уподобаннями, вихованими на традиціях попередньої літератури і тому в цілому чужий новим літературним тенденціям. Артемовський-Гулак, як і попередник його Котляревський, пише свої пародійні оди, що корінням своїми сягають до традицій XVIII століття — бурлеск, „комико-ироническая поэма“ і т. ін. Одинокі спроби його в романтичному стилі все ж не говорять однак за психологічне, так би мовити, сприйняття нової літературної школи. Епікуреець казенного маштабу, якому найбільше пасувала врівноважена мудрість Горація, він був органічно чужий патосові нової школи.

Але вже в кінці 20-х років народжуються в Харкові гуртки молоді з виразними симпатіями до нової літературної школи. І першим таким гуртком, об'єднаним на спільноті літературних інтересів, був гурток Ізмаїла Срезневського, пізніше відомого академіка-славіста, в кінці 20-х і на початку 30-х років. З організації цього гуртка і треба починати, на нашу думку, історію українського романтизму. Коло молодого, талановитого Срезневського гуртується його колеги по університету, перейняті цікавістю до української старовини, до української історії, захоплені в рівній мірі й новими літературними ідеями, що йшли з Польщі й Росії. Ядро гуртка складали імена маловідомі в українському

письменстві — Іван Розковшенко, брати Федір та Орест Євецькі, згаданий вже Опанас Шпигоцький і ще кілька. Л. Боровиковський тільки формально був зв'язаний з роботою гуртка, коли почалася його видавнича діяльність, і більшої участі в ньому не брав. З друкованими працями виступають вони вже на початку 30-х років, особливо після виходу у світ „Українського альманаху“ (1831), але ж з листування, в більшості своїй ще не опублікованого, що переховується тепер в рукописному відділі Академії Наук, можна бачити, що союз на ґрунті літературних інтересів утворився вже в 20-х роках ще в часи студентські. Це переважно молоді студенти, що з ентузіазмом відгукувались на нові ідеї, але ж пізніше, за винятком Шпигоцького, одійшли від українських літературних інтересів. Безперечно, для більшості з них захоплення українською літературою було тільки епізодом в молоді літа й матеріалом для приємних спогадів на схилі життя. Відома досить кар'єра Ізмаїла Срезневського, що, перебравшись у 40-х роках на професорування до Петербургу й пізніше обраний на академіка, не тільки одійшов, але навіть почував себе чужим до українських літературних справ¹⁾. Те саме треба сказати в тій чи іншій мірі і про інших учасників гуртка. Ів. Розковшенко, син поміщика Лебединського повіту на Харківщині (нар. 1809 р.), по закінченні харківського університету подався до Петербургу на посаду в Міністерстві Юстиції, потім кілька разів міняв посади, діставши, нарешті, місце помічника редактора „ЖМНП“. З 1839 року залишив Петербург і був призначений за директора тифліської гімназії, а в 50-х роках займав посади директора гімназії на Поділлі й Волині. У відомих спогадах А. Салтановського постать директора Розковшенка виступає в дуже несимпатичному світлі: він узивав його хабарником, одвертим кар'єристом і взагалі „казенным мундиром“, що так мало нагадує ентузіяста-романтика 20-х — 30-х років²⁾. Закінчив він свою кар'єру „бліскуче“ — на посаді голови московського цензурного комітету, помер 1889 року. Його літературні спроби тільки в 30-х роках зв'язані були з українською тематикою; перебравшись до російських центрів, він виступав у непоказній ролі другорядного віршописця, одзначивши лише літературну свою діяльність перекладами трагедій Шекспіра, під якими підписувався — Ів. Мейстером. Євецький Орест по закінченні університету дістав посаду службовця для особливих доручень при катеринославському губернаторі. Потім перейшов до Тифлісу на таку ж посаду, а з 1834 — службовцем для особливих доручень при канцелярії намісника Царства Польського.

¹⁾ Про життя і діяльність І. І. Срезневського мавмо ряд статтів у різних наукових виданнях. Чимало матеріалу дають збірки на честь небіжчика. Див. збірник *Пам'яті Ізмаїла Івановича Срезневського*. П., 1916.

²⁾ „Україна“, 1925, кн. 5. Ст. 107 — 131.

Паскевича. Потім він був віце - директором в канцелярії намісника і керівничим митного відділу. При переїзді до Варшави під впливом П. Дубровського, видавця „Денници“, захоплення Україною змінилось у нього на пансловистські тенденції. В 30-х роках надрукував кілька статтів на укр. теми : „Замечание на статью Хиджеу: Григорій Варсава Сковорода“ („Молва“, 1835, № X), „Несколько украинских народных загадок“ („Молва“, 1835, № X, „Универсал гетмана Богдана Хмельницкого“) „Московский Наблюдатель“, 1835, т. I. Русинская летопись („Телескоп“, 1835, № 29) і т. ін. Опанас Шпигоцький, з походження син дрібного дідича Зіньківського повіту на Полтавщині, після закінчення університету мусів виїхати до Москви, де обіймав посаду коректора в університетській друкарні; потім з 1843-го по 1851-й рік він служив у Петербурзі в Департаменті зовнішньої торгівлі Міністерства фінансів. Про життя його в цілому не маємо відомостей¹⁾.

Можна, мабуть, згодитися з автором розвідки „Из первых лет научной и литературной деятельности И. И. Срезневского“ В. І. Срезневським, що так визначав скалу українського патріотизму кожного члена гуртка. І. Срезневського, на його думку, — . . . „не могли не привлекать к себе поэтические думы, и музыкальные песни, и мало исследованная, полная интереса, история Малороссии, и богатство сохранившейся в народе живой старины, но он относился ко всему этому, как наблюдатель, исследователь, а не как патриот-украинец“. Бррати Євецькі, на думку Срезневського, мали бодай теоретичну цікавість до України, а „И. В. Розковщенко из всего кружка друзей И. И. Срезневского был наиболее холoden к Украине, хотя вообще был романтик в полном смысле слова“ . . . За одним тольки Шпигоцьким визнає Срезневський органічне почування свого національного походження — „Шпигоцький, малоросс по рождению, более всех членов кружка увлекался своей родиной“²⁾.

У всякім разі, хоч для більшості з них захоплення українськими культурними й літературними справами було епізодом, але епізодом, що оставил по собі тривкі сліди в українському письменстві, поклав початок народженню у нас романтичних уподобань. Року 1826 всі вони вступили на „ефіко-політическое отделение“, щебто на юридичний факультет Харківського університету, який закінчили в 1829 році. Тут на шкільній лаві ці „юристы по образованию, но не по призванию“, як каже В. І. Срезневський, заприязнились і на ґрунті особистих стосунків

¹⁾ В. И. Срезневский. Из первых лет научно-литературной деятельности И. И. Срезневского. Пгб., 1898. Ст. 4—6. В колишньому університетському архіві переховуються студентські справи членів гуртка.

²⁾ В. И. Срезневский. Из первых лет научно-литературной деятельности И. И. Срезневского. Ст. 4—5.

утворили гурток з певними літературними інтересами. Гуртки, як своєрідні ячейки літературні, особливо поширилися в добу зародження романтизму і були дуже типовим явищем в російській літературі на початку XIX століття (згадати хоча б ліцейський гурток Пушкіна та інші). Цілком зрозуміло, що університет, власне факультет, на якому побирали вони науку, ледве чи сприяв розвиткові їхніх літературних інтересів. Ясно, що діяли тут впливи і віяння позашкільні, і в першу чергу літературні впливи з тодішніх російських центрів. Приглядаючись до листування між собою друзів Срезневського, можемо напевне сказати, що це у значній мірі типовий провінціальний гурток, що нетворить нової літературної теорії, не вносить нових свіжих ідей безпосередньо, а популяризує впливи, навіяні, так би мовити, в „отображенном“ читацькому сприйнятті, ділиться враженнями від прочитаного, переживає з великою емоціональністю новини літературні і т. д. У всякім разі, цього гуртка не можна ставити нарівні хоча б з знаменитим „обществом любомудров“ 20-х років у Москві, що за проводом Венівітінова студіювало твори німецьких філософів - іdealістів (Фікте, Шеллінга та інших) і намагалось на ґрунті принципів філософії створити теорію нової літературної школи, чи петербурзькі гуртки, де виступав земляк — вихованець харківського університету, Ор. Сомов, з цікавими і на той час дуже змістовними статтями про романтизм. Ставлення до нової літератури у членів гуртка — це типове читацьке сприймання, де літературний матеріал усвідомлюється не тільки як певний стиль, чи певний напрямок, а переживається, як певне об'явлення, що впливає на світовідчування читача, на його емоції і т. ін. Улюблені образ, сентенція, афоризми, вичитані з модних книжок, стають невід'ємною властивістю захопленого читача в його способах думання, висловлювання і т. д. З цього погляду листування членів гуртка Срезневського має значний історико-літературний інтерес. Листи, як певна літературна форма, розвинулися ще в традиціях сантиментальної школи, були не менш популярні і в традиціях романтизму, тому то їх важливо вивчати, як першу ступінь підготовки до літературних дебютів, де ми знайомимось не тільки з читацькими враженнями, але й із спробами стилістичних вправ у новій літературній манірі.

Кінець-кінцем ми мало знаємо про роботу пionерів нашого романтизму в шкільні роки, бо ні протоколів, ні звітів засідань звичайно не було, і тільки в емоціональних спогадах Срезневського зустрічаємо згадки про ідилічні збіговиська друзів. „Ты может быть вспомнишь, — писав Срезневський до Роэковшенка 1833 року — наши заседания in 4: Theodore (Ф. Євецький) Josef (Джунковський, однокурсник Срезневського і приятель), Jean (Розковшенко), — Ismail и только. Незабвенное время! Theodore с конфетой в зубах, Josef с Кантом на устах, Jean с трубкой во

рту, Ismail с глупостью на языке. Прекрасный 4 or¹).— Листування між ними починається з 1830 року, коли друзі мусіли роз'їхатися, хоч і не всі, але підтримували, так би мовити, тісні організаційні зв'язки — Розковшенко в батьківському маєткові на Лебединщині, Євецький — в Катеринославі, Шпигоцький з 1831 року аж у Москві, живуть однак мріями в Харкові, планують видання альманахів, діляться літературними новинками й т. ін. Найдікавіші, може, листи Розковшенка, цього, на думку В. Срезневського, „ярого романтика“, що показують портрет провінціяльного ідеаліста, залюблена в модну літературу, що формує свої смаки під враженням першої прочитаної книжки і живе в мріях про свою прийдешню літературну кар'єру. Сама форма листів цікава і свідчить про те, якої ваги надавали романтики листуванню. Це величезні „послання“, датовані дуже часто кількома датами, як, напр., „11 час. утра, 2 час. дня“ і т. д., що говорять про те, якої ваги надавав цей молодий панич, спочиваючи в батьківській оселі перед виїздом на службу, листуванню. Це краще всього засвідчується його власними признаннями — „Тьфу! пропаст! Только что успел сочинить тебе послание и переписать да перечитать первую часть „Кавказского пленника“ — и уже вечер“. (Лист від 6 грудня 1830 року). Становлять листи цікавий конгломерат з уваг до свіжопрочитаних творів, виписок з них, віршів власного виробу і, нарешті, українських пісень, записуваних в рідній Штеповці на Лебединщині. Лектура і симпатії молодого Розковшенка виразно виступають майже у всіх його листах. „Я читаю прозу Батюшкова, когда расстроена душа и грусть обивается около сердца. Батюшков и Венивитинов доставляют бальзам для ран сердечных. О лучших свойствах сердца и нечто о морали, основанной на религии и философии, внесли в мою душу что-то сладостное. Как прелестна следующая его мысль: человек — луч божества, заключенный в прах, и если меня спросят: кто таков Батюшков? Я буду отвечать: на земле воплощенный ангел. Мечтатель Батюшков питает душу чем-то неземным...“

У визнаннях про власні переживання, у спробах давати пейзажі рідної місцевості раз у раз відчуваємо типову маніру романтичного стилю, ніби справді Розковшенко в листуванні випробовує сили до майбутніх літературних виступів. „Сегодня поутру я ездил с сестрою в Межирич на именины к Рубановой; он расположен на Псле у подошвы крупнейших гор. Во всю дорогу туман скрывал предметы от наших глаз, но когда мы начали доезжать, то солнце уже разгоняло туманы, и меня поразила картина самая очаровательная. Что я видел прежде в картинах, изображающих места Швейцарии и Италии, то было у меня перед глазами. Отдаленные горы казались нам облаками. Псел и

¹) В. Срезневський. Ор. сіт., ст. 6.

рукава, образовавшие озера, горели серебром...“ Навіяністю літературною, мотивами „мирової скорби“ відгонить од „признаний“ Розковшенка в листі від 3 грудня 1830 року. „Скажи мне, любезный друг, отчего бывает грустно? Ты, может - быть, будешь смеяться, но уверяю тебя, что с некоторых пор меня ничто не утешает. Мне чрезвычайно как грустно. На что я ни гляжу, все мне кажется, печаль превращает в мрачное и унылое. Я не чувствую ничего отрадного, мне грустно. Ах, как мне грустно! Одна мысль превращает в прах все мои мечты и все надежды, которыми я золотил мою будущность. Где бы ни был, что бы я ни делал, я предаюсь моим страшным мечтам. Я часто читаю стихи Венивитинова и „Череп“ (из Невского альманаха), они мне отрадны.

„Кончины памятник безгробной —
Скиталец — череп! возвести
В отраду сердцу ти повержен на пути —
Или уму загадкой злобной?
Не ты ли мост, не ты ли первый след
По океану правды зыбкой?“ і т. д.

I відповідна ідеологічна спрямованість листів, і лексичний та стилістичний кольорит їх говорить явно про навіяність певного гатунку лектури, що так популярна була в певних етапах розвитку романтичної школи, що за виразом О. Беселовського, викликала до життя „груды черепов и скелетов, сонмы призраков и мыслей на кладбище, все это — закутанное ночью или освещенное задумчивою луною... Слезы и мысли о смерти, безотчетное уныние стали литературной манерою, в меланхолию играли... У чувствительников явился свой этикет — наслаждение своим сердцем, нормированное рассудком, и новый флаг нередко прикрывал вожделение старой чувствительной элегии“¹⁾). I справді, такі вирази, як „печаль превращает все в мрачное и унылое“, „мысль превращает в прах все мои мечты“, „где бы я ни был, что бы я ни делал, я предаюсь своим мрачным мечтам“ — є типові кліше літературного стилю, а особливо останній вираз — варіяція з відомого віршу Пушкіна „Хожу ли я вдоль улиц шумных“ („Сижу ль меж юношей безумных, я предаюсь своим мечтам“). Свідчить про цю захопленість стилем і любовання ефектною фразою Батюшкова — „человек — луч божества, заключенный в прах...“

В менший мірі, алеж виразною літературною насиченістю позначаються листи молодого Срезневського до матері в період від 1829-го по 1833-й рік, листи, писані в Катеринославщині, де в цей час Срезневський був у маєткові поміщиків Подоль-

¹⁾ A. Beselovskiy. Жуковский, поэзия чувства и сердечного воображения. Птб., 1911. Ст. 36.

ських за домашнього учителя. Листи до матері, що їй молодий Срезневський откривався у всіх своїх таємницях і переживаннях, мало чим різняться в тоні від приятельського листування як тематикою, так і стилістичним оформленням. Ось зразок пейзажу: „На эти пожары любо смотреть ночью. Небо играет заревом, пламя и дым вются клубами. Днепр горит, и волны, переливающиеся через пороги, сияют мрачно радугою. И все тихо, и все глухо, как в могиле; только изредка вой волка пробудит спящих собак, или порыв ветра прервет тихий ропот порогов, и пороги взбурлят, и вспенятся волны...“ (З листа 1833 року від 27 лютого¹⁾).

Чи з другого листа: „Но какой вихрь! Часа в два пополудни показалось на противоположном берегу Днепра сизовато-пыльное облако. Пороги примолкли. Ветер завыл — и облако понеслось с быстротою молнии поперек Днепра, будто великан Иоптагеймский идет по вадымающимся волнам и давит их могучей пятой своей. Вот ближе, ближе, и рассыпалась вдребезги ступивши на наш берег — и взрывает крыши с хат, хлещет снопами соломы, свистит песчаным дождем, и рвется, и крутится!“ (З листа від 27 квітня 1833 року). В моді і звичаях тої підної на вірші доби були неодмінні виписки в листах з нових віршів, як це ми бачимо в листах Розковшенка, і природна потреба услід за укоханими поетами вміщати власні свої спроби, призначенні покищо тільки для адресата, як підleva до листовної прози. Розковшенко пише вірші Срезневському, Срезневський — Розковшенкові, брати Євецькі знову таки до Срезневського і т. ін. Цей „отображенний“ в читачівській практиці літературний матеріял ще виразніше, ніж листи, показує на літературні традиції, за якими молоді представники харківського гуртка виховували свої літературні уподобання. Ізмаїл Срезневський пише вірша „Забвение“, що його піддає жорстокій критиці Розковшенко в листі від 10 грудня 1830 року. „Нечто о твоем „Забвении“. Что это такое: быстро бурное стремление? Не лучше ли, смею спросить, выбросить „бурное“.

ст. 4. Исчезну в бездне я кипучей
Средь яростных его вершин.

Забвению неприлично, мне кажется, кипеть, и его валы должны быть тихие, но не яростные; в доказательство посмотри на реку забвения Лету“. Закидаючи своєму приятелеві пересади і недоречне іноді уживання романтичної фразеології, Розковшенко проте відповідає своїм віршем з неменшим наголосом на романтичні стилеві штампи в листі від 6 грудня

¹⁾ В. Срезневский. Из переписки И. И. Срезневского. К., 1901. Ст. 38. (Відбитка з „Київської Старини“).

1830 року. „... Тебе ответ на твое „Забвение“ и у меня готов, читай :

„Не верь забвению, друг милый,
Оно сынов поэзии бежит,
И дышет вокруг холодною могилой,
И глас его в моих ушах гремит
Печальнее, чем друга глас прощальный,
Страшнее песни погребальной...
В его об'ятьях дышет хлад —
И пылкая душа немеет,
Лишь бросит помертвельый хлад.
А сердце в страхе цепнеет...“

Поворіт уваги гуртка до захоплення студіями української народної поезії був ознакою літературного зростання, коли з читачів вони перетворювалися на письменників. Ініціатива в цьому захопленні українським фольклором безперечно належить Срезневському, що захопив і інших своїх приятелів - кореспондентів, спонукаючи їх до збирання пісень і дум, вже віддавна упорядковуючи свою так звану „українську скриню“. Але це загальне захоплення, що вилилось пізніше в цікаве видання „Запорожской Старины“, не було тим, з чого починалася нова ера в українській літературі — відомі факти, про які сказано вже було в передмові. — збірки Щертелєва, Максимовича попередили цю роботу. Справивши таке величезне враження на романтиків російських і польських, збільшивши інтерес, що був уже до того до української тематики, не могли не захопити ці збірники і представників харківського гуртка, органічно пов'язаних з культурним центром „волшебної Малороссії“, і стали тою історичною передумовою, що на ній розквітили інтереси Срезневського і його соратників до української пісні та історії. Очевидно, збірка Максимовича зробила найбільше враження на членів гуртка, бо ім'я його було пропором, під яким вони починали свою працю. Ентузіастично настроений О. Шильгоцький в листі від 9 травня 1832 року пише до Срезневського під враженням відомостей про підготовання першого випуску „Запорожской Старины“: „Прадуйся слuchaю, воспользуяйся слuchаем — вот перед тобою Максимович: довольно одного слова, одного имени...“ Чи це захоплення у Срезневського справді має якесь глибше коріння, мимо літературного інтересу, і справді свідчить про зростання національної свідомості? — Немає сумніву, що інтерес цей мав чисто літературний ґрунт і ледве чи випливав із свідомості про українську народність, як одиницю національну. Треба погодитися з думкою В. Срезневського, що в названій уже статті висловлює здогад про те, що і в молодих роках Срезневський виразно почував своє великоруське походження. Про це говорять його листи до матері за час подорожі до Москви 1829 року. „Вы знаете, маменька, как я люблю слушать рассказы Ваши и Ивана Николаевича о милой моей ро-

дине и русских; я желал подобно птичке полуденной, вскормленной на чужой стороне, полететь на свою невиданную родину; и полетел, и чем далее еду, тем более знакомлюсь с нею. Представте, маменька, как должно биться мое ретивое. Мы уже в Курске Вокруг меня все русское, все меня занимает... Я не в силах выразить чувств своих¹⁾.

В мое завдання не входить оцінювати методи і способи фольклорних студій харківського гуртка, завдання етнографічне (про це є спеціальна стаття В. І. Срезневського), мені важливо одзначити тут форми літературного інтересу до українського фольклору, як одного з чинників у побудуванні романтичного стилю і романтичних тем в українському письменстві, виявити психо-ідеологічні стимули цього інтересу до „народності“, як явища світового маштабу в зародженні романтичної школи.

Під аспектом таких і подібних уявлень відбуває свою подорож молодий Срезневський до Варварівки на Дніпрі на учительовання, і в листах до матері нотує свої враження від перших зустрічів „з народом“. „Только что у меня был мой хозяин. Молодчина. Лет 60 -ти, статный, величественный, так бы гетманскую булаву — да на коня; этакого украинца я еще не видал. Но более всего понравился он мне готовностью служить мне, как собирателю всего украинского. Во - первых, он мне наговорил пропасть преданий о Самаре. У меня сердце билось крепко, когда он мне их рассказывал, потом продиктовал песню про реку Самару, наконец, думу. Обещает еще“ (З листа до матері з Новомосковського. Враження від українського селянства, від зустрічі з представниками народу, укладається у молодого Срезневського в формах історично-архаїчних, він шукає в сучасному кольоритному й ефектному минулому, підпорядковуючи свої враження уявленням за книжками історичним образам).

Оселившись на березі Дніпра, недалеко від порогів, гомін яких нагадує йому образ козацького загону, він поринає в фольклорні студії. „Цок копыт конский, храпение, говор всадников, крик повелительный начальников, все это вместе — и вы будете иметь небольшое понятие о порогах,— пише він матері.— Не знаю, каково мне будет жить; но что я накоплю целую пропасть для своей украинской скрыни, то это так же верно, как дважды два четыре“. (З листа від 5 квітня). Тут на руїнах бувшого Запоріжжя захоплення Срезневського народною поезією доить свого апогею. Тут підготовляється до друку два випуски „Запорожской Старины“, готуються статті на історичні теми, до фольклорної роботи притягається ввесь гурток і широке коло знаних молодого Срезневського, хоч трохи зацікавлених українською поезією. Листування його приятелів цього часу виразно

¹⁾ В. Срезневский. Из переписки И. И. Срезневского. Ор. cit., ст. 8 — 9.

свідчить про інтенсивність збирання фольклорного матеріалу,— рідко який лист Розковшенка чи братів Євецьких не супроводиться текстами свіжосписаних пісень, загадок, уривків з перекладів, як щедра данина до „скрині“ Срезневського.

Знайомство з „Історією Русов“ викликає загальне захоплення гуртка і бажання розшукувати нові літописи. „Едва я начал рассматривать „Паризину“ (Байрона. А. Ш.)— пише Розковшенко,— как посланный мой к Яковлеву привез „Историю малой России“; я в сторону эротические и взялся за рукопись. С жадностью пробежал я страницы и имена гетманов... Завтра что-нибудь тебе выпишу...“ I далі в листах раз-у-раз ми зустрічаємо звертання до окремих сторінок цього улюблена рукоопису. Захоплений можливістю розшукати іще щось подібне, Ор. Євецький в листі від 1831 року пише: „Проживая летом 1831 года в имении моего дяди, я расспрашивал об оной (про літопис. А. Ш.) дяденьку и тетеньку. Дяденька сказал, что летопись отдана Маркову, а тетенька прибавила, что в дяденькином кабинете в шкафе есть много старой бумаги. Давай рыться. Нашел из этой, кажется, летописи — только, к сожалению, без всякой связи — несколько листов и отрывки из неизвестной рукописи — на заглавном листе „Сказание о казаках“. Ці захоплення фольклором, головним чином, та козацькими літописами, стали нібито за ґрунт, на якому, стоячи, молоді романтики віднайшли той національний матеріял, що відповідав смакам і тенденціям, навіяним європейською романтичною школою. „Если бы явился между малороссиянами гений, подобный Вальтер - Скотту, то я утвердительно говорю, что Малороссия есть неисчерпаемый источник для романов исторических. Ни Шотландия и никакая другая страна не может представить таких разительных картин, как Малороссия, особенно с XVI века“. Так пише Розковшенко в листі від 11 грудня 1830 року, висловлюючи, очевидно, думку і всього гуртка. Бо, як видно з листів, захоплення це зразу ж реалізується в ряді літературних спроб. Кожний намагається написати повість чи поему в „духе Вальтер - Скотта“. Невтомний Розковшенко хоче віднати із рукоопису „предмет“ для повісти, згадує про написання „полгави из повести“, де головним персонажем є син „известного гетмана Ивана Подковы“, згадує про думу на „смерть гетмана Полтора Кожуха“, обмірковує план поеми „о гетмане Петров'язке“, О. Євецький пише повість „на основании летописи“ „про Морозенка“, Срезневський—оповідання „Хмельниченко“, нарешті, Шпигоцький в листі від 1831 року згадує про свою повість „Українка“.

Ці всі спроби в більшості не побачили друку, але вони свідчать про інтересні тенденції, про „заряжені“ романтичними ідеями, а крім того—являються ключем для вияснення фальшованих дум у випусках „Запорожской Старины“. Але про це далі.

Отже, „гордая постать“ українського гетьмана, як героя вальтерскотівського роману, і український кобзар, як титанічний образ північного скальда — от та платформа літературна, на якій став гурток Срезневського, конкретизуючи впливи нової романтичної літератури і української місцевої традиції. { Робота гуртка виявилася конкретно у виданні „Українського альманаху“, „Запорожької Старини“, і становить, безперечно, першу спробу організації літературної школи. В 30-х роках гурток розпався, поступившись перед новими літературними організаціями, але, звичайно, йому першому належить ініціатива, і так повинно сприймати його діяльність в історичній перспективі. Як дивилися окремо члени гуртка на роботу Срезневського і свою — важко сказати про всіх, але безперечно, що для найбільш органічного українця в ньому, О. Шпигоцького, робота гуртка усвідомлювалася, як факт великої національної ваги, про що він ентузіастично пише Срезневському, почувши про вихід українського альманаху. „Поздравляю, душевно поздравляю тебе, юний літературний орленок, с первым порывом крыл твоих, смелым размахом своим сулящим многое - многое со временем. Но с нетерпением жду, жду и не доjdуся твоего милого дитяти — родного мне альманаха украинского... Милый Измаил! В каком я восторге! На постылой Московщине мне добрая доля сулила увидеть украинца. Как все воспоминания Харькова слились в нем одном, моем ненаглядном. Какие надежды он, чаровник, вселил в грудь мою, как сладко мечтать душой о славе нашей Украины, родной матери моей. О друг, ревнуй, ревнуй о пробуждении малороссийского гения и верь мне: твои труды будут оценены“.

„УКРАИНСКИЙ АЛЬМАНАХ“ 1831 РОКУ

„Украинский альманах“, що вийшов у Харкові 1831 року, становить собою перше видання подібного роду на Україні. Як відомо, у 1820, 1830 і 1840-х роках альманахи були надзвичайно поширені і дуже популярні в Росії. Можна сказати, що жоден з літераторів того часу, від Пушкіна і до якогось невдахи - борзописця, що ледве спромігся вибитися над рівень ординарності, не пройшов свого літературного шляху, минувши альманахи. Українські літерати, що намагалися йти на однім рівні з Петербургом та Москвою, так само пробували своїх сил в цій інтересній роботі і захоплювались альманахами. Алеж звичайно воліли вони ступити на новий самостійний шлях у цій роботі. Перші редактори альманаху, що з'явився на Україні, „Украинского альманаха“, якраз і дали взірець бажаного їм видання. Головна особливість цього першого альманаху була в тому, що редактори своїм завданням ставили надати йому місцевого чи національного кольору, зробити його українським і, до того ж, подати в ньому матеріал для дослідувача України. Таким чином, цей перший харківський альманах не був чисто літературним, а з деяким ухилом історико-літературним; це була його особливість і новина в російській літературі. Услід за „Украинским альманахом“ пішли й інші українські літерати, взявшись за провідну лінію в своїх роботах працю попередників. Такими були: „Утренняя Звезда“ І. М. Петрова (Харків і Москва, 1834 р.), „Киевлянин“ М. О. Максимовича (Київ, 1840 — 1841 р.), „Ластівка“ Є. П. Гребінки (СПБ, 1841), „Сніп“, „Український Новорочник“ О. О. Корсуня (Харків, 1841), „Молодик“ І. Є. Бецького (Харків і СПБ. 1843—1844), „Очерки России“ В. В. Пасека (СПБ, Москва, 1838—1842) і інші. Були однак місцеві альманахи, в яких не відбився український кольорит і які з таким же успіхом могли вийти чи в Москві, чи в Петербурзі; така, напр., видана в Харкові 1836 р. А. Кульчицьким книжка „Надежда“, собрание сочинений в стихах и прозе.

Видання „Украинского альманаха“ було задумано І. В. Розкошненком та І. І. Срезневським. Перша думка про видання альманаху

Срезневський

Портрет Срезневського 1853 року, підпис 1856 р.

з'явилася в лютому 1830 - го року. Першу звістку про нього подає в листі до Срезневського О. С. Євецький від 7 березня, 1830 - го року що в кінці січня 1830 - го року мусів розлучитися з своїми харківськими приятелями і вступити, як сказано було вище, на службу до Катеринослава. Певне, думка про альманах явилася раптом, як захоплення. В цей час у Харкові із старого студентського гуртка лишились І. І. Срезневський, І. В. Розковшенко, І. А. Джунковський, Ф. С. Євецький і О. Г. Шпигоцький. В листі від 7 березня 1830 - го року, відповідаючи, очевидно, на запрошення Срезневського взяти участь в „Альманахе“, О. С. Євецький розпитує приятеля про деталі наміченого видання: „Ізвести меня, какого содержания будет Альманах Розковшена и каким именем он хочет крестить это дитя свое, за неимением естественного“ потім просить повідомити: „когда, как и где будет печататься этот Альманах“— і повідомляє про матеріял, який є в його розпорядженні. Євецький, за словами Срезневського, вв'язував видання „Альманаха“ з одним Розковшенком, бо певно, що в листі було повідомлено, ніби кошти на видання лягають в значній мірі на батька Розковшена, що обіцяв підтримати задум сина і його приятеля. Це була людина досить заможна, тоді як І. І. Срезневський, заробляючи гірку копійку, і І. В. Розковшенко, що ще ніде не служив, не могли покладатися на кошти від передплатників, що їх, як це видно з листування, доводилося розшукувати з великими труднощами. В нотатці до „Альманаха“ услід за підзаголовком названо одного видавця: „издатель благодарит“ і т. д., так само, як і в нотатці на ст. р. 109. Але їх спільна, обох приятелів, праця над книжкою зробила їх співредакторами і співвидавцями, і тому то на обкладинці свого примірника „Альманаха“ І. І. Срезневський поставив нотатку: „издан И. И. Срезневским и И. В. Розковшевовым“, а в листі до Євецького від 23 - го березня Срезневський пише про видання „Альманаха“, як про спільну з Розковшенком справу.

„Ты просишь известить тебя о содержании Альманаха и о имени его,— пишет він в цьому листі.— Не хочеш ли быть крестным отцом ему — очень рады — хотя заочным. Имя ему „Украинский Памятник“. Содержание: поэзия, повести, мысли, анекдоты, рассуждения и пр. Словом все со вкусом написанное и ученое идет в Альманах Украинский. Пришли свои анекдоты и не забывай об обязанности доставлять мне все касающееся Малороссии. Альманах издан будет к январю 1831 - го года, я думаю — в Москве, ибо у нас печать гадкая. В нем участвует человек 25, и между ними много известных литераторов. Напиши что - нибудь юмористическое, но чтобы касалось Украины“.

Учасників, як видно з листа, було намічено досить; але з листів Розковшена видно, що доводилось підшукувати все ж таки співробітників. Назва „Украинский Памятник“ певно була

випадкова; бо услід Срезневський дав йому просте називисько „Украинский Альманах“. О. С. Євецький, між тим, почував себе в деякій мірі ображеним, не беручи близької участі у виданні. „Спасибо за честь бути крестним отцом вашого „Украинского Памятника“; но вы его уже и без меня успели окрестить, и так подарки, которых ты от меня требуешь, будут уже лишние“. Образу Євецького відчув і Срезневський і, певно перепрошуючись на словах (лист не зберігся), знову запрошує до співробітництва в „Альманахе“. „Под крещением,— писав Євецький — я разумею дати імя; не родившегося же еще нельзя именовать, а „Украинский Памятник“, по крайней мере іменем, уже существует. С большим удовольствием желал бы выполнить требование его родителей: что же делать? Неимущ. Когда вы что-нибудь решитесь из посылаемого тебе о малороссийских повериях и пр. поместить в нем, то, во 1-х, ни имени, ни фамилии моей не ставьте, а просто О. Е.; во 2-х, дашь мне прежде знать: может быть я прежде поправлю или переменю и т. п. Что же касается до повести о ведьмах, то, право, нет времени; может быть..., но не обещаю. У тебя все материалы — сам можешь составлять. Розковщенко трудится... поблагодари его за писание в твоем конверте, оно не укрылось от меня, хотя тепер хуже вижу, нежели прежде. Антикритики моей тебе нельзя будет поместить в „Украинском Памятнике“: она слишком длинна для этого; притом — признаться ли? — нет времени переписать; когда я тебя извещал о ней, мы были свободнее“. „Малороссийские поверия“ надіслав був Євецький в попередньому листі, але здається не для „Альманаха“, а виконуючи обіцянку „доставлять“ Срезневському „все касающееся Малороссии“. (Лист Євецького від 25-го квітня 1830 року). Зшиток цей зберігся в так званій „Скарбниці“ Срезневського; зшиток на 10 аркушів і має в собі: 1) „Предрассудок малороссиян“ (о дне ср. Пантелеїмона 27-го липня), 2) „Пословица малороссийская“, 3) „Поверие малороссиян“ (о ведьмах), 4) и 5) „Песни“ (поч.: „Ой чий же сей двір... Ой казали вражі люди...“), 6) „Суеверие“ 7) „Пословицы“, 8) и 9) „Поверья“, 10) „Еще нечто о ведьмах“, 11) „Малороссийские песни“, 12) О правой середе“ (преполовение), 13) „Еще одно суеверие малороссиян“ (обичай сажать или сеять в велику субботу) и 14) „Анекдоты“: 1. „Гаркуша“. 2. „Характер еврея“. Повість про відьом — це те, що Срезневський пропонував Євецькому розвинути в нападаному переліку під № 3 і № 10 і що було надіслано Євецьким пізніше в описі „Малороссийской свадьбы“. „В оной заключается — пише Євецький — еще одна вводная повесть — „Ведьма“, начало плана которой составилось в голове моей вскоре после твоего предположения и моего на оные ответы, а конец или развязка родилась при самом окончании уже сочинением сей в одной повести“. (Лист від 30-го травня 1830-го року). Оповідання

„Гаркуша“ майже в цілому з невеличким додатком увійшло в статтю Євецького, підписану NN, в „Украинском Альманахе“. „Анти - критика“, про яку згадується в наведеній з листа цитаті.— це згадуване в одному з попередніх листів (25 квітня 1830 року) Євецького до Срезневського заперечення М. Погодіну на його критичну статтю проти кн. „Істория русского народа“ Полевого. Таким чином, через те що один із близьких учасників „Альманаха“, і дуже зацікавлений в ньому, мешкав в іншому місці, і через те, що збереглись випадково листи Євецького і частково навіть відповіді Срезневського, досить опукло змальовується початок спільнот роботи захоплених приятелів — редакторів „Альманаха“.

Травень та червень 1830 р. пішли на збирання статтів; наприкінці червня, як Розковшенко вийшов до батьківського маєтку, загальні турбування по підготовці „Альманаха“ припинилися і лягли, головно, на одного Срезневського; Розковшенко дбав тимчасом про притягнення нових співробітників і передплатників. Дозволю собі навести уривок з першого листа Розковшенка до приятеля з дороги; становлячи чудову ілюстрацію до його романтичного настрою, воно знайомить нас із новою його діяльністю.

„Друг мой,— пише Розковшенко — я оставляю Харьков, оставляю с сердечным сокрушением и с болезнею в душе; будущее ничего мне не представляет, о прошедшем сожалею... Зачем тебя здесь нет, ты рассеял бы хоть немного туман моей горести. Но полно стерничать...¹⁾ Я раздал подписку для „Украинского Альманаха“ на 150 номеров пяти особам по 7 р. ас. экземпляр. Книгопродацу я говорил, он напишет хозяину своему в Москву, и если он согласится купить, то это несравненно лучше... Во - 1 - х, если мы будем печатать, то может быть контрфакторство, 2 - е — никаких нам не будет забот, 3 - е — наличные деньги; а то надейся на подписчиков! Если мы соберем подписчиков, то в таком случае можно выговорить число экземпляров для подписчиков и сотрудников. От Яковлева я поскорее пришлю статьи, и от Райдаровского тоже, если получу и кое - что свое. А ты в Цензуру пошли, то там книгопродавец рассмотрит и, может - быть, купит рублей за 600, или 800, или 1000, или 1500, или 2000 и проч. Вот еще что меня утешает: еду через Ахтырку, буду у Войновичева деревне Доброславовке... эти места доставят отраду мне: там я вспомню мое детство, вспомню Олимпиаду NN и... зальюсь слезами“. Ця цитата з листа Розковшенка своєю раптовою зміною настроїв дуже для нього типова: захоплення романтизмом, поезією — і тут же поруч спроби практичності, деяка діловитість, приперчена жартом.

¹⁾ Стерничать — від прізвища англійського письменника Л. Стерна (1713—1768), автора „Сентиментальної подорожі по Франції й Італії“, іменем якого називався новий напрямок в літературі.

Згадуваний в листі А. І. Яковлев під той час був на посаді коронного попечителя в карантині, з нагоди сильної холери, що поширилась по півдню Росії аж до Москви. Він чомусь дуже зацікавив Розковшенка, що, як це видно з його листів, домагався залучити його до учасників „Альманаха“ і кінець - кінцем дістав від нього слабенького вірша „Чигиринський козак“. З яким пітетом ставився до нього сам Розковшенко, можна бачити із вірша, що він умістив в „Українском Альманахе“ і присвятив Яковлеву, заховавши своє прізвище під ініціалами „А. И. Я.“.

„Зачем, певец уединенный,
Зачем пустынный словоей,
Не внемлешь музе вдохновенной?
Она пленительный очей
С питомца своего не сводит;
Тебя ж так нежно обняла,
Цевницу звонкую дала
И лавр бессмертия готовит“.

Згаданий в цьому листі Райдаровський,— мабуть, той Райдаровський, що належав до числа близьких учнів І. Е. Срезневського і що написав вірші на його смерть— „Мысли при гробе наставника моего И. Е. Срезневского“. („Український Вестник“, 1819 год).

Вже в другому листі Розковшенко підганяє свого приятеля з „Альманаху“. „Ты, я думаю, готовишь к цензуре рукопись,— пише він в листі.— Если что переписал, то, пожалуйста, пришли мне с первою почтою. Что ты еще нового достал?..“ В цьому листі він згадує, що, проїздячи через Суми, подбає про знайомство з Морачевським; таким чином, знайомство з Морачевським відбулося через „Альманах“, а не раніше. Тут же Розковшенко пише, що повідомить книгаря Глазунова в Москві про „Альманах“; він просить подбати про притягнення передплатників. Для української скарбниці Срезневського обіцяє він зногою боку прислати пісень „и скоро“; а ти,— знову нагадує він,— сделай одолжение, приши мне альманашные сочинения! Нарешті восени у Розковшенка зібрався весь матеріял для „Альманаха“, і на початку жовтня одправлено прохання до московського цензурного комітету, тоді певно й оголошення про „Український Альманах“, вилруковане в „Московских Ведомостях“ (1830 р., Ч. 84, від 18 жовтня). Текст оголошення такий: „Любители отечественной словесности сим извещаются, что в Харькове издается Украинский Альманах на 1831 год. Цена 8 р., число экземпляров будет отпечатано по числу подписчиков. Желающие получить сию книгу могут адресоваться в Харьков — в канцелярию Дворянского Депутатского Собрания¹⁾ издателю У. А“, цебто „Українскому Альманаху“. Ціна

¹⁾ І. І. Срезневський служив тоді в Харьковском Дворянском Депутатском Собрании.

книжки визначена певно в асигнаціях, щебто, як рахувати на срібло, виносить 2 крб. Оголошення про „Український Альманах“ було передруковане в грудні 1830 р. в „Тифлісских Ведомостях“. Відомості про дозвіл від цензури довго не доходили до приятелів, хоча „Альманах“ дозвіл на друкування дістав дуже швидко. Розковщенко впадав у розpac. „Судьба нашого Альманаха очень плачевная,— писав він до Срезневського,— он не избежал холеры, и, кажется, Москва от нее больше потерпела, нежели Харьков. (Лист від 31 жовтня 1830 р.). Ты,— читаемо далі,— совершенный прожектер: 50 подписчиков — 150 рублей, Альманах напечатан — и дело в шляпе. Ты — бескорыстная душа, а я признаюсь, я грешен: мне бы не так хотелось. Папенька мне дарит 50 р. для Альманаха, при том же я имею 4-х подписчиков; денежки от одного получил. Так лучше делать, как прежде думали — себто передати видання Альманаха якомусь видавцеві. Як видно, впадати в розpac нічого було. Але все ж він згоджувався з Срезневським, що „наш Альманах недурен“. „Одним словом,— пише він,— я в него влюблен. Зачем ты хочешь,— пише він далі,— чтобы было не в 16-ю, а в 12-ю долю наше дитятко? Картинка — бог с ней, отложить ее до 1832 года“.

26-го листопада Розковщенко був, нарешті, порадуваний: він дістав з почти чотири пакети. „1-й,— пише він,— и огромный, с казенной печатью; читаю: из московского цензурного комитета от 3-го ноября; пишут: „Г. изд. „Украинского Альманаха“ ст. Роковщенкову. Канцелярия Московского цензурного комитета сим извещает Вас, что приписываемая Вами рукопись под названием „Украинский Альманах“ одобрена г. цензором Аксаковым и препровождена октября 17 числа в г. Харьков...“ Поздравляю, топ аті, итак рукопись одобрена, но откуда ее получим? с цею почтою пишу в Харьковскую почтовую контору прошение об ней“. Важко було в ті часи діставати посилку, хоч і відомо було, що вона в Харкові. 24-го грудня Розковщенко писав до Срезневського: „Скоро ли наш голубчик попадется к нам из Москвы, или откуда бы то ни было. Жаль, что ты с прошлую почтою ничего не писал ко мне; хоть бы уведомил об Альманахе, у губернатора ли он?... Ну, если наш Альманах пропадет?— писав він кілька день до тому,— я не буду унывать, мы сей же час и на 1831 год составим еще превосходней. Как ты думаешь? Выбросим несколько теней и заместим их светом. Журиться об Альманахе не должно. (30 грудня 1830 р.).

А між тим питання про спосіб друкувати „Альманах“ доходить свого кінця. „Надобно печатать 150 экземпляров— пише Розковщенко.— 100 для продажу, а 50 для расходу; издержек этим мало прибавится, а выгоды несравненно больше. В 12-ю долю не нужно печатать, ибо пойдет больше бумаги, и так принято, что в 16-ю долю печатают, зачем же нам это изме-

нять... Я скоро буду в Харкове, и мы стокаемся и сладим...
(14 грудня 1830 р.).

Взагалі ж, про діяльність їх протягом зими і літа 1831 року відомостей немає. Тільки в серпні про „Альманах“ згадує приятель їх О. Г. Шпигоцький, що вже більш року служив за коректора у Москві: „Скажи, что ты приумолк? — пише він до Срезневського.— Право, я даже краснею за тебя. Я уже в Москве пропротрубил было о твоих Альманахах, а их не слуху — ни духу. Уведоми меня, сделай одолжение, каков пульс твоего Альманаха?“ Нарешті, у вересні Альманах був готовий; про це дійшла чутка до Шпигоцького; в листі своїм до Срезневського від 14-го вересня 1831-го року він пише: „Благословляю судьбу, сведшу нас с тобою: мне кажется, ты надолго останешься с тою же полнотою чувств ко мне, которая так глубоко и непринужденно, так сильно и игриво выражается твоим лепетом новых атицизмов (малороссиянизов), так милых своей детскую простотою. Друг мой! Будь всегда тем же неизменным; поверь: доброе, полное чувства серце само в себе находит какую-то неиз'яснимую райскую усладу...“

Не дочекавшись на вихід у світ „Украинского Альманаха“, Розковщенко подався до Петербургу шукати собі посаду. „Альманах“ услід за ним був посланий до Петербурзьких книгарень. 26 жовтня Розковщенко пише Срезневському про його одержання і цікаво розповідає в цьому листі про те, як він одніс „Альманах“ до книгарні Смірдіна, як познайомився з числом „Телескопа“, де була рецензія на „Альманах“, і зовсім несподівано побачив Пушкіна, що розглядав тільки що принесений „Украинский Альманах“.

„Украинский Альманах“ (Хар'ков, в університетській типографії, 1831) становить собою невеличку книжку на 16-ту долю, на шістьох ненумерованих і 136 нумерованих сторінках. На четвертій ненумерованій сторінці — дозвіл цензури за підписом Сергія Аксакова; дату дозволу цензури „1 жовтня“ видруковано помилково: прохання до московського цензурного комітету було послано, а рукопис повернуто до Харкова 17 жовтня, — що видно з наведеного вгорі листа. Зміст, що обімає 5 і 6 ненумеровані сторінки, поділяється на дві частини — проза і вірші. Автори у покажчику зміста не названі, як це робилося звичайно в ті часи. Статті і вірші мають загальну нумерацію римськими цифрами. Прозових статтів у книжці 9, віршів 20, а крім того 9 пісень і 2 думи.

I. I. Срезневський мріяв про видання „Альманаха“ місцевого, українського. Його запросили до участі в альманахові кінчалися звичайно нагадуванням, щоб „написанное касалось Украины“. Цей намір не цілком здійснився, і головним чином через те, що українських письменників тоді майже не було. Українських творів, цебто написаних по-українськи, чи то тих, що стосуються

України було 3 (з 9), віршів 6 (з 20) потім пісні і думи (11). Прозові твори про Україну вміщені були такі : „Нежинские греки“, невідомого (А. Ч.) „История моего авторства“ „Украинского Пустынника“ і „Гаркуша“, що належав О. Євецькому — все написано по - російському. З віршів про Україну три написано по - українському. Російські вірші про Україну — „Рогдаев пир“ Є. П. Гребінки, „Чигиринский козак“ А. І. Яковлева (отривок из поэмы) і „Дорога“ Ф. С. Морачевського. І це все, та до того ж і місцевого колориту тут особливо не помітно.

Рецензія на „Украинский Альманах“ в „Телескопе“ (1831/17, стр. 104 — 106), що належала за словами О. Г. Шпигоцького, М. О. Максимовичу¹⁾, одмітила в альманахові — правда, з прибільшенням — ту позитивну рису, що він „не заключает в себе ничего постороннего, ничего чужого“. „Украинский Альманах“ — каже критик — составлен из одних чисто украинских произведений. В него не брошено ни одной крупицы аристократической гордости столичных издателей, на его страницах не сверкает ни одного знаменитого имени. Это, конечно, не обещает ему блестящей участи: его не заметили и не заметят на шумных литературных торжищах. Но зато он тем любопытнее для спокойных наблюдателей, коим приятно видеть в нем домашние, так сказать, плоды украинского образования“.

Учасників „Альманаха“ було 16. З гуртка І. І. Срезневського та І. В. Розковшенка, як бачили, було двоє : О. Г. Шпигоцький і Ор. Ст. Євецький.

І. В. Розковшенко вмістив в „Альманахе“ 5 своїх російських віршів : „К Тавриде“, „К сестре“, „Иоанн Грозный“, „К А. И. Я.“, „Звезда“ і одну сцену з комедії „Провинциалы“. Вірші Розковшенка підписано літерами „И. Р.“ і „И. Р - в“ (Росковшенков), по - тодішньому звичаю додавати „в“ до українських прізвищ, що кінчались на „енко“; сцену підписано трьома зірками. Один з віршів Розковшенка звернув на себе увагу критика „Телескопа“: „Из остальных стихотворений, — пише він, — в коих украинцы принимают язык и тон москалей, некоторые очень недурны Тавково, например, поэтическое воззвание к Тавриде. (Иде вірш). Это стихотвореньице — читаемо далі — не сделало б стыда никакому столичному альманаху“. Треба одзначити, що цей вірш навіяній Пушкінським „Желанием“ („Кто видел край, где роскоши природы“).

... Узрю ли я когда развенчанный дворец
Твоих царей и девы той гробницу,
Которую воспел полунощный певец ...

¹⁾ З листа О. Г. Шпигоцького до І. І. Срезневського від 3 листопада 1831 р. „Читал ли ты в „Телескопе“ рецензию на него? (дебто на „Украинский Альманах“). Я ее выхлопотал: Альманах взялся оценить Максимович, но № 13 — будь это тайна. Молчок.

I. I. Срезневський в „Украинском Альманахе“ вмістив перші російські літературні спроби, або під першою ліteroю свого імені, або під псевдонімами. Тут було 5 віршів і один, якщо можна так сказати, філософський етюд під заголовком „Мысли и замечания“. Вірші були такі : „Море“ (підписано А. Погорельцев), дві „Молдавские песни“ (перша починається : „Красавица - ласточка, певунья веселая“, друга — „Ой вы, слуги мои, приведите ко мне вороного коня“; підписано „И“), і „Мысли Саади“ (перша починається : „Под кровом безвестных зеленых ветвей“, друга — „В Персеполе огонь“; підписано „И.“), що ці твори належать йому, в родині було відомо за переказами. На цій підставі, на 50 - річний ювілей його науково - літературної діяльності 1879 - го року члени його родини піднесли йому альбома з відомими в той час його віршами. Ці твори I. I. Срезневського мають в собі багато цікавого, як перша його літературна спроба, перший вияв його думки, особливо важу мають його „Мысли и замечания“ (підписано Х.Х.Х.). В них, між іншим, виявилася його цікавість до мовознавства. В цих натяках, ледве окреслених думках, маємо натяки на те, що він опрацював через 18 років — у 1849 році у своїй знаменитій книзі „Мысли об истории русского языка“.

Подаемо кілька уривків із „Мыслей и замечаний“.

... Мысль — дух; слова — тело, в которое облекается дух; выражение — форма всего тела. Тело и его форма составляют видимое проявление духа, от которого они зависят и с которым должны быть в совершенной и безусловной связи и гармонии... В образовании языка есть три периода. Первый период — время нужд, язык выражает одно необходимое, которое ограничивается материальным. Второй период — время поэзии и время проявления наук. Третий период — время, в которое язык, совершенствуясь, стремится к совершенствованию наук... Грамматика есть статистика языка; она схватывает и рисует искусною кистью одну минуту жизни его. Соединение сих картин в одно целое составит *Историю языка*.

„Мысли юноши Срезневского,— як каже один з його біографів, М. Ф. Сумцов,— имеют отрывочный афористический характер ; они еще не систематизированы, но от них уже веет духом глубокой ученой пытливости¹⁾.

Крім 5 віршів і „Мыслей и замечаний“, I I. Срезневський вмістив до „Альманаху“ 2 „Малороссийские думы“: 1) „Об Алексее Поповиче и о буре на Черном море“ і 2) „О побеге трех братьев из неволи турецкой из Азова“. (См. В. Антонович и М. Драгоманов: „Исторические песни малорусского народа“. Київ, 1874, стр. 176 і далі, стр. 106 і далі).

¹⁾ Н. Ф. Сумцов. „Харьковский период научной деятельности I. I. Срезневского“. П., 1916.

Оп. Г. Шпигоцький дав до „Альманаха“ 4 твори. Це, перш за все, уривок з перекладу „Конрада Валленрода“, що його було надруковано повністю в наступному році¹⁾), потім 2 укоїнських вірші — „Малороссійская баллада“ і переклад уривка з „Полтави“, що трохи попередив був уривки перекладу Е. П. Гребінки, видруковані того ж 1832 року в „Московском Телеграфе“ (1831, № 17, ст. 128 — 129). Четверта річ Шпигоцького був російський прозовий переклад „Американской баллады“ без указівок, звідки взято.

Оп. Ст. Євецький дав до „Альманаху“ тільки одну річ — „Гаркуша“. Треба відзначити, що в Харкові українською старовиною та її етнографією цікавилась не тільки захоплена молодь, а також і люди старшого покоління. В листі до Срезневського О. Євецький розповідає, що про „Гаркушу“ записав він в Харкові із слів свого батька і якогось Коваленка; дуже можливо, що це Гр. М. Коваленко, що утримував в Харкові пансіон; в пансіоні Г. М. Коваленка дістали початкову освіту брати Євецькі і Срезневський. В „Украинском Альманахе“ О. Євецький виступив у друку вперше.

Услід за приятелями з університетського гуртка, що охоче підтримали редакторів „Альманаха“, інші учасники були або особи, що вже виступили на літературнім полі, твори яких ходили по руках і які з часом створили собі ім'я, або особи зовсім випадкові і забуті після одинокого виступу в „Альманахе“. Серед таких більш - менш відомих осіб було четверо: П. С. Морачевський, Л. І. Боровиковський, Е. П. Гребінка та П. І. Іноземцев.

Першим згадаємо Пилипа Семеновича Морачевського, що його не можна забувати, пам'ятаючи на довгу й серйозну роботу, що лишила згадки до нашого часу (нар. 1806, пом. 1879). Він скінчив харківський університет 1828 року і 1829 - го року дістав посаду викладача математики в Сумській повітовій школі. 1832 - го року при Харківському університеті з російської словесності він дістав відповідну посаду: спочатку в Луцькій гімназії, потім в Кам'янець - Подільській; 1849 - го року він перейшов до Ніжина на посаду інспектора ліцея Ки. Безбородька, яку лишив 1859 - го року, подавшись на демісію. Морачевський почав свою літературну діяльність, так само, в „Украинском Альманахе“; тут він вмістив (як уже згадувалось) 3 вірші: „Первое мая“, „Монастырь“, „Дорога“. Ці три вірші, що їх дістали редактори „Альманаха“, мабуть, через його кревного І. Г. Кульжинського, треба гадати, дуже їм сподобались, і Розковщенко, як він писав до Срезневського із Штеповки, проїздячи через Суми, мав намір познайомитися з Морачевським для того, щоб завербувати його

¹⁾ „Конрад Валленрод“. Историческая повесть из литовских и прусских событий. Перевел с польского Афанасий Шпигоцкий. Москва, 1832.

до другого випуску „Украинского Альманаха“. Про це відомо з листа самого Морачевського до Кульжинського, в якому він пише, що в Сумах його одвідав кандидат Розковшенко і прохав „украсть своим именем Харьковский Альманах и на следующий год“. Через Кульжинського Морачевський незабаром џадіслав кілька віршів, прохаючи „показать г - ну Срезневскому“. „Если,— пише Морачевський до Кульжинського,— по его мыслям есть между ними способный для его „Альманаха“, то пусть отпечатает ; если же нет, то бросьте их в печку или куда Вам угодно“. Тоді ж послав він уривок із своєї комедії у віршах „Сумская причудница“ якій надавав більше ваги, ніж віршам. „Если для Альманаха,— пише він в тому ж листі до Кульжинського,— не противны такого рода сочинения и если моя „Причудница“ может обратить на себя какое - нибудь внимание, то я просил бы Срезневского напечатать сей отрывок, за что сердечно был бы ему благодарен“. Як відомо, другої книжки „Альманаха“ не було, і вірші Морачевського не були, надруковані; тільки 1899 - го року побачили вони світ в „Южном крае“. 1855 - го року Морачевський надрукував збірку патріотичних віршів по - українському під наголовком „До чумака“, або війна янгло - хранцузо - турецька у 1853 і 1854 роках“ (Київ, 1855). Дещо раніше, на початку 1850 чи в кінці 1840 років, П. С. Морачевський почав працювати над складанням словника української мови за полтавською говіркою і 1853 року подав до Другого відділу Академії Наук перший зшиток „Опыта малорусского словаря“, куди увійшло тлумачення слів на літери А і Б (289 сторінок). Оцінка цієї праці, гідної „полного внимания и одобрения всех, кому дорого основательное изучение русского языка в его местных видаизменениях“, як указав тоді, бувши вже академіком, І. Срезневський, подано було до Відділу Академії. Срезневський одзначив деякі хиби і потребу дещо вилучити із словника, щоб можна було його видати. „От подобного словаря г - на Афанасьева,— каже І. Срезневський,— труд г. Морачевского отличается краткостью определения слов, отсутствием об'яснений этнографических и большим числом слов“. Найбільше відома робота Морачевського — переклад на українську мову Євангелія (початок 1860 р.) і потім Діянь апостолів, Апокаліпсіса і Псалтиря (початок 1855 р.). Переклади Євангелія, не вважаючи на позитивні оцінки знавців і спеціялістів - академіків А. Х. Востокова, І. І. Срезневського і А. В. Нікітенка, не були тоді надруковані через заборону цензури, і тільки року 1906 його покладено було в основу перекладу евангелія на українську мову¹⁾.

¹⁾ Про П. С. Морачевського див. „Отчет Акад. Наук. Отделение русского языка и словесности за 1853 г.“; „Мнение И. И. Срезневского о малорусском словаре г. Морачевского“ (Изв. Ак. Наук по отд. русского языка и словесн., т. II, стр. 306 — 307, 1853); записка И. И. Срезневского о малорусском переводе евангелия, исполненном Ф. С. Морачевским, читанная в заседании Отд. рус-

Левко Боровиковський (нар. 1807, том. 1889) почав свою літературну діяльність 1829 -го року баладою „Маруся“ („Вестн. Європы“, 1829, т. II, стр. 117—127), закінчивши харківського університета по словесному відділу філософського факультету 1830 -го року, він вступив на посаду викладача гімназії в Курському. В „Украинском Альманахе“ він вмістив вірш „Козак“ (подражание народной песни). Ще до закінчення університету він почав студіювати український фольклор. „Слишком 6 лет,— пише він 1834 р. І. І. Срезневському,— я занимаюсь Малороссией в словесном ее значении. Плодом этого есть „собрание около 200 никем и нигде не изданных простонародных песен, более 1.000 пословиц и поговорок малороссийских, значительное собрание поверьй, суеверий, простонародных способов лечения болезней и пр и пр.“ (з листа до І. І. Срезневського від 24 вересня 1834 р.). В той же час він збирався видавати сею. „Для издания книжки,— пише він до Срезневського,— нахожу нужным открыть подписку. Вы крайне обяжете, если в этом поможете мне советом опытности и содействия. Книжка будет заключать до 250 стр. in 80 удачный ее выход вызовет и следующие две. Все же надеюсь заключить малороссийским словарем, написанным уже до Р. (з того ж листа). Але Боровиковському не пощастило видрукувати своїх творів окремим виданням. Вмістив в „Альманахе“ свого вірша „Козак“ (подражание народной песне). Євген Павлович Гребінка (нар. 1812, ум. 1848) виступив уперше в „Украинском Альманахе“, надрукувавши баладу „Рогдаев пир“; пізніше вірша передруковано в „Собрании сочинений“ Гребінки (т. 5, стр. 413—416), „В полном списке печатных сочинений Е. П. Гребенки“, в цей список, а не в текст, воно увійшло, як „произведение весьма слабое по исполнению“ за словами редактора „Собрания“ Н. В. Гербеля: „Не желая начинать отдел мелких стихотворений такой слабой пьесой — я помещаю ее здесь — цебто у списку. Українські літературні спроби Гребінки почали швидко друкуватися після першого виступу, писати ж вірші він почав до 1831 -го року, ще бувши в Ніженській гімназії, де він дістав освіту.

Павло Іванович Іноземцев, брат знаменитого лікаря - хірурга пізніше професора московського університета, син перса, що його вивіз із Персії чи Грузії граф П. А. Бутурлін. П. І. Іноземцев,

ского языка и словесн. Акад. Наук“ в 1862 г. (рукопис); „Записка академиков А. Х. Востокова, А. В. Никигенка и И. И. Срезневского“ представлена в отд. русс. яз. и словес. Акад. Наук (видрукована в статьи В. П. Науменко, что вгадывается ниже); В. Л. Науменко: Ф. С. Морачевский и его литературная деятельность. („Киевская старина“, 1902, ч. 11, 12); из Харьковской старини: Ф. И. (с с) Морачевский („Южный край“, 1899, ч. 6333); В. И. Срезневский: „охранная опись рукописного отделения библиотеки Академии Наук“, П. 1905, стр. 16 — 22.

був викладачем російської словесності в Харківській гімназії. В „Украинском Альманахе“ він скільки нам відомо, і почав свою літературну діяльність. Вірш „К...“, надрукований в „Альманахе“, був потім передрукований того ж 1831 року в альманасі „Цинция“ на 1832 рік під наголовком „К моей соседке“, з деякими варіантами і з додатком наприкінці чотирьох рядків. Іноземцев узяв участь і в іншому харківському альманасі 1833-го року „Утренняя Звезда“, що його видав І. М. Петров. Того ж року надрукував він у Харкові повість у віршах „Ссыльный“, що звернула на себе увагу деяких петербурзьких і московських журналів, а 1837-го року видав у Харкові поему „Зальмара“, два розділи якої видруковано було в „Утренней Звезде“.

До перелічених 4-х осіб треба ще додати відомого письменника Івана Григоровича Кульжинського (1803—1883). В той час, як Срезневський і Розковшенко тільки що кінчили університета, його переведено було старшим учителем із Ніженської гімназії вищих наук до гімназії в Харкові (1829—1832). Очевидно, він близько до серця брав долю „Украинского Альманаха“, як знайомий Срезневського і приятель викладача математики в Харківській гімназії Ф. Л. Тюріна, з яким Срезневський пізніше поріднився. Кульжинський дав редакторам „Альманаха“ дві прозові статті „Нежинские греки“ („Письмо к И. Г. К., т. е. Кульжинскому, подписанное А. Ч.“) і „Историю моего авторства“ за підписом „Украинский пустынник“. Крім того, він подав дві пісні: „Ой ходив чумак сім рік на Дону“ і „Вийди, дівчино, вийди, рибчино“. До цих пісень увага од видавців: „За сии две малороссийские песни издатель должен благодарить почтеннейшего И. Г. Кульжинского“. Дуже можливо, що стаття „История моего авторства“ належить самому Кульжинському. Правда, в реестрі його творів, упорядкованого Н. В. Гербелем і надрукованого в книзі „Гимназия высших наук и лицей кн. Безбородька“ (стр. 273), при автобіографії Кульжинського ця стаття не значиться, але треба сказати, що сам автор відмовився давати вказівки про своє писання, тому то можливі пропуски.

Інші учасники „Альманаха“ — особи невідомі. Це — Є. Бурков (відомо лише, що він скінчив словесний факультет у Харківськім університеті 1830-го року), А. І. Яковлев (про якого знаємо лише з наведених листів Розковшенка), В. Граєвич (про якого немає відомостей), Г. Крилова (листа з відповідлю на запитання Розковшенка, хто автор статті „О изящном в природе“ не збереглось), псевдонім під ініціалами А. Ч., стаття якого „Нежинские греки“, як сказано вище, була подана Кульжинським¹).

¹⁾ Може це Олексій Михайлович Чекан, що кінчив курса гімназії вищих наук кн. Безбородька в Ніжині. 1829 р. Учень І. Г. Кульжинського, одинокий із вихованців гімназії, що мав такі ініціали.

і невідомий, що подав статтю без підпису „Несколько замечаний о критике“. Крім того, невідомим подано було три „Малороссийские песни“: 1) „Попід гаєм, гаєм“, 2) „Ой не стій, явороньку“, 3) „За Дунаем, за Дунаем, за рікою, за бистрою... (під текстом пісень нотатка: „Сии три песни получены издателем из Обухова — уездного города Киевской губ.“).

Ще не вийшов „Украинский Альманах“, а вже редактори Розковшенко і Срезневський мріяли про видання нового. З листів Розковшенка бачимо, що вони плекали думку про новий „Украинский Альманах“ уже в червні 1830 р., як Розковшенко хотів побувати у Морачевського, щоб одержати у нього матеріали для майбутнього „Альманаха“. 24-го грудня Розковшенко пише про намір взятися за „сочинение под названием „О суеверии малороссиян“.— Я теперь — пише він — не могу совершенно писать, но понемногу собираю, буду прибавлять и составлю, быть может, что - нибудь годное для 1832-го года на альманах украинский“. В тому ж листі він говорить: „Я что-то надумал. Издавши „Украинский Альманах“, издадим не альманахом, а так книжкою, под названием „Малороссийские вечера“; Там, разделивши на вечера, поместим свои, Ореста, Шпигоцького, Боровиковского и еще чьи-нибудь сочинения, касающиеся Малороссии, также и народные песни и думы; у меня теперь есть отличные песни; если и дома не буду, то сестра мне еще будет доставлять. Свадьба с песнями будет; при свидании поговорим“. На весні побувавши в Харкові, Розковшенко із Срезневським, мабуть, до кладно розмовляли про майбутній альманах. Розковшенко, в одному з своїх листів (червень 1831 р.) обіцяє прислати для „Радуги“ вірші свого знайомого А. І. Яковлева, що згодився прислати йому всі свої твори. В серпні 1831-го року і Шпигоцький в Москві уже знає про нові альманахи. Як людина досвідчена в друкарській справі (він, як згадано, був тоді за коректора в університетській друкарні), у вересні цього року, він, згадуючи про новий альманах, дає різні поради. „Когда ты его составишь, не подумаешь ли прислать ко мне. В Москве можно приискать все пособия, и эти хлопоты я взял бы на себя. Ты ведь знаешь, что для альманаха непременное условие — красивое издание, а средств для сего в Харькове нет. Какова тебе покажется моя мысль: чтобы придать, даже в наружном виде, более национальности альманаху: 1) попросил бы ты у Ольгинштета его вид Харькова, который велеть вылитографировать для альманаха. Неправда ли это хорошо? 2) Собрать ли самое любопытнейшее о каком-нибудь нашем Сковороде и т. п., составить из этого серьезную статью и приложить портрет; также коснуться малороссийских мифов. Пиши ко мне об этом и скажи свое мнение. (Лист від 14 вересня 1831 року). В наступному місяці про ту ж таки „Радугу“ розпитує з Петербургу Розковшенко. „Мне чрезвычайно

любопытно знать,— пише Розковшенко,— про твою „Радугу“ и про журнал Федора Степановича (Євецького) и не как - нибудь, а подробно и скорее“. Він пропонує свої послуги для видання альманаха. „Если по изданию нужен вам здесь корреспондент, то ваш покорный слуга готов выполнять все требования издателей; он знает два книжные магазины, музыкальные, литографии и проч., только чтобы из - за журналистов не было остановки: мне же не будет тягостно ходить на Невский, Гороховую, Большую, Садовую, Морскую и друг. улицы, где все находится, да они и недалеко от меня, все под боком“ (23 жовтня 1831 р.). Про журнал Євецького находимо в листуванні Срезневського ще в грудні 1830 - го року. В листі від 21 - го листопаду 1831 - го року Розковшенко знову пише про альманах, що його підготовляє Срезневський, певно за новим планом, бо Розковшенко пише про нього, як про щось нове. „Ты составляешь новый альманах: рад и желаю успеха, но я тебе скажу, послушай меня, как жителя столицы и немного постигающего таинства книжные: 1) Если ты издаешь альманах, то постарайся издать его к новому году, без этого ты будешь в убытке, потому что только в это время альманахи имеют еще кое - какую ценность. К другому времени если ты его издашь, не будет он иметь того успеха; 2) Предложение твое хорошо составить из народности, но берегись ученой сухости, и я бы тебе советовал сделать планы его обширнее, не заключать в одних рамках народности; хотя ты скажешь мне, что они очень обширны, но вспомни, что, несмотря на их обширность, все будут односторонни, а в альманахе должно быть разнообразие, а в этом - то и его достоинства, не говорю уже о вкусе“. Альманах „Радуга“, що його задумував І. І. Срезневський і в зв'язку з яким подавали дружні поради в листах Шпигоцький та Розковшенко, як відомо, не був виданий. Цікаво, що бажання Шпигоцького надати альманахові більше національного колориту здійснилось почасти в альманасі „Утренняя Звезда“, що його видав І. М. Петров 1834 року; на титульці вміщено він'єтку роботи Альгенштета, що був за учителя малювання в Харкові, яка представляла „вид Харькова, Лопанский мост, мелочные лавки, Университет, присутственные места и проч.“. Далі в першій книжці цього ж альманаха находимо статтю І. І. Срезневського (підпис „І. С. р. в. к.“) під наголовком „Отрывки из записок о старце Григории Сковороде, украинском философе“ (з фотографією).

В листах до своєї матері, писаних на початку 1833 - го року з Варваровки на Дніпрі, де він жив на кондіції у поміщиків Польських, він повідомляв, що не покинув думки про видання альманаха; він узиває його тепер „Отрывки“ и розпитує свою матір, чи не дивується вона „простоте названия“ альманаха, і тут же сам відповідає: „чем проще, тем лучше“. Вечорами він працює

над „перепиской статей альманачных“. І гадає тижня за два надіслати до Москви уже переписаний рукопис. „Стати любопытные — читаємо в листі далі — не угодно ли прочесть заглавие приготовленных уже? Вот оно: повести: „Вук Абрам“ (Евецкого), „Туфли“ (арабская повесть), „Мой дядя“ (моя), „Фермата“ (Гофмана, пересказанная мною). „Вевелфянка“ (предание), „Блуждающий жид“ (Шуберта), Путешествия: „Чатырдаг“ (Филоматицкого), „Чернигов“ (Кулжинского), „Жители Западных Пиренеев“ (Фишера из Москвы), „Рассказ бывшего в пленау у дикарей Северной Америки“, „О Сербии“, „Осетины“ (Яновского), „О Грузии“ (Евецкого).

Смесь: „О молдавской народной поэзии“; „Мысли и замечания“; „Письма о санскритской литературе и языке“; „О магометанах“ (Ів. Ник. Соколова). Это еще не все. Если Петрову захочется знать содержание, то пусть полюбопытствует. Если можно будет, то я постараюсь еще достать повестей, дабы сделать альманах любопытнее“.

Петров — це щойно нагадуваний видавець збірки „Утрення Звезда“ Іван Матвійович Петров — харківський літератор. Він певно був близько знайомий Срезневському. В цей час він готував свій альманах, і Срезневський обіцяв йому свою статтю про Сковороду, яку і вислав до своєї матері в березні 1833-го року з проклянням: „относительно статьи о Сковороде сделайте одолжение, прочтите ее внимательно, пораскритикуйте и только тогда отдайте Петрову, когда найдете ее достойною печати. Ведь она написана слишком споро, не более как в два вечера. Хотя и не будет известно, кто сочинил ее, но все лучше, если она нехороша, не печатать ее“ (20 березня 1833 -го року). Через місяць 17 квітня він засилає до Олени Іванівни „последний отрывок второй статьи для „Украинского Альманаха“ г. Петрова. Очевидно, Український Альманах Петрова — це друга книжка „Утренней Звезды“. Друга стаття І. Срезневського — це „Запорожские песни с переводом и историческими примечаниями“, що були вміщені у другій книжці цього альманаха і мають дату: „1833, апр. 16“. Дізнавшися з листів матері, що Петрову для альманаха бракує віршів, він збирається, якщо встигне переписати те, що у нього є, і з другою поштою надіслати до Олени Іванівни, щоб вона передала Петрову (29. III. 1833). В іншому листі він доручає їй при зустрічі з Петровим передати йому, що „если ему угодно попросить у меня, то я могу дать ему несколько отрывков стихотворных переводов из трагедии Кальдерона“. „Я переводил для себя — пише він — и только ради скуки вместо прозы стихами; если он меня попросит, то могу поправить стихи и отправить к нему“ (17. IV. 33). Для своєї статті про Сковороду в першій книжці „Утренней Звезды“ він обіцяв Петрову зробити портрета; він пише, що „почти скончил снимок портрета Сковороды,

и чрезвычайно удачно, но куда-то положил вместе с подлинником, недели две тому назад принялся искать, и все ищу — и бог знает где“. „Так совестно против Петрова,— додає він,— хотелось бы услужить доброму человеку, хоть подлинник прислать, — ну на беду решительно не приберу памяти. Целый вечер сегодня прорылся, перерыл и книги и тетради, и нигде нет. Однако буду рыться“. I. I. Срезневский висловлює бажання, „чтоб Петров не отсыпал Альманаха в цензуру до Тройцы“ (на той час Срезневский збирався бути в Харкові). „Хочется — поясняв він — поправить свои статьи хоть в слоге. Писаны слишком наскоро. Для альманаха конечно годятся, но если Петров приложит портрет Сковороды, то ведь статья моя будет на виду, — и потому обратит поневоле на себя внимание К приезду в Харьков отлагаю исполнение обещания дать Петрову стихов. Он верно не поспешил с Альманахом, прочетши в „Северной Пчеле“, „Молве“ и „Телеграфе“ критики на „Альциону“ и „Комету Белы“. З цих численних цитат з листів I. Срезневського можна бачити, що ставлення його до Петрова і до його „Альманаху“ було дуже близьке і шире. Енергійна, захоплена, у високій мірі активна і талановита людина, I. I. Срезневский не міг стримувати енергії в своїх розмаїтих працях, він в цей же час готуве до друку „Запорожскую Старину“ (1833 — 1835), відомі збірки дум і історичних переказів, писав для різних Петербурзьких, Московських і Харківських журналів та альманахів, видавав свої писання, готував переклади для окремих власних видань (наприклад, повести Гофмана, 1834 року), задумував Харківський журнал „Украинский Вестник“ і пеклувався про дозвіл його в цензурному комітеті (1833), і в той же час готував покажчик книг і рукописів Харківської Публічної Бібліотеки (1834), де був на службі, і до того ж писав свою магістерську дисертацию (1835 — 1836) Думка про видання нового альманаху потроху змінилася у план близький до попереднього: він постановив видати ряд місцевих науково-літературних збірників і через деякий час, 1838 року, приступив до друкування збірника, який мав собою становити тип безтермінового напівперіодичного видання, що його назвав він „Украинским Сборником“, „Украинский Сборник“, на думку I. I. Срезневського, має бути „собрањем всякого рода памятников народности украинской“, кожна книжка, по думці видавця, має скласти самостійну цілість. В першій книжці I. I. Срезневский умістив „Наталку - Полтавку“ Котляревського, додавши передмову про зміст і завдання „Украинского Сборника“ і про значіння „Наталки - Полтавки“, і „послесловие“ (про правопис редактора і пояснюального словника). В наступних книжках „Украинского Сборника“ видавець заповідав умістити „Выбор украинских песен и дум, — выбор стихотворений Артемовского - Гулака, Боровиковского, Гребенки, Шпигоцкого, Падурры, Корженевского и проч.

Жизнь и сочинения Сковороды, Украинские пословицы и загадки, „Москаль - чарівник“, И. П. Котляревского — Грамматический разбор южно - русских наречий, Украинские летописи“ і ін. Срезневському пощастило видрукувати тільки першу книжку “Украинского Сборника; друга книжка, що містила в собі „Москаля - чарівника“, вийшла 1841 - го року в Москві вже після виїзду Срезневського у відрядження в слов'янські землі. Виїзди з Харкова 1839 р., він забрав з собою копію опери, що одержав від Котляревського, і в Москві передав М. С. Щепкіну; „Он издаст его, — пише I. I. Срезневський до своєї матері,— как вторую книжку „Украинского Сборника“, и Гоголь будет держать корректуру“.

Так скінчилися праці I. I. Срезневського над українськими альманахами, що так його захоплювали.

Додаток

ЗМІСТ „УКРАИНСКОГО АЛЬМАНАХА“

(В простих дужках, указано прізвища авторів, як вони підписані під статтями).

П р о з а

I. О изящной природе (Г. Крылова)	1
III. Американская баллада (перевел Аф. Шпигоцкий)	11
IV. Незлинские греки (А. Ч.)	17
VII. История моего авторства (Украинский пустынник)	28
XI. Мудрый выбор (В. Граевич)	56
XVII. Мысли и замечания (***)	73
XIX. Гаркуша (НН)	81
Хафиз (перевел Е. Бурков)	95
XXII. Несколько замечаний о критике	98

Стихотворения

II. Рогдаев пир (Евгений Гребенкин)	7
V. Море (А. Погорельцев)	24
VI. Молдавские песни (И.)	25
VII. Мария (Афанасий Шпигоцкий)	52
IX. Клен и плющ (Е. Бурков)	54
X. К Тавриде (И. Р.)	55
XII. К сестре (И. Р - в)	59
XIII. Первое Мая (Филипп Морачевский)	60
XIV. К. А. И. Я. (И. Р.)	61
XV. Казак (Лев Боровиковский)	62
XVI. Малороссийская баллада (Афанасий Шпигоцкий)	65
XVIII. Иоанн Грозный (И. Р - в)	78
XX. Малороссийские песни	86
XXI. Чигиринский козак (А. Яковлев)	93
XXIV. Малороссийские песни	106
XXV. Монастырь (Филипп Морачевский)	111
XXVI. Дорога (Ф. Морачевский)	114
XXXII. Сцены из комедии „Привинциал“ (***)	114
XXVIII. Мысли Саади (И.)	116
XXXIX. К . . . (Иновещев)	117
XXX. Звезда (И. Р - в)	118
XXXI. Малороссийские думы	119
XXXII. Отрывок из поэмы „Конрад Валленрод“. (А. Шпигоцкий)	132

„ЗАПОРОЖСКАЯ СТАРИНА“ І. СРЕЗНЕВСЬКОГО, ЯК ИСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ФАКТ

Крім видання „Украинского Альманаха“, захоплення гуртка Срезневського фольклором і козацькою старовиною вилилося у видання збірників „Запоржской Старины“, що почала виходити з 1833 - го року у світ. Всіх збірників було аж 6 (виходили до 1835 - го року), і містили вони в собі різноманітний матеріал пісень історичних, дум, козацьких літописів, уривків з „Істории Руссов“ і таке інше. Нам цікаві не всі збірники „Запорожской Старины“, а тільки ті, де містилися віршові твори — отже випуск перший, що мав у собі пісні і думи до Хмельниччини і випуск другий, де находимо пісні і з думи часів Хмельниччини і Гетьманщини. В першій частині (1833 р.) міститься надзвичайно цікавий матеріал, з погляду тематичного, це — пісні про події, мало навіть висвітлені в історичних пам'ятках.

Зміст першої частини складається з „песен и дум“. До перших належать 1) Надгробная песня Свирговскому, 2) Вторая надгробная песня Свирговскому, 3) Убиение Серпяги, 4) Надгробная песнь Серпяге, 5) Сожжение Могилева, 6) Убиение Наливайка, 7) Отступник Тетеренко, 8) Убиение Тетеренка, 9) Подвиги Лободы, 10) Поход Сагайдачного, 11) Подвиги Саввы Чалого 12) Надгробная песнь Чураю. До дум належать : 1) Дары Батория, Смерть Богданка, 2) Татарский поход Сеопяги, 3) Битва Чигринская, 4) Смерть Федора Безродного, 5) Побег трех братьев из Азова, 6) Поход на поляков.

У другій частині містяться такі думи і пісні :

1) Хмельницкий и Барабаш, 2) Битва на Желтых водах, 3,4,5) Морозенко, 6,7) Поход на Пиляву, 8) Битва Слуцкая, 10) Поход в Молдавию, 11) Яссы, 12) Взятие Бендер, 13,14) Битва Жванецкая, 15,16) Смерть Хмельницкого, 17) Пугач, 18,19) Пушкарь и Выговский, 20,21) Юрий Хмельниченко, 22,23) Смерть Морозенка, 24) Палий в темнице, 25) Палий в Сибири, 26) Гордиенко, 27) Битва Полтавская, 28) Палий под Полтавой, 29) Мазепа, 30) Смерть Мазепы.

З попереднього видно, що склалися ці збірки в час перебування Срезневського домашнім учителем у дідичів Подольських

заявляє — „это издание мне не принесет убытку“. Інтересно звучить в устах 22-літнього Срезневського заява про „7-летній труд“, що є не що інше, як романтична гіпербола, алеж пророкування про успіх видання спрвидалися. „Запорожская Старина“ спрвді викликала певну сенсацію і в рецензіях Максимовича та інших, і в листах до видавця відомих діячів письменства і науки, близьких до українських літературних справ. Гоголь, що захоплювався, так само, в 30-х роках українською старовиною, із захопленням запитував видавця в листі від 6 березня 1834 року: „Где вы выкопали столько сокровищ? Все думы и особенно повести бандуристов ослепительно хороши! Из них только 5 были известны мне прежде, а прочие для меня новость“¹⁾, а відома його стаття, перейнята ентузіазмом „О малороссийских песнях“, написана була під враженням від прочитаного матеріалу, вміщеного у перших збірках Срезневського. Про це він говорить в листі до Максимовича. „Недавно С. С. (Уваров) получил от Срезневского экземпляр песен и адресовался ко мне с желанием видеть мое мнение о них в журнале „Проповедование“) также, как и о бывших до него изданиях — твоем и Цертелева. Что ж я сделал? Я написал статью, только самого главного позабыл: ни о тебе, ни о Срезневском, ни о Цертелеве“ (Соч. и письма, изд. Кулиша, V, 212). І такі визнавання далеко не одинокі, молодше покоління харківських романтиків, що виступило в кінці 30-х років, як Костомаров, Метлинський і інші, захоплювалися збірками Срезневського, про що свідчить хоча б визнання Костомарова, який пригадує, що „Запорожская Старина“ збудила в ньому „стремление к изучению малорусской народности (Автобиография)“, а вплив її на літературу 30-х—40-х років був, може, ще показовіший і виразніший, ніж наведені визнання. Але про це далі. Сучасна дослідниця козацьких дум, Катерина Грушевська, характеризуючи „Запорожскую Старину“, як „найзамітніше явище десятиліття“²⁾, мала слухність так казати,

¹⁾ В. Срезневский. Николай Васильевич Гоголь в переписке с Игнацием Ивановичем Срезневским. „Русская Старина“, 1892, № 3, ст. 756.

²⁾ Українські народні думи. Вступ К. Грушевської. ДВУ. 1927. Ст. XXXVIII.

коли мати на увазі популярність збірок в 30-х роках. Та інакше і не могло бути, зважаючи на ті цікаві теми з козацької старовини, які подав Срезневський, нібито з „народніх уст“. В 30-х роках, як каже Пипін, нікому не спадало на думку провіряти автентичність матеріялу в збірках Срезневського. „В первое время не было никакой мысли о возможности подделки. Думы из книги Срезневского переходили в сборники других авторитетных собирателей; так Максимович во втором сборнике своих песенъ, выходивших вслед за первыми книжками „Запорожской Старины“, воспользовался ее материалом; она цитировалась учеными, содействуя славе малорусского народного эпоса“¹⁾). Але з появою інших збірників пісень, з сумлінними методами запису і збирання матеріялу, особливо з часів „Основи“, починають чутися голоси скептицизму і недовір'я до автентичності дум і пісень, вміщених у збірках Срезневського. І найгостріше починають критикувати „Запорожскую Старину“ старі почитувачі і прихильники молодих праць Срезневського, що на світанні своєї літературної роботи зазнали великого впливу „Запорожской Старины“. М. Костомаров, гостро критикуючи хиби етнографічних збірок Срезневського, разом з тим мусів критикувати і свої молоді літературні спроби, свої „заблуждения юности“, навіяні впливом „Запорожской Старины“. В листі до Корсуня від 10 - го лютого 1880 р., критикуючи свою драму „Переяславська ніч“ за фальшивість історичну, виливає він запізнені жалі на своє нерозважне довір'я до етнографічних праць Срезневського. „Фальшивость эта произошла от того, что я тогда находился под зловредным (в научном отношении) влиянием таких псевдоисторий, как Истории Руссов, приписываемая никогда не сочинявшему ее Конискому, и таких сборников псевдонародных произведений, как „Запорожская Старина“ Срезневского. Много вреда наделал малорусской истории и этнографии этот человек, прости ему боже (он теперь при смерти); он, конечно, сам сознает грех свой и удаляется не только от повторения его, но даже избегает разговоров и упоминаний о его „Запорожской Старине“, однако мужества и честности у него не хватает, чтобы решиться, во имя истины, публично сознаваться (sic!) в том, что все выдававшееся им за историческую и этнографическую правду, была ложь. Мой Богдан Хмельницкий очищался, очищался от этого навоза, попавшего туда в изобилии, благодаря доверию к добросовестности и учености Срезневского, и все - таки до сих пор совершенно не очистился. Срезневский, не только печатал фальшивые стихи, выдавая их за народные песни и думы, но даже подставлял и сообщал фальшивые летописные повествования“²⁾). З листа від 10 лютого 1880 року. Але ще

¹⁾) А. Н. Пипін. История русской этнографии. 1891. Т. III - й, ст. 100 — 101

²⁾) Оригінал листа перевовуться в Пушкінському Будинкові в архіві О. Корсуня.

раніше, до цих емоціональних виступів 1874 року у своєму відомому виданні „Исторические песни малорусского народа“ Антонович і Драгоманов зробили спробу науково довести фальшованість більшості матеріалу в „Запорожской Старине“, тільки, на жаль, не подали всього матеріалу, яким вони користувалися при аналізі¹⁾). У докладній рецензії на цю збірку в „Вестнике Европы“ М. Костомаров, погоджуючись з основними твердженнями видавців, додає ще й свої, вже не емоціональні, а наукові міркування про підробку окремих дум²⁾). В наш час погляд цей не змінився, і дослідниця козацьких дум К. Грушевська в своїй, уже згадуваній, розвідці уважає можливим цілі випуски „Запорожской Старины“ визнати за одну „гандізону містифікацію“ (Ст. XXXV).

Основні твердження, що дали привід закинути Срезневському фальшування усних зразків, зводяться в основному до таких положень: 1) В пізніших публікаціях і записах дум та пісень не зустрічаємо таких, як у Срезневського. 2) Велика подібність цих, не записаних пізніше, дум до таких матеріалів, як „История Руссов“. 3) Не досить штучно зроблена контамінація окремих дум, що становлять собою просто уривки з різних записів народніх. 4) Нарешті, уже пізніше, в роботі К. Грушевської, бачимо перші цікаві спроби дати стилістичну аналізу фальсифікації, підкреслити ріжницю їх від стилю народніх дум. Але треба сказати, що тут зроблено дуже мало, і „Запорожская Старина“ з цього погляду јде ще свого дослідувача. Мусимо признатись, що критика текстів Срезневського ішла покищо по лінії найменшого опору, натрапляючи просто на хлоп'ячі помилки проти народного стилю, що впадають в око навіть малопідготовленому дослідувачеві, особливо гріхи проти української мови, яких густо находимо у текстах Срезневського.

Нас цікавлять ці фальсифікації не тільки своїми промахами, чи малоцінністю науковою (з погляду етнографічного), але тими тенденціями літературними, що виявилися в них, тими стилістичними особливостями, що позначаються в цих фальсифікаціях — словом цікавлять нас, як факт літературний, як типове явище в розвиткові, перш за все, романтичної школі, з її особливими тенденціями і психоідеологією. З погляду історико-літературного, ці явища в історичній перспективі набирають іншої ваги і, поставивши проблему в такому плані, можливо, що нам доведеться пристати до ентузіазму Костомарова, принаймні зрозуміти його, як і інших сучасників, захоплених „Запорожской Стариной“, і не погодитися з обуренням поважного історика й етнографа, що на скилі літ картав себе за „гріхи молодості“.

¹⁾ Антонович и Драгоманов. Исторические песни малорусского народа. К. 1874 Т. I, ст. XVIII — XXXII, стр. 159 - 163; т. II. 1875, ст. VII - VIII.

²⁾ Н. Костомаров. Историческая поэзия и новые ее материалы. „Вестник Европы“, 1874, грудень.

Розуміння нашого, що засноване
на правах національності, яким
представлена: Ідея заснованої нами
членів ВАД, докт. В. Савин, передбачає
заснування нової, якої ми можемо зробити
друга, власної інституції відмінної
здобуття. Нехай позадом надають
ніч, але відмінної буде відмінна
для нас; по суті не може ~~бути~~
^{бути} ~~заснована~~ ^{заснована} на будь-яких
Служб якогось союзу членів ВАД
що складається з членів ВАД, якими
заснована, а відтак все виконання
заснованої временної інституції буде
засновано.

Закінчення першої лекції Сревнєвського в Харківському університеті
16 жовтня 1842 року

Бо вже факт виключного успіху „Запорожской Старины“ і її ще не зваженого впливу на стиль і тематику наших молодих романтиків змушує нас пильніше приглянутися до прикмет цих збірок і, перш за все, до літературної їх стійності. Метода історико-літературного досліду тут радикально розходиться із завданнями аналізи етнографічної, ставлячи, очевидно, своїм завданням не так зважати на самий факт фальшування народних дум, як на стилістичну типовість цих пам'яток, на відповідність їх до приписів романтичної поетики — це перше, і друге — вияснити ті літературні стимули, вимоги літературної теорії, що до них доводилося підтягнати зразки „народної творчості“. Тільки даючи освітлення фактів в такому плані, ми зможемо усвідомити собі причину безсумнівного впливу „Запорожской Старины“ на тематику і стиль наших поетів - романтиків 30-х і 40-х років.

Але перш ніж перейти до аналізи матеріалу, доцільно буде спинитися на принципіальних питаннях, зв'язаних з фальшуванням народної творчості, кинути погляд на цей, безперечно типовий факт в ширшому, навіть світовому маштабі. Як відомо, факти фальсифікації пісень і взагалі народної творчости були явищем органічним у розвиткові всесвітньої літератури наприкінці XVIII і на початку XIX століття. І мало того, не тільки поширені були, але позначалися на тенденціях цілої літературної школи, викликали цілу гору критичних розвідок, підносили ряд нових тем і форм, що ставали зразками для наслідування, стилізації і т. д. За прикладами, очевидно, не доводиться ходити, згадавши хоча б Макферсонового „Осіяна“ в Англії, знаменитий „Краледворський рукопис“ та „Суд Любуші“ в Чехії, збірник „Гусля“ Мериме і той потужний інтерес, що зростав навколо них у всесвітній літературі. Історико-літературна доля цих пам'яток нагадує дуже пророчисто історію нашої „Запорожской Старины“ — спочатку загальне захоплення, далеко сильніше ніж від пам'яток справді народних; далі, після довгого іноді панування на літературній арені, несміливі скептичні голоси і, кінець - кінцем, „разоблачені“, виявлення фальсифікату, і, головним чином, тоді, як ці збірки виконали свою роль, запліднили літературу новими темами і стилістичними елементами, як вони уже вичерпали себе до кінця. О. М. Пипін у розвідці „Подделки рукописей и народных песен“, так висловлюється про історико-літературну зумовленість фальсифікатів. „Была эпоха смутных исканий нового литературного содержания: среди господства известной школы с определенными сухими и, в конце-концов, неудовлетворительными формами,— каков был в данном случае псевдоклассицизм,— чувствовалась потребность в свежей поэзии, стремление дать право тому оригинальному преданию, которого отголоски еще хранились в народной памяти; старина уже привлекала внимание археологов, но, когда этот инстинкт захватывал действительного поэта, в резуль-

тате являлись песни Осиана, и хотя уже вскоре подлинность этих песен была подвергнута сомнению, они составили эпоху в развитии европейской литературы". В такому же тоне говориться и про литературную вагу „Краледворського рукопису“ и про „Суд Любуші“. „В обоих случаях цель очевидна: было платоническое стремление послужить возникавшему тогда нациальному возрождению чешского народа, поднять народное чувство напоминаниями о славном прошедшем, и для этого последнего могли в особенности действовать какие-нибудь поэтические произведения этой старины, но их не было — и они созданы были фальсификацией... Но если Любушин суд и Краледворская рукопись не были произведениями древности, они были очень любопытным произведением чешской поэзии второго десятилетия нашего века и вместе отражением тех понятий о поетической стариине, какие тогда господствовали“¹⁾.

Ця влучна характеристика, перш за все, історико - літературного характеру, особливо підкреслює такі положення: 1) історичну зумовленість появи таких фальсифікацій, що відповідають змаганням тої літературної школи, що на своєму прапорі піднесла гасло народності, 2) цікавість цих пам'яток, як типових явищ літературних того часу, коли вони виникли, 3) виразний вплив цих пам'яток на літературу оригінальну. Це підказує і нам методу аналізи матеріялу „Запорожской Старины“ в її фальсифікованій частині.

В попередній статті вже говорилося про фольклорні захоплення гуртка Срезневського і в першу чергу самого Ізмаїла Івановича, особливо історичною пісенністю. З їх листування можна виразно бачити, що ентузіазм молодих романтиків від свіжо записаної думи чи від прочитання невідомого ще уривка „Істории Руссов“ мав дещо інший тон, ніж інтерес ученого етнографа при винаході нових пам'яток усної творчості. Захоплення це мало безперечно естетично - літературний характер, впливало, перш за все, на фантазію поета і поривало його до нової творчости, до нових тем. „Если бы явился между малороссиянами гений, подобный Вальтер - Скотту, то я утврдительно говорю, что Малороссия есть неисчерпаемый источник для романов „исторических“. От формула з наведеної вже цитати, яка найбільше відповідає чи пояснює ставлення наших романтиків до народної творчості. Це невичерпне джерело для творчости — перш за все, матеріял для реалізації на національному ґрунті філософії і теорії романтизму про скарби „національного духу“, що криються в глибинах народніх, що говорять про героїку національної давнини, про її чарівний і такий несхожий з сучасністю колорит. Ми вже казали

¹⁾ А. Н. Пыпин. Подделки рукописей и народных песен. (Памятники древней письменности. СХХVII). 1898, ст. 18 — 19.

про те, що літературна робота наших пionерів романтизму виходила з двох джерел — з творів європейської літератури і національного фольклору, що змішувались у практиці поетів, надаючи стилізований народній колорит першим літературним спробам, але ускладнений сторонніми літературними традиціями. Непоказана постать кобзаря XIX століття, цього, за термінологією романтиків, „носія національних святощів“, у спринятті екзальтованої фантазії підноситься до величної постаті давнього скальда, відшого співця, в якому не важко помітити типових прикмет англійського Осіяна. В передмові до першого випуску „Старин“ І. Срезневський дає такий уявний стилізований портрет козацького кобзаря“.

„Убеленная летами голова его покойится на изголовье могилы, готовой принять его в свои недра ; его надежды исчезли, будто дым сновидений ; но в его душе осталась еще одна услада — то воспоминания минувшего, то звуки бандуры, их возбуждающие; и взоры его, прежде пылавшие буйным пламенем воинственности, теперь померкшие, испепелившись, блестают слезой печали о минувшем ; и голос его, уже увядший, тихий, едва приятный, оживляется мужает повторяя в унылых напевах предания своего времени, своего поколения...“¹⁾.

Не важко пізнати в цьому образі не етнографію правдивого кобзаря, а романтичну фігуру, таку відому у польських поетів 20-х років (Б. Залеський, С. Гощінський, Т. Падура і ін.) і пізніше так спопуляризовану в українських поетів (Шевченків, „Перебендя“, кобzar у Метлинського, у Руданського, Щоголева, Куліша і ін.).

Репертуар цих „свідків слави дідівщини“ має звичайно відповідний характер, що задоволяє усталеним і сприйнятим органічно стилювим ознакам романтичних уявлень про старовину.

„В песнях и думах запорожских вы не найдете ни чопорного сладкогласия, ни изнеженности чувств, ни роскоши выражения. Нет! В них все дико, подобно дубровам и степям, воспринявшим их на лоно свое при рождении,— все порывисто, подобно полету урагана степного, под глухие завыванья которого они вhaledеяны,— все бурно, подобно минувшей жизни Запорожья“²⁾.

З такими априорними уявленнями підходили наші романтики до народної творчості і, зрозуміло, що в багатьох пунктах винайдені матеріали не могли задовольнити їх, про що, між іншим, сповіщає кілька разів Срезневський в листах до матері, розчаровуючись тими відомостями, що він їх здобував від живих і реальних кобзарів. Найбільше, звичайно, розчаровувала відсутність

¹⁾ „Запорожская Старина“. Изд. Измаила Срезневского. Х., 1833. Ч. I, ст. 12—13.

²⁾ „Запорожская Старина“. Op. cit., ст. 11.

спогадів про найпоетичнішу добу козацтва перед Хмельниччиною в XVI столітті і вражала бідність відомостей поруч високоталановитої фальсифікації Гр. Полетики, поруч „Истории Руссов“, що в геройчних тонах і дуже докладно розповідала про найдавніші події козацького лицарства і якою так захопився гурток Срезневського, як це видно з листування. Немає сумніву, що Срезневський і його приятелі вірили в автентичність „Истории Руссов“ і тому були переконані в існуванні дум і пісень про найдавніші часи Запорозької Січі.

Тому то у тісному звязку із змістом „Истории Руссов“ з'являються в першій часті „Запорожской Старины“ „думи“ чи „пісні“ про напівфантастичні події XVI століття, як „Надгробная песнь Свирговскому“, „Убиение Серпяги“, „Дары Батория“ і т. д., все теми, матеріал для яких можна було здобути або з „Истории Руссов“, або з польських хронік, або з літописів, що їх, безпіречно, знов Срезневський і інші його приятелі. Потреба підживити „сухие летописи“ була цілком законною і зрозумілою в романтичних традиціях — „Я к нашим летописям охладел,— писав Гоголь до Срезневського— напрасно силясь отыскать в них то, что хотел бы в них отыскать... И потому - то каждый звук песни мне говорит живее о прошедшем, нежели вялые и короткие летописи, если можно назвать летописями не современные записки, но поздние выпуски, начавшиеся уже тогда, когда память уступила место забвению“¹⁾). В такому ж тоні висловлюється в передмові до першої частини „Запорожской Старины“ І. Срезневський.

„Летописи украинские повествуют только о подвигах сего народа, касаясь очень редко до внутренней жизни его, и самые даже подвиги описывает иногда кратко, иногда неверно, сбивчиво, часто противореча одна другой... Эта бедность истории запорожцев в источниках письменных заставляет наблюдателей искать других источников — и они находят для своих исследований богатый, неисчерпаемый рудник в преданиях народных“. (Op. cit., ст. 6).

О ця потреба висвітлити „внутреннюю жизнь“, потреба, що спонукала приятелів Срезневського та і його самого під свіжим враженням від читання літописів планувати поеми, романи, повісті про геройчних козаків, ця потреба, очевидно, спонукала авторів і до фальсифікації народніх дум.

Цікавість до тем XVI століття, крім привабливості давнини, про що писав і Гоголь в цитованому вже листі, могла бути наявною ще й стороною польською літературною традицією. Поети типа Б. Залеського, Т. Падури і інші з національного патріотизму виключну увагу віддавали темам козацької історії до повстання Хмельницького (лотра — як узиває його Залеський),

¹⁾ В. Н. Срезневский. Николай Васильевич Гоголь в переписке с Измаилом Ивановичем Срезневским. Op. cit., ст. 756 — 757.

звертаючись найохотніше до легендарних часів мирного співжиття козаків з польським шляхетством, коли за словами Падури —

„Одна мати, одні хати,
Разом в полі ставав кіш;
З ляхом билось, з ляхом жилося,
В однім горшку прів куліш”.

(„Запорожець“)

В 20-х роках Б. Залеський опублікував ряд історичних віршів, дум, пісень з темами близькими до „Запорожской Старины“, як, напр.,: „Виправа Хотінська“, „З могили Савур“ (про першого гетьмана запорозького), „Люлі немовляті Івоні“, „Чайки“ (спів запорожців при повороті з виправи морської Конашевича) і т. д. Самі назви і форми, як „пісня запорожців“ у Залеського відповідає номенклатурі в „Запорожской Старине“, так званим, „песням“, як, напр., „Надгробная песнь Свирговскому“, „Надгробная песня Серпяги“, що їх Срезневський відрізняє від своїх дум та які і взагалі своїми жанровими прикметами не мають аналогій в усній традиції.

Залежність іх, як і дум від „Істории Руссов“ з погляду тематичного, очевидна. Як Розковшенка і ін. ознайомлення з цим фальсифікатом спонукало до писання творів, де головними персонажами являються фантастичні гетьмани, як Півторакожуха, так само і тут напівфантастичні епізоди з „Істории Руссов“ перевопідаються в стилізованих формах чи пісні, чи думи, при чому стислий зміст якогось абзаца з книжки Полетики приоздоблюється формами народної пісенної стилістики. В коментаріях і примітках до текстів сам видавець іноді наводить відповідні розділи з „Істории Руссов“ чи з козацьких хронік, що нібито являються простими аналогіями народній пісенній традиції.

Я не думаю, щоб було особливо цікаво наводити на доказ цього твердження ширші зіставлення пісень в „Запорожской Старине“ з названими джерелами, які можна використати з тих матеріалів, що їх подає сам видавець, але ж наведемо для ілюстрації текст із „Істории Руссов“ про війну з поляками Наливайка з думою в першій частині „Запорожской Старини“, „Убиение Наливайка“ і „Битва Чигиринская“.

„Но скоро за сим приходили к гетману известия с городов и поветов, что посланные от него чиновники и товариство поруганы, прогнаны, а многие и побиты поляками, и что войска польские собираются к Черкассам и Белой Церкви в полном вооружении. Посему гетман Наливайко принужденным нашелся собрать и свои войска к Чигирину и стал обозом при реке Тясмине, где, укрепивши стан свой окопами и артиллерию, ожидал начинания от поляков. Они скоро появились в числе множественном под начальством коронного гетмана Жолкевского. Наливайко сначала

*выставил против них, на возвышенном месте, три белые хреща-
тые хоругви, т. е. знамена с хрестами, на них вышитыми и
с подписью или девизом: „Мир христианству, а на зачинщика
бог и его крест“. Поляки насупротив знамен мир возвещающих,
выставили на шибенице трех малороссийских чиновников. Богу-
на, Войновича и Сутыгу, от гетмана в город посланных и тогда
в виду обоих войск повешенных с надписью: „кара бунтовцом“¹⁾.
Немає сумніву, що епізод цей ліг в основу думи „Битва Чи-
гирина“: „То не хмари по небу громом святым вигрімляють,
то не святих вони до бога провожаютъ, — то ляхи у бубни вда-
ряютъ, усе військо свое до купи у громаду скликаютъ, щоб ішли
усі до громади на послушаннѣ, слухати гетьмана Жолковського
оповідання... А перешедши огорodi та шанці робили, ув окріп
гармати становили, а поперед гарматами три хрести у землю вко-
лотили. А що перший хрест, то Сомино висить... а що другий
хрест, то Богун висить; то Богун висить, шаблюкою лепотить; —
а що третій хрест, то порожній стойть; усіх інших козаків до себе
піджидає, козаків оглядає... а козаки гляділи, усі очі вбачали,
проміж себе бурковали; три хоругви на зображення ляхам стано-
вили, на хоругвах уговор - рядну писали:*

*„Вірному православному хрест'янству миром мир. а ляхам воро-
гам пекельний пир. Кого хрест на того й хрест“. (Ст. 88, 89, 90).*

Так само і епізод смерти Наливайка використано знову ж
таки за „Істориєю Руссов“ (тільки в більш загальній епічній
формі, бо „Убиение Наливайка“ побудовано в жанрі історичної
пісні, і стилізатор мусів рахувався з метричними і ритмічними
рамцями цього типу пісні і тому не міг передати теми так до-
кладно, як це він робить у думах, не обмежуючи себе там якимись
ритмічними формами). В „Істории Руссов“ читаемо: „По приезде
гетмана и депутатов в Варшаву, в первую ночь взяты они на
квартирах под караул и повергены тогда же в подземную тем-
ницу, а по двух днях, без всяких опросов и суждений, вывели
гетьмана и с ним Лободу, Мазепу и Кизима, на площадь, и об'явив
им вину гонителей на веру Христову, посадили живых в медного
быка, и жгли, быка того малым огнем несколько часов, пока
вопль и стон страдальцев был слышен, а наконец тела замучен-
ных в том быку сожжены в пепел“²⁾.

У пісні це представлено далеко епічніше і загальніше, але
зв'язок тематичний, безперечно, між ними є.

„А в Варшаві, та на Раді Та суда судили; Та в волу спалити Наливайка присудили.	Присудили Наливайка, Та ляхи спалити, Присудили козаченьки Ляхам відомстти“.
--	---

(1, 41 — 42)

¹⁾ *История Руссов*. Соч. Георгия Конисского. М. 1846. Ст. 36 — 37.

²⁾ *История Руссов*. Ор. cit. Ст. 39.

Такого роду користування творами, як „Істория Руссов“ зумовлювало не тільки вибір певних тем, але й відбивалося, в деякому відношенні, на стилі фальсифікації. Вдягаючи тексти напоєні ідеологією і патріотичними емоціями українського шляхтича в формі стилізованої пісні, чи думи, фальсифікатор уводив поетичні фрази і символи, які не зустрічаються в автентичних українських думах. І ця, перш за все, ідеологічна підкресленість відрізняє фальсифікати від дум. Звернімо, наприклад, увагу на формулу „Україна“, в якому значінні вона уживається в фальсифікаціях. Тут насамперед відтіняється поняття „України“, як політичного цілого, як національного організму:

„А із низу хмара стягала,
Що ворогів ключа набігала,
По Україні тумани клала:
А Україна сумувала,
Ой Україна сумувала,
Свого гетьмана оплакала...“

(1, 32).

„Ой у Раді та рядили,
Як на Польщу стати,
Та на Раді присудили
Вкраїну вднати...“

(Подвиги Лободы. I, 53)

„Як Вкраїну тії ляхи
До себе вдали;
Тоді наші в пном Іваном
В похід виступали...“

(1, 57)

... то не хай татарський на Україну військо своє насилав, щоб воно Україну, рідні ж мати нашу, безневинно пліндурувало”.

(Дары Батория. I, 77)

Ріжниця між автентичними думами і стилізаціями виступає дуже виразно. В думах оригінальних „Україна“ уживається, як географічне означення, і може тільки у виїмкових випадках — переходячи до натяку на означення краю, як, напр.:

„Зажурилася Україна, що ніде прожити,
Гей витоптала орда кіньми, маленькій діти...“

Найчастіше зустрічається термін „Україна“ (особливо в думах про Хмельниччину), в значінні географічному, як певна територія з постійними стабільними епітетами — „на славну Україну прибувайте“, „тоді Хмельницький на славну Україну прибував ...“, „Що тепер у вас, на славній Україні,слишно ...“

В таких же випадках, де про Україну мовиться, як про національну або політичну одиницю, там виступають в народніх думах інші гасла, як, напр., — „Віри християнської на поталу не дайте“, або „козакам козацьких порядків подавати, за віру хри-

стіянську достойно праведно stati". Ріжниця між поглядами ко-зацької старшини часів Хмельницького і освіченого патріота, шляхтича XVIII - го віку, зовсім виразно виступає. Поняття національності поза клясовими інтересами старшини, як відомо, дуже тugo прививалася і самому Хмельницькому, а тим більше рядовому козацтву. Ріжниця між обсягом політичного світогляду в фальсифікаціях і оригінальних думах виявляється особливо в думі про смерть Богдана Хмельницького, власне — у його заповіті, що він оголошує перед старшиною. У підробленій думі читаемо таке: „Богові звісно, та й люди знають, як я *Вкраїну вправляв*, як з - під кормиги лядської *свобожав*... Тільки прошу вас, панове молодці, *спочинку на Україні не рушати*, розумом себе управляти та усім у одно стояти". (11,42.)

В думі оригінальній читаемо щось інше:

„Прошу я вас — добре дбайте :
Собі гетьмана настановлайте...
Вже ж я од часу хорію,
Міждо вами гетьмановати не здолію ;
То велю я вам между собою
Козака на гетьманство обрати,
буде между вами гетьманувати,
Вам ковацькі порядки давати...“¹⁾

Цей приклад ідеологізації оригінальних дум заведенням формул, що могли б вирости в обстановці XVIII і початку XIX століття, являється не одиноким чи випадковим явищем, а типовою рисою подібного роду фальсифікацій. Ще можемо навести, як приклад такої модернізації оригінальних дум, формули про козацьке вільноподібство, про козаків, як незалежний народ, що свободу цінує над усе. Ця формула витворила цілий ряд епітетів, що мали означити таку незалежність козака. В уявленнях автора „Істории Руссов“ і поетів початку XIX - го століття слово „ко-зак“ являється синонімом свободи. Ця тенденція особливо підкреслена і в думах „Запорожской Старины“. В фальсифікованій думі „Дари Богданка“ — король Баторій засилає козакам клейноди, застерігаючи їх служати його наказів і йти на турка, загрожуючи, в противному разі, наслати на них страшну хворобу, а козаки ніби відповідають йому так:

„Оце ж нам король Польщі великий подарок - дар дарує, а не послужим ми йому вірою і правою, то й хоробою, бач, якоюсь порадує. Якою ж би то хоробою? Чи не слободою? Та як би вже оттою хоробою, що слободою. то усім би нам, товаришам козакам, інших дарів і не треба.“ (1,80).

Зрозуміло, що таке абстраговане лицарське розуміння „свободи“, не звязаної з конкретними козацькими інтересами, річ

¹⁾ Антонович и Драгоманов. Ор. cit. Т. II, ст. 119 — 120.

зовсім не властива оригінальним думам, а є наслідком того зромантизованого козацтва, що так опукло змальоване, з цього погляду, в „Істории Руссов“.

Переходячи тепер до чисто літературних ознак фальсифікацій, до того, в який спосіб модернізували творці їх усну літературну традицію, мусимо звернути, перш за все, увагу на стилістичні трафарети, що найчастіше зустрічаються в фальсифікатах. Стилізаторські тенденції, стилізації завжди різняться від оригінальних підкресленістю певних, найбільше вдатних, на смак стилізатора, літературних особливостей оригіналу, різняться нахилом до угрирування стабілізованих прикмет народньої пісні, чи думи. І в цьому можна вбачати певну творчу ініціативу авторів — сугестуючи, згущуючи типові риси пісні, роблячи їх стабільними, вони разом з тим уводять ці тенденції в широкий літературний обіг, чи ужиток і, таким чином, вносять свою данину в розвиток певного стилю. Розглядаючи такі стилістичні трафарети в „Запорожской Старине“, не можна не помітити тенденції використовувати символіку історичної пісні саме в тій частині, де вона відповідає романтичним уявленням про героїчну епоху козацтва. До таких улюблених і ефектних символів разом належить образок гри на сурмах і бубнах, що стають в „Запорожской Старине“ правдивим loci communis майже всіх дум і пісень.

„Ой у городі, у Черкасі
Сурми засурмили . . .“
Ой у городі, у Черкасі
Бубни забубнили . . .
(1,27)

„Ой голову йому рубали,
Та на бунчук вішали,
Та в сурми вигравали
З його глумували . . .“
(1,32)

„А за ними йдуть мало - мало не три тисячі,
Усі хоробрі товариши запорожці,
На кониках вигравають,
шабельками блісксають,
у бубни вдаряють . . .“
(1,107)

Другий улюблений трафарет фальсифікацій — це гро ми гармат батальний образ, що, так само, відповідав тенденціям романтичного стилю.

„Ой у городі Могилеві
Димом потянуло,
Як те вісько запорозьке
З гармат та ревнуло . . .“
(1,37)

„Привертали коваченьки
Порані до Слуці,
Та з гармати густували
Католиків звуци.
А ляхи й почули
Ув одвіт ревнули;
Бодай же їм тяжко важко,
Що вони ревнули.
Що вони ревнули,
Біду провіщали”...

(1,41)

Типовою особливістю фальшованих дум і пісень є орнаментування епічного викладу народньої думи, що в дуже рідких випадках одбігає од суверої фактичної переповіді змісту, ефектними образами, пейзажами, закроєнimi в чисто романтичному стилі. Мотив бурі на морі з думи про „Олексія Поповича“ використовується в тих чи інших сполученнях мало не усіх думах „Запорожской Старины“. „Із-за гори хмара виступає, виступає вихожає, до Чигрина громом вигримляє, на українську землю блискавицею блискає“. (1,87). „А злая буря все більш виступала, та все зліш громом п небу торожкотала, а блискавка між хмарами лискала“... (1,82).

З найпоширеніших епітетів і образів усної традиції найбільшою увагою користуються символи — „орел“ (сизим орликом літав), „явір“, „ворон“ і т. д.

Виразний нахил до повторювання певних кліше, до естетичного добору найулюбленіших образів, зумовлює і характерні прикмети цілого побудовання фальсифікацій. окремі „пісні“, кінець - кінцем, складаються з певних стабілізованих формул, іноді досить механічно зліплених одна з одною, без великої уваги до конкретності змісту. Візьмемо для прикладу першу в збірці „Надгробную песнь Свирговскому“.

1

„Ой у городі у Черкасі
Сурми засурмили;
Як ляшські комісари
До гетьмана приходили.

2

Ой у городі у Черкасі
Бубни заорали,
Як ті ляшські комісари
До гетьмана прибували.

3

Ой, пан пишний, пан Свирговський,
А ще другий пан Зборовський,

4

А ще третій Морозенко,
А четвертий пан Горленко.

5

Що із Волохами турок дереться,
А із татарами Волох б'ється.

6

Та Волоські землі руйнують,
Плюндрують, ще й не милують.

7

Ой заржали коні, коні
Та під гору ідучи;
Заголосили бусурмани,
Та до Килії ідучи”.

8

От як пан Свирговський
До Килії прибував,
Усіх козаків собирав
Та на Раді прохав.

9

Сияим орликом літав,
Явороньком гнувся,
Десь то я, мої милі браття,
Ta й сподінуся.

10

Сподінуся пан Свирговський,
У сирій могилі;
Як козаки біля його
Ta загомонили.

11

Плакала стара баба Грициха,
Мов перепелиха, мов перепелиха;

12

Молода сестра сої - траву ірвала,
Старую питала, старую питала:

13

Чи той сон - трава — козацька сила?
Чи той сон - трава — козацька могила?

14

Ой той сон - трава, голубонько,
Зростився у полі,
Ta піймала ту траву недоля,
Ta дала моїй доні.

15

Ой, доня ж, доня, моя доня,
Годі сумовати;
Що нашого молодого Йвана
В могилі шукати,

16

У глибокій могилі,
Біля города, біля Килії... і т. д.

(1,27 - 29)

Чи ж не ясно, що більша частина цієї „надгробної песни“ складається з окремих незалежних формул, ремінісценцій пісень, або просто уривків з пісень без змін, як, напр., строфі XI, XII, XIII та й інші? Що історія „пана Свирговського“ зліплена з окремих мотивів і тому виразно різиться від жанру народної історичної пісні, що, не зважаючи на свою епічну простоту, тримається послідовного переповідання фактів і логічного розвитку теми? Сам видавець почував еклектичність і формалістичність, так би мовити, цієї „надгробної песні“ і в примітках робить застереження: „Эта песня замечательна разнообразием размеров, что меня и заставляет предполагать, что она состоит из отрывков различных песней. Кроме размеров, доказательством сему предположению может быть и различие голосов, на которые она поется“ (1,110 — 111). Але з таким же правом міг видавець робити застереження і до інших своїх „песен и дум“, в яких ця строкатість, еклектичність, може в меншій мірі, але ж є одною з основних прикмет. І не дивно, що сучасна дослідниця історичного фольклору К. Грушевська, вказуючи на комбінування різних варіантів дум або утворення цілої з накватаних звідусіль цитат, як приклад, наводить думу про Серпягу, що склалася з тексту думи про Олексія Петровича і окремих цитат з інших дум¹).

„Синтаксичні форми фальсифікатів так само різняться від пісенної традиції. Одною із особливостей синтаксичних фальсифікацій

¹⁾ К. Грушевська. Ор. cit. Ст. XXXVII.

є ускладнення простого епічного речення тавтологічними повторами, напр.:

„Тільки ж ворон, ворон
Прилетить до тебе“ ...
(1,47)

або:

„Орлику сизий, сизий орлику,
Молодий Чураю...“
(1,47)

де виразно виявляється тенденція до збільшення емоціональності мови. На інших особливостях лексичних і синтаксичних, що являються доказом нетрадиційного походження дум, але ж які не мають певної естетичної функції, а є наслідком непідготованості фальсифікаторів, як, напр., невправдані русизми, неправильне побудування фрази, гріхи проти української словоскладні, на що вже указувалося і в Драгоманова, і в Грушевської,— на цьому не буду спинятися. Для нашого завдання важливо вияснити естетичну та історико-літературну тенденцію фальсифікації, і тому маемо підстави обмежувати аналізу реченнями. К. Грушевська в згадуваній своїй розвідці, констатуючи велику популярність „Запорожской Старини“, дуже влучно говорить, що цьому успіхові сприяла метода роботи фальсифікаторів — „Тому свавільному толкуванню народної творчості і тій безцеремонності в обхоженні із записами народніх творів...“¹⁾

Справді, поводження було „безцеремонне“, але в цьому, скажати так, ініціативному поводженні з текстами автентичними не все можна покладати на карб легковажності збирачів і видавців, а є дещо і від навіяння „духу часу“ як ми бачимо, що пояснюють і розміри того реального „ділання“ „Запорожской Старини“ на тематику і стилістику творчости наших поетів-романтиків. В наше завдання не входить показати зараз цей вплив у всьому маштабі як на окремих поетів, так і на окремі твори, важливо підкреслити типовість тематичну і стилістичну „Запорожской Старини“ і принципіальну можливість її впливу, як одної із перших хронологічно пам'яток романтичного стилю.

Що „Запорожская Старина“ впливала не тільки на пізніші видання пісень, як зазначив О. Пипін, що вона лишала сліди і в літературі, про те свідчать епіграфи з окремих дум і пісень, що їх зустрічаємо не тільки в творах 40-х років, але ж і в 50-х роках. Куліш у своїй ранній поемі 40-х років „Україна“ наводить кілька цитат з „песен“, вміщених в першій часті „Запорожской Старини“.

Як того пана Івана,
Що Свирговського гетьмана,
Та як бусурмави піймали,
Та голову йому рубали,

Та ва бунчук вішали,
Та у сурми вигравали
З його глумовали".
(З „Запорожской Ст.“ 1,31 - 32).

¹⁾ К. Грушевська. Op. cit. Ст. XXXVIII.

В романі О. Стороженка „Братья - близнецы“ (1857) до одного розділу взято епіграфом уривок з думи про „Поход на поляков“ з наголовком „Песня XVI столетия“.

„Закряче ворон степом летючи,
Заплаче зозуля степом скачучи,
Закуркуют кречети сизі,
Загадаються орлики сизі,
Та все по своїх братах,
По буйних товаришах козаках . . .“

(З „Запорожск. Ст.“ 1,104),

а в своїй відомій поемі „Марко проклятий“, перелічуючи репертуар кобзарів, що співали козакам - хмельничанам, орієнтується на зміст збірок „Запорожской Старины“. І таких слідів безпосереднього використання текстів „Запорожской Старины“ можемо найти чимало, але це, звичайно, явища другорядні і не так цікаві. Ще Гоголь в наведених вже листах до Срезневського скажився на те, що в козацьких літописах дуже мало відомостей про найбільше героїчну добу козацтва, про XVI століття. Ця доба, де козацтво виступає справді найбільше в своїй лицарській суті (походи на море, боротьба з татарами і т. д.) повинна була цікавити найбільше поетів - романтиків. „Істория Руссов“, як найпопулярніший документ, потім відомі праці М. Маркевича, Бантиш-Каменського давали матеріял для поетичних задумів, і в творах Шевченка, Руданського, Куліша, Стороженка дослідники раз - у раз находять сліди лектури цих популярних тоді творів. Але ж треба собі гараэд усвідомити ту міру, в якій поету - художнику можна користуватися прозовими зразками, щоб не надавати особливої ваги подібним аналогіям. Прозові тексти, як би вони були й емоціонально написані, дають дуже мало для деталей художнього змалювання історичної події у вірші чи поемі. Суто фактична мотивірська літопису не дає матеріялу для змалювання докладного, в художніх засобах викінченого поетичного задуму. Найчастіше про зв'язок того чи іншого художнього твору з історичним текстом можна говорити як про матеріял, що дав схему фабули автору, яку він має розробляти з власної ініціативи. „Запорожская Старина“, навпаки, є спробою художнього відтворювання цих історичних подій, та ще під маркою народної творчості, і тому мала всю перевагу перед історичними працями в можливостях впливати на художні задуми цього роду. Коли звернемось, напр., до історичних віршів Шевченка — „Іван Підкова“, „Тарасова ніч“, „У неділеньку пресвятую“, чи до віршів, присвячених темам з історії гетьманщини — „Чернець“, „Іржавець“ і т. ін., то зможемо одразу, навіть не поглиблюючись в матеріял, занотувати ряд аналогій тематичних і стилістичних. Вірш „У неділеньку у пресвятую“, розповідаючи про обрання Наливайка на гетьманство після

того, як його зрікся Лобода, починається з типових і історично-культурних деталей, що їх знаходимо і в „Запорожской Старине“.

„У неділеньку у святую
У досвітню годину,
У славному - прославному
Місті Чигирині,
Задзвонили в усі дзвони,
З гармати стріляли,
Превелебну громаду
До купи скликали ...“¹⁾

В „Запорожской Старине“, в пісні „Подвиги Лободы“, маємо такий самий приблизно початок:

„Ой у городі у Батурині
Дзвони задзвонили :
То козаки - гайдамаки
У Раді рядили.

Ой у Раді та рядили,
Як на Польшу стати,
Та на Раді присудили
Вкраїну єднати...“

і далі подається картину зборів козацьких ув обох віршах. Безперечному впливу „Запорожской Старини“, саме пісні „Палей в Сибіри“, вона здається не фальшована з другої частини, уліг знаменитий вірш Шевченка „Чернець“, в якому розповіджено історію останніх років життя Семена Палія, що збігається в деяких уступах навіть текстуально. В „Запорожской Старине“ маємо такий початок:

„Високо сонце сходить,
Низенько ложиться ;
Ой десь то там Палій Семен
Тепера журиться ...“

Високо сонце сходить,
Низенько заходить ;
Ой десь то там пан Палій, Семен,
По Сибіру бродить ..“

(„Запорожск. Ст.“ 11, 68)

У Шевченка :

„Ой високо сонце сходить,
Низенько заходить, —
В довгій рясі по келії
Старий чернець ходить“²⁾.

Далі в обох віршах виступає мотив зречення Палія від турбот суєтного світу, але разом з тим і велика туга за минулим бурхливим життям.

¹⁾ Т. Шевченко. Кобзар : 1925. Ст. 215.

²⁾ Т. Шевченко. Ор. cit. Ст. 179.

„Ой чуро мій, чуро,
Мій вірний Стоусю!
Ой ходімо до каплиці —
Богу помолюсь.

Ой богу я помолюсь,
Святым поклонюся,
Зледащав я понурий,
Стареньким здаюся...“

Пішов пан Палій Семен
Богові молиться,
Не то богові молиться,
А не то журиться...“

(„Запорожск. Ст.“ 11, 28 — 29)

У Шевченка:

Іде чернець у келію
Між стіни німії,
Та згадув літа свої,
Літа молодії

До утрені завив з давіниці
Великий давін; чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патеріцу,
Перехрестився, чітки взяв

I за Україну молитись
Святий чернець пошкандибав...
(1847¹)

Так само виразні текстуальні збіги находимо між віршами „Гордієнко“ із „Запорожской Старины“ і першою частиною вірша „Іржавець“ Шевченка.

„Запорожці небожата!
Пшениця не жата:
Ой пойдіте оглядіте
Пшеницю важніте.

Ой хоч підемо оглядати
Не будемо жати! —
Хвалилися запорожці
Полтави дістати.

Що Полтави не дістали,
А все ж швед іздався,
На бідну головоньку
Кошовий зостався...“

(Гордієнко. „Зап. Ст.“ II, 71 — 72)

Шевченків „Іржавець“ розвивається як варіація на цю ж тему:

„Наробили колись шведи
Великої слави:
Утікали в Мазепою
В Бендери в Полтави.

¹) Т. Шевченко. Ор. сіт. Ст. 179.

А за ними Гордієнко
Кошовий із Січі,
Веде своїх недобитків,
Та плаче ведучи.

Того плаче, що поради
Не подала мати,
Як пшениченьку пожати
Полтаву дістати".¹⁾

Історичні твори Куліша, особливо раннього періоду, так само в деяких своїх особливостях мають завдячувати матеріялу „Запорожської Старини“; згадати хоч би те, що добра третина його поеми „Україна“ є просто переказ „дум“ і „пісень“ із „Запорожської Старини“. А деякі розділи просто передруковано із „Зап. Стар.“ як 3, 4, 5, 6, 9, 12. Зрівняти, наприклад, початок розділу 5 з думою „Дары Батория“.

„То не вітер буйний по степах вис - завиває; то не хан татарський на Україну свое військо насилає, щоб воно Україну, рідну матір нашу, безневинно плюндрувало, жінок та дівок та добро наше у полон забирало ... („З. С.“ 17).

У Куліша цей текст, як і інші, передається майже без ніяких змін:

„То не вітер буйний по степах вис - завиває,
То не хан татарський на Україну свое військо насилає,
Щоб воно Україну, рідну матір нашу...“ і т. д...²⁾

Ці приклади при бажанні можна б було збільшити, навіши тексти з творів Костомарова та інших, але цікавіше виявити місце „Запорожської Старини“ не в зв'язку з окремими творами, а в основних літературних тенденціях цілої романтичної школи. Приглядаючись до того, в який спосіб наші поети - романтики модернізували традиції усної творчості, в яких формах відбувалася стилізація фольклорного їх стилю в літературній практиці, ми найдемо далеко важливіші принципіально точки збігу із „Запорожської Стариной“. Та риса, що її відзначено як питому прикмету фальсифікації в „З. С.“ — супроти народної творчості — ідеологізація символіки і певний естетичний її добір, є властивішими рисами і творчості наших поетів - романтиків. Не являючись прихильником статистичної методи, не маю наміру перевічувати ті стабільні образи й символи у наших романтиків, і, в першу чергу, Шевченка, що ведуть свою генеалогію із „Запорожской Стариной“, або являються аналогіями до неї, але ж немає сумніву, що найхарактерніші словесні утворення мають те саме „целеустремленie“, що і в „Запорожской Старине“. Наведемо кілька перших - ліпших прикладів — поетичних формул,

¹⁾ Т. Шевченко. Ор. cit. Ст. 175.

²⁾ П. Куліш. „Україна“. Дума 5. Твори. 1908. Т. I. Ст. 33.

що являються типовими і для Шевченка, і для Куліша, і для інших поетів :

„Було колись на Вкраїні,
Ревіли гармати ;
Було колись — запорожці
Вміли панувати ...“

(Шевченко)

„Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче ...“

(Шевченко)

„Порадимось, як на турка stati . . .“

(Шевченко)

У Куліша :

„Ой у Гадячі середь ринку
Ревнули гармати ...
Не нам, шляхто моя вірна,
Від хлопства втікати !

Ой лискає в чорних хмарах
Зубчаста грімниця ;
Хто ж то в'ється між димами,
Як біла орлиця ?“

(Великі проводи) ¹⁾.

І інші, що їх зустрінемо часто і в „Запорожской Старине“. Особливо повторювані часто формули в „Запорожской Старине“, як „Із - за гори чорна хмара наступає . . .“, „Ішли ляхи на три шляхи, а козаки на чотири“ і інші стали в творах наших романтиків правдивими трафаретами. Найбільш ефектні формули „Запорожской Старины“ поширилися і в російській літературі, як, наприклад, прекрасне місце в „Тарасі Бульбі“ Гоголя „и пойдет дыбом о них слава по всему миру . . .“ взято із того ж джерела, як і стисла лаконічна формула, що її кілька раз повторював Куліш в своїх творах: „Тим то повстала козацька страшеннна сила, що в нас, панове, була воля і думка едини“ . . . і т. д. . . До того ж не треба забувати, що „Запорожская Старина“ починає ряд стилізацій під козацькі думи, де підроблюється синтаксичні і ритмічні особливості цього роду творчості, находячи своє продовження в творчості Куліша, Шевченка, Руданського, навіть прозаїків, як О. Стороженко, що в своїй повісті „Сотник Петро Серп“ дає стилізацію козацької думи.

Цілий ряд явищ лексичного, образового одбору в певними тенденціями ідеологічними й естетичними, чим позначається робота наших поетів - романтиків, була почата видавцями „Запорожской Старины“, що зрештою призводила до руйнування фабульності епічної поезії, даючи натомість безсюжетну історичну лірику, де стрижень теми густо повивається патріотичними фор-

¹⁾ П. Куліш. Твори. (Руська письменність). Т. I. Ст. 180.

мулами про Україну, про її боротьбу за свободу і т. д... Такими є історичні поеми Шевченка і ще в більшій мірі твори Куліша, як „Великі проводи“, „Настався“, „Солониця“ й інші, де стилізаторські нахили покривають, як і в „Запорожской Старине“ конкретність змісту, і найбільше „ощутимими“ являються окремі закінчені формули, loci communes а не зміст, як, напр., початок „Дунайської думи“.

Тихо Дунай, тихо
Несе чисту воду;
Задивилися діброрви
На свою уроду.

Тихо Дунай, тихо
Жовті піски мие,
Погляну я по берегах —
Мое серце ние:
Де, думаю, батьку,
Твої рідні діти" ... і т. д.¹⁾

Зрозуміло, що вірш складається з окремих формул епічних, повторювання яких, власне, ніяк не може сприяти розвитку теми, а навпаки. Потребу стилізації, свідомого підроблення під народній стиль Куліш пояснював у передньому слові до своєї поеми „Україна“ так.

„Думалось то так, щоб познаходити думи про всіх наших гетьманів та її зложить з них таку книжку, як Гомерова Іліада. Де вже я ні виїздив по Україні, кого вже не розпитував; але ні, нема пісень про всіх гетьманів: позабували вже деякі самі й бандурники. Отож я, поміркувавши сам собою добре, як би додбавить тій пропуски, згадав усе, що чув про козаків од самих бандурників і старосвітських людей; згадав усю старовину, що позаписувано в літописах, як, що і коли діялося на Україні; та згадавши усе те, та зібрали всі гадки і думки свої докупи зложив още старими словеси нові думи про тих забутих гетьманів, та її попритулював їх до кобзарських думок усюди, де вже діди не пам'ятають як співати“²⁾.

В цих словах висловлено те, що говорив пізніше О. Пипін, з наведеної вже його праці. Потреба творити новий стиль, висловити нові ідеї в формах пісні і думи, проблеми стилізації, встали як першорядної ваги завдання для покоління, що, борючись з котляревщиною, пробувало стати на нові шляхи, і „Запорожская Старина“ є один із перших виявів цієї потреби. Не маючи видатних талантів літературних, творці фальшованих дум і пісень не спромоглися на більше, як дати окремі стилізовані формули, іноді механічно і нелогічно з'єднані між собою, але в цих формулах виявилися тенденції стильові й ідеологічні того часу, і тому то ці

¹⁾ Куліш. Ор. cit. Ст. 89 — 90.

²⁾ Куліш. Ор. cit. Ст. 14.

тексти стали за матеріал, з якого виходили поети обдаровані, творчі не тільки форми, але й новий зміст. В цьому і треба вбачати історико - літературну вагу поетичної частини випусків „Запорожской Старини“.

Звичайно, цими зауваженнями далеко не вичерпуються всі питання, зв'язані з проблемою фальшування пісень. І перш за все немає відповіді на питання етичного, так би мовити, характеру. Чому саме видавцям „Запорожской Старини“ треба було хватися за якихось фантастичних бандурристів, а не поставити справу так, як це зробив у своїй передмові Куліш, одверто кажучи про свої стилізаторські тенденції. Делікатне це питання, що ми його могли б обійти, має знову таки свою історико - літературну традицію, упираючись в проблему псевдонімності, що має свої дуже давні традиції. Спеціяльне етнографічне дослідження доведе, в якій мірі використано у фальсифікатах автентичні думи — це не входило в наше завдання. Автори дум в „Запорожской Старине“ не спромоглися на викінчені твори і не могли, як справді казати, назвати себе уповні авторами. Щодо того, хто саме з гуртка займався фальсифікаціями — то на це почести дає відповідь сам упорядчик. В примітках до текстів — більшість фальшованих, а не взятих з інших збірників пісень і дум має нотку — „Списано со слов бандуриста“, і часто додається — „Варіант доставлен И. В. Розковшенком“.

Таким чином, упорядчик покладав у більшості відповіальність на себе, не обвинувачуючи інших, бо посилання на бандуриста є не що інше, як літературний прийом, і згадує ще І. Розковшенка. А коли пригадати наміри Розковшенка писати „думи о гетмане Перевязке, о гетмане Полторакожуха“ і т. д., то треба пошкодувати тільки, що ми не маємо під руками рукописів цих творів. Можна напевне сказати, що вони і стали матеріалом для дум, „списаних у бандуриста“. Цікавий приклад співробітництва приятелів дає цитована вже „Надгробная песьнь Свирговскому“. В нотатці упорядчик одзначає, що дістав її від Розковшенка в не повному списку, тому доповнює її куплетами, записаними у бандурристів — „В первом списке недоставало куплетов: I, VII, VIII, XI і XII“. — Коли ми поглянемо на куплети, що їх увів Срезневський, то побачимо, що вони не тільки конкретизують зміст пісні, а навпаки — роблять його більш механічним, більш формальним.

АДАМ МІЦКЕВИЧ І ОП. ШПИГОЦЬКИЙ

З романтичного гуртка 20-х — 30-х років, що прокладав нові шляхи українській літературі, прищеплюючи на місцевому ґрунті романтичні смаки, власне, тільки один Оп. Шпигоцький перейшов до літературної української практики і дав кілька творів, хоч і не завжди удачних, але ж характерних для початків романтизму, майже одночасно з талановитішим і продуктивнішим за нього Левком Боровиковським. Інші члени гуртка, крім російських віршів другорядного значіння, не дали своїх спроб українською мовою, за винятком хіба І. Срезневського з його недокінченою баладою „Корній Овара“, блідим наслідуванням „Громобоя“ В. Жуковського, приперченим недоречною котляревщиною в стилі.

Належачи до найбільших ентузіастів у гурткові, як про це свідчать листи Його до Срезневського, він в оцінках роботи гуртка найчастіше підкреслює національні мотиви творчості, говорить про обов'язки до України — „родной матери моей“ (з листа вже цитованого) і в такому аспекті, переважно, уявляє собі напрямок роботи гуртка. Тому то його ініціатива в переході до української мови цілком зрозуміла. Літературна його діяльність, чи власне продукція, становить (наскільки нам відомо) всього кілька віршів українських і російських і російський переклад поеми Міцкевича „Конрад Валленрод“. Ледве чи й десяток набереться всього написаного Шпигоцьким, а проте, як перші первістки романтичного стилю, і ці твори мають певне значіння. Причини раннього закінчення літературної кар'єри (він почав друкуватись з 1830 року і замовк з 1835) нам близче невідомі, як і взагалі ми не знаємо докладно його життєвої кар'єри. Року 1830 у „Вестнике Европы“ з'явилися три його вірші „два малороссийские сонета“ і переклад Міцкевичового сонету „Аккерманські степи“, року 1831 в „Украинском Альманахе“ — переклад уривку з „Полтавы“ Пушкіна, „Малороссийская баллада“ і уривки із російського перекладу „Конрада Валленрода“ і в тому ж році в „Дамском журнале“ „два малороссийских романса“ по-російському, а 1832 російський переклад „Конрада Валленрода“ окремою брошурою.

Року 1835 в часопису „Молва“ видруковано російський переклад Міцкевичового сонета „Добра ночь“. Оде, власне, і все, що лишилося від літературної спадщини О. Шпигоцького. І хоч можливо, що кілька віршів, загублених десь по старих російських журналах, не потрапили до нашої уваги, але можна напевнене сказати, що таких віршів лишилося небагато. Ця невелика спадщина в більшості своїй не становить оригінального доробку, а є або переклади, або варіації на теми з чужих зразків. І це природна річ (якщо казати про українські його твори) для початків нової літературної школи, для перших спроб створити новий стиль на національному місцевому ґрунті. Коли не говорити за „Малоросійську балладу“ (як річ слабу), то, крім невеличкого уривку з „Полтави“ Пушкіна, уривку, що вигідно виділяється от пізнішого перекладу цієї поеми Є. Гребінкою (не позбавленого бурлескного зафарблення, такого чужого стилю „Полтави“), всі інші твори Шпигоцького при близчому розгляді і російські, і українські, безперечно, навіяні віршами Ад. Міцкевича.

Хоч у листуванні друзів з харківського гуртка ім'я Міцкевича і не зустрічається, але впливи польської літератури і її геніяльного представника на перших наших романтиків мали своє тривке коріння в харківських літературних традиціях. Польська література і польська мова, як предмет викладання в харківському університеті, були популярні з самого початку його існування. З 1818 року польська мова була уведена в програму учебових дисциплін, і першим її викладачем був Артемовський-Гулак, що дав разом з тим і перші зразки українського перекладу з польських письменників і зокрема переклад балади Міцкевича „Пані Твардовська“ (хоч, власне, важко назвати цю річ перекладом вже хоч через те, що на ній виразні сліди покладено впливом котляревщини). Але, звичайно, захоплення Шпигоцького творами Міцкевича має і глибше коріння в його літературних симпатіях. В 20-х роках популярність польського поета досягає апогею не тільки серед польського, але й серед російського читача, особливо читача російських столиць, де перебував на той час висланий із Польщі Міцкевич. Великий розмах фантазії, національні порівняння, захоплення народнью творчістю, що відбивається в баладах і легендах, ці типові риси романтичного стилю в найбільшій мірі відповідали літературним смакам Шпигоцького, що віддав очевидну перевагу польському поету проти Пушкіна, твори якого ледве чи могли йому імпонувати своєю стилістичною зрівноваженістю класичної і романтичної традицій. Тому то і обмежився перекладом уривку цікавої йому тематично поеми з української історії.

Серед популярніших творів Міцкевича, що викликали особливий захват у публіки, і надто польської, „Сонети“ і „Конрад Валленрод“ займають чи не одно з почесніших місць. З'явилися вони за час перебування поета в північних столицях і найчастіше.

перекладалися на російську мову. Серед перекладачів „Сонетів“ можна назвати хоча б такого популярного в 20-х роках поета, як Ів. Козлов, автор „Чернець“, що переклав „Кримські сонети“. Симптоматично і те, що українські поети Шпигоцький, Боровиковський і інші були одними з перших перекладачів сонетів Міцкевича не тільки в українському, але і в загальноросійському маштабі.

Спроби сонетної форми в польській літературі, зроблені Міцкевичем, викликали цілий ряд статтів як з класичного, так і романтичного таборів. Для почитувачів поезії Міцкевича і прихильників романтичного стилю були вони справжнім об’явленням і великою ерессю для представників польського класицизму. Один із типовоших представників польського романтизму в його, так би мовити, українських паростях, Б. Залеський, писав під свіжим враженням від прочитаної книжки в листі до приятеля Міцкевичового Одинця таке:

„В кільканадцяти початкових сонетах, мимо кайданів дуже невдачного віршу, можна бачити як найясніше те піднесене, ексальтоване захоплення кохання, що надхнуло йому колись його „Дзяді“. Кримські сонети — то може едині в літературі європейській. Крім багатства прекрасних думок, крім байронічного характеру пілігрима, вже самою природою Таврики надхнутий звеличів її наш поет в колориті правдиво орієнタルному“¹⁾.

Хоч ця характеристика звичайно подана в дешо емоціональній формі і не без деяких пересад, але вона має деяке віправдання і в історико - літературних явищах XIX -го століття. Річ у тому, що сонет — ця своєрідна віршова композиція, що досягла великого свого довершення в епоху ренесансу в творчості Петrarки, Шекспіра, Ронсара і інших, виразно занепадає в традиціях літературних XVIII -го століття і починає оживати саме з розвитком романтизму, в формуванні стилю якого елементи „петrarкізму“ мали своє певне місце. Німецькі поети кінця XVIII -го століття — Гете, Вільгем Шлегель — дають перші зразки відродженої форми, у Франції „сонетну еру“ починає Сент - Бев. Пушкін, такий чутливий до нових шукань і стилів, виступає з відомим програмним віршем на честь сонета, обстоюючи його право на існування, всупереч скептицизму старої консервативної критики, посилаючись на практику літературних авторитетів і згадуючи між ними і Міцкевича, „певца Литви“.

Суровый Дант не презирал сонета;
В нем жар любви Петrarка изливал;
Игру его любил творец Макбета;
Им скорбну мысль Камоэнс облекал.

И в наши дни пленяет он поэта:
Вордсворт его орудием избрал,
Когда вдали от суетного света
Природы он рисует идеал.

¹⁾ Józef Tretiak. Bogdan Zaleski do upadku powstania listopadowego. Kraków. 1911. St. 343.

Под сенью гор Тавриды отдаленной
Певец Литвы в размер его стесненный
Свои мечты мгновенно заключал.

У нас еще его не знали девы,
Как для него уж Дельвиг забывал
Гекзаметра священные напевы“¹⁾

Але сам Пушкін хоч написав кілька сонетів, але не завжди строго дотримувався сонетного канону, дозволяючи різні ухилення в синтаксично - ритмічних побудованнях, уживав еп'єтевемент в сумежних строфах, як у сонеті „Мадонна“, наприклад, що суперечило основній прикметі сонета — виключній замкнутості і пристосованості синтаксичних і метричних одиниць. Та й загалом ця форма в його творчості не займає видатного місця. Тому то, справді, стрункість сонетної форми Міцкевича при видатному хисті поета була явищем новим і дуже одмітним в слов'янських літературах початку XIX століття.

Сонетна форма має свої усталені прикмети і, перш за все, число строф і рядків. Сонет складається з 14 рядків віршу при 4 - х строфах. При чому перші дві строфи мають по 4 рядки (катрени), а другі дві строфи по три рядки (терцети), при чому побудовання строф має свої стабільні риси, освячені давньою літературною традицією.

„Сонетная строфа определяется прежде всего расположением рифм. Здесь самой совершенной формулой считается:

для катренов: *ABBA — ABBA*
для терцетов: *СЕД — ЕДЕ*

Таким образом первая часть сонета пишется на две рифмы опоясного типа, вторая же непременно на три, чтобы рифменная монотонность восхождения (*Aufgesang*) уравновесилась разнообразием рифм в нисходящей части (*Abgesang*). Терцеты, написанные вопреки этому правилу всего на две рифмы, строго осуждаются каноном.

Из указанной формулы вытекает правило о различии первой и последней рифмы сонета: если сонет открывается стихами с мужской рифмой, он должен завершиться женской рифмой и наоборот. Это обязывает к различию рифм в первой строке терцета и последней катрена. Нужно впрочем отметить, что это правило часто нарушается даже классиками сонета.

... Композиция сонета имеет свои законы. В сонете „строгого соблюдения“; каждая строфа должна представлять собой законченное целое, оба терцета считаются при этом за одну строфическую единицу, т. е. допускают тематическое и синтаксическое слияние между собой; но катрены должны быть строго разграничены смыслом и синтаксисом.

¹⁾ А. Пушкин. 1907. Т. III. Ст. 81.

Первое четверостишие устанавливает основную тему всей сонетной композиции; во втором краткене она разворачивается и как бы достигает апогея своего развития. В первом терцете намечается нисхождение темы, ее уклон к развязке, которая и осуществляется в последнем терцете, обычно в катастрофическом заключительном стихе¹).

В цій, може згодовгій, цитаті докладно виявлено основні прикмети сонета, як вони оформленіся в практиці літературних поколінь. В більшості сонетів Міцкевича ми спостерігаємо досить ретельне заховання приписів сонетного канона. Крім 18 сонетів (один неповний), присвячених кримській тематиці, Міцкевич написав 22 сонета, що відрізняються від кримських з перевагою пейзажного пластичного малюнку, рефлексивними мотивами, роєсцем *miłosci* (як каже Залеський) і на цих сонетах у найбільшій мірі відбилися еротичні мотиви Петrarки.

Типовим прикладом такої сонетної форми з дотримуванням не тільки зовнішніх прикмет, але й внутрішньої тематичної композиції, може служити другий сонет Міцкевича „До Лаури“, варіація на мотив Петrarки.

„Ledwiem ciebe zobaczył, jużem się zapłonił
W nieznanym oku dawniej znaomosci pytał
Iz tych jagód wzajemny rumieniec wykwitał
Jak z róży, której piersi zaranek odsłonił.

Ledwieś piosnkę zaczęła jujem łyzy uronił
Twój głos wniknął do serca i za duszę chwytał
Zdało się że ja anioł po imieniu witał
I w zegar niebios chwilę zbawienia zadzwonił.

O luba! niech twe oczy przyznac się nie — boja!
Jeśli cię mem spaszzeniem, jeśli głosem wzruszę
Nie dbam, że los i ludzie przeciwko nam stoją.

Że ucisnąć i cochać bez nadziei muszę!
Niech ślub ziemska innego darzy ręką twoją
Tylko wyznaj, że Bóg mi poślubił twą duszę!...²)

Крім педантичного дотримування строфічної будови, особливо в римуванні, Міцкевич і тематику віршу планує зглядно з припісами канону. Не важко помітити, що в терцетах зростає емоціональність фрази, досягаючи кульмінаційного катастрофічного напруження наприкінці. Безперечно, Міцкевич засвоїв не тільки техніку сонету, але й особливу форму вислову поетичної думки, і тому то у нього проривів строфіки синтаксичними формами не зустрічаємо, натомість скрізь строго замкнута і припасована в деталях строфіка сонету. Ні переносів, ні інших ритмічних

¹⁾ Л. Гроссман. Поэтика сонета. Проблемы поэтики. Сборник под редакцией В. Брюсова. 1925. Ст. 124 — 125.

²⁾ Poezye A. Mickiewicza. Micolów. 1908. T. St. 77 — 78.

„вольностей“ Міцкевич собі не дозволяє, і наведений сонет тільки приклад, а не видатний зразок сонетної форму Міцкевича.

Першим перекладом Шпигоцького був дуже популярний у традиціях перекладних сонет „Степи Аккерманські“. Перша половина сонета становить точну форму катренів з відповідним опоясним римуванням.

„Наплив я на розлив сухого океану,
Ниряв в зіллі віз і, мов між хвиль човнок,
Пливе між пойних лук по келему квіток;
Минаю острови зелені я бур'яну.

Смеркає вже; нігде ні шляху, ні кургану;
Шукаю шляхових по небі я вірок.
Гень, блісъ! Чи хмара то? То віроньки світок?
Hi! То синій Дністер — то світло Аккермана...“¹⁾

При зовнішній подібності і досить точному словесному відтворенню оригіналу, в катренах перекладач відходить помітно лише в синтаксичному ладі фрази, порушуючи принцип підкреслено логічного побудовання сонету, де синтаксичні одиниці збігаються до деталей з ритмічними. Порівняти, наприклад, перший катрен з оригіналом:

„W płynątlem na suchego przestwór oceanu;
Wóz nurza się w zielonść i jak łódka brodzi:
Śród fal i jak szumiących, śród kwiatów powodzi
Omijam koralowe ostrowy burżana...“²⁾

В перекладі — пунктуація „пливе між пойних лук по келему квіток“ не відповідає характерові оригіналу, де логічна павза має бути після першого рядка, що становить ніби тезу, яка розвивається в інших трьох рядках. Емоціональність фрази, що підкреслюється частими знаками вигуку і запитання, так само не відповідає рівній мелодії стриманого ліризму в сонеті, як не відповідає і емоціональне вигукування типа „гень, блісъ“ і т. д.

„Два малороссийских сонета“, що з’явилися в тому ж „Вестнике Европы“, становлять по суті тільки варіацію на сонети Міцкевича, особливо на наведений уже текст другого сонету „До Лаури“. Перша частина першого сонету, крім аналогічності тематичної, дає окремі ремінісценції з цього Міцкевичового сонету — порівняти:

„Тільки тебе вбачила, мій милій, коханий.
Тільки ясні оченіки ти на мене звів;
О, як, мов серденько, ти тільки глядів;
Білій світ власлали скрізь якісь тумани;

Паше з мене полом’ям, і в день літній ясний
Лютий мороз тіпа всю; стою омертвів...“

¹⁾ „Вестник Европы“ 1830, кн. 1 - а, ст. 72.

²⁾ Ор. cit., ст. 91.

Другий вірш чи сонет, що починається словами: „Знаєш, Саню — серденько! О, мила година!..“, є розвитком другої половини названого сонету Міцкевича, що й відповідає особливо закінчення віршу:

„Хай, хай люди стануть всі тверді, як камні,
Хай барвінок в весночку зав'яне, похне,
Білий світ весь в чорному потопнє тумані”.
Вірний ввік останусь все коханій Сані“¹).

В цих більш-менш самостійних спробах Шпигоцькому повелося тяжче, ніж в перекладі, і тому то суворі рямці сонету тут далеко менше додержані, ніж в перекладі.

Найбільшою хибою являється повна невиразність строфічна, що поширюється в цих спробах і на катрени, де чіткість замкнутої строфи зовсім не відчувається в способах поєднання двох катренів, як, напр., у другому вірші.

„Швидче, стане, мовила ти, чорна калина,
Ніж покине милого ввік вірна дівчина...“

зрозуміло, що такий спосіб синтаксичного побудовання руйнує строфічну розмежованість і характер сонетної композиції взагалі. Найщасливішою спробою сонетної форми у Шпигоцького треба уважати переклад російською мовою „Добра ночь“.

„Добра ночь! на всю ночь гореванье сердцам.
Гений сна! приголубь се крилосапфирный!
Добра ночь! успокой ее сердце, сон мирный!
Добра ночь! уйми слезы, дай отдых сердцам.

Добра ночь! с каждой речи дня милого нам
Заронися в ней звук, тихий звук томнолирный,
И баюкай ты ей; убаюкаш эфирной
Тенью, лик мой яви ее сонным очам...“ і т. д.²)

Щодо лексичних особливостей в його сонетах українських, то треба сказати, що він не так щасливо, як Л. Боровиковський, поборював труднощі піснярської роботи, намагаючися звільнитися від присмаку Костляревщини в своєму стилі — і перші такі від'ємні сторони — це русизми, як, напр., „помертьвів“ (замість „помертьвівши“) і взагалі неправильні форми вживання словосполучень, що їх находимо ясно і в інших його творах.

Власне, ці спроби сонету на українському ґрунті і являються найцікавішим у літературному доробкові Шпигоцького, як перша спроба у нас тої форми, що відродилася в літературі європейській в зв'язку з розвитком романтизму. Як відомо, у романтических традиціях наших сонет мало популяризувався (коли поминути

¹) „Вестник Европы“, 1830, кн. V — VI. Ст. 51 — 52.

²) „Молва“ 1835, № 13. Ст. 201 — 202.

С. Писаревську, окрім твори Куліша пізнішого періоду). Популяризують сонетну форму письменники уже іншого покоління, як Франко, Леся Українка, але ці спроби мають спорадичний характер. І тільки тепер сонет доходить своєї довершеності формальної в роботі наших неокласиків, під впливом французьких символістів і парнасців, і серед них автора найдовершенніших формально типів сонету Жозе Ередія. Яку еволюцію пройшов сонет на українському ґрунті від Шпигоцького до наших днів, свідчать хоча б сонети з Ередія в книжці М. Зерова „Камена“.

Ви, сині льодові, гранітні верховини,
Уламки гострих скель, ви, подуві вітров
Над морем золотим розложистих ланів,
Провалля і ліси, де спочивають тіні.

Печери темряві, непривітні долини,
Де непокірливі вигнанці давніх днів
Волію наслухати до клекоту орлів, —
Благословення вам од рабської родини!

Утішки від тюрем і міста клятих стін,
Цю скелю і олтар поставив раб Гемін
Вам, гори, сторожі незайманої волі :

На вас, ясні шпилі, що мовчите весь вік,
В повітрі чистому, яким не дишуть долі,
Людини вольної дунає вольний крик¹⁾.

Інші твори Шпигоцького російською мовою можна вгадати тільки у зв'язку з впливами й тематикою Міцкевича. Переклад „Конрада Валленрода“ має те значіння, що це власне чи не перший переклад в російській літературі цілої поеми. Але треба сказати, що критика російська зустріла його досить стримано, залишаючи йому, і зовсім справедливо, архаїчність мови, що спроваді пестрить недоречними слов'янізмами. Для нас переклад цей цікавий тим, що він дав матеріал і для двох оригінальників віршів Шпигоцького, що надруковані були в „Дамському журналі“²⁾, і особливо вірш під назвою „Малороссийский роман“.

Ворон у явора — явор шумит;
Горлица в сумрачной роще воркует;
Юношу тяжко кручинна томит;
Нежная дева вздыхает, тоскует.

Горлице явор лелеет птенцов;
К явору вран : сизоперая рвется.
Нежила страстных два сердца любовь ;
Недруг - разлучник вмесею к ним вьется.

Месяц сребристый бледней и бледней;
Рдеет кроваво и кроется в тучи.
Ветер бушует бурней и бурней ;
Стих — оваряется берег забучий.

¹⁾ М. Зеров. „Камена“. 1924. Ст. 18.

²⁾ „Дамский журнал“. 1831. VII. Ст. 173.

Вран птенца горлицы, каркая, мчит:
Явора выя зелена склонилась;
Горлица сирая ропщет... парит...
Пала — о камень пустынны разбилась.

Мчатся два всадника — очи горят:
Злоба бушует порывистей бури —
В роще два трупа кровавых лежат;
Нежная дева — в кипучей лазури.

Це є не що інше, як модернізовані мотиви пісень геройні поеми Міцкевича Альдони, і особливо пісні про „Вілю“, що сліди її находимо і в фразеологічних, і в синтаксичних, і в ритмічних особливостях романсу.

/

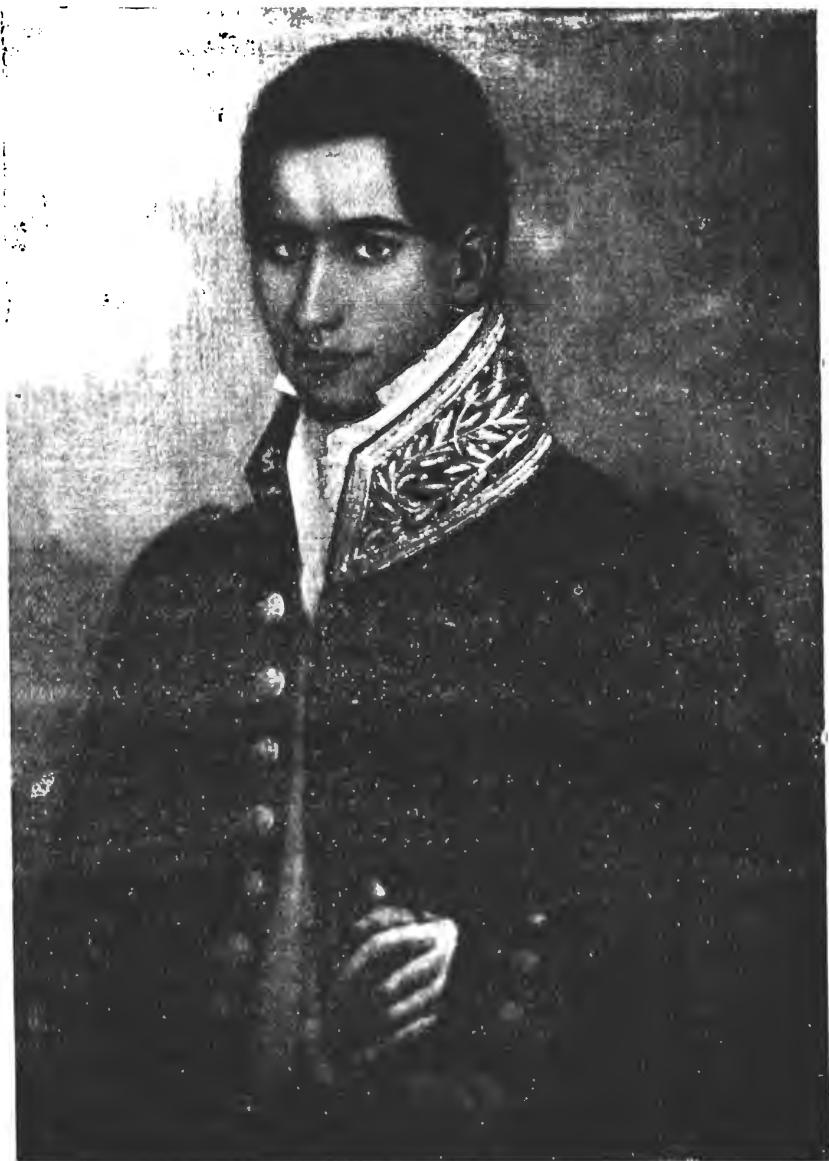
ЛЕВКО БОРОВИКОВСЬКИЙ, ЯК ПОЕТ-РОМАНТИК

Виясняючи матеріял публіцистичний і літературний, що його появив наймолодший гурток харківських романтиків, особливе місце годиться одвести Левку Боровиковському, найвизначнішій і найталановитішій постаті серед наймолодшої генерації романтиків. Йому першому належить, власне кажучи, смілива ініціатива від визнань про симпатії до нової літературної школи, від ентузіястичних захоплень народньою піснею, перейти до літературної практики, дати перші зразки української романтичної лірики. Ні Шпигоцький, ні тим паче Срезневський не можуть з ним рівнятися і по числу написаних оригінальних творів, і по літературній їх виробленості. Це перший, як на свій час, кваліфікований поет український, що дав зразки лірики, писані в новому стилі, позбавленому бурлескних і травестійних елементів.

Почавши друкуватися року 1828, цебто за 10 років до виступу Метлинського і Костомарова, він до 1834 року (року виступу Квітки з першим томом „Малороссийских повестей“) виявляє велику продуктивність, остаточно вистигає, як поет, і власне після 1834 року нічим цікавішим себе не показує.

Таким чином, як бачимо, його творчість, як зважати на хронологічні дати, для висвітлення шляхів нашого романтизму має важливе значення, як творчість пionera чи, як справедливо каже акад. С. Єфремов, „справжнього батька романтизму в нашему письменстві“¹⁾). І однак аж до нашого часу про Боровиковського як поета ми власне нічого не знаємо, і в підручниках української літератури, крім загальних фраз, що ні до чого не зобов'язують, чогось конкретного неходимо. Крім баляди „Марусі“, Боровиковський у сприйнятті широкого читача, як поет-романтик, ні з чим більше не асоціюється, а виступає як байкар переважно, і то байкар не першорядної, поруч Евгена Гребінки і Леоніда

¹⁾ С. Єфремов. Історія українського письменства. Видання IV. Т. I. Ст. 424.

Левко Боровиковський (1807 — 1889). (З портрета початку 1830 - х років)

Глібова, ваги. І головною причиною до такого занедбання Боровиковського в наших історико-літературних традиціях була винятково нещаслива доля його літературних творів, власне творів ліричних. Виступивши у „Вестнике Европы“ з 1828 року з кількома перекладами і наслідуваннями, надрукувавши в „Украинском Альманахе“ 1831 року вірша „Козак“, Боровиковський ніби замовкає аж до 1841 року, коли в альманасі „Ластівка“ Є. Гребінки появляються шість його нових творів (Чорноморець, Вивідка, Палій, Волох, Зимній вечір, Розставання), і власне на цьому його літературна продукція в романтичному стилі і припиняється. Але цей наявний капітал становить тільки незначну частину усього написаного Боровиковським і ніяк не може характеризувати літературної творчості його в цілому. Вже скільки раз цитувався лист поета до Максимовича від 1836 року, лист видрукований уперше в „Історическом Вестнике“, на який чомусь не звертали належної уваги. В цьому листі Боровиковський говорить про написання 12 баляд, 12 дум, 7-ми перекладів кримських сонетів Міцкевича, 20 пісень і 26 речей „всякої всячини“. („Історический Вестник“. 1881. V. Ст. 190—191). В рукописному відділі Академії Наук, в т. з. скарбниці І. І. Срезневського, ми натрапили на другий цікавий лист від 1834 року, до якого додано реєстр усього написаного поетом, крім байок, приказок та іншого фольклорного матеріалу. З цього списку можна побачити перш за все, що всі видруковані в „Ластівці“ вірші написано до 1834 року (дебто між написанням і видрукованням лежить відстань щось на сім, а то й більше років), а друге і головне — це те, що, як показує реєстр, Боровиковський на протязі якихось шести років виявив велику продуктивність, написавши біля ста ліричних творів. Наводимо цей реєстр, як цікавий матеріал, що промовисто говорить нам про літературне обличчя молодого поета і про на прям його художніх смаків.

I. БАЛЛАДЫ

1. Перстінь
2. Катюзі по заслузі
3. Гаркуша
4. Мати — гірше мачухи
5. Мазепа
6. Людська ненатля
7. Ледащо
8. Pro i contra — Гайдамака
9. Бандурист
10. Душогуб (не кончена)
11. Марися
12. Вивідка
13. Упирь
14. Чарівниця
15. 15 - te митарство (отрыв.)

II. ПЕСНИ

16. Журб
17. Гулянка
18. Люблю
19. Пісня Русалок
20. Барвинок
21. Вілія (перевод)
22. Охотницька пісня
23. Зозуля
24. Туга
25. Дві ворони
26. Циганська пісня (пер.)
27. Материна устріча
28. Лебідь
29. Заманка
30. Пташка

III. СОНЕТЫ МИЦКЕВИЧА

- 31. До Псла (Do Niemna)
- 32. Розвалиння замку
- 33. Байдарі
- 34. Людаг
- 35. Могили гарему .
- 36. Алушта в день
- 37. Аккерманські степи
- 38. Чатирдаг

IV. ДУМЫ

- 39. Козак
- 40. Розставання
- 41. Волох
- 42. Бурлака
- 43. Крим
- 44. Ворон
- 45. Думка
- 46. Палій
- 47. Ворожка
- 48. Лях

V. РАЗНЫЕ ПЬЕСЫ

- 49. До К... а (перев.)
- 50. Ніч

- 51. Хохлачка
- 52. Кудлай
- 53. Думка
- 54. Віра, щастя, любов
- 55. Вигуба
- 56. Виїзд
- 57. Мутна річка
- 58. Гайдамаки
- 59. б чарок
- 60. Очіпок
- 61. Небо
- 62. Щасливий
- 63. Епіграми
- 64. Чи лучше жити, чи ні ?
- 65. 2 акrostіха
- 66. Молодідя
- 67. Козак на родині
- 68. Ніч на Дніпрі
- 69. Душогуб
- 70. Новий год
- 71. Бандура
- 72. Каяття
- 73. Фарис
- 74. Beatus ille
- 75. Зимній вечір

Переводы

В цьому листі, виявляючи бажання видрукувати хоч частину написаного матеріялу, він скаржиться на „непредвиденные обстоятельства и слабость здоровья“, що не давали йому можливости „привести все в порядок“. Поет писав із Курська, учителюючи там, і, певне, „непредвиденные обстоятельства“ виявилися сильнішими за його бажання, і видрукувати хоч частково свої твори йому не довелося аж до викоду „Ластівки“ 1841-го року. В листах до Срезневського, писаних уже з Полтави, куди він перейшов наприкінці 30-х років, він уже не згадує про видання поезій, готуючи до друку байки і прибаютки, яких налічує просто гомеричними цифрами — „Мне бы хотелось приступить к изданию своих баек и прибаюток числом 600...“ (лист від 1839 року), але з цього нічого не вийшло. Лише через 13 років А. Метлинський видрукував тільки частину, до 200, його байок¹), В 40-х роках в „Отечественных Записках“ появляється шість баляд із 20, про які згадує він в цьому ж листі в 1839 року, писаних по-російському „мерною прозою“. В 40-х же роках засидає він до Плетньова, редактора „Современника“, російські вже переклади сонетів Міцкевича, але так само їх не опубліковано.

Вже на скилі літ, зав'язавши в 70-х роках листування з О. Кониським, що збирався видавати збірники української поезії, Боровиковський знову оживає і мріє про видання своїх творів,

¹⁾ А. Боровиковський. Байки й прибаютки. К. 1852. Ст. XIII — 118.

але з таким же успіхом. В листах до Кониського, виданих М. Возняком, зустрічаємось кілька разів з думкою автора про повне видання своїх творів. „О „полном“ издании всех моих сочинений я постараюсь, и искренно благодарю вас за совет, которым я воспользуюсь: их можно издать in 32° в двух томиках...“ (лист від 12 травня 1876-го року¹). Але із цих благих намірів так нічого й не вийшло. „Непредвиденные обстоятельства“, за які згадував Боровиковський колись в молоді літа, ще сильніше давали себе відчувати 70-літній людині. З неопублікованого ще листа Метлинського до Срезневського (він піде в другому томі нашого видання) довідуємося про тяжку психічну хворобу, що опанувала Боровиковського в кінці 50-х років, вплинувши, очевидно, негативно на його розумові здібності. З листів до Кониського бачимо, що старий поет не в силі пригадати, де і коли друкувались його твори; більше того, значну частку творів, про які він писав у листах до Срезневського, він уже і не згадує. „Из произведений моих, писанных еще в бытность мою студентом в Харьковском университете — Вы можете найти весьма хваленую балладу „Маруся“ — в „Вестнике Европы“... Про „Фариса“ Ad. Mickewicza і про прекрасный перевод его пьесы „Nowy Rok“ я помню, что бывший Киевский (и потом Харьковский) профессор Амвр. Лук. Метлинский, взявши прочитать рукопись — где-то напечатал (об этом я читал давно в польских журналах, где прославлялись вообще все мои сочинения)... Были у меня (теперь у кого-то в Полтаве?) великолепные переводы „Сонетов“ Мицкевича, в рукописи, на малорос. языке; теперь у меня их не имеется... та й по тому. Не використував матеріалів і Кониський, передавши їх до Львова Онишкевичу для не надрукованого тому бібліотеки українських класиків (М. Возняк. Ор. cit. Ст. 231). В наш же час передруковувалися по різних збірниках і хрестоматіях тільки три найпопулярніші вірші Боровиковського — „Маруся“, „Фарис“, „Чорноморець“. Настільки призабулися твори Боровиковського, що навіть видруковані у „Ластівці“ його вірші приписувалися іншим українським письменникам. Так, у збірці творів Артемовського-Гулака за редакцією І. Айзенштока (видання ДВУ, 1927), між віршами Артемовського находимо і поезію Боровиковського „Волох“.

Як бачимо, виключно нещаслива доля припала на літературну спадщину першого нашого романтика — із 120 творів (включаючи сюди і російські переклади та легенди) опубліковано було 11 віршів українською мовою, та й то, як ми вже згадували, із значним запізненням, і біля 10 російських. Нам пощастило розшукати ще вісім українських творів в тій же скарбниці Срезневського і 15 со-

¹) М. Возняк. До письменської діяльності Л. Боровиковського „Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка“. Т. CXXXVI — CXXXVII. Ст. 225 — 237.

нетів Міцкевича російською мовою. Всього, значить, ми маємо тепер понад 40 творів, цебто трохи більше третини усього написаного Боровиковським у романтичному стилі.

Отже — значна частина неопублікованих і напевно вже утрачених творів, публікування меншої частини із запізненням на яких вісім, років і утворило ту несприятливу для поета перспективу в критичних оцінках і дослідах XIX і початку XX століття.

Треба однак сказати, що літературні дебюти Боровиковського викликали у сучасників, що звичайно ясніше орієнтувалися в літературних подіях, ніж критики пізніші, дуже позитивне ставлення до ліричних спроб молодого поета, що правильно підкреслювали його пionерське значіння. Є. Гребінка, що виступив пізніше за Боровиковського, в листі до свого Ніженського вчителя І. Кульжинського дає ентузіастичну оцінку віршу „Козак“, видрукуваному в „Украинском Альманахе“. „Боровиковский в „Козаке“ не-подражаем; он облагородил язык малороссийский, представленный на суд публики г - м Котляревским в трактиро - бурлацких формах“¹⁾). Пізніше таку ж позитивну характеристику творам Боровиковського дає і колишній член Харківського гуртка Срезневського Ф. Євецький в польсько - російському часопису „Денница“, рецензуючи альманах „Ластівку“. Наводячи вірша Боровиковського, „Чорноморець“ в оригіналі і в польському прозовому перекладі, Євецький на перше місце серед молодих поетів, що виступили в „Ластівці“ (Шевченко, Забіла, Афанас'єв - Чужбинський, Гребінка), ставить саме Боровиковського. „Между стихотворениями лучшие принадлежат Боровиковскому, Гребенке, Забелле, Чужбинскому, Шевченке. В подтверждение сказанного нами выше мнения о Боровиковском, как о молодом поете с прекрасным дарованием, мы выпишем одно его стихотворение, под названием „Чорноморец“, написанное на тему малороссийской песни“. Це „высокое мнение“, власне кажучи, в перифраз Гребінчиної думки.. „Боровиковский, отлично владея малороссийским языком, кажется, испытывает (и с большим успехом) в своих стихотворениях его гибкость, силу и богатство: так разнообразны содержание и форма его стихотворений, замечательных еще своею пластическою стороною“²⁾). Алеж уже Костомаров, даючи в „Молодику“ за 1843 рік огляд українського письменства, спиняючись найбільше на творчості Квітки і Шевченка, із співчуттям згадуючи вірші Метлинського, до явищ другорядних односить літературну діяльність Боровиковського, при чому згадує лише про переклад „Фариса“. Цікаво, що Костомаров в цій статті, характеризуючи типові риси українського письменства,

¹⁾ П. Филипович. До історії раннього українського романтизму. „Україна“. 1924. Кн. III. Ст. 71 — 77.

²⁾ Ф. Євецький. Малороссийская литература. „Денница“, 1842, № 7. Ст. 86.

спиняючись зокрема на травестійних творах, починаючи з Котляревського, констатує, що молоді українські поети швидко перейшли до нового, серйозного тону під впливом студій над народньою піснею,— і Гребінка перший почав писати в новому стилі. До слів „Гребінка перший“ додана примітка від редакції: „*здається, не Гребінка, а Боровиковський*“. Розпорощені по журналах вірші Боровиковського забувались, як забувались і перші враження від них, в той час як Квітка, Шевченко, Метлинський мали вже окремі збірки своїх творів, що улегнувало значно роботу критики. У 1852 році вийшли байки Боровиковського, і після цього почалася тривала популярність Боровиковського як байкаря.

В розвиткові *кожної* науки, і зокрема історико-літературної, спостерігається часто одно дуже негативне явище, жертвою якого був почасти і Левко Боровиковський, це — виняткова іноді триვалість певних оцінок і характеристик, що, не зважаючи на свою однобокість і неправильність, тримаються одинак дуже довго. Такою фатальною для Боровиковського була, як здається, оцінка Кониського в його „*Відчитах з історії русько-українського письменства XIX століття*“ („Світ“ 1881. Ст. 145—46), де літературна діяльність Боровиковського трактувалася як діяльність байкаря головним чином, а на все інше накладалось печатку другорядного, малозначущого. Цю характеристику підхопив Огіновський, давши в своїй „*Історії літератури руської*“ (Ч. II, ст. 274) позитивну оцінку байкам і замовчавши його поезії. М. Петров в своїх „*Очерках новой украинской литературы*“ хоч і підкреслює, що „более для нас имеют интереса мелкие лиро-эпические произведения“ (ст. 144), проте характеристиці байок уділяє майже вдвое більше місця в своїй книзі.! Отже слава про Боровиковського як байкаря в традиціях літературних поволі затирала обличчя поета-романтика. Правда, етикетка батька чи починателя українського романтизму ніби усталилася за Боровиковським, але розкрити її зміст не вживися ніхто, не маючи відповідного матеріялу. Оперуючи звичайно такими творами, як „*Маруся*“, особливо після того, як Франко 1902 року видав її у супроводі докладної передмови¹), історики і дослідувачі української літератури стали популяризувати характеристики типу Єфремова, „що його „*Маруся*“ належить в числі тих творів, що прилучили наше письменство до однієї з загальноєвропейських течій²).

З 1918 року вийшла збірка байок Боровиковського в популярному виданні О. Коваленка, де про Боровиковського-поета жодним словом не згадується³). Нарешті книжка М. Зерова

¹⁾ Лев Боровиковский. Маруся, українська балада. Видав і пояснив Др. Ів. Франко. У Львові. 1902.

²⁾ С. Єфремов. Історія українського письменства. Вид. IV. Т. I. Ст. 424.

³⁾ Л. Боровиковський. Байки; з портретом і біографією. Під ред. Коваленка Черкаси. 1918.

„Нове українське письменство“, де дається науково-подібна аналіза байок Боровиковського, особливо в плані літературних традицій, що позначилися в них — була останнім, як то кажуть, „косвенним“, але ж сильним ударом по репутації Боровиковського поета. За своїм планом автор поділяє творчість Боровиковського на дві частини, при чому Боровиковський-романтик має висвітлюватися у другому випускові праці, але ж з виданням її автор не поспішає. В його книзі маємо чіткий законсервований портрет Боровиковського - байкаря і таким він закріпляється в сприйманні широкого читача¹⁾.

В працях, що вийшли або одночасно, або трохи раніше за книжку Зерова, думки про Боровиковського - поета не визначаються послідовністю і чіткістю. М. Возняк уже в названій статті „Літературна діяльність Л. Боровиковського“ наводить кілька прикладів суперечних формуловок, навіть в межах загальної характеристики, даної ще Єфремовим. „Про „Марусю“ Боровиковського висловився Дорошкевич нерівно. Ставлячи нижче його балади і ліричні вірші від байок, додавав Дорошкевич, що ці „твори і мало відомі, і не мають літературного значіння“. (Дорошкевич, 20 — 40 роки. Вип. 1. Ст. 96). В іншім місці, йдучи слідом за Франком і Єфремовим, назвав Дорошкевич „Марусю“ Боровиковського „одним із кращих творів“ його, бо вона ж доводить, що українська література дедалі близче підходила до поетичних форм світового письменства, по можливості заповнюючи їх конкретним національним змістом. А досить чиста мова і легкий вірш підносять художнє значіння цієї балади. Однаке, в найближчім своїм підручнику автор написав, що Боровиковському не вдалося пристосувати до українського побуту „російську переробку популярного романтичного сюжету“ і „сюжетна схема так і залишилася наданою згори, а не виробленою з місцевих звичаїв. Маруся зовсім не нагадує української дівчини“, запримітив Дорошкевич, цілком одмінно, як Франко²⁾). І нарешті в записках історико-філологічного відділу ВУАН і потім в „Україні“ за той же рік П. Филипович згадав забутого поета, заперечуючи де в чім хронологію періодизації в книжці М. Зерова, саме характеристику 20-х — 30-х років, як часу панування травестійного стилю, справедливо указуючи на діяльність Боровиковського, що в цих роках цілком визначив уже себе як поет-романтик. Наводячи у другій замітці „Козака“, він відсвіжує погляд на Боровиковського як на поета - романтика, проте, користаючись обмеженим матеріалом, не деталізує і не поглиблює цієї загальної характеристики³⁾). Але кінець - кінцем і по тому.

¹⁾ М. Зеров. Нове українське письменство. К., 1924. Ст. 96 — 116.

²⁾ М. Возняк. Ор. cit. Ст. 230.

³⁾ П. Филипович. До історії українського романтизму. „Україна“, 1924, кн. Ш, ст. 71 — 77.

Отже, як бачимо, доля Боровиковського-поета—це сумна історія байдужості до видатної поетичної сили, що дійшла до того, що не тільки не робилося спроб відшукати рукописи, згадувані в листах Боровиковського, а навіть не здіймалася рука перегорнути уважніше старі альманахи і журнали (крім сумлінного Петрова, книжку якого раз-у-раз приходиться пригадувати), де друкувалися вірші Боровиковського. Новіші історики літератури в своїх характеристиках ішли по лінії найменшого опору: передрукував Франко „Марусю“ 1902 року — і пішла вона в ужиток, як чи не єдиний документ творчості поета; передрукував Филипович „Козака“ — і він стає поволі такою ж „ходячою монетою“, як і „Маруся“. Словом, перед дослідником широке поле для праці — творчість поета, як і його біографія (що не входить в заування нашої роботи), просто проблеми не порушені ще. Такий стан наукового студіювання творчості поета зумовлює і методу нашої праці, що базується переважно на нових матеріалах, висвітлює питання, тісно звязані з цими матеріалами, окремі спостереження, які мають скласти початкову стадію наукового досліду, без ширших синтетичних висновків. Фактичним матеріалом, що ліг в основу праці, є перш за все вже видруковані, але призабуті вірші російські й українські (в старих журналах *Вестник Европы*, *Ластівка*, *Отечественные Записки*), не опубліковані твори Боровиковського, про які вже згадувалось, сім листів Боровиковського до Срезневського, так само не опублікованих, листи Кониського, видруковані М. Возняком, і нарешті документи Харківського університетського архіву про студентські роки письменника.

Боровиковський, як це видно з листування Срезневського із своїми близчими приятелями — Шпигоцьким, Євецькими, не брав більшої участі в підготованні „Українського Альманаха“ і запрошений був до участі в ньому, як молодий дебютант, що в кінці 20-х років уже виступив із своїми першими творами в „*Вестнике Европы*“. Листування із Срезневським починається з моменту підготовки альманаху; якихся слідів більшого знайомства поета з харківським гуртком в 20-х роках ми не маємо. Це й не дивно. Коли ця група об'єднана була спільними спогадами і особистою приязню, побираючи свою науку на етико-політичному факультеті, то Боровиковський хоч учився приблизно в один і той самий час з 1828 по 1830 рік, але був на словесному факультеті¹⁾). Виступив він із своїми першими творами, ще будучи на шкільній лаві дуже молодою людиною — 21 року. До речі, тут треба сказати, що ми так мало знаємо Боровиковського, що навіть дата його народження, яку ми находимо у більшості підручників, являється помилковою.

¹⁾ Формулярный список учителей полтавской гимназии 1846 - й год.

З формуллярного списку Боровиковського бачимо, що він нарівні з наприкінці 1807 року, а не в 1806 році¹⁾.

Зовсім зрозуміло, що повстає питання про зв'язки перших літературних спроб Боровиковського з тими дисциплінами, що їх засвоювали студенти - філологи в університетській автоторії. Історико-літературна наука в університетських викладах на початку XIX-го століття безперечно відставала від життя і мало що давало для Боровиковського - романтика. В 1820-х роках не тільки в Харківському, але і в інших університетах, нові романтичні ідеї просочувалися невеличкими тільки струмками, як і твори нових письменників; з катедри проповідувались незапереченні авторитети літературні XVIII-го століття — Ломоносов, Державін, Дмитріев, Озеров та інші, теорія літератури викладалася за приписами класичної переважно поетики. Н. Трубіцин в своїй праці „О народной поэзии в общественном и литературном обиходе первой трети XIX-го столетия“, цитуючи з праці Сухомлінова про стан викладу словесних наук, подає таку картину університетських викладів. „Сухомлинин по поводу преподавания словесности в университетах нач. XIX-го века говорит: „Словесные философские науки имели представителей с самого основания университетов, и курсы их отличались замечательным разнообразием. В изложении теории словесности руководствовались сочинениями: Буало, Батте, Ролленя, Мармонтеля, Блера, Ешенбурга и др... В филологии господствовали понятия, соответствующие ложно-классической теории в словесности, сложившиеся под влиянием общего характера образованности XVIII-го века... В числе популярных пособий в университском преподавании начала XIX-го века была риторика Ів. Рижского, профессора Харьковского Университета; это пособие употреблялось в Харьковском Университете даже в 20-х годах, т. е. много времени спустя после смерти автора (1811), в Казанском унив. по ней читал проф. Левицкий, в Московском — Победоносцев; пособие большое, 405 стр., и составлено в точном следовании основания старой теории; приведу его правила употребления слов в слоге, 16—18: „что касается до слов собственно российских, то иные из них... приняты всеми просвещенными гражданами, иные употребляются только чернию, иные, наконец, свойственны некоторым областям... Речения и выражения, употребляемые чернию, могут иметь место иногда в сочинениях низшего слога; однако и в сем случае требуется крайней разборчивости, дабы ими не унизить достоинство красноречивого произведения“. (Ст. 139—140). Документи і факти, що їх щедро подає у відомій своїй праці „Опыт истории Харьковского Университета“ акад. Д. І. Багалій, матеріали про дисципліни

¹⁾ Там же.

на словесному факультеті за студентських часів Боровиковського підтверджують думку про панування класицизму у викладах університетських цього часу. От, наприклад, реєстр предметів, що зачитувалися на словесному факультеті в кінці 20-х років. „Борзенков читал введение в круг словесности, риторику и письму по Рижскому, с упражнениями в школе... Склабовский преподавал поэзию и философскую грамматику (первую по Блеру, Гречу, Остолову)... Якимов читал риторику, письму, историю русской словесности... Кронеберг обяснял римских классиков (Тацита, Горация и Цицерона), преподавал филологическую энциклопедию, римские древности и историю римской словесности... Куницкий читал историю греческой литературы по руководству Эшенбурга...“¹⁾.

Правда, серед професури, перейнятої класичними традиціями, виступають окремі постаті, як, наприклад, проф. Шад, що запроваджував у свій виклад принципи модної на той час ідеалістичної філософії, проф. Кронеберг поруч латинських авторів іноді знайомив слухачів з творами знаменитих німецьких поетів, але ці винятки мало впливали в цілому на загальний тон університетських викладів. Закінчену картину програм словесного факультету доповнюють теми для студентських праць, запропоновані проф. Якимовим, правда, вже після виходу Боровиковського із університету, але тим виразніше виявляється відсталість тодішньої університетської науки. Серед них цікаво одмітити такі: 1) взгляд на „Слово о полку Игореве“, 4) Какую пользу принесла сколастическая философия при возрождении наук в Европе, 5) Нужно ли в XIX столетии изучать языки и литературу древних народов? 12) Опыт о жизни и творениях Карамзина, 19) Какие услуги русской словесности оказал „Вестник Европы“? 24) О духе поэзии Хераскова, 18) О классицизме и романтизме²⁾). Теми ці, як уже сказано, подавались на початку 30-х років і в деякій частині відбивають „дух времени“, хоч би теми 18 (сам Якимов перекладав Шекспіра), але немає сумніву про симпатії професора, в цьому підкresлюванні заслуг „Вестника Европы“, запального борця за класичні традиції, в піднесененні інтересу до сколастичної науки і т. ін.

В університетському архіві нам пощастило роздобути студентську працю Боровиковського, писану 1830-го року (чебто коли він був уже автором кількох українських віршів) під характеристичною назвою „Что составляет душу пастушеской поэзии“, написану за приписами підручників, рекомендованих професором. Реферат витримано в тоні офіційльних вимог і свідчить не так

¹⁾ Д. И. Баалей. Опыт истории Харьковского Университета. Т. II. Ст. 584 — 585.

²⁾ Ор. cit. Ст. 593.

про смаки Боровиковського, як про казенні правила. „Главное
качество, составляющее душу пастушеских стихотворений, суть :
простота, тихая чувствительность, откровенность, живость и все
свойственное сельской простой жизни воспитанников природы“¹⁾.
Почуття, що їх повинен змальовувати автор ідилії, повинні гар-
моніювати до специфічних ознак ідилії, як літературного жанру:
„ощущения любви, дружбы, измены неверности должны быть
тихи, никогда не доходящие до отчаяния или низкого мщения.
Конечно, и простые дети природы не чужды горестей и утрат :
они чувствуют их: таковы, напр., смерть друга или любовника,
болезнь стад их, потеря любимой женщины, овечки, ревность.
Но сии нещастия и страдания умеренны, тихи — не доходят
впрочем и до хладнокровия“²⁾.

І в трактуванні теми, і в намаганні довести тезу, що і „кре-
стянки любить умеют“, кажучи словами Карамзина, і в спе-
цифічності термінології „тучные стада“, „поселянки“ і нарешті в
патетичному захопленні „прелестию“, „душеньки“ Богдановича
ми не відчуваємо справжніх симпатій Боровиковського, що на по-
чатку 30-х років виступає як людина, що усвідомила собі нові
тенденції часу, ентузіястично захоплювалась народньою піснею.
Отже це, очевидно, тільки клясні екзерсиції, тільки офіційний
обов'язок, що не заважав поетові простувати новими шляхами в
своїй літературній роботі. Але було б помилкою вважати, що
університетська наука не дала нічого Боровиковському і не ли-
шила ніяких слідів в його творах. Одним із таких позитивних
впливів на Боровиковського університетських студій треба вва-
жати безперечну обізнаність поета з класичними літературами і
виразні симпатії до них. Треба тільки звернути увагу на такий
дрібний факт, як постійні епіграфи з віршів римських поетів в
більшості його поезій, писаних навіть у народньому стилі, щоб
побачити, що твори античної старовини були йому не чужі.
Можна гадати, що ці симпатії до зразкових творів римської поезії
виникли у молодого Боровиковського під впливом лекцій тодіш-
ньої знаменитості — проф. Кронеберга, що читав у ті часи латин-
ських клясиків. Спогади студентів про Кронеберга, про його
ерудицію і обізнаність в своїй науці, його близкучу форму викладу
свідчать про велику — чи не найбільшу — популярність серед інших
в ті часи. „На лекциях он знакомил их также с произведениями
образцовых римских писателей, преимущественно поэтов: Гора-
ція, Виргилия и других. Передавая каждый стих и каждый текст
авторов в собственном изящном переводе, преподаватель сопро-
вождал его всеми необходимыми комментариями — историческими
и филологическими. Вообще, Кронеберг был образцовый профессор

¹⁾ „Універс. Архів“ № 92.

²⁾ Там же.

своего времени и глубокий знаток древней классической поэзии, латинской и греческой“¹⁾.

Свое учителювання в Курському з 1831 - го року він починає з історії, а потім викладає латинську мову²⁾. З листа до Максимовича ми довідуємось, що Боровиковський у своїх викладах одбігає поширеної тоді суто механічної, мертвотної системи: учні його самотужки перекладають віршами байки Федра і оди Горація, тим призвичаючись до критичного, вдумливого ставлення до латинських текстів.

„Кроме сего, я записываю суеверия, поверия, предания, способы простонародного лечения болезней и пр., имею перевод (в стихах) Федровых басен (труды моих учеников - гимназистов), несколько об'ясненных и в стихах переведенных од Гораций и мелкие стихотворения на русском языке“³⁾.

Очевидно, симпатії до тем і форм байок Красицького, що, як докладно довів у своїй праці М. Зеров, відбилися виразно на його власних байках, підказані були пильним вивченням творів Федра, що стали зразками, як відомо, і для Ігнація Красицького. Звідси і охота до переспіву од Гораций, що її виявляв Боровиковський ще на шкільній лаві. В скількох листах ми зустрічаємо згадки про написання переробок з Горацием, але ж вони належать до творів утрачених, зберігся лише один вірш, „подражание Горациою“ *Beatus ille...* датоване 1828 роком і видруковане у „Вестнике Европы“ за 1830 рік, це один із перших віршів українських Боровиковського, і тому треба на ньому спинитися докладніше. Звичайно, вибір саме Горациєвої оди для наслідування, власне спроба випробувати українську мову на творах класиків, підказана була спробами Артемовського-Гулака, що виступив із своїми Гараськовими одами трохи раніше в тому ж „Вестнике Европы“. Ця ода Гораций написана в пізню добу творчості поета і належить до кращих по своїй виробленості віршів Горация. Вірш цей був надзвичайно популярний в традиціях світового письменства і перекладався на російську, наприклад, мову кілька разів ще у XVIII столітті. Поет вихваляє сільське пробування ідилічне в противагу міським турботам і суеті, схвалює спокійне життя сільського мешканця, що далекий від міського гамору, тихо працює на своєму рідному полі.

„Блажен, кто вдалеке от всех житейских зол,
Как род людей первоначальный,
На собственных волах отдовский пашет дол,
Не зная алчности печальной...“

(Переклад А. Фета)

¹⁾ Д. И. Багалей. Ор. cit. Ст. 603 – 604.

²⁾ Archiv ХІНО. 1832, № 77.

³⁾ Лист до Максимовича від 1836 року.

Приглядаючись до способів оброблення цього віршу у Боровиковського, не можна не помітити нових, супроти переробок Артемовського - Гулака, рис. Безперечно, перекладом віршу Боровиковського назвати не можна, бо в ньому виявляється виразно тенденція до націоналізації картин сільської природи, нажил до зафарблення еподи Горация деталями місцевого українського колориту, хоч, може, як порівняти з одами Артемовського, і в досить поміркованій дозі. Образок сільського жанру в перекладі Фета (не зовсім точному) представлено так у Горациі:

„Зато с раскидистой и юною лозой
Высокий тополь сочетает,
Иль за пасущимся в изложине густой
Ревущим стадом наблюдает.

Ножом ненужный сук обрежет и привьет
Ему взамен ростков надежных,
В сосуды чистые сам выжимает мед
Или овец стрижет он нежных.

Когда же осень вновь встает среди полей,
Гордясь плодов живым нарядом,
Как рад тянуться он за грушкою своей
Иль за пурпурным виноградом.

Чтоб им тебя, Приап, или тебя почтить,
Отец Сильван, границ блюститель.
Потом под старый дуб ложится опочить
Иль на лужайку сельский житель.

А между тем река шумит вдоль берегов,
И рощи полны птичьим пеньем,
И раздается плеск немолкнувших ручьев,
Склоняя к легким сновиденьям.“

У Боровиковського ці строфи передаються в дешо зукраїнізованому вигляді:

„А хто на хуторі розсаджує садок.
Дорідні вишеньки кокав,
І ножиком кривим до яблуньок, грушок,
Спиливши, різочки щипляв;

Розлігхись на траві, в сопілочку сурмить
І за волами поглядає;
Або із сцільників в лип'янку мед сочить,
З овечок вовницию астригав;

Або як блідину покаже осінь твар,
І спіла овоці пожовтіє,
Він трусить яблука і сушить на дзвар
Та на зиму озиме сів;

Або розлігхись спить під дубом на траві,
Під боком річечка лепче.
В леваді пісенько співають косарі
І соловеєчко щебече.“

Відхід від оригіналу, як бачимо, досить обережний, тенденція до місцевого колориту радикально не змінює деталі оригіналу, не виходить за його межі. Замість „тополя и лозы“ виступає більш національні „яблуньки і грушки“, так само, як „пурпурний виноград“ замінюються знову таки „яблучками“, що їх дбайливий господар сушить „на узвар“. Помітно так само бажання автора змодернізувати деталі картини, ставлячи замість абстрактних „сосудів“, „лужайка“ на конкретні щодо місцевого колориту „дуплянки“, „левади“ і таке інше. Тільки в рідких випадках доється дрібний деталь, якого неходимо в оригіналі, як, напр., „в сопілочку сурмить“, „в леваді пісеньок співають косарі“, „на зиму озиме сіє“. Такого вільного відходу від схеми оригіналу, як це ми бачимо в одах Артемовського - Гулака, тут немає. Тому то і розміри наведеного уступу не перевищують, як бачимо, розміру оригіналу. А в цілому вірш Боровиковського навіть стисливіший, бо в „подражаний“ викинуто останню строфу, де поет звертається до якогось Альфія, що, вихвалячи сільське життя, воліє однак пробувати в місті, збиваючи грошенята лихварством. Ця сатирична частина у Боровиковського опущена. А що головне — в наслідуванні ми неходимо ознак травестії ні в тоні, ні в стилістичному оформленні теми. Крім, може, деяких, я б сказав — занадто конкретних, висловів, як:

„Не тягне брата в суд; чуприяю сміття
З порогів панських не змітає...“

ми неходимо того, що становить типову ознаку „Гараськових од“ Артемовського - Гулака. Правда, за рік до написання „подражанія“ у „Вестнике Европы“ з'явився Der Fischer Гете в інтерпретації Артемовського, що манірою оброблювання теми ніби віходить від інших переробок, але, як уже вказано, завелике обтяження віршу проти оригіналу здивими побутовими деталями, зриви з тону в бік бурлеску не дають можливості визнати цей переклад за щасливо викінчений.

Нарешті, треба так само одмітити намагання Боровиковського зберегти в своєму наслідуванні формальну подібність до метричної схеми оригіналу (формальну, звичайно, тому, що принципи метричної версифікації не подібні до особливостей силаботонічного віршу). Боровиковський зберігає еподічний, щебто нерівнорядковий, порядок віршу — рядки непаристі мають щестистоповий ямб, паристі — чотиристоповий. Порівняти:

„Beatus ille, qui procul negotiis
Ut prifca gens mortalium,
Paterna rura bobus exercet suis,
Solutus omni foenere...“

„Щасливий в світі той, хто так умів жити,
Як наші прадіди живали:
Волами рідинами дідівський степ кроїть,
Довги затилка нинали...“

В той час як Фет у своєму перекладі в 80-х роках дотримується такої ж еподичної схеми віршу, сучасник Боровиковського Б. Орлов, що випустив у 1830 році „Опыт перевода Горациевых од“, не вважав за потріб недотримуватися еподичної форми (в той час як у Горація ціла книжка має назву „Epopon liber“) і дає форму звичайного чотиростопового рівнорядкового ямбу:

Блажен спокойный землемедел!
Мздоимства всякого свободный,
Он пашет сам отцов удел,
Как мира житель первородный¹).

Словом, це наслідування своїми типовими рисами, може, чи не перша спроба в українському письменстві подати ту форму „наслідування“, що так поширина була і в польській, і в російській (Державин, Жуковський, Пушkin, Батюшков) літературах на початку ХІХ століття до появи точних перекладів і перший крок від травестії. На нашу думку, в своєму нарисі М. Зеров, даючи характеристику травестії, визнаючи за одну з органічних її властивостей *націоналізацію*, зафарблення деталями місцевого колориту чужого сюжету, не досить чітко підкреслив ріжницю між „наслідуванням“ і травестією, не підкреслив того, що націоналізація сюжету може бути і не травестійною, раз в ній не находимо елементів шаржу, бурлеску, „щоточного слова“. Досить зрівняти для того, щоб уявити ясно собі стилістичну ріжницю між „подражаннем“ і травестією віршу Боровиковського з твором Гребінки „Так собі до земляків“, що є не що інше, як прозова інтерпретація цієї ж оди Горація. От, наприклад, в якому тоні подається у нього поетичну картинку спочинку на лоні природи:

„Підеш собі, у сад, ляжеш *догоричерева*, під грушею, і рука тобі лежить, і нога лежить, і голова лежить, увесь лежиш; хоть і не спиш, а очі закриєш. Так і умер би лежачи. Тихо, тихо, травиця не щелестить, тільки коли-не-коли задзвечить, летячи мимо тебе, роботяща бджола. Создав же господь таку трудящу твар! *Лупнеш очима* вгору, а там над тобою, меж темним гиллям, як золоті капельки, висять спілі груші; *дригнеш* нехоя ногою об дерево — так на тебе, мов той дош, і близнеть груші. От, не встаючи, *полапцем намацаеш* котру біля себе та й іси²)“...

Ця „распространенная“ картина поетичного уступу у Горація:

„Потом под старый дуб ложиться отпочить
Иль на лужайку сельский житель“...

обростає у Гребінки численними деталями в національному тоні, при чому такі вирази, як „лупнеш очима“, „дригнеш ногою“, „ляжеш догоричерева“ і таке інше, говорять за травестійні ухили автора, чого не бачимо у Боровиковського.

¹) В. Орлов. Опыт перевода Горациевых од. СПБ. 1840. Ст. 153.

²) Є. Гребінка. Так собі до земляків. „Ластівка“. 1841. Ст. 9.

Такою ж спробою „подражания“ треба вважати і популярну баладу Боровиковського „Марусю“, що написана на рік пізніше за „подражание Горацио“, як наслідування „Светлане“ Жуковського. Не зовсім випадково Боровиковський звернув увагу на цю баладу, що користалася величезною популярністю і в російській переробці Жуковського і в оригіналі німецького поета Бюрґера, що з'явилася 1773 року і була одною з первіснів німецького романтизму. Як пише Франко у своєму коментарі до „Марусі“: „Бір'єрова балада, може, найславніша зі всіх балад у новочасних літературах, була написана й опублікована 1773 року. Вона відразу звернула на себе загальну увагу і здобула для її автора європейську славу. Ще в XVIII віці її перекладено на всі важніші європейські мови, і всюди вона мала більш або менш значний вплив на розвій літературної творчості та етнографічних студій. Майже рівночасно з оплесками естетиків та перекладачів „Ленора“ звернула на себе увагу вчених істориків літератури та етнографів, які оце вже більш як сто літ силкуються дослідити жерела, мандрівку та зв'язки ріжників паростий сеї теми“¹⁾.

Жуковський цю тему розробив аж у трьох віршах: крім „Светланы“, він написав ще на цю тему „Людмилу“ і дав більш менш точний переклад оригіналу Бюрґера (його вірш „Ленора“). Боровиковського, як правильно догадується Дорошкевич, захопила фольклорність цієї балади, можливість націоналізувати деякі уступи в ній. Тут він пішов шляхом Жуковського — як той вніс в Бюр'єрову баладу елементи місцевого колориту російського, так само робить і Боровиковський, заводячи український місцевий колорит. Спинячися докладніше на аналізі цієї балади не доводиться після докладної характеристики її Франком, та, крім того, як уже було сказано, з приводу „Марусі“ найчастіше висловлювались історики української літератури. Її позитивні риси одзначив ще Каченовський, редактор „Вестника Европы“, підкресливши в передмові до віршу, що це є „соперница Светланы“. Особливості переробки Боровиковського вказані і Франком, і іншими істориками літератури. Боровиковський відходить від оригіналу головним чином в сценах гадання, де можна було сцені Жуковського передати в формах українського фольклору:

„З вечера під новий год
Дівчата гадали :
Вибігали в огород,
В вікна підслухали ;
З тіста бгали шищечки,
Оливко топили ;
Слухали собак ; в пустки
Опівніч віхрили .“

„Раз в крещенський вечерок
Девушки гадали :
За ворота башмачок,
Сняв с ноги, бросали ;
Снег пололи ; под окном
Слушали ; кормили
Счетным курицу зерном ;
Ярый воск топили ...“

¹⁾ Лев Боровиковський. „Маруся“. Видав і пояснив д - р Ів. Франко. У Львові. 1902. Ст. 33 — 34.

Але в тих строфах, де виступають елементи фантастики, наслідування Боровиковського зовсім близько підходить до тексту оригіналу, набираючи ознак правдивого перекладу:

„Сіли в санки : коні мчать,
 Аж іскрять ногами.
Половочки аж шумлять,
 Сніг летить клочками ;
Ззаду так, як дим - курить,
 Степ кругом синів,
Місяць із - за хмар блищить,
 Тільки - тільки мріє.
Серце в дівчини дрожить :
 „Що ж мій мілій, що мовчить”...

, Сели... коні с места враз :
 Пышут дым ноздрями ;
От копыт их поднялась
 Вьюга над санями.
Скачут. Пусто все вокруг.
 Степ в очах Светланы ;
На луне туманный круг ;
 Чуть блестят поляни”.

В цілому ледве чи можна погодитися з оцінкою, що її дав Франко „Марусі“: „Його Маруся — то не костюмована Світлана, то українська сільська дівчина; її суджений — то не сантиментальний коханок у селянськім костюмі, але український парубок, що приїздить до своєї судженої „з широю любовию“, але не говорить з нею про ту свою любов, тільки про те, що потрібно їм для того, аби сповнити „закон“, повінчатися відповідно до українських народніх звичаїв“¹⁾). Замало матеріалу для установлення такої деталізованої ріжниці між обома творами. Як у Жуковського, так і у Боровиковського матеріал етнографічний подано в однакових, приблизно, маштабах. Та й ледве чи можна погодитися з тим, що достойнство баляди Боровиковського збільшилося б, коли б він ще виразніше відступив від оригіналу. Навпаки, наближення до деталів балядної форми, як вона подана у Жуковського, було знову таки спробою піднести українську літературну мову до нового жанру. Тому то позитивними рисами баляди Боровиковського, як і в „подражании Горацию“, треба вважати заховання строфічних і метричних особливостей Бюргерової баляди з її цікавою 14-рядковою строфою.

Ці перші спроби заохотили Боровиковського до сміливіших кроків у напрямі націоналізації жанрів нової літератури, і протягом більшіх років появляється кілька вже не наслідувань, а перекладів найпопулярніших у 20-х роках поетів — Міцкевича і Пушкіна. Міцкевич, як уже згадувано в попередніх розділах,

¹⁾ Ор. сіт. Ст. 31 — 32.

користався виключною популярністю серед російської публіки в 20-х роках, в час свого вимушеного перебування в Москві і Петербурзі. Популярність його була настільки великою, що деякі патріоти російські вважали потрібним протестувати проти явної переваги популярності польського поета проти „гордости российской“—Олександра Пушкіна. Біограф М. П. Погодіна, Барсуков, оповідає (11, 305) „что в то время, когда „Вестник Европы“ Каченовского на своих страницах топтал в грязь нашу народную славу, Пушкина, в то же время и тот же „Вестник Европы“ почтительно расшаркивался перед польским писателем. Г. Мицкевич,— читаемо там,— находится теперь в Москве. Имеем достоверное сведение, что сей достойный любимец польской публики будущей весною отправится за границу освежить прекрасный талант свой поетическим воздухом Европы („В. Е.“ 1829, № 6. Стр. 174¹). Про розміри впливу Міцкевича на російську літературу можна судити хоч би з того, що за час від 1822 до 1832 року в періодичній пресі з'явилося біля 50 перекладів його віршів і збірка творів 1828 року. Симптоматично що серед перших популяризаторів Міцкевича являються українські поети (що дають переклади як російською, так і українською мовою)— одним із перших перекладів в загальноросійському маштабі був „Твардовський“ Гулака-Артемовського, видрукований у „Вестнике Европы“. Тут, як уже сказано в розділі про Шпигоцького, велику роль відограли місцеві харківські традиції— популярність польської мови у викладах Харківського університету. Але ці польські впливи ще раз треба підкреслити спеціально щодо Боровиковського, для творчості якого твори Міцкевича і інших польських поетів мають не менше значіння, як і для Шпигоцького. Уже в своїй студентській роботі „Что составляет душу пастушеской поэзии?“ доводячи, що ляндшафти в ідилії повинні відзначатися лагідними, неяскравими фарбами („место, которое поэт избирает сценою лиц своих, должно быть прелестно своими красотами“), Боровиковський на доказ наводить цитату не з російських, а польських поетів, даючи уривок з Шимоновича:

Tu jąmy mchem odziennie, tu debrze, tu cenie
Tu strugi uciekij, sremżąc przez kamienie,
Tu odniosłe topole, lipy rosłojsrste
Tu jawory, tu dęby stoją wiekuiste.

На студентській же лаві написано і „Фариса“, можливо і інші твори, що до нас не дійшли. Переклади і наслідування з Міцкевича посідають визначне місце в літературному доробкові Боровиковського—крім „Фариса“, переклав він сонети кримські на українську і російську мови (українські до нас не дійшли), в на-

¹⁾ Гроф. А. Л. Погодин. Адам Мицкевич, его жизнь и творчество. 1912. Т. II. Ср. 29.

веденому вище реєстрі згадується ще про „Новий рік“, „До Немна“ і таке інше. Посилаючи року 1846 до П. Плетньова російські переклади сонетів, він підносить їх художню вартість дуже високо. „Крымские сонеты, без сомнения, составляют лучшее украшение венка славного Мицкевича. Они переведены почти на все европейские языки. У нас, кроме переводов П. Р. Козлова и, кажется, Подолинского, некоторые рассеяны в разных периодических изданиях — более или менее удачные, не всегда сонетами. В 1839 году перевел я между прочими стихотворениями Мицкевича и Крымские сонеты: сжатость языка польского и тестовые рамки сонета, при возможно близком подлиннику переводе — влекли за собою погрешности против плавности стиха и чистоты языка“.

Цікаві признання находимо в листах Боровиковського до Срезневського і Максимовича, де він говорить про значіння польської мови і, значить, про потребу перекладів з польських поетів для збагачення української літературної мови. В листі до Максимовича він пише так: „Истинно жаль, что желание мое — служить Малороссии — пять лет остается только желанием, а это отнимает возможность употребить в пользу любовь и прытильность мою ко всему родному, малороссийскому в отношении языка. Это была цель, для коей изучил я и язык польский“. (Лист уже цитованний). І тому то, беручи для своїх спроб зразки польських поезій, він спиняється на творах найталановитішого поета і бере з його творів типові зразки романтичного вже стилю, як „Кримські сонети“ і „Фариса“. І знову таки Боровиковський ніби вже мав попередника свого Артемовського, що видрукував, як уже сказано, в 1827 році у „Вестнике Европы“ свою переробку „Пані Твардовської“. Але молодий поет ніби і бере тільки Мицкевича для того, щоб відштовхнутися від свого попередника, зробити крок наперед. Ріжниця смаків представників двох поколінь виявилася уже в доборі зразків для перекладу, і стилістичне новаторство Боровиковського зумовлюється ріжницею, що існує між „Твардовською“ і „Фарисом“ та „Кримськими сонетами“. „Твардовський“ чи „Пані Твардовська“ (як називається твір в оригіналі Мицкевича) належить до тих обробок літературних що практикувалися ще у XVIII столітті в польській та російській літературі. В трактуванні легендарної фольклорної теми не відчувається ще того поважного і серйозного тону, що становить типову признаку народніх баляд в опрацьованні стилістичному ранніх романтиків. Жартівливий тон балади свідчить за легковажне ставлення до фольклору, характерне для поглядів раціоналістичного XVIII століття, що зовсім по-інакшому сталося до фольклорних традицій, ніж покоління до романтиків. Типові зразки так званої „коміко-іроничної“ поеми, де дозволялося уживання „подлого наречия“, свідчить про таке ставлення до

фольклору. Такі речі Пушкіна, як, напр., „Сказка о попе и работнике“ і навіть „Руслан и Людмила“, безперечно зв'язані з цими традиціями. Тому то Артемовському, авторові „Гараськових од“, легко було впасти в тон „Пані Твардовської“ Міцкевича і навіть поширити деякі сцени, витримані в бурлескному тоні, що так пасує і до оригіналу. (У Артемовського „переклад“ має 204 рядки замість 124 оригіналу).

„Gdy mu Twardowski dokucza,
Od drzwi, odokiem odpyscha :
Czmychąwszy dziurkę od klucza,
Dotąd, jak czmycha, tak czmycha“¹⁾.

розгортається у Артемовського в цілу картину :

„А чортові не до сала,
Хвостиком киває,
Ніс скопилив, мов грінджолі,
І дверей шукає.
Стриб' по хаті,
Хал за клямку,
Твардовський по піці !
Трісъ по цирі — розбив шклянку
І горщик з поліці.
„Ей, не бийсь, кажу, Твардовський !
Гвалт ! рятуйте, люди !
Бо вилаю по-московській —
Сором слухать буде...“²⁾

Нічого доводити, що типові прикмети бурлескного стилю виявляються в переробці Артемовського - Гулака дуже виразно. „Фарис“, навпаки, і по своєму задуму, і по стилістичному оформленню належить до типово - романтичних творів. Являючись твором дуже складним в своєму строфічному і ритмічному побудованні, він належить до популярніших творів Міцкевича, що його високо цінував і сам поет. Образ безумно хороброго араба, що летить на шаленому коні через пустелю, до крайніх її меж, щоб там лишитися на самоті проти вічного неба :

„Як то любо розкинутся серед степів !
Я розкинувся тілом і руки розняв,
І, здається, світ з сходу на захід обняв,
Моя думка в повітрі літав і рветься,
Вище, вище і вище — аж в небо несеться“.

Це ж характерний вияв романтичного патосу, з його ідеальними пориваннями у безконечність, за межі нашої мізерної дійсності. Історіки польської літератури задум „Фариса“ зв'язують з романтичною постаттю відомого в часи Міцкевича Вацлава Рже-

¹⁾ Poezye Adama Mickiewicza. Т. I. st. 36.

²⁾ П. Гулак - Артемовський. Твори. ДВУ. 1927. Стор. 141.

вуського, що за час свого перебування в Арабії верхи на коні за кілька день пролетів 600 верстов. Цей здогад можна вважати за імовірний, бо „Фарис“ присвячено саме Вацлаву Ржевуському. Алеж щодо літературної генези твору, то марні шукання польських істориків винайти літературні зразки в арабській поезії не дали позитивних результатів (крім одної із строф, взятої з арабської антології у французькому перекладі). Та, мабуть, і не можна було найти там чогось цікавого для твору Міцкевича. Образ верхівця на коні в шаленому леті спопуляризував у своїй поемі „Джяур“ Байрон, і певне, що ця поема і стала за таке літературне джерело для Міцкевича. Треба тільки згадати, яким популярним став цей мотив у традиціях європейської романтики з часу появи „Глаура“. В російській і польській літературах налічуємо буквально десятки, а то й більше віршів і поем, де дається цей улюблений у романтиків образ. (Зокрема, дуже часто виступає таким верхівцем козак, як, напр., в поемі Пушкіна „Полтава“: „Кто при звездах, при луне...“ і т. д. Але до цієї теми ми звернемось пізніше). Тим більше, що Міцкевич сам переклав цей уступ з поеми Байрона, щоправда — пізніше після „Фариса“, вже за час перебування на еміграції. Окремі сцени цих творів дуже подібні навіть в деталях:

„Kto tam grzmi konno po skalistey drodze ?
Wygięty naprzód, na wiatr puszcil wodze,
Kopyt tententy jak grzmoty po grzmotach.
Wciąż budzą echa drżemiące po grotach“ ¹⁾)

Порівняти:

„Czarny mój rumak jak burzliwa chmura,
Gwiazda na czole jego jak jutrzenka błyska,
Na wołę widrów puszczi strusiejsz grzywy pióra
A nog białych polotem błyskawice ciska“ ²⁾).

„Фарис“ появився в друкові в 1828 році, а через рік уже Боровиковський написав переклад. Так що це один із перших перекладів „Фариса“ взагалі в російській літературі — трохи раніше вийшли два російські переклади, але дуже невдатні ³⁾). Треба добре уявити всю складність семантичну і вибагливу канву ритмічну цього твору і, разом з тим, ту стилістичну спадщину, з якої починає наш поет, щоб зрозуміти його ініціативність і зважливість. Досить сказати, що після перекладу Боровиковського ні один з українських поетів, крім О. Навроцького, що видрукував свій переклад у 50-х роках, не зважувався передати на українську мову „Фариса“. Як же виконав Боровиковський

¹⁾ *Poesye. Adama Mickiewcza.* St. 118.

²⁾ Op. cit. St. 170.

³⁾ П. Тиховський. Адам Міцкевич в українських перекладах. „Науковий Збірник“. Харків. 1924. Т. I. Ст. 113 — 114.

це складне й відповідале завдання? В першу чергу давала себе почувати біdnist' лексична української поезії, що переважно розвивалася в напрямі лексичних засобів Котляревського. Боровиковському доводилося обновляти українську поетичну фразеологію, і тому він не міг обійтися її біdnist'; тому то раз - у - раз зустрічаємо у нього русизми, і то не зовсім влучно ужиті, як це зустрічаємо іноді і в інших його віршах. В перекладі натрапляємо, наприклад, на такі вислови, як — „прослить“, „враждою“ — і такі незручні та незрозумілі вислови, як — „кочком пісок несу“, „як бджола топить з жалом кінець животів“ і т. д. Звичайно, передати у всіх відтінках надзвичайно сугестивну фразеологію Міцкевича, явище не перейдене ні в польській, ні в українській літературі, нашому молодому поетові так само не завжди щастить:

„Owdzie, granic pustyni piłnujące głazy
Dziką na Beduina poglądażą twarzą
Kopyt końskich ostatnie podrzeźniając echa
Taką za mną groźbą gwarzą“.

У Боровиковського:

„Там скали — понура сторожа пустинь —
Піддержують неба кінці головою
І дражнятъ, що гупа копитами кінь,
І сваряться слідом за мною“.

У Міцкевича — „Дикими обличчями скелі поглядають на бедуїна“, у Боровиковського — „Піддержують неба кінці головою“. У Міцкевича — „Передражнюють (скелі) завмираючу луну кінських копит“, у Боровиковського — хоч образ і не пропадає, але спрошується — „і дражнятъ, що гупа копитами кінь. (До того ж і незgrabний вислів „гупа“ не відповідає тонові, „оригіналу“). Такого спрошення можемо знайти ще кілька прикладів, але це відчував і перекладач, у примітці до перекладу посилаючись на „ограниченості малороссийского наречия“. Але в цілому переклад відтворено досить точно, і раз - у - раз ми натрапляємо на рядки, що віддані з такою семантичною точністю, що могли задовільнити навіть і сучасних ригористів у справі перекладної літератури. Для того, щоб дотримати точності перекладу, Боровиковський уживає іноді полонізованіх слів з відповідними наголосами.

Дамо кілька прикладів.

- 1) „Starożytna karawana
Wiatrem z piasku wygrzebana“
„Стародавня каравана
Вітром з пісків вигрібана“.
- 2) „Beduine opętany
Gdzie lecisz ? Tam huragany“
„Бедуїне ошуканій!
Де летиш — там гурагани“.

- 3) „Tylko skały tam nocują,
Tylko gwiazdy, tam kocują”.
„Тільки скали там ночують,
Тільки звізди там кочують...”

4) Рефрен —

„Pędź latwucze bialonogi,
Skały z drogi, sępy z drogi”.
„Мчи, літавче білоногий,
Скали і граки — з дороги ...” і т. д.

Найбільше винахідливості показав Боровиковський у віддаванні метричної схеми віршу, уживши, крім хореїв, чи не вперше в українській поезії 4-стопового амфібраха і в деяких уступах також анапеста. Найбільше уживається 4-стоповий амфібрахій з чоловічою римою (зебто без одного складу наприкінці) в паристих рядках і звичайній в непаристих. Ця форма найбільше віддає особливості силабічного, але дуже розмаїто побудованого віршу Міцкевича:

„Jak lódź wesoła, gdy uciekłszy z ziemi,
Znowu po modrym zwija się kryształe
I pierś morza obajwszy wicsły lubieźnemi,
Szvją labędzia buja ponad fale:
Tak Arab, kiedy rumaka z opoki
Na obszar pustyni stracą
Gdy kopyta utoną w piaseczyste potoki
Z głuchym szumem, jak w nurtach wody stal gorąca“.

Зрівняти:

„Як човен веселий, відчаливши в море, (12)
По синім кришталі за вітром летить, (11)
І в'єслами в'оду і пінить і опе, (12)
Лебежею шайло в хвілях шумить“. (11)

Приблизно таке ж число складів ми маємо і в рядках оригіналу, що мають іноді виразно амфібрахічний характер. Чоловіча рима у паристих рядках перекладу хоч і не відповідає формально звичайному в польському віршуванні жіночому способові рими, алеж робить більш енергійною одноманітну плавність амфібрахічного віршу, що хоч цей спосіб намагається піднятися до ламаної емоціональної фрази у Міцкевича. В пізнішому перекладі О. Навроцького в цих рядках точніше заховано схему амфібраха з жіночими римами:

„Як човен веселий, покинувши землю,
По віднім хрусталю далéко несеться,
І в'єслами м'обре, мов м'илу обнявши,
На фалі широкій колищеться, б'ється...“

Плавність закінчення паристих рядків ще більше віддаляє переклад від оригіналу з його темпераментною, сильною фразеологією. Вся сила і розмаїтість ритмічна оригіналу криється не

тільки в вибагливій нерівності рядків, але і в розмаїтому і ніби свавільному розподілі акцентів, у нерівному розподілі ненаголошених складів, що спричиняється до індивідуалізації ритмічного руху кожного окремого рядка:

„Tak árab, kiédy rumáka z opóki
Na óbszar pustýni stráç
Gdy kopýta utóna w piasczýsteý potóki
Z głúchym szùmien, jak w nùrtach wódy stal goráca“.

- I. 2, 5, 8, 11.
- II. 2, 5, 7.
- III. 3, 6, 9, 12.
- IV. 1, 3, 6, 8, 12.

Цю різноманітність декламативну не міг відтворити Боровиковський, але в окремих рядках спостерігаємо намагання порушити схему амфібраха, щоб наблизитися до оригіналу.

„I kráčachi kótgí na mésne sprawlív;
Ž grákóm mi zгляnułysia óko na óko —
Xto ž vlaikávę? (Grák vlaikávę i porvávę visoko“.

Зрівняти:

„Któz się ułakł? Sęp ułacł, i uciekł wysoko“.

Хорейчні рядки у Міцкевича Боровиковському легше було перекладати, і тому в цих уступах метрично переклад найближче наближається до оригіналу, що можна бачити уже хоч би з наведених вище прикладів. Довгорядкові уступи наприкінці твору подано 4 - стоповим анапестом:

„Гураган, старший брат з африканських степів,
Серед степу гуля, серед жовтих пісків:
Мене зуздрів здалека і став оглядати,—
Вертячися на місті собі зашумів“.

Переклад Навроцького біdnіший ритмічно і далеко іноді відходить від оригіналу. Більша частина віддана звичайнім коломийковим віршем, що, звичайно, зовсім не подібний до ритму Міцкевича. От як, наприклад, передано найсильнішу ритмічну строфу: „Czarny mój rumak jak burzliwa chmura“ у Навроцького:

„Чорний кінь мій, як бурлива
Хмара, випливає,
На чолі зоря у його
І горить, і сяє.
Вітрові на волю гриву
Довгу розпускає,
Од ніг білых, мов блискавка,
Огонь одбиває“.

Нарешті, треба одмітити, що в цьому перекладі Боровиковський уводить низку нових слів у літературний ужиток, яких до нього не зустрічаємо. Це переважно вислови, взяті з польського:

потопити (в значінні погрузити), розтопитися, літавче, ошукати, порватися, огнистий, повітря і т. д.

Переклад із Пушкіна „Зимній вечір“, „Два ворони“ не дають чогось нового після перекладу „Фариса“ та, може, навіть де в чому відходять від точного перекладу до наслідування, на що указав П. П. Филипович в своїй передмові до українських перекладів з Пушкіна. Так, наприклад, в „Зимовому вечорі“ Боровиковський заміняє російський репертуар пісень українським:

*
„Спой мне песню, как синица
Тихо за морем жила,
Спой мне песню, как девица
За водой поутру шла...“

У Боровиковського:

„Заспівай, як мати сина
Вигоняла до орди,
Як до вірочки дівчина
Неньці принесла води“.

А в „Двох воронах“, при точності перекладу, все таки „хаяйка“ замінена „козачкою“, а „богатир“ — „козаком“¹⁾.

Таким чином, уже в студентські свої роки Боровиковський справді, як писав пізніше Ф. Євецький, пробував придатність української мови на розмаїтих віршових формах з різним, правда, успіхом, але з виразно виявленими тенденціями новатора. Його роля уже в цій порі діяльності нагадує нам значіння обновителя російської літератури Жуковського (звичайно, в мініятюрі), що почав і власне закінчив свою літературну діяльність перекладами і наслідуваннями різним стилям — від „Одисеї“ до баляд Гете і Шіллера, збагачуючи ресурси російської літературної мови і підготовивши ґрунт для появи Пушкіна і Пушкінської плеяди. Як же сам Боровиковський ставився до своєї літературної роботи в цьому початковому періоді? На це почали дають матеріял передмови поета до віршів, друкованих у „Вестнике Европы“, що ними супроводили за приводом Гулака-Артемовського вірші, друковані в цьому журналі, і що стало ніби *top'om* і звичкою українських поетів, що виступали перед російською публікою. Редактор „Вестника Европы“, одного з перших журналів, що гостинно друкував на своїх сторінках українські твори (не зважаючи на принципово вороже ставлення редакції до романтичної течії), в свою чергу уважав „приличним“ і від себе додати кілька слів до „почтеннішої публіки“, звертаючи увагу її на „любопитну новість“ — „произведения малороссийских поэтов“. Таким чином, ці передні слова становлять цікавий матеріял для вияснення поглядів наших перших поетів і на свою власну творчість,

¹⁾ А. Пушкін. Вибрані твори. „Книгоспілка“. 1927. Ст. VI — VII.

і на завдання нової української літератури. В примітках Боровиковського цього часу відчуваємо постійно одну ноту — нерішучість, непевність у своїх силах і, що головне, непевність у словесних ресурсах, в здатності української мови для форм нової поезії. До „Марусі“, наприклад, автор додає таку увагу: „Маруся, т. е. Мар'я, есть подражание „Светлане“ „Жуковского; ежели в нем очень мало складу, то принесу в извинение бедность полузаубытого наречия моей родины“¹⁾). Так само в нотатці до раннього оригінального віршу Боровиковського „Молодиця“ — „чувствую великий недостаток сего отрывка, первого моего опыта; но тем не меньше он для меня приятен: в нем слышны звуки языка моей родины“²⁾). Нарешті, в примітці до „Фариса“ відчувається та ж непевність у можливостях української мови — „Что ж делать? Мицкевич неподражаем, тем более на ограниченном наречии Малороссии“³⁾).

Як ці несміливі заяви своїм тоном нагадують ще скромну думку про можливості української мови Артемовського-Гулака на тих же шпальтах „Вестника Европы“. Його підкреслено скромні визнання „Об языке, почти забытом мною“, про те „что между прочим и по влечению любопытства захотел он попробовать, нельзя ли на малороссийском языке передать чувства нежные, благородные...“⁴⁾ Це, мовляв, покищо експеримент, який може мати різні наслідки. Але і в цій порі формування літературних уподобань, у визнаннях молодого Боровиковського спостерігаємо такі відтінки, яких не можна найти у старшого письменника. Варт тільки приглянутися до того, як обходять молодого поета питання, що, як знаємо, хвилювали дуже і гурток Срезневського, питання правопису, можливість уживати окремі вислови і таке інше (в передмові до раннього віршу „Відьма“), щоб побачити серйозність замірів молодого поета. Особливо ясно виступає ріжниця між представниками різних літературних генерацій в поглядах на справу перекладів з чужих літератур. В той час, як Артемовський признавався, що „кто с чувством беспристрастия вникнет в дух некоторых од Горация, равно как и в настоящую, так сознается, что его философия немногим чем различествует с философию наших малороссийских Пархомов: фалернское и горилка — вот вся разница!“⁵⁾)

Із цієї „філософської“ позиції виправдував, очевидно, всі свої „вольності“ при переробці од Горация. В той час, як Боровиковський, в наведеній вже примітці до „Фариса“, не то що вже боїться передати неточно окремі Міцкевичеві вислови, його тур-

¹⁾ „В. Е.“. 1829. II. Ст. 117.

²⁾ „В. Е.“. 1828. 5 — 6. Ст. 53.

³⁾ „В. Е.“ 1830. I. Ст. 72.

⁴⁾ П. Артемовський - Гулак. Твори. ДВУ. 1927. Ст. 330.

⁵⁾ Там же. Ст. 335.

бує думка про неможливість передати ритмічну тканину оригіналу, він, перекладаючи амфібрахами, проте зазначає — „этот раз мер более приближается к подлиннику и может быть только этот размер... Что же делать? и т. д.“¹⁾). Змінюючи деякі символи проти тексту оригіналу, він у примітках уважає за потрібне це одзначити. Так, переклавши рядок „Тричі голову чорним обвив обручем“, він в примітці додає — „ближе — тричі голову чорним окинув вінцем“.

Це були роки „ученичества“ і разом з тим перші спроби виступу в новій літературній манірі, що обмежуються не тільки перекладами, але й написанням кількох оригінальних віршів, що друкувалися в тому ж „Вестнике Европы“ — „Молодиця“, „Відьма“ (уривок з казки). З 1831 року Левко Боровиковський приїздить до Курська на учителювання і лишається тут до 1837 року на посаді викладача історії і географії і потім останні три роки викладачем латинської мови. Як видно з реєстра, наведеного вгорі, це час найбільшої продукції літературної — написана більша частина його поезій, байок, праця над обробленням і систематизацією зібраних фольклорних матеріалів. Звичайно, ледве чи обставини в Курську могли сприяти такій інтенсивній праці. Навпаки, як у Шпигоцького, раз - у - раз чуємо од Боровиковського скарги на „неблагоприятные обстоятельства“, що одірвали його від України. В листі до Максимовича він пише: „истинно жаль, что желание мое — служить Малороссии — 5 лет остается желанием... вторая просьба моя: предмет моих занятий и отдаленность от родины (в Хороле) заставляют просить Вас: не могу ли я занять место при университете св. Владимира, инспекторское или же место учителя Киевской гимназии русской словесности, или латинского языка“. Зовнішніми збудниками до праці над фольклором, над власними товарами стала, безперечно, жвава робота Харківського гуртка, з яким він нав'язує тісніше знайомство через участь в „Украинском Альманахе“, листування з Максимовичем і ті викохані ще в Харкові симпатії до фольклору, що збуджували енергію Боровиковського до праці і на віддаленні від своєї країни.

Листи до Срезневського, з 1834 року починаючи, виказують цікаві риски цієї фольклорно - літературної праці Боровиковського і визерівання його поглядів на свою роботу, поглядів таких нерішучих в студентські роки. Виявляючи великий інтерес до розвитку молодої української літератури — „не лишайте меня надежды получить Вашу „Старину“ и „Альманах“ — бывший и будущий; а коли можно — повести г. Квитки хоть, для прочету. Где можно достать „Украинскую Звезду“?.. Желательно было бы в рукописи прочитать хоть отрывок из Вашего „Громобоя“ і т. д.

¹⁾ „В. Е.“. 1830. I. Ст. 72.

Боровиковський знайомить кореспондента із своєю працею. „Слишком б лет я занимаюсь Малороссией, в словесном ее значении. Плодом этого есть: собрание, около 200, никем и нигде еще не изданных простонародных песен, более 1000 пословиц и поговорок малороссийских, значительное собрание поверий, суеверий, простонародных способов лечения болезней и пр., и пр. Поэзия народных песен, суеверный быт моих земляков — ленивых баловней плодородной голубонебой Украины, замысловатость поверий, суеверий — представляют богатое сокровище для баллад, легенд, дум: это рудник нетронутый“.

І спрямовання інтересу до легендарного народного матеріалу, і захоплення „бытом земляков“, „ленивых баловней голубонебой України“, і, нарешті, цікавість до „Малороссии в словесном ее значении“ не додають нічого нового до тих визнаннів, що ми вже чули їх з часів виходу збірки Цертелева, де уже виразно накреслився інтерес до країни „нетронутого рудника для баллад и дум“. „Вообще в песнях Малороссийских все просто и благородно... Прекрасные оссияновы описания бури едва ли заключают в себе более живости и верности... Малороссийская поэзия чувствами исполнена. Вообще проглядывает в оной тихое уныние, повсюду сопутствующее поэту... Сочинитель, конечно, не имел никакого понятия о правилах поэзии; не знал ни Горация, ни Буало, ни Батте, ни Ешенбурна, но природа, шедрая к любимцам своим, внушила ему сии счастливые выражения... Какое чувство и живость воображения. Читая место сие, невольно вспоминаю трогательную разлуку Гектора с Андромахой...“¹⁾.

Передмови Максимовича і Срезневського дають далеко грунтовніше і докладніше висвітлення як причин, так і напряму інтересів перших працівників над українським фольклором. Далеко важливіші для нас признання поета про свою власну працю літературну, що виявилась в маштабах, яких не знали його сучасники. „Изучая от люльки это грубое, но сильное наречие, чадо языка славянского, я воспользовался сказанным сокровищем и написал сам более 70 пьес. Непредвиденные обстоятельства и слабость здоровья — не давали мне времени привести все в порядок. Нынешняя деятельность земляков моих на поприще украинской литературы — лестная для родинолюбия — заставляет и меня издать, но прежде одну книжку — собственные опыты; в моих, надеюсь, публика заметит и ту новость, которая, кажется, доселе была неприступна для малорос. поэтов — это серьезность, противная несправедливому мнению, что на малороссийском языке, кроме шуточного, смешного — писать нельзя“. Особливо важливе для нас останнє признання, з якого бачимо, що помічення, кинуте

¹⁾ А. Цертелев. Опыт собрания старинных малороссийских песен. 1819. Кн. 4.

Гребінкою про рою Боровиковського в листі до Кульжинського, збігається з власним самоусвідомленням поета, подане в ясній і чіткій формуловці, що так неподібна до нерішучих заяв Артемовського-Гулака та й Боровиковського - студента. Пильна праця над фольклором, над складанням українського словника, (про який він пише пізніше), нарешті, перехід від перекладів до оригінальних спроб переконали Боровиковського в правильності сторичної його літературної позиції. Звертаючись тепер до його літературних творів українських, що дійшли до нас, мусимо одзначити, що в наведеному вже реєстрі поет дає досить повний поділ своїх творів за жанрами. Крім перекладів, вірші його поділяються на „баллады, думы, песни“ і, нарешті, „разные пьесы“, твори яких він, очевидно, не міг зачислити ні до одної з означеніх рубрик. Із відомих нам творів, що йдуть під означенням „разных пьес“ ідуть „Ніч“, „Молодиця“, „Гайдамаки“, до дум — „Козак“, „Розставання“, „Волок“, „Палій“, до пісень — „Журба“, „Два ворони“. Важливе питання для вияснення шляхів нашого романтизму про жанрові ознаки перших творів в романтичному тоні спонукає приглянутись уважніше до такого поділу, зумовленого тими традиціями, під якими перебував поет на початку своєї літературної діяльності. Перш за все, щодо балядної форми. Балада, як відомо, належить до найраніших жанрів, з якими виступав романтизм у всесвітніх маштабах до впливу байронізму і тому не випадково, що Боровиковський починає саме з неї. Цілком зрозуміло, що інтерес до балядних тем збігався з інтересом до фольклору, до легенд. Балада в розвиткові романтизму європейського зв'язується, головним чином, з англійським фольклором, що його такі англійські поети, як Вальтер-Скотт, Кольридж, Крістабель, почали опрацьовувати в кінці XVIII і на початку XIX століття. (Звичайно, балядні форми в європейських традиціях відомі далеко раніше, ще в часи середньовіччя, але ті форми баляди, що зв'язані з розвитком романтизму, спопуляризували англійські поети).

Форма баляди, як вона виявилася в традиціях англійської романтичної школи, має певні жанрові ознаки і в першу чергу — фантастичність чи легендарність теми, взятої з народного чи історичного фольклору, виразна фабульність твору, ліроепічний тон розповіді. Щодо останнього, то балада відбула певну еволюцію з часів зародження її. До виступу англійських балядників ця форма мала виразно епічний характер розповіді, де автор в об'єктивній формі переповідав про якусь чудесну подію, не втрачаючись сам в нитку розповіді. Англійські ж балядники вносять ліричний елемент медитації, діялогу і взагалі ліричних інверсій. Але в порівнянні з пізнішими формами Байронівської поеми, що спричинилася до певної руйнації строфічної і ритмічної законсервованості старої класичної поеми, балада зберігає певну

строфічну закінченість і стабільність, як ознаки епічного її походження. Звичайним типом строфічного побудування баляди є анафоричні кінцівки, що являються залишком співання баляд. Популярністю метричними схемами баляди, як вона спопуляризувалася в традиціях російської літератури, головним чином — в літературній практиці Жуковського, є або чотиривершний амфібрахій, що відповідав поширеній формі англійської баляди, або вірш корейчний, що з'явувався звичайно з формами народньої пісні. зразком типового метричного побудування баляди Жуковського може бути його балада „Покаянне“, перероблена з англійського :

„Был папа готов литургию свершать,
Сияя в святом облаченьи,
С могуществом, данным ему отпускать
Всем грешникам их прегрешенья.

И папа обряд очищенья свершал;
Во прахе народ простирался;
И кто с покаянием прах лобызал,
От всех тот грехов очищался.

Органа торжественный гром восходил
Горе во святом фимиаме.
И страх соприсутствия божия был
Разлит благодатно во храме.

Святейшее слово он хочет сказать —
Устам не покорствуют звуки;
Сосуд живоносный он хочет поднять —
Дрожащие падают руки.

.Есть грешник великий во храме святом! .
И бремя на нем святотатства:
Нет счастья ему в разрешеныи моем
Он здесь не от нашего братства.

Нет слова, чтоб мир водворило оно
В душе, погубленной отныне;
И он обретет осужденье одно
В чистейшей небесной святыне.

Беги ж осужденный; отвергнись от нас;
Не жди моего заклинанья;
Беги: да свершу невозбранно в сей час
Беликий обряд покаянья".

Далі розповідається про грішника, що під впливом промови вийшов з церкви, утік в лісові хащі, став вести життя пустельника і, нарешті, своїми подвигами здобув прощення гріхів і прославився як святий. Як бачимо, характерною ознакою уже цієї нової форми баляди являється сполучка елементу епічного, описаного з веденням живої мови, діялогу і таке інше. Але не важко помітити, що введення реплік, лірики не порушує строгої строфічності баляди, явище органічне в Байронових поемах. Строва віршу складається з 4 рядків, замкнутих і римуванням, і синтаксичними паралелями, і викінченістю думки. Дуже часто амфи-

брахій в цих строфах буває нерівностоповий — 6 -стопові рядки чергуються з 4 -стоповими, чи 4 -стопові з 3 -стоповими, як в даній баляді. Характерною прикметою синтаксичного побудовання її є епічно - розповідальна маніра — об'єднання окремих рядків якимся анафоричним сполучником, як, наприклад, „и“:

„И папа обряд очищенья свершал;
Во прахе народ простирався;
И кто с покаянием прах лобызал,
От всех тот грехов очищался.

Органа торжественный гром восходил
Горе во святом фимиаме,
И страх соприсутствия божия был
Разлит благодатно во храме“.

Ці особливості ми помічаемо і в баладах Боровиковського, що їх поза поділом, даним самим поетом, можемо поділити на баляди, написані під впливом літературним, і на баляди, написані на підставі українських пісень. Розміри впливу чужих традицій обмежуються наявною ознакою народніх форм ритмічних. Спершу звернемося до цих саме балад Боровиковського. У виборі тем балядних відразу почуваемо певну відповідність до творів, що їх перекладав Боровиковський на початку літературної кар'єри. Близько до творів Міцкевича і Жуковського стоїть балада „Ледащо“ (не опублікована), на ту ж тему, що і „Громобой“ Жуковського, „Пані Твардовська“ Міцкевича, „Корній Овара“ Срезневського. Ледачий козак, що прогайнував батьками придбане добро, радий віддати душу чортові, аби тільки збагатитися й жити в достатках. Нарешті, нечистий почув його благання і в супроводі свого рогатого почету одної ночі з'являється до козака :

.К світу — вихрі закрутили;
Писк піднявши, пси завили:
Брязки, регіт, гомін, свист!
Вся земля заколихалась,
Стая пугачів зібралась
На оселях, в хуторах,
На воротях, на тинах....
Чорт із двірнею свою
Вперся в хату — за душою...“ і т. д.

Але в трактуванні теми не відчуваємо того серйозного тону, яким позначалися баляди романтичні, так само як і в „Твардовському“ Міцкевича, та й до певної міри і в „Громобої“ Жуковського (особливо в першій частині). Гумористичний кінець баляди, коли виявляється, що поява чорта був тільки сон, що проте дуже налякав козака і спричинився до неприємного пробудження — особливо підкреслюють таке гумористичне ставлення до теми. В новому тоні написано уривок з казки „Відьма“, „Гайдамаки“. Уривок цей подається фрагментарно на теми, що так поширені були

- в 20 - х роках у російській літературі. Починається він з романтичного опису пейзажу : старий одвічний ліс, темна ніч, в лісі горить вогнище, а коло цього вогнища зібралися гайдамаки і обмірковують свої чергові справи, готуючись до нападу на багату бабу, про яку ходить слава, що вона відьма. Як бачимо, тема в тоні „Братіев - разбойников“ Пушкіна, проте, очевидно, сягає коріннями до балядної форми Жуковського. Не важко помітити, типове побудування строфічне, що зустрічали його в баладах Жуковського, і типова конструкція амфібраху :

„Сиділося сонце за синім Дніпром,
За сонечком вечір спускався ;
За вечером — віччю, як сивим сукном,
І поле, і ліс укривався.

Між хмарами місяць тихенько котивсь,
І на небі звізді звімались ;
А піняві хвилі Дніпрові дуались
І берег високий лизали . . . “

Особливості строфічної побудови зраджують розложисту епічно - розповідалальну маніру Жуковського, найбільшого популяризатора балядної форми. Але тематичне розроблення твору зв'язане з пізнішим продуктом романтичної школи — з численними творами російських поетів на українські теми. Вірш другорядного поета російського Буткова „Гайдамака“ безперечно де в чім переджає „Гайдамаків“ Боровиковського.

Порівняти :

„Они пируют. Ночь темна.
Шумит, волнуясь, Днепр широкий,
Закрыте тучами луна,
И бродит сторож одинокий
С пищалью меткою своей
Вокруг пасущихся коней ;
И гайдамаки удалые
Запели песни старины,
Про молодецкие,очные
С ляхами схватки боевые --
Игру отважную войны“.

У Боровиковського :

„У лісі курінь ; в курені гомітня ;
Бурлаки багаття розводять ;
Осідлані коні кругом куреня
Непутані, попаски ходять.

.
Понурий отаман під дубом сидить
І уск на палець мотає :
Не хоче він ради ні з ким розділить,
Ніхто його думки не знає.
Находила північ. Зібравшись в кружок,
Казок гайдамаки казали :
Про Дін, про Гаркушу, про гарних дівок,
Про парнів, що Січ боронили.“ і т. д.

Взагалі ж більша частина баляд, зв'язаних з літературними традиціями, не дійшла до нас; збереглося кілька віршів, які Боровиковський називає „думами“ і які по суті становлять дещо здеформовану баляду під впливом Байронівських традицій. Термін „дума“, як він уживається у Боровиковського, нічого спільногого не має з тим жанром, що його узиваємо „козацькими думами“ в певною тематикою і, головне, з виразними стилевими ознаками. Приглядаючись до віршів, однесених до категорії „дум“, пізнаємо риси віршів, що його так уживали польські і російські романтики 20-х років. Дума — як „мелодійний речитатив із вільним ритмом і змінною формою імпровізації“, не позначилася в творчості Боровиковського і не відчула ним, як своєрідна жанрова особливість. В той час як і Срезневський, і Максимович хоч і не зовсім ясно, але відчували своєрідну стилістичну оригінальність козацьких дум і розрізняли їх, хоч і не завжди уdatno, від звичайних історичних пісень, то вірші, що ідуть у Боровиковського під рубрикою „думи“, нічого спільногого не мають з цим жанром. Коріння цієї термінології находимо у польських і почасти російських поетів 20-х років. У Богдана Залеського, відомого представника т. з. української школи в польському письменстві, наголовок „дума“ дуже часто зустрічається і застосовується переважно до творів чи на теми українського фольклору, чи української історії, як напр. „Dumka Mazepy, Dumka hetmana Kolsinskiego, Duma z piesni ludu ukrainskiego і т. д. Самий термін, як відомо, почали уживати польські письменники ще в XVII столітті, і з того часу він набирає дуже широкого і змінного змісту в їх практиці. Так, наприклад, у того ж Б. Залеського під назвою „думи“ ідуть такі твори, як *Ludmila* (історія про смерть дівчини, що, не витримавши розуки з милим, кідається в буряну ніч у воду), чи *Ukaranie* (де подано в модернізований трохи формі історію Гриця, що покохав двох дівчат), словом, звичайну назву „балада“ замінено тут назвою „дума“. Але такі його речі, як „думка“ про Косинського чи про Мазепу, мають форму уже змодернізованої балади. Фабульність, одна із особливостей балади, не завжди виявлена в належному маштабі — це швидше „рицарський рапсод“, таку назву, до речі, дає одному з таких творів. Б. Залеський. Дається образок виїзду козака чи отамана на шаленому коні і змальовується його настрій і думки. Наприклад, у „думі“ „Мазепа“ герой виїздить на коні з Варшави в степи і, піддавшись шаленому гонові, пускає свої думки за вітрами, мріючи про помсту ляхам. Таким чином, тут момент фабульного розгортання затримується уведенням медитативних елементів, — в результаті нефабульний вірш, а ніби фрагмент. Точнісінько і в російській літературі цього часу такі твори іноді носять назву „думи“. Після роботи В. Сиповського „Україна в російському письменстві“ немає потреби спинятися на самому

факті поширення українських тем в російській поезії. Що українські теми захоплювали російських поетів, як „екзотичний матеріял“, про це вже говорив у свій час В. Жирмунський в своїй праці „Байрон и Пушкин“. Спинімось тільки на творах, що мають підзаголовок „Думи“ в російських поетів. Найчастіше його уживав Рилєєв, напр., в таких поезіях, як „Олег веший“, „Ольга при могиле Игоря“, „Святослав“, „Богдан Хмельницький“, „Палей“ і т. д. Переважно і у нього це не розгорнути до фабули епізодичні картини, що іноді мають виразно фрагментарний характер. Так, в „Палеї“ дається картину боротьби Палія з ляхами, коли він, оточений з усіх боків ворогами, пробивається до Дніпра і благополучно досягає на свою коні другого берега. Іноді ці „думи“ в такій мірі незакінчені, що і самі автори дають їм назву „Отрывок поэмы“. В своїй праці „Байрон и Пушкин“ В. Жирмунський, зробивши кілька цікавих зауважень про зв'язок Байронівських поем з балядними формами Вальтер-Скотта, Кольріджа, що в свою чергу користалися формою народної баляди (її синкретизм, змішування різних жанрів — епічного, лирічного, драматичного — ознаки так само і байронічної поеми), доводить, що реформа, пророблена Байроном, іде в напрямі підсилення лірично-суб'єктивного елементу проти свого попередника Вальтер-Скотта, що, навпаки, зміцнював епічні елементи баляди, переїшовши кінець - кінцем до історичних романів.

„В произведениях Байрона лирическая поэма получила наиболее законченную форму и именно в этой форме распространялась по всем европейским литературам. Байрон прежде всего усилил композицию романтической поэмы, что можно было бы назвать центростремительной силой: сосредоточения повествования вокруг личности героя, его внутренних переживаний, которые доминируют над действием, окрашивают собою фабулу и самую обстановку рассказа и, вместе с тем, путем эмоционального отождествления, как бы становятся лирическим выражением внутренней жизни поэта“. (Ст. 123). І тому то таке поширення мають в цей час в російській літературі фрагменти „отрывки“; досить заглянути знову ж таки до бібліографічної праці Сиповського — і ми натрапимо на такі твори: „Баян“, „Отрывок из большой поэмы“ — Языкова (1823), „Гайдамаки“ (отрывок) Рылеева (1825), „Бегство Мазепы“ Його ж (1824), „Нечаянное нападение на стан печенежский“, нарешті, „Гайдамаки“ — Боровиковського (уривок з казки) і т. ін. Уривки ці далеко не завжди були фрагментами справді задуманої чи тим більше зреалізованої поеми. Це був своєрідний літературний жанр, ознака переходового часу, коли під впливом Байронівських традицій деформувалися епічні форми баляди і героїчної поеми. Складність Байронівської поеми далеко не завжди могли перенести письменники в цілому вигляді і за-своювали її фрагментарно, даючи або ліричні уривки з поеми,

або зафарблюючи ліричними елементами епічні форми баляди і тим порушуючи її фабульну цільність. До отаких творів зреформованої баляди і належать почасти ті твори, що мають назву „думи“ у Залєського, Рилеєва і, нарешті, у Боровиковського: „Палій“, „Козак“, „Розставання“ і ін. Цікаво одмітити, як близько підходять ці твори Боровиковського до „Фариса“ Міцкевича, що так само належить до цього жанру. Але вірші Боровиковського „Козак“, „Палій“, „Розставання“ носять ознаки впливів не тільки Міцкевича, а іноді й безпосередньо навіяні творами Байрона. До таких треба однести насамперед „Козак“, видрукований в „Украинском Альманахе“ 1831 року. Вірша цього названо „подражание народной песни“, але в задумі і в розвитку темиходимо зв'язок його з численними віршами про героїчних козаків, що летять на коні проти ворога. Інтересно відзначити, що цей мотив кінець - кінцем веде свою генезу від „Гяура“ Байрона, змодифікувавшись у практиці польських і російських поетів 20-х років, ускладнюється в цьому творові Боровиковського впливом іншого твору Байрона — „Чайлд-Гаролд“, що спопуляризований був в європейських традиціях далеко більш, ніж „Гяур“. Образок шаленої іди козака одсовується на задній план перед його рефлексіями, що мають виразний тон байронівського пессімізму. Чайлд-Гаролд, від'їжджаючи з своєї країни, на чардаку корабля розмовляє з своїм джурою, де говорить про те, що йому нема чого шкодувати за рідним краєм, бо і за ним ніхто не плаче. Заросте доріжка до його замку травою, і тільки, може, пес завине за ним.

„Не довго в пітмі нам пробувати,
Стане червоне знов ніби в раю.
І небо й землю будем вітати,
Та не тебе вже, рідний мій краю.

Древній будинок мій занедбав;
Світлиці смертне мовчання вкриє:
Стежки й доріжки позаростають;
Тільки в воротях пес мій завине...“¹⁾)

У Боровиковського замість пажа — кінь, з яким веде розмову козак, виступаючи на турка (до речі, як і Чайлд Гаролд).

„Неси мене, коню, заграй під сідлом,
За мною ніхто не жалів.
Ніхто не запаче, ніхто з козаком
Туги по степу не розсів.

Чужий мені край свій, чужий мені світ,
За мною сім'я не зanine, —
Хіба тільки пес мій, оставшись в воріт
Голодний, як рідний завине“.

¹⁾) П. Куліш. Вибрані твори. „Книгоспілка“. 1927. Ст. 101.

Крім таких текстуальних збігів в останніх рядках, безперечне навіяння „Чайлд Гарольда“ бачимо і в однаковому анафоричному повторюванні: „Прощай же, отчизно, ти рідний мій край“, у Байрона — „Прощай отчизно, краю мій рідний“. (В перекладі Куліша¹).

Таким чином, момент ліричний тут посідає найбільше місце і вивляє характерні риси отакої здеформованої балади. „Козак“ думає про можливість своєї смерті, але вона не описується. „Палій“ — вірш, що має ту ж традицію формально, що і „Козак“, далеко в меншій мірі перейнятій елементами рефлексії, та їх, власне кажучи, і немає. Це так само образок фантастичного гону геройчного козака, що в деяких уступах так нагадує певні уступи з Пушкінської „Полтави“.

Порівняти:

„Хто, як стрілка, із майдану,
Вихрем мчиться за Україну?
Яр, ліс, річка, туча синя
Козакові не запина”.

Але тема тут розроблена далеко ширше: не тільки картина гонитви, але в фантастично-героїчних тонах подається дика розправа Палія над ляхами. Як уже згадано, Рильєев написав також твора під такою самою назвою, але зміст його відрізняється від віршу Боровиковського. Трактування теми має більше спільності з образами козаків у віршах польських поетів Б. Залеського та Т. Падури, що в численних своїх творах любили виводити козака з рисами очайдушного розбишаки. Портрет козака, як його представлено у Падури, найбільше підходить до цього твору.

У відомому своєму віршеві „Козак“ Т. Падура виводить образ також безумно хорооброго і жорстокого козака:

„Сам, як дикий син природи,
Де покаже мстиву твар,
Красяль землю, красяль води
Крові річки і пожар...“

Цей уступ відчувається в колоритній картині Боровиковського

„Ранні й півні не співали,
В Польщі замки запалали;
У пожарі жида шкварить,
Із пожару люльку палить.

Де був замок — попелище:
Де цвів город — там кладбище,
Враже поле кров'ю мочить
І об камінь шаблю точить“.

Думка М. І. Петрова про те, що Палій — „местами напоминає стихотворение Державина и особенно его оду „Атаману и войску”

¹⁾ Це спостереження зробив уже М. Зеров у своїх літограф. лекціях з нового українського письменства.

Донському“, „1807 - го года“... власне, думка довільна і серйозніше необґрунтована. Ритмічні особливості віршу, швидкий темп хорея і особлива тенденція до пропуску присудків в синтаксичному побудованні нагадують типову ритмічну тканину таких польських поетів, як Б. Залеський, Падура та інші.

В цих віршах, що, безперечно, навіяні літературними традиціями, виявляються вже і традиції народньої пісенності. Таким оригінальним сполученням треба уважати згадуваний уже нами вірш „Козак“. Особливо відчувається цей вплив у символіці віршу, запозичений із народніх пісень:

„Постіль мені буде — широкі поля,
А чорная хмара покриє.
Уміюсь дощами; утрусъ чепраком;
А вичеше — терен колючий;
А висуше сонце; в степу під дубком
Напоїть рівчак говорючий“.

Цей уступ є не що інше, як модернізація відомих українських пісень про смерть чумака чи козака в степу, що його кучері вичеше терен колючий, і т. д. Сама тема звертання до коня являється одною із популярніших в цих піснях. Козак лежить в степу тяжко поранений і звертається до свого коня з благанням, щоб той приніс звістку матері про те, що її син вже оженився „та взяв собі паняночку, в чистім полі земляночку“. Але не важко помітити, як ці звичайні ситуації народньої пісні ускладнюються й модернізуються під впливом літературної традиції, в даному разі під впливом Байрона:

„Розсюю, розвію я сам ворогів,
В дунайській їх витоплю хвилі,
А сам відпочину посеред степів,
З конем на високій могилі“.

В формах фразеології народньої пісні виразно звучить мотив самотності Байронівської в цьому рядкові: „А сам відпочину посеред степів, з конем на високій могилі“. Ще в більшій мірі зв'язана з народніми піснями третя дума Боровиковського „Розставання“, що під нею стоїть нотатка автора „З пісень“. Тема „Розставання“ являється одною з популярних в усних традиціях і, мало, того спопуляризована була серед інтелігентських кругів російських і українських знаменитою піснею „Іхав козак за Дунай“, що відома була ще з XVIII століття і приписувалася козакові Климовському. Крім того, деякі деталі твору Боровиковського, саме те, де козак говорить про бурлацьке життя, нагадують іншу пісню — „Козак і дівчина“, так само широко відому в народніх традиціях. До Боровиковського цей мотив у літературному обробленні маємо у С. Писаревського: „За Німан іду“ і „Малоросійская баллада“ О. Шпигоцького, видрукована в „Украинском

Альманахе" за 1831 рік. І тут ми маємо своєрідну сполучку літературних і пісенних традицій. В цьому уступові:

„Зірко, дівчино! Треба нам розстатись . . .
Серденку, скушно, душно дома жити,—
Іду по степу тугоньку розбити . . .“

Або передчування смерти:

„Крилами ворон очіці закрив;
Дощ із ытрами біле тіло змие;
Кінь вірний яму виб'є копитами;
Дикі завинють звірі коло ями . . .“

В цих уступах під народньою фразеологією виявляється той же мотив „світової туги“, що був органічно чужий ідеології народньої пісні.

Цікаво одзначити тут композиційну роль форм народньої пісні. Як в першому, так і в другому вірші пісню використовується, як ліричний момент в формуванні тої композиційної цілості, яку називає Боровиковський „думами“. Він бере пісню про смерть козака, витриману в балядних формах і в епічному тоні опису цієї смерті, і вкладає її в уста козака, тим самим підкреслюючи її емоціональність, роблячи її ліричною. Таким чином тут відбувається той процес деформації балядної форми, про який казав В. Жирмунський. В чумацьких і козацьких піснях звичайно момент описування смерті витримано в епічному тоні. А Боровиковський робить з цієї форми ліричну пісню, вкладаючи її в уста чи козака, чи козака та дівчини.

Особливе місце займають баляди Боровиковського: „Чарівниця“, „Убійство“, „Чорноморець“ і „Вівідка“. Насамперед тематично вони розробляють один мотив „нешчасного кохання“ і „отруєння“, так поширеній в українських піснях. Подруге — Боровиковський майже не докладає зусиль до того, щоб якось змодернізувати їх в порівнянні з стилістичними засобами народньої пісні. Серед них „Убійство“ і „Вівідка“ подаються майже без оброблення, а „Чарівниця“ становить собою сполучення кількох пісень. В баляді „Убійство“ кінець - кінцем оригінальні є тільки перші два рядки:

„На заході раннє небо
Мов кров'ю залито,
Прийшли вісті до милої,
Що милого вбито.
Не на війні його вбито,
Затягнено в жито:
Чи рвеною китайкою
Рученьки прикрито,
Зеленою оливовою
Очиці залито“ і т. д.

В пісні маємо:

„Ой на горі просо, під горою жито;
Прийшла звістка до милої, що милого вбито,
Зеленою оливовою очіці залито“ і т. д.

Балада „Чарівниця“ являється ніби поширенням народньої пісні про Гриця, початок якої навіть наводиться:

„Не ходи, Грицу, на ту вулицю“ і т. д.

Але ж автор поширює цю тему докладними описами чаклування, гадання, словом — вводить етнографічний елемент:

„Понад гаєм, понад полем
Туман налягає;
В однім шатрі циганочка
Огонь розкладає;

Та до огню приставила
Рівні два горщечки:
В однім горшку відля варить,
В другому — клочечки“ і т. д.

Словом, в цих баладах Боровиковський остаточно переходить до фольклорних джерел, даючи таким чином початок тому фольклорному напрямкові в українській поезії, що його яскраво відбив у своїй творчості і Шевченко. Заводить він різні типи ритмічних схем народньої пісні і в першу чергу коломийковий вірш, такий, популярний в українських романтических традиціях. Тут Боровиковському знову доводилося брати за взірець практику не російських, а польських поетів - романтиків. Знову таки, баладні форми і теми української пісні спопуляризували романтики польські, як Залєський, у якого находимо опрацьовану баладу на тему того ж „Гриця“. Російські романтики — Мерзляков, Дельвіг, Козлов переважно використовували не балядні, а ліричні жанри народньої пісні. Крім окремих зразків лірики народньої, як „Журба“, діяльність Боровиковського іде в напрямі популяризації саме баладних форм.

Таким чином, характерні ознаки творчості нашого першого романтика зв'язані, переважно, з тими формами романтичної творчості, що з їх починала найраніша генерація європейських романтиків у світових маштабах. До 1834 року виявилися типові риси Боровиковського - романтика, і далі чогось нового й цікавого Боровиковський не показує. Ми не знаємо докладно обставин його життя після 1834 року, але, у всякім, разі вони не були, очевидно, сприятливі для літературної діяльності. З 1838 року він переходить до Полтави і звідти знову листується із Срезневським. Цікаво одмітити основну рису, що характерна для цих листів — це пеклування про видання „имеющегося запаса“, ніби підведення підсумків уже проробленої роботи. Інтерес його до української літератури і навіть спроба написати історію української літератури все таки не закривають ізольованого становища Боровиковського від українських гуртків. Участь його в „Ластівці“ Гребінчиній так само є виступом випадковим, і знову таки надрукуванням „старого запаса“. Те саме можна сказати і про пізніші

виступи його в „Отечественных Записках“ в спробі видрукувати російські переклади Міцкевича в „Современнике“ Плетньова. Глуха згадка Метлинського про божевілля Боровиковського, до певної може міри, пояснює таке раннє припинення літературної кар'єри. Уже той факт, що „байки“ видаються кимсь іншим на початку 50-х років, говорить за те, що Боровиковський зовсім одійшов од літературного життя. Але, звичайно, роля одного з пionерів української романтичної літератури, безперечно, за ним зостається, бо, кінець - кінцем, ті форми, які показав Боровиковський, стали за основні жанри українського романтизму — і в темах, і в стилістичному обробленні. Творчість Гребінки, Метлинського, Костомарова, Шевченка та інших є тому красномовним доводом.

ТВОРИ І. СРЕЗНЕВСЬКОГО
І О. ШПИГОЦЬКОГО

I. СРЕЗНЕВСЬКИЙ

КОРНІЙ ОВАРА

ДУМКА I

(Як поконтрактувавсь козак Корній Овара із бісом і що з того було)

1

Койдак шумить, гуде Койдак,
Коргує¹⁾ хвилею, мов чвара²⁾).
Гень — скеля. Гень сидить
козак,
Козак - небога — пан Овара.

2

Шумить під скелей хуртовий³⁾,
А понад скелей гай шумує;
По хвилі встав туман сідій,
По лявах ходить і ляцкує.

3

А хмара на небі стоїть.
Зірок не видко. Вітер вие.
Між комищем кажан кружить;
Очима в гая вовк мурліє⁴⁾.

4

Сидить, знічившися, козак.
Він думу думає, гадає.
Сумує тяжко неборак,
Що долі бідному немає.

5

Сім літ вже він козакував,
Сім раз ходив по Крим
з кравчиной⁵⁾);
На морі турка випитав,
Та все бездольною годиной.

6

З нічим він з бою вихожав,
З нічим вертався він додому.
З нічим? Ой, ні! Він добував
Між Агарян⁶⁾ собі сорому.

7

Озвали⁷⁾ раду козаки,
Овару присудили вбити,
Та й, повиходив на шляхи,
До себе почали просити.

8

Почув Овара — й утікав
З ляхами слави добувати;
До католиків приставав
Святу віру руйновати.

1) *Коріувати* — бурувати.

2) Ужито в значенні — буря.

3) Хуртовина.

4) Мріє.

5) Так називалися козацькі ватаги за проводом Семерина Наливайка,

6) Між турок.

7) Скаликали.

9

Та й тут жене його біда,
 Та й тут його цькує недоля.
 Небога! — Є ще в нас Орда.
 Чого журиться! Божа воля!

10

Пристав Овара до Орди
 І на ляхів пішов з Ордою...
 Недоля з їм, із їм біди...
 Пропав Овара — втік із бою,

11

Утік та й — ось. Гуде Койдак.
 Коргує хвилюю, мов чвара.
 Сидить на березі козак —
 Козак - небога — пан Овара.

12

Що буде з ним? Що жде його?
 Чи, мабуть, вже прийшлося
 втопитися...
 Гень — блісъ! Мара. Та й до його
 Та й ну поперед їм казитися.

13

Мара бісовська то, дідьок.
 Очима лупає, вирляє¹⁾;
 Дугой зігнувшись на кійок,
 Іде, не йде він — шкандибає.

14

Піджавши хвіст, мара тремтить,
 Рогами крутить, колодіє²⁾,
 Сопе, зубами клаць, свистить,
 Та й ка: — Здоров бувай,
 Корнію!

15

Козак сидить, козак мовчить.
 — А то? — пита Мара —
 недоля?

Чого ж мене б не попросить?
 Тоді б ти взнав, що то за
 долл!

16

I озира Мару козак,
 I трусишся, й зубами клаца :
 — A що ти? — Що! я твій
 батрак;
 Кажи, яка до нуди³⁾ праця?

17

Кажи: усе зроблю. — Га, цур!
 — Чого ж цураться від чор-
 тяки?
 Чи злодій? чи я ховтур?
 Не байсь. Побачиш. Знайдеш
 дяки.

18

Ось слухай, пане, мій совіт.
 Жене тебе біда, недоля,
 Псує тобою цілий світ,
 Псує тобою добра доля ; —

19

Недолі тій кінець між нас,
 Між нас. У пеклі він кир-
 патий.
 А в нас добро, добро у нас;
 Всім нас шанує наша мати.

20

I я, старший з твоїх братів,
 Я для тебе знайшов пригоду :
 Багацько дам круглевиків⁴⁾,
 Багацько всякого розводу.

21

Багацько й слави дам тобі.
 Тебе світ стане шанувати.
 Чого лякатися? Не робій!
 Віддай же душу до заплати.

¹⁾ Утворене від слова — вирлятий, банькуватий.

²⁾ Утворене від „коло діяти“ — крутитись.

³⁾ Ужито в значенні — журба.

⁴⁾ Карбованців.

22

Але... Злякався наш козак.
Хреста не зможе поло-
жити.
Регоче біс.— Що, пане, як?
Чи до контракту присту-
пiti? —

23

— Ой, ні! Лякаюсь пекла я.
— З чого ж лякатися по-
вада? —
— Як згине там душа моя?
— А де ж, кажи, її порада?
24
— Біда на світі жить тобі;
Біда й загинути із світа:
Вона з тобой, хоч що роби,
Хоч цілу ніч молись до
світа:

25

А пекло матер'ю на вік.
Та не горюй. Добро між
нами.
Аби ти зачний¹⁾ чоловік,
А то зживешся, як з бра-
тами.

26

Музика є й у пеклі в нас,
Та ще, козаче, як і грає!
Як вапне будъко у ковбас,
То всі регочуть, все стрибає.

27

Горілка є, мед, пиво є;
Як скажеш — зваримо й ков-
тирю...²⁾
Так в нас; а далі — все твоє,
Що ти не вздриш по коло-
мию.

28

Всім будеш, пане мій, багат;
Та й буде все тобі в пой-
гранок^{3).}
Чи скоче серце до дівчат,—
Багацько знайдемо панянок.

29

Чи золотих круглевиків,
Чи то якої худоби, пане...
Козаченьку, яби б захотів,—
То все твоє, твоє надбане.

30

Оттак в нас, пане. Та зз тим
Охочі так до нас і люди,—
Пани, князі,— всіх не злічим,
А козаки, хлопи та судді... .

31

Гай, гай! Вже нічого казать:
Така кравчина хоч на ляха.
І верховодить вашу рать
Старий Богданко-сіромаха.

32

Коли що він тобі не люб,
Є в нас Сірко і Дорошенко,
І з Бруховецьким Лизогуб,
Із Пушкарем Лінчай Крав-
ченко.

33

Мазепа в нас ганчірки пре,
Латає кунтуші Виговський;
Тетерю Полубіток тре,
А кашоваром Розумовський.

34

Оттак в нас, пане, і на вік,
Навічний вік. Добро між нами
Аби б ти зачний чоловік,
А то вживешся, як з братами.

¹⁾ Шановний.

²⁾ Невручний витвір від слова ковтати.

³⁾ За іграшки.

35

Тимчасом, щоб ти все пізнав,
На світі сім дам тобі волю:
Живи собі, гуляй собі
І забувай свою недолю.

36

I воля та на десять літ.
Як ізойдуть,—опівніч, свату,
Прийдеть Дідьок недай - біг -
світ
У панськую твою палату.

37

Прийдеть,—тоді всьому кінець.
Задумав думу пан Овара.
Блискнув тритин, мов каганець,
Ta й зирк, ta й вп'ять чорніє
хмара.

1836

38

— Чого ж гадати, пане мій?
Ось і кишеня грошей—плата
В задатку. Грошей не жалій—
На вік кишеня приськовата.

39

Задумав думу пан козак,
Ta й каже:—Буде то, що
буде!
Хіба я перший?. . Де контракт!
I хай Овару знають люди.

40

Розрізав руку пан козак
Ta й підписав контракт із
бісом.
Койдак шумить, гуде Койдак,—
Козак із бісом вже за лісом.

УКРАЇНСЬКІ ТВОРИ
ТІЛЬКИ ТЕБЕ ВБАЧИЛА

Тільки тебе вбачила, мій мілий коханий!
Тільки ясні оченъки ти на мене взвів —
О як, мое серденько, ти тільки глядів;
Білій світ заслали скрізь якіся тумани;

*

Паше з мене полом'ям, і, в день літній, ясний,
Лютий мороз тіпа всю; стою, обмертвів;
Мовити хотіла я — язик занімів;
Сумно мені сталося; дух гвалт підняв страшний.

*

Серце мало б вирвалось; я млію, тремчу,
Мру і оживаю вп'ять; слізьми як заллюся,
Руки врізь розкинулись, до тебе лечу;

*

Моцно жму до серденька, і вже не пущу.
Хоть вмру я біля тебе, а не розлучуся;
Або твоя, мілий, або — утоплюся.

ЗНАЄШ, САНЮ - СЕРДЕНЬКО!..

Знаєш, Саню - серденько!.. О мила година!
В весну, в лузі темному, ми рвали квітки;
Ніжні твої рученъки плели мі вінки.
„Швидче стане“, мовила ти, „чорна калина,

*

Ніж покине милого ввік вірна дівчина“.
В щічках твоїх ніжненъких угнулись ямки,
В ясних чорних оченъках тремтіли слізки;
В руки мої впала, мов маленька дитина;

*

Стонеш, ніби горлиця, і к груди грудь льне;
Мовиш : „чи кохаєш, як кохав ти мене?“

*

— Хай, хай люди стануть всі тверді, як камні,
Хай барвінок в весночку зав'яне, посхне,
Білий світ ввесь в чорному потопнє тумані,—
Вірний ввік останусь все коханій я Сані.

НАПЛИВ Я НА РОЗЛІГ СУХОГО ОКЕАНУ

Наплив я на розліг сухого океану,
Ниряє в зіллі віз і, мов меж хвиль човнок,
Пливе меж пойних лук по келему квіток;
Минаю острови зелені я бур'яну.
Смеркає вже; нігде ні шляху, ні кургану;
Шукаю шляхових на небі я зірок,
Гень, близь! Чи хмара то? то зіроньки світок?
Ні! то синіє Дністр — то світло Акерману.
Пождім... Як тихо все! Я чую журавлів;
А іх ключа б не вадрів бачнійший з соколів.
Я чую, як в траві метелик колихнеться,
Як гадина слизька до зілля доторкнеться.
В тиші сей слухаю так пильно, занімів,
Що з родини б чув гук. Ніхто не одклікнеться!

МАРІЯ

Пан пишний Кочубей, на славу!
Кругом, як панночку, Полтаву
Квітчають хутори його,
З садками й темнimi лугами.
Все бучно, найдеш усього:
По волі коні косяками
Басують, мріють по степах;
А хто степи його огляне?
І хто поліче все надбане
В світлицях, скринях і льохах?
Та що йому і коні сї,
І довгогриві, і вороні,
І вся худоба йому та?
Хай гору срібла дастъ орда,

I коні ще будь вороніше;
А таткові всього миліше,
Любіше доня молода.
A що ж, Полтавонько-матусю?
Хто бачив краще, ніж Марусю?
Хай квітку темний темний луг
коха,—
Не викоха її свіжіше;
Лілія біла, рівна хай,—
Вона й її біліш, рівніше!
На ставі пишно лебедь сплив,—
Вона рушається пишніше!
Хто птицю на літу ловив
Вона і від неї бистріше;

І снігу груди їй біліш,
І кучері ляznі чорніш
Самої хмари в темні ночі:
І зірньок ясніш очі;
А рання роза — ротик їй.
Не об одній уроді сій,—
Уроді марній квітці літа,—
Всіх дивовала слава світа! —
О, ні! душа ще краще в ній!

О, як Полтави ясна панна
Розумна, тиха і не чванна!
Зате на диво й женихів
Москва й Україна їй слала,
Вона ж вінця, як ланцюгів,
Лякалась, відо всіх втікала,
І всіх з нічим випровожала.
Аж ось — сам Гетьман шле
сватів!

МАЛОРОССИЙСКАЯ БАЛЛАДА

По долині, ген, тумани, по долині сиві.
Скребе землю, й рже, й гегоче кінь мій довгогривий.
Вже на борзих сіла коней козацькая сила!
Прощай, серце мое, Саню, прощай, моя мила.—
„Ох, я бідна сиротина!.. Боже милостивий!
Ой, куди ж ти, мій козаче, куди, чорнобривий?“—
По долині, ген, тумани: то військо козаче,
І козаче, і Московське, а до віська скаче,
Як лунь білий, вітру хутчий, енерал Суворий...
„Ой, брати ви мої любі, хто бачив з вас гори?
„Побачимо ж ходім гори сніговії“ — він каже,
„По вбитому Королеві поминки з ним справим,
„З супостатів крові пива червоного зварим.
„Душно край їх натопимо, дамо пир на диво,
„Й розіп'emo гуртом щиро те червоне пиво“.—
„О мій милий! іспий сльози й кров твоєї Сані;
А не кидай мене тілько, Прокіпе коханий!“
„Не плач, мила, не вбивайся, не рви мого серця! —
Вп'ять вернуся щирим, вірним, як пир сей минеться! —
„Ой ні, мабудь! вже не даром твій кінь он сумує!
Чудно, трудно мені! серце не добро віщує! —

*

Засмутився Прокіп хробрий, як місяць у хмарі.
Навернулись дрібні слізки на оченьки карі.
Впала Саня на козака й бідная взридалась,
Й на грудях його мов горлиця по дітках вбивалась.
Довго плакав з козачкою козак молоденський;
Стойть сумно й не промове, тут козак старенький.
І не хлипне! Хто зозулю підстрелену вбаче,
Взглянися: сива зозуленька не стогне й не плаче,
А круг серця дциорить чорна кров. „Козаче, вернися;
„О мій милий, о мій любий, ще хоч оглянися!“ —

Hi! не чує! вже далече козак молоденький!..
На взводи кінь, як птиця, мчиться вороненький.
„О, мій мілий, о мій любий, махни хоч рукою!“—
Hi! не чує! вже й не видко його за горою!
Впала Саня в темнім гаю, його не догнавши—
Там, де впала, зозуленьки слізози баче, вставши.

*

То не хмара через ріки, ліси, баяраки,
Йде далеко, йде далеко,— то руські й козаки.
То не чорних грачів сизі орли пужать, гонять,—
Руські віська то пранцуза ріжуть, б'ють, полонять.
Дуб зелений гой-полистий квічає долину.
Й укрива від буйних вітрів калину й шепшину...
Реве буря, реве грізно й на дуб налягає;
Прийшло й нашим лихо: ворог в город нас стісняє.

*

Пливе човен людей повен на пінявім морі;—
З гори хвилі ревуть грізно й громотить грім в горі.—
Оцей човен—наше вісько, що веде Суворий;
А ті хвилі—Швейцарськії поднебесні гори.
Як човнові не втонути в лихій хуртовині!
О, як спастись нашим віськам в ворожій чужбині...
Царю білій! твої діти, ясні соколята,
Що ж ім труд, невзгода, злідні й ворожа завада?
Попід небом там гуляють в увесь літ орлята;
А старший їх йому рівні весь світ і не баче!..
Чому ж крюк он де над кручею надгорною кряче?..
Як на пирі, де смерть щиро сама всіх частує,
Голов буйних не зложити?.. Бач, кінь он сумує!
Чий же кінь се?— кінь Прокіпів.— Бідная годино!
Йди на охвіт братам своїм тут вклавсь, козачино.
„Ой ви, вітри, буйні вітри, чим гнути вам лози,
Гляньте, зжалтесь на дрібнії ви Санині слізози!
Возьміть мого миленького на бистрії криля
І примчить його мерцій легче, аніж човен хвиля!“
Hi!— глухій буйні вітри річ розносять з свистом...
Не ліс шумить за пів гори;— внизав, як намистом,
То Суворий своїм віськом, гори сніжні груди,
„Не хочете ховати мене, що ж із цього буде?
„Дітки мої, мілі, любі!.. Він мове народу.
„За тобою всі хоч в пекло, в полу́м'я і в воду!“
І сипнулось все на гору страшну, крутую.
О, як гибло храбре вісько в годину сю злую!

Посковзнеться, покотиться на дике каміння
Й на літу ще його гостре розірве креміння,
А впаде де — і не видко! так згив і чорнявий,—
Син Чуприни Радька, Прокіп, козак кучерявий!
Й вітри буйні не сжалились на всі сльози Сані!..

По долині туман чорний, а в тому тумані
Сном понурим сумна чутка йде в хату Радькову;
Туга томе молодицю; нуде чорноброву...
З хмари місяць виступає; сидить вона бідна,—
Смутна, дикая, страшная, як мертвячка, блідна;
І не мове, і не стоне, і не плаче! за пів ночі,
Заплюшилися насилу болячі їй очі.
З хмари місяць виступає. Сонна, ще страшніша,
Сонна Саня, ще блідніша, дичіша, сумніша.
Ось непевная схватилась; слуха — мов щось кряче;
Що ж то? — ворон! глядь — мов з бору щось чорного скаче.
Вона з хати, — місяць в хмари, вітер закрутися.
Й, буйний, ломе все; ліс темний, ревучи, схилився;
Сіри сови положнулись і в лісі завили...
„Швидче, швидче, козаченъку, серце мое, милий!“
Мове — й мчиться молодиця, як бистрая птиця...

Місяць в хмари. Де ж дівчина, Саня молодая? —
В високому бур'яні, вже й холодна й німая!..

РОСІЙСЬКІ ТВОРИ ПЕСНЬ ИЗ БАШНІ

Отрывок из поэмы: „Конрад Валленрод“

Кто изочтет мои и вздохи и рыданья?
Ужель томлюся я столь долго, и стенанья
Ужель явительны и столь едка слеза,
Что от их яда всю решетку с'ела ржа!..
Где ни падет слеза, сквозь хладный камень сей
Пройдет, как бы в сердца чувствительных людей.

Неугасим огонь в чертогах Святорога,
Неизсякаем ключ на высотах Мендога;
Но вечный тот огонь живит жрецов собор,
Но вечный ключ живит снега, туманы гор.
Никто ж ни слез моих, ни вздохов не живит,
А очи до сих пор и сердце так болит!
Где вы, без грусти дни и ночи без мечтанья,
Вы, ласки матери, отечески лобзанья,
Палаты пышные, веселый край родной?
Как тихий ангел, там невинности покой,
И в поле и в дому, и в ночи и средь дня,
Хотя невидимый, любил, хранил меня.

Прелестных три сестры у матери мы были.
И первую меня в замужество просили...
Как пышно ты, судьба, велела мне расцвести...
Но кто же мне сказал: *другое счастье есть!*
Прекрасный юноша! зачем ты открывал
Мне то, о чем в Литве никто еще не знал:

О боже, промысле, об ангелах небесных,
Святейших истинах и городах чудесных,
Где люди молятся в блестательных церквях,
И нежные князья, с любовию в очах,
Как наши рыцари, горят лететь на бой,
Как наши пастухи, покорны пред красой;
Где человек, с себя покров свергая бренной,
В роскошны небеса парит душой нетленной...
Всему я верила, что ты ни молвил мне,
Душой и я неслась к небесной той стране...
С тех пор мечтаю я, в благой и злой судьбе,
О небесах одних и — об одном тебе!
С каким на твой я крест взирала умиленьем!
В блаженстве будущем он был мне уверенем!..
Увы! с креста того вдруг разразился гром —
И все, все умерло, угасло все кругом!..
Но нет, не ропщу я, хоть слезы полны вежды,
Все у меня отняв, не отнял ты надежды!..

Надежды... брег пустынных вод и лес,
И сонный дол вторили тихим эхом; —
И Валленрод вздрогнул и, с диким смехом,
Вскричал: где я?.. *надежду* слышу здесь!..
О чем поеш?!. Цвела, я знаю, ты...
Так! три сестры у матери вы были,
И первую тебя в замужество просили...
О горе, горе вам, прелестные цветы!..
Ужасный змей в цветник прокрался сада,—
И где ни льнет блуждающая грудь,
Там розам всем увязь, траве ускнуть
И пожелтеть всему, как перси гада.
Пари в былом и дни воспоминай,
Которые доселе
Вела бы в тихом ты веселье.
Когда б... Молчишь?.. О, пой и проклинай!
Но яд слезы, с'едающей и камень,
Пусть не исчезнет он, пусть на меня падет;
Я шлем сниму, — пусть он чело мне жжет.
Так, пусть! Сносить готов я страшный пламень!..
Я жажду знать, что душу в аде ждет.

МАЛОРОССИЙСКИЙ РОМАНС

Ворон у явора — явор шумит;
Горлица в сумрачной роще воркует;
Юношу тяжко кручина томит;
Нежная дева вздыхает, тоскует.
Горлице явор лелеет птенцов;
К явору вран: сизоперая рвется.
Нежила страстных два сердца любовь;
Недруг — разлучник змею к ним вьется.
Месяц сребристый бледней и бледней;
Рдеет кроваво — и кроется в тучи.
Ветер бушует бурней и бурней;
Стих — озаряется берег зыбучий.
Вран птенца горлицы, каркая, мчит:
Явора выя склонилась;
Горлица сирая ропщет... парит...
Пала — о камень пустынный разбилась.
Мчатся два всадника — очи горят:
Элоба бушует порывистей бури—
В роще два трупа кровавых лежат;
Нежная дева — в кипучей лазури.

МАЛОРОССИЙСКАЯ МЕЛОДИЯ

Что, явор, зеленые кудри склонил?
Что, юный украинец, задумчив, уныл?—
Мне, явору, грустно в дубраве здесь новой,
И юноше тяжко в чужбине суровой!—
Но явор — сиротка расцвел по весне:
О доля! взлелей же веселье и мне!
На камне я белый песок засеваю,
Горючей слезою песок обливаю,
Но тщетно: нет цвета... крушусь и грушу:
Где ж сердца, где друга — безумец — ищу?..

ДОБРА НОЧЬ

(Сонет Мицкевича)

Добра ночь! на всю ночь гореванье сердцам!
Гений сна! приголубь ее, крилосафирный!
Добра ночь! успокой ее сердце, сон мирный!
Добра ночь! уйми слезы, дай отдых глазам!

*

Добра ночь! с каждой речи дня милого нам
Заронися в ней звук, тихий звук томнолирной,
И баюкай ти ей; убаюкав, эфирной
Тенью лик мой яви ее сонным очам.

*

Добра ночь! обрати ко мне глазки разочек,
Добра ночь!.. поцелую лишь ямочки щечек...
И лилейную грудь... Добра ночь, ты бежишь!

*

Добра ночь, ах! ушла, хочешь дверь запирать,
Уж замкнула, увы!.. Добра ночь хоть в замочек!
Но — твердя: добра ночь, я ей не дал бы спать!

ТВОРИ
ЛЕВКА БОРОВИКОВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКІ ТВОРИ
„ПОДРАЖАНИЕ ГОРАЦИЮ“

*Beatus ille... etc.
Epod. Car. II*

Щасливий в світі той, хто так уміє житъ,
Як наші прадіди живали:
Волами рідними дідівський степ кроїть,
Довги затилка не згинали,
Не кличе барабан в північ на розбиття,
На море човна не спускає,
Не тягне брата в суд; чуприною сміття
З порогів панських не змітає;
А хто на хуторі розсажує садок,
Дорідні вишеньки кохає,
І ножиком кривим до яблуньок, грушок,
Спиливши, різочки щипляє;
Розлігшись на траві, в сопілочку сурмить
І за волами поглядає;
Або із сцільників в липянку мед сочить,
З овечок вовницию зстригає;
Або, як блідную покаже осінь твар
І спіла овощ пожовтіє,
Він трусиТЬ яблука і сушить на узвар,
Та на зиму озиме сіє;
Або, розлігшись, спить під дубом на траві;
Під боком річечка лепече,
В леваді пісеньок співають косарі,
І соловеєчко щебече;
Або, як під різдво притрусить землю сніг,
Річки морозець постинає,
Забравши парубків, за пояс взявши ріг,
З собаками вовків ганяє;
Або, розкинувши зрадливі тенета,
Кругом проліска обставляє,
А там з усіх країв кричать: га - ту! га - та!
І заєць в сітку застряває...

I на ніч для зайців він сітку заставля
(І все сусідові без шкоди)...
А блисне зірочка — він з добиччю чвала
До жінки, діток, до господи.
Він тілько що на двір, а жінка на поріг,
Його із радошу вітає,
Вечеря на столі, а дітвора, як рій
На матку, батька обсидає.
Як смачно на печі, забравшись на черінь,
Після охоти відпочине!
Як завтра весело покине свій курінь
І знову до роботи кине!

1828
Харків

МОЛОДИЦЯ

(Преданіє)

*Improbe amor, quid
non mortalia pectora cogis?
Virg. En. IV*

Ватагами ходили хмари;
Між ними молодик блукав;
Вітри в очеретах бурхали,
І Псьол стогнав і клекотав.
Шуміли верби... рвалось листя;
Гули вітри попід мостом...
На пні сиділа молодиця
Підперши щоку кулаком:

„Повій, віtre, повій, буйний,
Повій із того краю,
Де живе мое серденько —
Де милив витає.
Принесіть хоть слово рідне
Буйними вітрами:
Як ти там, в чужій сторінці,
Живеш з москалями?
Ти покинув на родині
Мене сиротою;
Я спізнилась, і зріднилась
З долею лихою!
Понеси, сердита хвиле,
Сльози на чужбину:
Нехай скажуть там про мене —
Я в недолі згину!..

Травень - червень
1828

Змандрував! забув! покинув!..
Де ж знайшов другую?
Сирота — одна без тебе
Горе я горюю!..
Як же жити? де ж серце діти?
З ким ним поділюся?
Де ж тепер я, мій милен'кий,
В світочку дінуся?
Розступись вода — в тобі я
Погублю все горе...
Ох, мій милив; ох, мій милив...
Доле моя, доле!..

Вона реве, вона блідніє;
Волосся дібом піднялось;
Псьол гоготить, віхрить, дуріє...
— „Прощай!.. ти мій...“ і вниз
шубовстъ!
Заклекотала хвиля в Псьолі;
Клубками піна надулась;
Озвався голос на подолі,
І ліс, очнувшись, закитавсь.
Ватагами ходили хмари;
Між ними молодик блукав;
Вітри в очеретах бурхали,
І Псьол стогнав і клекотав.

МАРУСЯ

(Баллада)

З вечера під новий год
Дівчата гадали:¹⁾
Вибігали в огорod²⁾,
В вікна підслухали;
З тіста бгали шишечки;
Оліво топили;
Слухали собак; в пустки
О - північ вихрили;
Віск топили на жарку
І з водою в черепку
Долю виливали;
Бігали на шлях вони;
З приказками в комині
Сужених питали.

Темно. Місяць над ліском
Р хмари завернувся...
Пригорнувшись, під вікном
Рюмала Маруся.
„Ти ж, сестрице³⁾, ти чого
З нами не гадаєш⁴⁾?
Під віконечком кого
Відкіль виглядаєш?
Встань, голубко, не журись:
Вийди з хати, подивись,
Де каганчик світить —
Відтіль буде милив твій...
Під віконечком постій —
Слухай, хто одвітить^{“5)}...
„Ох, сестриці, як мені
З вами ворожити:
В дальній мілій стороні
Як без його жити!
Год⁶⁾ минув — а все не чутъ,
Де, чи жив мій милив?
Дні, неділеньки пливуть —
Світ гіркий, остилий!
Слова, вісточки нема;
А без любого сама
Горе⁷⁾ я горюю!
Де ж мені його найти?
Що робить, куди піти?
Де⁸⁾ я помандрую?“

В хаті каганець блищить;
Жар під піччю тліє;
Повна мисочка стойть —
Віск Маруся гріє.
Ну, Марусю, загадай,
Віск на воду вилий;
Що там виллеться — пізнай,
Як живе твій милив:
Чи живе він, чи мертвєць,
Чи з тобою під вінець
Піде з старостами;
Зв'яжуть руки рушником,
Коло столика кругом
Обведуть з свічками...

Віск шкварчить — а в серці тьох!
К печі підбігає.
Ухватила черепок —
В воду виливає.
Тихо в хаті; під кутком
Раз цвіркун цвірінькнув,
Північ: тричі під вікном
Півень кукурікнув,
А Марусенька дрожить:
Страшно, страшно ворожить,
Труситься небога;
Слуха — мов що в хату йде,
Мов балака, мов гуде...
Рипнуло в порога...
Що ж Маруся? — На воді
Плитка воску плава,
І дівчинонка тоді
На ній прочитала⁹⁾:
Домовина, хрест, свічки,
Заступ, дві лопати,
Пояс¹⁰⁾, яма, рушники,
Мара, склеп дощатий...
„Горе, милив мій — мертвєць!“
Загасила каганець!
Дівка лихо чує...
Сіла, бідна, у вікна,
Серце б'ється, серце зна,
Серце щось віщує...“

Цс! — Під хатою скриплять
Санки¹¹⁾ на причілку:
В двір; бояре гомонять —
Ідуть сватать дівку.
Тихо дверочки скриплять,
Молодий уходить¹²⁾:
„Піп нас жде, свічки горяТЬ“
(Дівчині говорить):
„В церкві вже ревуть дяки,
Ждуть світилки, ждуть дружки,
Ждуть хустки весільні“.
За вгородом санки ждуть,
Коні - змії з серця рвуть
Поводи ремінні.

Сіли в санки: коні мчатъ,
Аж іскрять ногами,
Полозочки аж шумлять,
Сніг летить клочками;
Ззаду так як дим курить,
Степ кругом синіє,
Місяць із - за хмар блищить,
Тілько - тілько мріє.
Серце в дівчини дрожить:¹³⁾
„Що ж мій молодий мовчить?¹⁴⁾
Забалакай, мицій!“
Ні півслова: все мовчить
І насупившись сидить —
Так, як глина, біцій.¹⁵⁾
Коні по полю летять:
З поля вітер віє;
А навідшиб — гін за п'ять —¹⁶⁾
Церква бовваніє.
Двері вихор відхилив;
Люди в церкві; тліють
Ставники¹⁷⁾ і від кадил
Тілько - тілько мріють.
Серед церкви чорний гріб
І над ним співає піп:
„Буде вічна пам'ять!“
Гірше дівчина дрожить;¹⁸⁾
Коні мимо, все мовчить,
Блідний мицій в санях.
Завірюха піднялась;
Рветься сніг клочками:

Чорний ворон раз - у - раз
Кряче над санками:
Чорний ворон не добро
Дівчині віщує!
Лихо в душу залягло,
Лихо серце чує.
На полі огонь блищить:
Між заметами стоїть
Хутірок¹⁹⁾ чималий:
Коні швидче понесли,
Дим ногами підняли —
К хутору примчали.

Прилетіли до дверей,
Зупинились, стали;
Коні, санки, молодий —
Як у воду впали!
Сипле сніг — як²⁰⁾ з рукава;
Крутить заверюха:
В полі вітер завива,
Надуває фуга...
Їй вернутися? — Шлях про-
пав!
От, каганчик заблищав —
І, перехристившись,
Двері тихо відвела,
Поподумала, ввійшла,
Богу промолившись.
Що ж найшла? — Мертвець
лежить —
В головах у тіла
Свічка воскова горить —
Дівка обімліла!²¹⁾
Перед мертвим на столі
Образ — божа мати...
Страшно в хаті бути самій,²²⁾
Страшно кидати хати!
В полі вітер все свистить...
Дівка блідная стоїть —
Богу помолилася.
Страшно підійти к столу:
Перед припічком в углу
Тихо прислонилася.²³⁾
Вітер стихнув, все мовчить;
Буря²⁴⁾ утихає:

Тілько що блищить²⁵⁾
Свічка догаряє^{26).}
Темно в полі; в хутірку²⁷⁾
Змовкло, заніміло;
Сумно в хаті... цс!.. в кутку
Щось залопотіло —
Мов би вітер зашумів,
Глядь — із покутя злетів
Голубок біленський:
Крилечками замахав,
Дівчині на груди пав,
Пригорнувшись легенсько.

Змовкло вп'ять усе кругом...²⁸⁾
Блідна Маруся
Глянь — під білим полотном
Мертвий повернувся...
Впало полотно: мертвець
(Тварь — темніша ночі)
Звівся; на лобі вінець,
Відімкнулись очі...
Хоче ноги розвести,
Хоче мертвий розплести
Руки омертвілі;
А Марусенька? — Дрожить:²⁹⁾
Лихо близьке, а не спить
Голубок біленський.

Стрепенувся, розвернув
Крилечка легенько :
К мертвому на стіль порхнув⁸⁰⁾—
Сів³¹⁾ на нім тихенько ;
Застогнав, заскрготав
Білимі зубами,
На Марусю загарчав³²⁾)
Тихими словами.
Знову мертвий побліднів
З столу голуб ізлетів³³⁾) —
Дівка пригляділась :
Хто ж ? — „О, боже мій святий“ —
То Марусін молодий —
„Ох“ і пробудилася.

Де ж ? На лаві, у вікна,
В хаті, де гадала,

Де, задумавшись, вона
Вчора задрімала.
День сіріє; за ліском
Жовтий місяць зникнув;
Тричі ранній під вікном
Півень кукурікнув.
А Маруся не встає —
Ій покою не дає
Сон: щось серце чує...
„Ох, чого ж то ждать мені:
Жив мій милюй, чи в землі —
Що мій³⁴⁾ сон віщує?“

Так³⁵⁾), як вкопана, сидить
Під вікном небога
І в кватирочку глядить
В поле, де дорога;
Скрізь сідий³⁶⁾ туман наліг
На широке поле;
А в садочку іней ліг
На дерев'я голе...
Коні через мерзлий сніг
Санки³⁷⁾ мчать; з - під
кінських ніп

Дим піднівся огли;
Ідуть, ідуть до воріт.
В санках парубок сидить —
Хто? — Марусин мілій!

Що ж Марусенько, твій
сон? —
Сужений з тобою!
Із далеких він сторон
З серцем і любов'ю³⁸⁾)
До дівчини прилетів:
Піп вас³⁹⁾) обвінчає —
Вибирайте старостів,
Хай музика грає.
Русу косу розплітай,
Хусточки заготовляй,—
Під вінець ідіте!
Заготовте рушники,
Заспівають вам дяки
В церкві „многа літа!“

ФАРИС

(З Міцкевича)

Як човен веселий, відчаливши в море,
По синім кришталі за вітром летить
І веслами воду і пінить і оре,
Лебежою шиею в хвилях шумить:
Так дикий арап, поводи відпустивши¹⁾
Коню вороному, в пустиню біжить;
Кінь шибкий, копита в піску потопивши,
Як криця гаряча в воді, клекотить,
Вже кінь мій по морю сухому ниря
І хвилю піщану грудьми розтина,

Дальше — глибше, дальше — глибше,
Бгору курява вихрить ;
Дальше — вище, дальше — вище
Понад пиллю кінь летить.

Мій кінь вороний так, як хмара, літає,
І лисина в лобі — як з місяця ріг,
І шовкова грива по вітрові має,
Кругом блискавки розкидає з - під ніг²⁾.
Мчи, літавче білоногий !
Ліс і гори — пріч з дороги !
Дарма мене пальма в полі
Жде з шишками й холодком.
Утікаю я по волі —
Пальма скрилася з стидом
І в повітрі утонула

І шелестом листя з гінця усміхнулась.—
Там скали — понура сторона пустинь —
Піддержують неба кінці голововою
І дражнять, що гупа копитами кінь,
І сваряться слідом за мною :

„О невіглас ! де він гонить —
Там від сонця весь скипить ;
Де пісками кінь летить,
Голови там не приклонить
Під шатер серед пустинь —
Небо там шатер один.
Тільки скали там ноочують,
Тілеки звізди там кочують“.
Вітер свару розімчав ;
Я присвіснув — кінь помчав.
Глядь назад — понурі скали
Всі від мене повтікали :

Довгим рядом в степ біжать,—
Слизли — сліду їх не знати.
Грак, почувши, що сваряться гори, гадає,
Що в пустині коня й бедуїна піймає,
І, розправивши крила, погнався гінцем —
Тричі голову чорним обвів обручем³):
„Чую“, кракнув, запах трупій,—
Сам ти глупий, кінь твій глупий;—
Хоч найти в пісках дороги
Хоче паши білоногий —
Лишня праця: хто зайдшов,
Не виходить відсіль знов.
Цим шляхом вітри блукають,
Слід пісками замітають.
Трав лука ця не несе,
Ся лука гадюк пасе.
Тілько трупи тут ноочують —
Тут тільки граки кочують⁴).
І краачачи когті на мене спроявляв;
З граком ми зглянулись око на око —
Хто ж злякавсь? Грак злякавсь і порвався високо.
Я хотів накарати і майдан напинавсь
І очима грака я слідив за собою —
Грак мій чорною плямкою в вітрі повис;
Показавсь горбцем, і жуком, і бджолою,
А далі в повітрі цілком розтопивсь.
Мчи, літавче білоногий!
Скали і граки з дороги!
Я оглянувсь — аж з Заходу хмара летить
На крилах широких по синьому склепу:
В небі хмара гінцем так хотіла прослити,
Як літав вороним я по степу,—
І зависла надо мною,
„З вітром свиснула враждою:
О, невіглас! там тобі
Спека груди всі розтопить,
Дощик з хмари не окропить,
Куряви на голові.
Джерело в піску степовім
Не озветься срібним словом.
Росу там — к землі не сяде —
Вльот голодний вітер краде“.
Дармо, дармо лякає; я мчусь по пісках;
Хмара, мов занудившись, по небу слоняє,
Нижче голову склоняє
І застрияла на горах.

А ще раз як хмару очима я скинув —
лі за всім небом позаду покинув :
Що в серці ховала — я бачив в очах :
 Обімліла, зчервоніла
 І від злости поблідніла
А далі зчорніла, як труп, і сковалася в горах.
 Мчи, літавче білоногий.
Грак і хмари — пріч з дороги ;
 Око небо обвело ;
Я оглянувсь коло себе :
 Ні в пустині, ні на небі
 Вже никого не було.
Мертвий степ — і світ настав —
 Людських ніг не цілував.
Все там сном мертвєцьким спить,
 Як звіряк ватага дика
 Не боїться, не біжить,
 Вперше вздрівши чоловіка.

Мій боже ! Тут я вже не перший !

В пісках

Чи люди, чи відьми в степу бованіють ?
Чи бродять, чи добичі ждуть там в горах ?
Іздії всі — як сніг, і їх коні білюють !
Прибіг — всі ні з місця; гукнув — всі мовчать !
 То — кістки :

Стародавня каравана
Вітром з пісків вигрібана.

На шкілетах верблюжих — з людей маслаки :
 В ями, де лежали очі,
 В голі щоки, між кісток,
 Буйний вітер піски точить ...
І ворожить той пісок :
 „Бедуїне ошуканий !
 Де летиш — там гурагани !“
— „Не боюсь !“ Кінь мчиться вскок,
 Мчи, літавче білоногий !
 Відьми, гураган — з дороги !

Гураган^б), страшний брат з африканських вихрів
Серед степу гуля, серед жовтих пісків :
Мене вуздрів здалека — і став оглядати,—
Вертячися на місті, собі зашумів :
„Що за вихор летить ?.. З моїх менших братів,
Мабудь, вирвавсь, нікчемний, пісок розмітати ...
Як посмів він моє дідівське розсипати ? —
Заревів — і до мене горою порвавсь,
Зблід, посинів, що я не втікав, не злякавсь,

Землю рив, пісок сипучий,
Всю Арапію ізмучив
І, як грип-птах, мене з вороного зірвав:
Віддихом огністим палить,
Кида вверх, об землю б'є,
Крутить, рве, пісок шпує.
Вирвавсь я, борюся сміло,
Рву, кочком пісок несу,
Роздираю його тіло
І зубами мну, гризу.
Гураган з моїх рук хотів в небо втекти —
Та не вирвавсь: в півтіла зірвався і рунув
І піщаним дощем мене зверху облив,
Але ліг біля ніг моїх валом — і лунув.
Віддохнув я! На звізді тоді поглядів,
І все небо як раз золотими очима
Зріло все на бедуїна,
Бо пріч мене ніхто на землі там не жив.
Як то любо по волі дохнути грудьми!
Віддохнув я так широко,
Що повітря в Арбистані
Ледве на віддишку стане.
Як то любо поглянуть очима всіми!
Розпістерлось мое око
Так далеко, так широко,
Що більш світа засяга,
Ніж — як небо заляга.
Як то любо розкинуться серед степів!
Я розкинувся тілом і руки розняв,
І, здається, світ з сходу на захід обняв:
Моя думка в повітрі літає і рветься
Вище,вище івище — аж в небо несеться.
Як бджола топить з жалом кінець животів,
Так я з думкою й душу у небо втопив.

Червень 1829
e. Мілюшки

ДВА ВОРОНИ

(Із А. С. Пушкіна)

Ворон к ворону летить,
Ворон ворону кричить:
Де б нам, вороне, поспідати?
Як би нам про те розвідати?

„Єсть: лети за мною вслід —
Буде снідання й обід:
В чистім полі кущ рокити —
Під кущем козак убитий.

Хто й за що убив його —
Тільки сокіл зна того,
Та кобилка вороная,
Та козачка молодая.

З поля сокіл улетів,
На кобилку ворог сів.
А козачка жде милого,
Не убитого — живого.

20 травня
1829

ВІДЬМА

(Уривок з казки)

Садилося сонце за синім Дніпром;
За сонечком вечір спускався!
За вечером — ніччю, як сивим сукном,
І поле і ліс укривався.
Між хмарами місяць тихенько котивсь,
І на небі зізді займались;
А піняві хвилі Дніпрові дулися
І берег високий лизали.
Задумалось поле; утихло кругом;
Хіба де собака залає;
Хіба де рибалка заплеще веслом
Та хвилюю пісню співає;
Хіба де в рибалок багаття блищить,
Та часом голосить сопілка,
Та де где гадюкою вниз пролетить,
Із неба зірвавшися, зірка.
Під Києвом ліс єсть, над самим Дніпром,
Нікто ним прийти не посміє,
І сумно в тім лісі, і сумно кругом:
Огонь в нім серед ночі тліє;
Щось плаче, мов діти, гуде вечерком
І виє щось, мов би собаки;
А що найстрашніше — в тім лісі гніздом
Давно завелись гайдамаки —
Не раз бородатих давили купців
І коней, і крам відбирали;
Не раз подорожніх багатих панів
Як липку сиру обдирали.

У лісі курінь; в курені — гомітня;
Бурлаки багаття розводять;
Осідлані коні кругом куреня
Непутані, попаски ходять.
На конях роз'їждают два сторожі —
Із крамом купців виглядають;
Ті сучать аркани, ті гострять ножі,
Ті ружжа свої заряжають...
Понурий отаман під дубом сидить
І уси на палець мотає:
Не хоче він ради ні з ким розділити —
Ніхто його думки не знає.
Надходила північ. Зібравшись в кружок,
Казок гайдамаки казали:
Про Дін, про Гаркушу, про гарних дівок,
Про парнів, що Січ боронили;
Про злих вовкулак; про Твардовського рід;
Про мертвих, що челядь лякають;
Про військо московське, про киевських відьм
Про змій, що до баб прилітають...

Один гайдамака

Есть хатка під лісом — тін двоє від нас,
В ній баба стара проживає;
Опівніч до баби (я бачив не раз)
Коромислом змій пролітає.
Ще в Києві жив я. Там цілий Подол
Про захарку - бабу городить,
Про скриню, про гроши...

Отаман

Я й сам підглядів,
Як з Києва вчора вертався
Лужком поуз хату: якийсь сатана
Непевний до баби спускався...
І гроши е в баби?

Гайдамака

Їм ліку нема —
Як в нехриста жида.

Отаман

— Ну, діти!
Не лишнє б у баби замки підтруснить
Та руки в калитці погріти...

ЛЕДАШО

(Балада)

Зле подумай,— то лукавий
Мов за руку поведе.

Недалеко від Полтави,
Дзе широкими голлями
Ліс над Ворсклою гуде,—
З предка, з діда хуторами
Незавидний жив козак.
Сотник - предок на полях,
З яструбами - козаками,
Із вильотами, усами,
Сіяв ляха по степах:
Шаблю — кістка вищербляла.
Шапка — маком розцвітала,
Коник — соколом літав...
А у внука над стіною
Шабля вищербилася — ржою,
Кінь — на стілі задрімав
Замість шаблі та рушниці,
Брязка чарка по полиці,
Ляха в плящі воював.
Те, що предки потом збили,
Скарб, худобу накопили —
Все козак прогайнував:
Сіли злідні хуторами,
А наслідничок — руками
Кішці й хвіст не зав'язав...
Що ж задумав? Він душою —
Г без праці, без трудів
Поєднатъ хотів чортів:
І, північною добою,
Із руки своєю кров'ю
Лист лукавим написать,
І зжидав гостей на лаві...
(Зле задумав — а лукавий
Мов над шиею стояв).
Жде та жде їх...
Під полою
Поле й ліс приспала ніч;
Вже понурою порою
Півень проспівав північ;
Світло в небі догоряло:
Все, як в кладбищі, мовчало —
Не шорхне на гольці лист...

К світу вихрі закрутили;
Писк піднявши, пси завили:
Бризки, регіт, гомін, свист!
Вся земля заколихалась,
Стая пугачів зібралась
На оселях в хуторах,
На воротіх, на тинах...
Чорт із двірнею своєю
Вперся в хату — за душою
І, як в бурю грім, громить:
„Ти бажав на душу свата? —
Я твій сват! — та людська хата
Не для нас... — чорти! — беріть! —
Будем в пеклі душу гріть...“
Із громовими словами
Двірня в пір'ях, в ковтунах —
Ланцюгами, кайданами,
На руках і на ногах,—
Козака кругом вмотали,
Як листок, козак трусивсь:
(Чорт на страхі не дививсь).
Грім креснув і дощ полив...
В ад тягли... Козак моливсь...
І аж в пеклі опинивсь —
Як би не... — не пробудивсь.

Село Милюшки
1830

БАНДУРИСТ

На дереві жовкне по осени лист...
Свій вік переживши, сідий бандурист
Під віконню пісні співає.
Біжить чередою за ним дітвора,
Сідого проводять з двора до двора,
А дід на бандурі їм грає:
Під звонкії струни гетьмані встають,
І прадіди в струнах бандури живуть,
І дишуть холодні могили:
Бренчать, — як козаки боролись з врагом...
І як під широким московським орлом
Козаки нагрілись, спочили.—
Ті давні набіги, ті давні борби
Остались у головах старців сідих —
Там дідівська давність скована...

Дід строїть бандуру; пробіг по струнах —
І струни говорять в костистих руках,—
І старець співа про Богдана:

„Обріс мохом сірий камень, в полі лежачи,
Зажуривались козаченки, дома сидючи —
Дім — пан — робочому;
Козакові охочому —
В полі погулять! (2 рази).

Закракали ворононьки над Батурином,
Ідуть козаки на радоньку з паном гетьманом.
Кра! кра! — з свого краю
Козак піде до Дунаю —
Будем провожать! (2 рази).

Розпустились парості в ясної зорі,
Затрубили в жерстяний ріг в гетьманськім дворі,
Блісь! Блісь! — зірка встала,
Світлий волос розчісала
Мирові не буть! (2 рази).

Заіржали кониченки, у ясел стоя,
Зготовлена козаками дорожня зброя.
Спис, шабля гостренська,
І рушниця ціленська.
І козацький кнут. (2 рази).

Задзвонили в Батурині у великий дзвін:
Прощається із Богданом ввесь гетьманський двір.
Йде рада за гетьманом —
За Богданом добрим паном
В поход провожать. (2 рази).

Закричали сірі гусі, в вирії летючи:
Заспівали козаченки, в поход ідути,—
Крик! свист! музика грає;
В вітрі короговця має;
Коники іржать. (2 рази).

Кругом поле широке рястом зацвіло:
Не ряст — військо (sic) гетьманське у поход вийшло —
Під ним земля дрожить;
Курява стовпом стойть,
Хмари в слід ідуть. (2 рази).

Попереду сам Богданко конем виграє;
Він до синього до моря степом прямує —
Ідуть моря оглядати,
Жупанів набирати,
Грошай нагрібати! (2 рази).

II.

Ба́нда́рі́см.

На дереві засне на Осаві біомі...
Ось за першою ~~від~~ від Бандуристів

Над високим писаній фонарь

Біомі чорного за неба згнилього,
Ось прохідний від збору до збору,

и Міланіандура має час:

Міліаніандура спрути. Тімчак. Всемо
Ці працюють від спрути до Бандури. заснуєт,

Ці заснуєт від збору із збору.

Брехачі, — які відібрали зі збору...
А як міліаніандура заснуєт заснуєт

Слободки пасуться, спочта. — —

Ти галич, падиш, ти галич борбі

Всемо ліс у сільському Старичі садиць-

Ізмінізувіська дівчина сільська...

Міліаніандура заснуєт заснуєт.

Міліаніандура заснуєт заснуєт.

Ці спарчі фігури по Борзням:

Охине мозолі сирі ханчи, він-ханчані.

Ласк (Борзняні)

Автограф Л. Боровиковського 1830 року

*

Тричі місяць роги зводив, тричі полоскавсь:
 З козаками додомоньку Гетьман не вертавсь.
 Батурин снігом вкрився;
 Десь Богданко забарився —
 Додому нема. (2 рази).

*

На четвертий жерстяний ріг в полі заревів
 То Богданко із походу веде козаків —
 Звісивши головоньку,
 Ідуть коні додомоньку
 Козак утомивсь. (2 рази).

*

Вітались козаченки дома з батьками;
 А на дворі на гетьманськім музики грали;
 Козаки сходились,
 Сріблом, золотом ділились,
 Пили, гуляли. (2 рази).

*

Після зими й негодоньки зацвіли садки;
 Після війни — відпочили дома козаки:
 Козак світом мутить;
 Дома п'є та вусом крутить —
 Та все не гуля! (2 рази).

Село Мілюшки
1830

ЧАРІВНИЦЯ

(Баллада малороссийская)

Посвящается брату Ивану

Hanc ego de caelo ducentam sidera vidi.
 Fulminis haec rapidi cārmīne vertitur iter
 Haec cantu finditque solummanes sepulcro
 Efīt. et tepido evocat ossa rogo.
Tibullus, I. 2.

1

Понад гаєм, над водою¹⁾)
 Стeloются тумани;
 Стоять в шатрах над річкою
 Волохи - цигани;
 А між тими циганами
 Циганка ворожка,

Та до тої циганочки
 Втоптана дорожка^{2).}
 Туди ходять в темний вечір
 Молоді дівчата
 З хлібом - сіллю до ворожки
 Сужених питати:

Питаються циганочки —
Де зілля копати,
Питаються — як тим зіллям
Хлопців чарувати.

2

Пливе тихо над водою
Місяць молоденький:
Вподобався дівчиної
Козак молоденький.
Та не знала Марусенька
Як причарувати,
Та побігла в темний вечір
Ворожки питати.

3

Понад гаєм, понад полем
Туман налягає;
В однім шатрі циганочка
Огонь розкладає,
Та до огню приставила
Рівні два горщечки:
В однім горшку зілля варить,
В другому — клочечки;
Под горшками на прутині
Дві жаби печуться¹),
Стойть з нею, як плат блідна,
Дівчина Маруся.
Звела з неба вороженька
Дві яснії зірки⁵),
Ворожила, промовляла
Кругом коло дівки,
Розірвала сухі жаби,
Зілля відцідила —
Молодую дівчиноньку
Чарувати вчила;
Дала дівці піску в жменю,
Вузлик жаби й зілля:
„Буде тобі, моя доню,
Бажане весілля“⁶)

4

„Не ходи, Грицю, на ту улицю!—
„Бо на тій улиці — дівки чарівниці:—
„Одна дівчина чорнобривая —
„То чарівниця справедливая;

„Друга дівчина чарів не знала—
„То ж тая Гриця причарувала⁷).
Тільки Гриця із парубків

Маруся любила;
Тільки Грицю по серденьку
Маруся не мила:
Тікай, Грицю, Марусеньки,
Бо в тебе влюбилась —
Бо не дурно Марусенька
Ворожити вчилася...

5

Пливе місяць молоденький,
Розігнувши роги⁸).
Марусенька, в місяць глядя,
Стойть край дороги,
Та вийняла з - за пазухи
Циганчині чари,
Та скликала річчю - словом⁹)
Із трьох країв хмари.
„Всі хмарочки до купочки: —
А місяць угору! —
„Сюди йтиме мій миленький
„З улиці додому“...¹⁰)
Та врізала русу косу,
Та в клубочок збила,
Зняла перстінь із рученьки —
Сю річ говорила:
„Місяць на небі;¹¹)
„Камінь на землі;
„Риба в морі;
„Звір у полі;
„Грицько піде додому,—
„А я по сліду йому:
„Коли вони зійдуться пiti,
гуляти,—
„Тоді нас будуть злі люди
розлучати!“
Тричі, стоя, Марусенька
Сю річ промовляла,
Тричі звела дві зірочки
Й косу розплітала....
Далі взяла — коло чарів
Перстінь положила,
Та й побігла додомоньку —
Щоб мати не била.

6

„Ой бачиться — наплачеться —
Самі сльози ллються:
Від милого сватів нема
Від нелюба шлються!“¹²⁾
Так темненькими ночами
Маруся співала,
Поки в циганки - ворожки
Чар не добувала ;—
Тепер місяць ще не сповнивсь—
(І люди не знали),
Як від Гриця до Марусі
Старостів прислали.
Через тиждень — в молодої
Музики заграли,
І в неділю на весіллі
Свати заспівали:
„Ой ти, душенько,
Наша Марусенько!
Відсунь віконце —
Подивись на сонце:
Чи високо сонечко на небі?
Чи багато боярів на землі?
Чи хороший молодий на
колір ?

— „Ууу!

Ой брат сестру виряжа:
Оде тобі, сестро, дорога,
Їдь же ти до свекра здорована!
Та будь же ти здорована, як вода,
Та будь же ти багата, як
земля!“¹⁴⁾

7

Чого ж тому молодому
Весілля не мило?
Чого йому Марусенька
Так швидко остила?
Повісив він головоньку,
Як листочок в'ялий;
Нудно йому на серденьку
Очі повпадали...

Курськ
1831

Питається чоловіка
Марусенька тихо :
Відкіль тобі журба твоя?
Відкіль твоє лихо ??—
А чи пісні, вечерници
Убавили груди?
А чи твою головоньку
Наврочили люди?
„Ох, не пісні, не уроки —
„Журба мене з'їла!
Чомусь мені, голубочко,
Женитьба не мила.... —
Оцей мене перстінь із "ів!"
З вечерници ідути,
На дорозі із сим перснем
Узличок налаучив!
Я узличок, розвязавши,
На шляху покинув;
Перстінь взяв собі на палець—
І з тої години
Світ немилій, ніч безсонна,
В'яну — як билина!..“

8

Тече річка, вік із віка,
Та води не спали,
А Гриценка в дві неділі
В душину сковали....
Овдовіла Марусенька —
Сама захворіла
Й до своєї могилоньки
Чари проклинала....¹⁵⁾
Коли б була Марусенька
Циганки не знала,
Коли б була та ворожка
З чарами пропала!
То ти б була, Марусенька,
Гриця не згубила,—
То ти б була, Марусенька,
Й сама була жива:
Бо чарами верховодить
Нечистая сила.

ЖУРБА

Горе ж тому кораблеві,
Та у море занесеному,
Горе тому сиротині,
Від родини відлученому!
Куди вінє буйний вітер —
Корабль в хвилях потопається,
Куди гляне сиротина —
Слізоньками обливается
Ніхто з моря кораблика
До берега не привертає,
Ніхто в горі сиротинки
До серденька не пригортає.
Горе ж мені на чужині:
Ніхто мною не кохається:
Чи заболить головонька —
Ніхто мене й не спитається!

Лягла журба на серденько
Так, як камень на могилоньку,
Схилилася головонька,
Як маківка на билиноньку ...
Коли б мені на чужині
Крильця дав соловеєчко:
Знявсь та полетів би я,
Куди рветься мое сердечко!
Коли б мені на чужині
Родинонька та далекая:
Велась моя б розмовонька
Веселая та легенькая ...
Лети, сизий голубоньку,
Де рід мене сподівається:
Скажи моїй родиноньці —
Я за нею убиваюся!..

УБІЙСТВО

На заході раннє небо
Мов кров'ю залито;
Прийшли вісті до милої,
Що милого вбито.
Не на війні його вбито —
Затягнено в жито:
Червоною китайкою
Рученьки прикрито,
Зеленою оливою
Очиці залито.
Прилетіла зозуленка
На головку пала,
Ta випила оливоньку,
Та й заворкувала:
„Такі очі, такі брови,
Як у моого пана“.

Десь узялась його мила,
Голубонька сива,
Ta підняла китаечку,
Ta й заголосила:
„Чи ти, милий мій, упився,
Чи з коника вбився,
Чи за мною молодою
Гірко зажурився?“
— Я не впився, моя мила,
З коня не звалився,
За тобою молодою
Я не зажурився.
Сподобав я чужу жону —
Удівоньку милю:
Поховали брати її
Ta й звели в могилу!..

РИБАЛКИ

Після бурі дівчинонька
З Дону воду брала:
„Чиє хвиля веселечко
К берегу примчала?

„Чи не того рибалоньки,
Що вірно кохала,
Що від нього до зіроньки
Ніченьки не спала? —

Пливе човен — та вже його
Вода затопляє;
Та на човні знакомого
Рибалки немає.
Буйний вітер з давніх давен
Хвилю поганяє;
Понад Доном чорний ворон
Кряче й промовляє:
„Ой, покинув рибалонька
Човник і весельце,

Та затопив у Донові
Вірненькеє серце.
Ой утопив рибалонька
Та й мовив річима:
Пливи човне й веселонько —
Де вірна дівчина!“
Нехай човен мені буде
Замість домовини;
Хай весло поставлять люди
Хрестом на могилі!“

ДІН

Питається море в Дону:
„Відкіль гониш води?
Яку росиш ти сторону
І поїш народи?“
„Біжать мої світлі води
З далекого краю:
Славні сторони й народи
Рошу й напуваю.
„Сто станиць на моїх кругах
Мене поважають,
Сто полків - орлів літучих
Коней напувають.
„Їх воєнна слава давня
Як сам я — без краю!“

Я їх щастя, я їх знамя
Купаю й кохаю!
„Там дівчата злоту й шовку
І щоту не знають;
Там козаки в царськім війську
Маком розцвітають.
„Там у вині в винограднім
Купаються діти,
Там у степу неогляднім
Табуни без сміти.
„Цар козаків зна кохати
Дав їм батька — сина:
Донське сонце, донська мати
Царська дитина“.“

ДНІПР

Над Дніпровськими лісами
Ніч шатром розіп'ялась;
Дніпр з крутими берегами
Ніччю дужче розігрався.
Понад берегом мохнатим
Сосни почали дрімати
Під пісні свого Дніпра.
Так над колискою мати
Спать дитину присипля...
Тихо! Сумно! Тільки часом
В пуші пугач закричить,
Тільки хвиля викрутасом
Плеще... й місяць четвертить.

Місяць плава над лісами;
В куренях у рибаків
Вже давно нема огнів,
І святими ліхтарями —
Небо жевріє звіздами... .
Дніпре, прадіду віків!
Срібним плеском хвиль глибоких
Розкажи мені дідів
Казку добристей високих
Розгласи в далекий край
Славу давнюю України,
І князів святії тайни
Перед світом не скривай!..

КОЗАК

(Подражание народной песни)

Не стаями ворон літає в полях,
Не хліб сарана витинає,
Не дикий татарин, не градливий лях,
Не ворог москаль набігає,—
То турок, то нехрист з-за моря летить
І коней в Дунаї купає:
Йде в город — в чумі мов весь город лежить,
Селом — і село западає.
Він хоче весь світ під коліно зломить,
Побить, потопить у Дунаї...
Нехай лиш виводить на поле шайки —
Поміряємсь силами в полі!
Уже ж не без бога хрестянські полки
І вольний козак не без долі.

Широкую гриву на вітер пускай,
Неси мене, коню, за бистрий Дунай!

Неси мене, коню, — заграй під сідлом —
За мною ніхто не жаліє,
Ніхто не заплаче, ніхто з козаком
Туги по степу не розсіє:
Чужий мені край свій, чужий мені світ,
За мною сім'я не занie —
Хіба тільки пес мій, оставшись в воріт,
Голодний, як рідний, завie!

За море, за море — вітри спережай,
Неси мене, коню, за синій Дунай!

Не треба на полі вожатого нам; —
Вожатий нам звізди; за мною
Товариши - хвари; а буйним вітрам
Дорогу дамо за собою.
За синій Дунай — по степах розгуляй:
Нам поле трави не зокпие...
Постіль мені буде — широкі поля;
А чорная хвара — покриє.
Уміюсь — дощами; утрусь — чапраком;
А вичеше — терен колючий;
А висушить — сонце; в степу під дубком
Напоїть рівчак говорючий...

Не ніживсь я зроду: у неньки колін
В постелі в півдня не валявся,

Мене не лякали ні буря, ні грім,
З баталії в ліс не ховався.
В татарина коней в полях віднімав,
Як пух — розвівалися ляхи;
Я забраним сріблом коня убирав,
В їх сідла, в їх китиці, бляхи...
Під турка, мій коню,— і врем'я не гай—
Неси, де глибокий розлився Дунай!
Не гай мене, коню, бо турок не жде,
Бо турок все палить, плюндрує;
Там слід вигоряє, де з ордами йде—
Він дума, що світ завоює.
Розсію, розвію я сам ворогів,
В Дунайській їх витоплю хвилі,
А сам відпочину посеред степів,
З конем на високій могилі...
А може поляжу й сам серед степів
З тобою, ти вірний мій коню!
Широким я тілом згодую орлів,
А кровію моря доповню;
Курчавим я чубом поля застелю.
Дам збрую я краю чужому;
А білій кості в свій край відішлю—
Дунай занесе їх додому.
Прощай же, отчизно, ти рідний мій край!
Неси мене, коню, за бистрий Дунай.

ЧОРНОМОРЕЦЬ

То не сірий туман
З Чорномор'я підняв—
Піднімаються гуси то сірії;
То не хмару снігів
Буйний вітер навів—
Піднімаються лебеді білії.
Кричать гуси: гел - гел...
А за ними орел
Іспускається з хмари високої;
„Не тікайте вгорі,
Гуси сірі мої!
Підождіте орла, мої любії!
Я не бити лечу,—
Розпитати хочу:
Чи не бачили ясного сокола?

Чи не стрітили ви
 Багатир - голови,
З Чорноморії доброго молодця ?“
 „Коло моря убит
 Чорноморець лежить ;
 Його ручки лежать на три штученьки,
 Його ніжки на згляд
 Край дороги лежать ;
 Крізь реберця — трава пробивається.
 Серед степу того
 Ніхто к тілу його
Iz живої душі не ласкається :
 Тільки ластівки три
 З - під сідої гори
 Пригортуються : перша ластівка —
 Мати рідна рида ;
 А другая — сестра ;
 Третя ластівка — жінка покійного.
 Де матуся рида,
 Там кровава ріка
 Протікає до моря глибокого ;
 Де рідненька сестра,
 То вже річка пройшла
I просохла, не влившися до моря ;
 А де жінка була —
 І росиці нема ,
 І зав'яла трава край покійного” .

ВИВІДКА

1
 В чистім полі
 Дві тополі.
 Під топольми криниченька,
 Там дівчина
 Чорнобрива
З криниченьки воду брала,
З козаченьком розмовляла :
 „Козаченьку ,
 Бурлаченку ,
 Зелененький барвиноньку !
 Сватай мене, дівчиноньку !“
 „Дівчинонько ,
 Рибчинонько !

Ой рад би я тебе сватать ,
 Та боюся твого брата .
 Ой Галочка ,
 Коханочко !
 Отруй серце свого брата ,
 Тоді буду тебе сватать ” .
 „Де ж отрути
 Роздобути ?
 Умер батько , вмерла мати ,
 Не навчили чарувати ” .
 Ой дівчино ,
 Сиротино !
 Стоять в полі дві ялинини ,
 На ялині дві гадини .

Вийди, Ганно,
 В поле рано:
 Там ялину сонце пече,
 А з гадини ропа тече:
 Пригни спину
 Під ялину.
 Піdstав, дівко, коновочку
 Під гадючу головочку.
 Брат твій Марко
 На ярмарку:
 Навари ти йому пива,
 Щоб ім брата отруїла".
 В неділеньку
 Веселенку
 Брат з ярмарку приїжджає,
 Сестра брата привітає.
 Брату пива
 Виносила:
 „Напийсь, брате, того пива
 Що я вчора наварила".
 Не п'є Марко
 Тії чарки:
 „Напийсь, сестро, вперед сама,
 Щоб не звела мене з ума".
 Сестра - змія
 Поблідніла:
 „Пила, брате, вже я сама,
 Се для тебе зоставила".
 Братик пивця
 Як напився,
 За серденько ухватився
 Із коника повалився:

„Яке диво
 Твоє пиво:
 За серденько ухватило.
 З вороного повалило?""

2

В чистім полі
 Дві тополі:
 Під топольми криниченька,
 В ній холодна водиченька.
 Там дівчина
 Чорнобрива
 З криниченьки воду брала,
 З козаченьком розмовляла:
 „Козаченьку,
 Бурлаченку,
 Зелененький барвиноньку !
 Сватай мене дівчиноньку !"!
 „Дівчинонько,
 Рибчинонько !
 Твоє пиво, пиво - диво
 Брата за сердце схватило
 І схватило —
 І звалило
 З кониченька вороного,
 Струїш мене, молодого !
 За науку,
 Зміє - суко
 Тепер іди — хоч за ката,—
 Отруїла свого брата!"

ПАЛІЙ

Люлька в роті зашкварчала,
 Шабля в ніжнах забряж-
 чала ;
 Шабля різанину чує,
 Люлька пожари віщує.
 Сидіть дома, на покої
 Не пристало козакові :
 Склич, козаче, склич дружину,
 Іди, Палій, в Ляхівщину.
 Годі, коню, в стійлі спати,
 Підем Ляхів полякати :

Швидче мчи, ніж кремнем збита
 Згасне іскра від копита ...
 Хто, як стрілка із майдану,
 Вихрем мчиться за Україну ?
 Яр, ліс, річка, туча синя
 Козакові не запина.
 Хто в траві — вріvnі з травою ;
 Хто в воді — вріvnі з водою ;
 Хто у лісі — вріvnі з лісом,
 Ніччю — перевертнем бісом ?
 Палій !

Ранні півні не співали,
В Польщі замки запалали :
У пожарі жида шкварить,
І з пожару люльку палить
Палій.
Де був замок — пепелище :
Де цвів город, там кладище :

Враже поле кров'ю мочить
І об камень шаблю точить
Палій !
Ще й не мріло, не світало,
Польщі край — як не бувало...
У Палія на причілку :
Крикнув півень на засіку :
„Кукуріку !“

ВОЛОХ

За морем степ, край моря степ,
В стежах Волох з шатрами
ходить :
Крива коса, зубчатий серп
Волоха в поле не виводить.
Волох не йде в полки служить,
Волох живе — як набіжить !
Широкий степ — його постіль ;
Кругом стіна — із небом гори ;
Нежатий хліб, небрана сіль,
Півголий сам, а діти голі :
Зате ж татарин, німець, лях
Не гріли рук в його шатрах.

Пани в хоромах просять сна,
Купець моря перепливає,
Моряк в воді шукає дна ;
Мужик в судах поріг змітає :
Волох бідняк в шатрі сидить
І смачно єсть, і міцно спить...

Зима — коло огню в шатрах ;
Весна — лежить він під звіздами ;
А літо — ходить по степах
З ширококрилими шатрами :
Без хліба сит, без хати пан,
Густий туман його жупан !

ЗИМНІЙ ВЕЧІР

(З Пушкіна)

Буря в хмари небо криє,
Сипле сніг, як з рукава,
То звірюкою завие,
То застогне, як сова,
То, солому закрутитиши,
Попід стріху шумить,
То в вікно, мов припізвнившись
Подорожній, торготить.

Вся промокла наша хата,
Тихо в хаті і темно;
Що ж на лавці паніматка
Зажурилась під вікном ?
Чи підслухуєш, як свище,
Виє вітер і шумить,
Чи як дзигсю на днищі
Веретеночко дзижчити ?

Вип'єм, добра паніматко !
Ну, по одній наливай ;
Вип'єм з горя : де ж кухлятко ?
З веретеном не дрімай.
Заспівай, „як мати сина
Вигоняла до Ори,
Як до зірочки дівчина
Неньці принесла води“.

Буря в хмари небо криє,
Сипле сніг, як з рукава,
То звірюкою завие,
То застогне, як сова...
Вип'єм, добра паніматко,
Ну, поодній наливай ;
Вип'єм з горя, де ж кухлятко ?
За починком не дрімай.

РОЗСТАВАННЯ

(З пісень)

Ой кряче ворон, негодоньку чує :
Щось козакові серденъко віщує.
Козак сідла коня вороного,
Він хоче їхатъ до краю чужого,
Хоче на полі пошукати долі :
Козацька охота — гірше неволі.
Роду й худоби не жаль козакові,
Та жаль дівчини йому молодої.

Зіронька ясна за місяцем сходить :
Козак із двора коника виводить ;
Козак на коні вороному грає ;
Дівчина вийшла, козака питаете ;
„Серце - козаче, як рано рушаеш,—
Куди так рано з двору виїжаєш ?
Чи ідеш в поле сонечко стрічати,
Чи тугу з серця в степу розсипати ?“

Козак

Зірко - дівчино ! Треба нам розстатись ...
Серденъку, скучно, душно дома жити,—
Іду по степу тугоньку розбити ;
Буду я в морі коня напувати,
Буду край моря доленьки шукати.

Дівчина

Місяцю ясний ! — не їдь ти далеко :
Щось мое б'еться серденъко не легко ;
Кінь під тобою вороний сумує —
Кінь вороненъкий недоленьку чує.

Козак

Дівчино - душко ! — Серденъко не знає,
Де козакова доленька гуляє ;
Кінь вороненъкий того захурився,
Що ще сьогодні води не напився ...

Дівчина

Свіжий барвінку ! Хто ж тобі без мене
Білу на полі постільку постеле ?
Кому в чужбині ти промовиш слово ?
З ким ти поділиш вірну розмову ?

Козак

Крихто Марусю білу постелю
Сніг, завірюха у полі постелють;
Серцем сирітським, щириими словами
Буду балакатъ з буйними вітрами.

Дівчина

Голубе сизий, козаченьку любий!
Хто ж тебе в полі к серцю приголубить?
Хто тебе вкриє звечора легенько,
Хто тебе забудить до світа раненько?

Козак

Яр між горами мене приголубить;
Густі тумани звечора прикриють;
Пуща над яром з вітрами розбудить,
Рання в полі роса личко зміє.

Дівчина

Серце - козаче! в далекій країні
Ти ж не забудеш об своїй дівчині?
Словом, хоч рідко, рідним відзивайся...
Ta гірше всього — додому не гайся!

Козак

Буду я письма слезами писати,
Буду вітрами письма присилати...
де козакові — де в світі не бути,—
Як тебе, серце, як тебе забути?—
Мені згадають, темненъкої ночі,
Дві ясні вірки — твої карі очі,
Серцю згадають, милої любови,
В ворона крила — твої чорні брови;
Рум'яні щоки — кущ в лозі калини;
Сосна в дуброві — станочок дівчини...

Дівчина

Серця ж, козаче, не давай ні кому,—
Та швидче, милий, вертайся додому!

Козак

Тоді я буду додому вертаться,
Як буде шука з голубом кохаться;

Як Дніпро наш буде синє море пити
Та буде хвилю назуспять котити...
Треба вірненько Дніпрові служити,
Прийдеться в полі головку зложити ...

Дівчина

Хто ж тобі в полі очіці закриє;
Хто біле тіло до гробу обмие?
Хто проспіває над тілом, козаче,
Викопа яму, як рідне, заплаче?

Козак

„Крилами ворон очіці закриє;
Дощ із вітрами біле тіло змие;
Кінь вірний яму виб'є копитами;
Дикі завилють звірі коло ями;
На - місто дзвонів — вороння закряче;
Біла на полі береза заплаче“.

Кінь полетів — на вітрі грива має;
У воріт стоя, дівчина ридає.
В раннім тумані козаченъко скрився;
В дівки рукавчик слізьми ізмочився.
Блудить, літає козаченъко в полі:
Козацька охота — гірше неволі.

В три - годи вітер ворона заносить ;
Ворон дівчині кісточку приносить.
То ж тая кістка — козака милого :
Вже три годи — дівка вийшла за другого.

РОСІЙСЬКІ ТВОРИ

ДВЕ ДОЛИ

Жили два брата родные. У младшего брата было довольствие и счастье во всем; а с этим и почет народный и братство со знатью. А старший, трудясь дни и ночи, не знал излишества, кроме насущного хлеба да лихенькой бедной избушки.

Лето. Старший приходит к меньшему — просит себе в поле работы. Взялся он у младшего жать со снопа. Ни отдыха, бедный, ни праздника старший не знает; в буднишний день на работе; а праздник — идет сторожить зароботок свой горький.

Рано, однажды, в праздник, застал он на братином поле, что бедная, в нищенском ру比ще, девка ходит между копнами и дер-

Як Дніпро наш буде синє море пити
Та буде хвилю назуспять котити...
Треба вірненько Дніпрові служити,
Прийдеться в полі головку зложити ...

Дівчина

Хто ж тобі в полі очіці закриє;
Хто біле тіло до гробу обмие?
Хто проспіває над тілом, козаче,
Викопа яму, як рідне, заплаче?

Козак

„Крилами ворон очіці закриє;
Дош із вітрами біле тіло змие;
Кінь вірний яму виб'є копитами;
Дикі завилють звірі коло ями;
На - місто дзвонів — вороння закряче;
Біла на полі береза заплаче“.

Кінь полетів — на вітрі грива має;
У воріт стоя, дівчина ридає.
В раннім тумані козаченъко скрився;
В дівки рукавчик слізьми ізмочився.
Блудить, літає козаченъко в полі:
Козацька охота — гірше неволі.

В три - годи вітер ворона заносить ;
Ворон дівчині кісточку приносить.
То ж тая кістка — козака милого :
Вже три годи — дівка вийшла за другого.

РОСІЙСЬКІ ТВОРИ

ДВЕ ДОЛИ

Жили два брата родные. У младшего брата было довольствие и счастье во всем; а с этим и почет народный и братство со знатью. А старший, трудясь дни и ночи, не знал излишества, кроме насущного хлеба да лихенькой бедной избушки.

Лето. Старший приходит к меньшему — просит себе в поле работы. Взялся он у младшего жать со снопа. Ни отдыха, бедный, ни праздника старший не знает; в буднишний день на работе; а праздник — идет сторожить зароботок свой горький.

Рано, однажды, в праздник, застал он на братином поле, что бедная, в нищенском ру比ще, девка ходит между копнами и дер-

тает по колосочку со снопов все старшого брата, и эти колосья втыкает в снопы из копен брата меньшего.

Тут мой бедняк рассердился. Колос со снопа — не беда; но с десятка снопов по десятку... — Кто ты? — спросил он у девки. „Я? — Доля брата твоего меньшого: он почивает, а мой долг — денно и ночно трудиться, работать на своего господина“.

— Что ж ты тут делаешь? — „За девять нив отселе кругом собираю колосья, какие крупнее, с снопов, да втыкаю их в копны господские. Это ему для прибыли. С самой минуты рождения — я его верный слуга, и должна служить по гроб его — так суджено мне:

„Я берегу его жизнь от опасностей; нежно лелею детей его; росой поливаю поля, огородину; рыбу гоню в его бредень; погедет ли в город с зерном, с продажной скотиной — купцов я к нему привожу, набиваю им цену, даже обманом их обсчитывать я могу и весом, и мерой, и счетом рублевых.

Летом скотину я холю, храню от зверей и болезней; зимой — кормлю, согреваю, гоняю рои ему пчел; коровам даю молоко; подновляю одежду и обувь; дарю его чужим добром, и здоровьем, и счастьем: так с люльки гляжу я за ним — и буду должна я глядеть до самой могилы“...

— Я же зачем так беден? Моя куда доля девалась? — Ты беден? — не диво: доля твоя — госпожа, белоручка. Целый свой век она только знает наряды, да отдых, да песни. Целый свой век не она, а ты на нее все работаешь, как на свою господиню“.

— Где ж моя доля? — „Доля твоя гуляет в зеленои дубраве, в прохладной тени, разряжена, словно дворянская дочка, в серьгах самоцветных, перстнях и монистах... Я с ней рассталась: она неприступна, как барыня, — я ей не ровня...“

Нищая доля тут указала ту рощу. Бедняк свою долю находит — подлинно барыня - барыней. Горе и злоба вскипели в сердце его: хватает он за косы долю, впряжен в тележку, дровец наложил и едет на доле домой. И горько той доле. Возрыдала она и взмолила:

„Брат мой! Отец мой родной! Я с этой минуты верной твою рабою: богатство и счастье полюсь рекою, — только не мучь ты меня, отпусти!..“ И пошла она к доле - сестрице, рабыне брата меньшого, и стала она говорить ей:

— Слушай, сестрица! Пестун твой счастлив, богат и знатен; ты на него потрудилась довольно, — пора бы на отдых!.. Вот тебе полный наряд мой: и жемчуг, и шелково платье, и кольца златые — отдай мне взамен свое рушище!“ Доля меньшого свой долг забывает, меняет: золото долю прельстило.

Кончен обмен. Вот доля меньшого — боярыня: села руки сложивши. Пошли у меньшого утраты, убытки, во всем неудача, несчастье. Нет урожая на поле — нет и в доме покоя... Но он еще

пышный обед затевает. Созвана знать окружных деревень, и брат лишь забыт им.

Старший же брат по-братски приходит без зова. А гордый богач его не принял, стыдясь посадить наряду с именитым почетом. Отерши рубахой слезу, отправляется старший брат с пиратом, упившись не медом — слезами да горем.

Минуло лето, настало другое и старший опять у меньшого работает в поле, — но уж не как прежде: нажнет он копну — а другую нажнет ему доля. Путом же что сноп — то верная мера зерна. Припеваючи в поле работает старший.

Крепко ночью он спит, восход просыпая беспечно; а доля — на поле работает: лучшие в копнах колосья дергает, да прибавляет все к своему заработку. Ни птица на сноп опуститься не смеет, ни ветер зерна одного не расхитит!

Рано меньшой брат приходит на поле и видит старшего долю на этой работе. И стал он жалобу ей говорить на горе свое, на падеж, на хлеб, на засуху, болезни, безденежье, пропажу долгов на людях, мор пчел, на утраты и пр. и пр.

Вот ему хитрая доля и молвят: „Не ты виноват — твоя доля... Возьми-ко ты заступ; ступай — укажу тебе клад: ты опять заживешь припеваючи“. Вот повела его в степь, указала криницу и молвила: „Здесь, под землею в колено, кол ты отыщеш: выдерни кол — и золото прыснет фонтаном!..“ Вот принялся за работу — искать богатства без трудов и забот! Можно ли это — увидим. Сказано в умной пословице: „Дай, боже! робы, небоже!“ Следственно, счастье — в трудах и заботах.

Роет да роет. Вот кол застучал, показался: алчной рукой он дернул — и брызнули разом фонтаном — червонцы? — нет: злыдни: — Остолбенел мой кладокопатель! Домой прибегает — уж дом его заняли гости нежданные — „зыдни!“

Что ж эти „зыдни?“ А вот что: людям несчастье; стаду — болезни; хлебу, строению — мыши да черви; одеже и утвари — моль; пашням и травам — град и засуха; семейству — болезни; торговле — убытки; запасам — гниль та цвель; во всем и нужда и горе.

Злыдни еще подманули старуху — журбу. Журба принесла ему небывалых и список будущих бед, положив под подушки его изголовья. А злыдни все с'ели — один лишь мешок пощадили: с этого злыдни мешка котомку хозяину сшили. Журба от постели и сон отогнала.

Взял он котомку, пошел просить „христа — ради“. — Вот и приходит он к старшему брату, теперь богачу. А брат не забыл его угождения на званном обеде... Теперь отказал он и сам в куске насущного брату!

Грех ему тяжкий, старшему; жаль и на младшего: „бог наказует гордыню... „Пока он домой воротился — журба да злыдни ему заготовили гроб и вырыли свежую в поле могилу“.

ХРОМОЙ СКРИПАЧ

Знаете ль Тришку - хромого? Знаете, как он играть научился и как он играет на скрипке? Знаете ль, как он стал хром? и зачем не дает никому он на руки этой волшебницы - скрипки?.. Не знаете? — Я ж вот вам расскажу всю сущую правду — историю про старого хрена, про Тришку - хромого.

Тришка служил у людей батраком лет десять. Верною службой хозяевам он зарабатывал горькую, бедный, копейку. Бывало, не с'ест, не доспит за хозяйственным добром — уж за это его и любили, хоть был горемыка — простите — глупенек и так бесталанил — хоть брось: в пословицу этим вошел он во всем околодке.

Тришка не выпить, ни лакомо с'есть не любил; а любил он до крайности — музыку. Эта страстишка смешна была в нем при его бесталанной натуре: поди ж с ним! Бывало, свирель ли на поле заплачет, в бандуру ль костлявый слепец заиграет — у Тришки уже с рук выпадает работа, ему не до сна, не до пищи.

Часто, после тяжелой работы, выпросит он где-нибудь балалайку, забьется в укромное место — и целую ночь напролет прорыччит; но игра ему не дается, бедняге. Из сил выбивается, плачет — и с этим опять за работу; с работы опять та же песня — опять с балалайкой возится!

Часто (уж это не смех, а грех превеликий) добрые люди в праздник господен сойдутся к обедне, — а Тришка сидит себе дома с своей балалайкой проклятой — тешит нечистую силу, прости меня господи! Прокаж все нету да нету с игры его. Слушайте ж, добрые люди, что с ним однажды случилось:

Раз (это было под самый под праздник под светлый) хозяева из дома вышли к заутрени. Тришка — к своей балалайке (тогда уж имел он свою) и вышел он к речке (под самым двором) под ивы, где мостик: там никто — де меня не увидит, не будет смеяться, не будет и горю глумиться.

Полночь прошла чуть; до света далеко. Из сил уже выбился Тришка: игра нейдет — как будто он первый раз только взял балалайку отроду! Досадует, плачет и молвит сквозь слезы: „Когда бы какой-нибудь чорт взялся меня выучить этой музыке проклятой!..“ И вот подошел к нему стариочек: Эздоро! — „Эздоро!“

— Что это, Тришка, разрюмился, плачешь? — „Да как же не плакать: несколько лет занимаюсь игрою на этой злой балалайке — успеха ни на волос!“ — О, так беда невелика... Подай-ка... И взял стариочек балалайку, и щепкой он начал пилить ее струны, словно смычком бы по скрипке...

Чудные звуки извлек он из дерева!.. Тришка в восторге! Тришка не верит ушам, не мог устоять на ногах — и пустился в присядку... Хохочет над ним стариочек... Пробился мой Тришка

от танцев до пота... „Брат, отец мой родной! Научи и меня так играть! Научи, благодетель мой!“ — Тришка взмолился.

Тришка руки свои протянул — не к крестному знаменью — нет, к старику: обнимает его и целует... Старик балалайкой ударили об иву — и в щепки она разлетелась... Вот подал Тришке две щепки — и щепки уж эти не щепки у Тришки в руках, а чудная скрипка да хитрый смычек заморской работы.

Только что Тришка струн прикоснулся — и звезд он не звонил в восторге, запрыгали искры в глазах у него: игры такой не слыхал он от рода! Играет, и пляшет, и с радости плачет. А злой старичок — то хохочет, хохочет! а злой старичок то смеется, смеется, да тешится парнем!..

Тришка и молвит: „Что ж, старичок, тебе за такую услугу“ — Что? ничего, — старичок отвечает: — Пойдем-ка на поле. — Вышли. „Ну, что же?“ — спросил его Тришка. — Тут заплати за услугу услугой, — сказал старичок: я пригнулся в пол-тела, а ты ударь меня крепко-накрепко сзади коленом во всю силу батрачью.

„Дальше что? — Дальше — мы квиты. и скрипка твоя. — И стал старичок к нему задом — простите — нагнувшись. Тришка долго не думал: со всей своей мочи ударили коленом, и с воплем и стоном грянулся о-земь — старик? — э, нет — Тришка. Перед Тришкой стоял не старики, а пень преогромный: у Тришки не стало ноги — о пень он вышиб колено!

Крикнул петух кукурецку. Люди с обедни шли с пасхой да с красным яичком. Подняли бедного Тришку со скрипкой... Кое-как он переохал ушиб свой, да правой ноги уже не поправил: остался калекой, бедняга. Зато ж его скрипка - колдовка при нем, зато ж какой и скрипач он теперь: под скрипку его хочь не хочь — потанцуешь!

Случай с собой рассказал он под-чаркой, на свадьбе, товарищу; тот — другому; другой передал десятому; так рассказ разошелся в народе. Всякий мальчишка теперь вам расскажет про Тришку-хромого: как он стал хром, как играть научился он и зачем не дает никому он на руки этой волшебницы - скрипки.

ВЕЛИКАН

Славно, завидно живали працадеды наши! — Да это не чудно: другой тогда свет был. Земля родила — почти без посева, ручьи текли молоком, а реки большие — вином да патокой; шуб и морозов не знали; болезней и горя... их не было даже в помине.

Славно живали! не знали богатства и роскоши люди, зато ж не знали несчастий. Грудь бедной земли не терзали за золотом; парус крылатый над морем не веял хоругвью добычи и — смерти; убийство не было потехой — войною... Не жизнь была людям — приволье.

Нас старина подарила рассказом: жила - была горе - вдова. Жизнь вдовья, конечно, не радость. Но бог даровал ей утешу на сто сороковом году — сыночка, а имя сыночку — Ивашка. И был в старину тот Ивашка чудом чудесным, дивом предивным.

Рос тот Ивашка не летами — днями, часами. И вырос Ивашка в два года, как вырос другой бы в 20; а в 20 Ивашка — на свете такой не бывал великан: и не было крова ему, полотна не было на рубашку.

Вот как велик был Ивашка: однажды приносит он к матери в горсти — плуг и с людьми и волами и молвит: «Смотри-ка, родная: мудреные ж есть муравьи то на свете: сцепились, свя-зались — и роют широкое поле!..»

— Э отнеси их, где взял. — сказала родная: — пусть роют их: всяко дыхание господа хвалит. — И тесен стал свет для Ивашки. — Вот, думает он, — взберусь я на небо!.. — Идет он за тридевять земель, в десятое царство, в чужое государство.

К морю подходит — море ему по колено; к горам — как пле-тень переступит. Но вот он встречает огромную гору: взобрался, а радуга руку ему подает — вот мой Ивашка близехонько к небу; но на небо — бог не пущает; а на землю — он уже не слезет...

Небо за жизни нам не дается. Остался Ивашка меж небом и между землею. Постель и одежа — тучи; товарищи — ветры и бури; но — тяжка жизнь безлюдная. Вздыхал мой Ивашка, и горькие слезы дождем полились на землю.

Вздыхал одинокий Ивашка: и громы всю землю собой вскo-лебали.

— Видали ль вы: вихри уносят до облак добычу, огра-бивши землю? Видали ль: орел похищает из стада барашка? — И вихри и птицы носят пищу Ивашке.

Сушит ли жажда палящую груль у Ивашки — он радугу шлет за водою, — и радуга пьет наше море и реки... (Кто ж наш Ивашка? — Поэт: ему тесно здесь жить, на земле, меж людьми; а на небо для смертных — нет в жизни дороги... Ужасна меж той и другим середина!).

РУЖЬЕ — СОВСЕМ

Жил на Подоле охотник-стрелок, по прозванью Безродный. И подлинно, был он безродный: ни рода, ни племени — словно былинка на поле, оставлена счастьем — к несчастью, лютой ко-сою, в глубокую осень на жертву ненастям и холоду, горю, тоске одинокой.

В поле и в лесе охота за дичью была у него и забавой и го-рем. Злодейка ли грусть, как свинец, ему ляжет на сирое сердце;

прекрасная ль дева невесело юноше молвят словечко, Безродный с ружьем уж на поле и в лесе,— и сердце запрыгало живо, забилось легче.

Были минуты: Безродный знаком был и с нуждой и с голodom. Часто ружейные пули расчитывал он на будуще время — и ими он мерял надежды и радости жизни. Безродный подходит к ружью и нередко в ненастье и вынужу, для хлеба насыщенного, бродит по целым он суткам.

Был ли он счастлив охотой? Уж точно, что счастьем он был обязан меткому глазу да твердой руке: едва ль у Безродного мимо летела и сотая пуля, — и то уж в то время, когда под рукою бывала добыча: рука изменяла. К близкому счастью чьи руки не дрогли?..

Сидя однажды с любезной, так он ей молвил: „Зачем ты такая суровая? Что твои ясные очи, как прежде, не ловят моих? Зачем твои губы — кораллы холодны к моим поцелуям? Тебе ль, сирота я, всей жизни своей не дарю? Не я ли покоем и жизнью живу лишь твою? „Беден я, правда; но сердце богато мое“...

А дева ему отвечала сурово:

— На праздник ходила я в Киев, там юные девы пестрят нарядом, как райские птицы: им милые сердцу дарять свои перстни; их белые груди обвшаны пасмами ниток бурмицких, уборы блестают парчей золотою да шелком... Ты мне купи хоть серьжки в подарок, пускай мне подруги не будут смеяться; пусть юноши смотрят, как смотрят они на других...

И тяжко Безродному стало, что сердце девицы — товар покупной: что к сердцу любимому надобно золотом выстлать дорогу...

Грустно Безродному. „Слушай, Безродный: сотри это сердце пятою“ — рассудок тут шепчет; но юноша пылкий не слушает этого голоса... к девичью сердцу тропу проложить он подарками хочет. Впервые ему показалось слово ужаснейшим — бедность.

¶ Что же Безродный? к чему прибегает? К ружью: берет он и пули, и порох, и за город вышел на берег днепровский. Пословица есть: „на ловца и зверь бежит“. И подлинно: зайцев и дики различной что шаг то находит; но бедный охотник уж до ночи бьется — все даром!

Как же? Да также: что выстрел — осечка иль промах! Ну, вот, из под рук улетает добыча! Несчастья подобного с рода не помнит он!.. Уж на исходе заряды; сума ж за спиною пустая. Час к ночи. Весь день проболтался — и даром!..

С чем же он явится, бедный, к любезной?.. Вот месяц взошел и яркие звезды, как угли горячие, по небу стали искриться. В отчаяньи бедный стрелок стал думать опасную думу... Глядь: перед носом река незнакомая: дичь по воде стадами играет: швырком бы промаха не дал.

Целит охотник мой: паф!.. и дичь и река — как будто совсем не бывали! В ушах у него зашипели и хохот, насмешки, и голос, и свисты укора... Бедный представил свидание с милой, и звуки вопросов, и взор укоризны — как нож ему в сердце прошили... Чем он задобрят сердце девицы?..

Горе его почти омрачило. И в горе посыпал Безродный проклятия градом, промовив: „Хоть чорт бы помог мне набить этой дичи проклятой!.. и завтра я бы явился к свиданию с подарком, и милые ласки купил бы я щедрой рукою“...

Речи не кончил, а чорт уж стоял перед ним. „А вот я, легок на помине: к услугам! Я знаю секретец для верной охоты: тебе передам я 3000 пуль самострельных; ты гордую деву осыплем жемчугом и златом... только последняя будет — охотнику в сердце!“.

В жилах Безродного кровь застыла от условия чорта, но власть над девицей привязанность к жизни на миг заглушила. Он думал: мгновенное счастье дороже столетнего горя. И мигом сорвалось с его языка ужасное слово: „согласен!“.

Чорт тут на небо дунул — и яркие звезды, задуты, померкли. Охотничьей шапкой закрыл он чуть выплыvший месяц, замолвил ружье и сказал: „Вот пули, 3000 счетом; не даст ни одна из них промаха, пуля последняя будет... условие знаешь?“.

„Чуть выстрелишь ею — явлюсь за тобой. До того ж не торгом в базаре ты будешь барыш получать за охоту: прийдут к тебе сами и дичь твою будут на чистое золото весить; бери только деньги — ты ими насыплем подвалы“... — И скрылся.

Скрылся. Шапка с месяца спала, блеснули звезды, перед Безродным промчались две быстрые серны. Выстрел — и обе у ног... Вновь пуля по стволу скользит, и ночью, огромной станицей, утки явились; запрыгали зайцы, лисицы, с Днепра показалось бобровое стадо...

Все киевляне дивятся неслыхано редкие птицы и красные звери вокруг Киева вдруг расплодились. Безродный носил их, и золото в руки охотника ливнем лилось. И гордая дева павлином в каменях как жар заблистала!

Прежде дика и сурова, теперь она горлинкой жалася к юноши сердцу; а юноша гордый в об'ятиях милой ликует... Блажен ли он, полно? Нет: на ложе неги не знает он радости чистой: в ушах отзыается страшное: „пуля последняя — будет охотнику в сердце“.

К этому надо заметить — за девой его грустит и цветком увядает товарищ Безродного. Часто видел сам, что дева дарила счастливца украдкой то ласковым словом, то даже, тайком, поцелуем. Продажное сердце и чувство — чести и верности чуждо...

Пуль остается последняя сотня. И вот охотник замыслил: продать „ружье — совсем“ своему сопернику сердца, товаришу

детства, соседу. Но прочное счастье надежно ли строить на гибели брата? Увидим. „Кто ближнему яму копает, сам в нее попадает“.

Вздумал и сделал; с ружьем и последнею сотнею пуль — последняя продана пуля. Безродный трепещет от радости черной! В ком сердце однажды забилось при счастье порока, тому уже ближнего счастье — ужасны укором и пыткой.

Вызвался сам товарищ купцом ружья. Безродному на руку: отдал его за безценок, с пулями. Оба довольны: сбывши с рук, Безродный думал, что сбыл и условие черта. С последнею пулей не я уж охотник,— он думал,— не мне и с последнею ведаться пулей...

Вот новый хозяин ружья собрался на охоту; но прежде по-пробовать хочет он в цель: начертил он кружок угольком на столбе верстовом; отмерил шагов полтораста и выстрелил купленной пулей...

Дрогнули руки: он думает — мимо! Ах нет: у самой цели пущая лежала лисица! Охотничье сердце забилось от радости. „Это ведь клад — не ружье!“ в восхищении крикнул стрелок... Невинное сердце обманам и чарам не верит...

Он заряжает опять. Но, думает: в первый раз и этой добычи довольно. Идет уже домой... оступился в лесу... за ветку ружейный замок зацепился — выстрелил... Он дрогнул... через секунду, огромный орел у охотничих ног лежал простреленный на вылет...

Это уж верно не случай!... Но в счастьи и страсти люди теряют рассудок: он и эту удачу слушаю лишь приписал и новую поднял добычу, и мчится домой без оглядки, не слыша земли под собою... Охота была коньком его жизни.

Удача, и счастье, и прибыль у ловчего отняли сон: бесконница юношу сушит. Так часто мы счастию рады; но счастье это часто бывает на гибель. Какое ж тут счастье охотнику, если нет основания счастью — покоя?

Бросим в сторону эти сужденья — не сбиться б с дороги. Стрелок в восхищении, сказал я. И красные звери, и редкие птицы нашивал часто охотник: он зажил боярски: толпою друзья его окружали, а красные дочки богатых купцов на него с улыбкой глядели.

Так уж ведется на свете: и счастье, и слава, таланты и разум — все будет, лишь бы деньги и деньги!.. Однажды он поздно шел к дому с охоты; в ружье забита была „последняя“ пуля. Вот он на подоле проходит мимо Безродного дома... глядь — филин огромный подле ворот сидит на заборе и плачет ребенком и стонет...

Вот он в руки ружье из-за плеч: прицелил... Вот выстрел, — и стоны, и хохот, и вопли послышались разом... и смолкло кругом, как в могиле... Подходит к забору и видит: подле ворот, без жизни простертый, простреленный в сердце на вылет — Безродный!..

ЛЫХО

Жил да был человек, и не знал в своей жизни — что то есть лыхо (горе, беда): он слышит, что люди часто его поминают, но только о горе у них не добился. Вот он решился, вочто бы ни стало, лично увидеться с горем.

Странно желанье? не правда ль? но люди бывают страннее... Взял он сумку на плечи, идет отыскивать горе. Долго ль, не долго ль ходил он — вот видит в степи беспредельной, под лесом, замок железный; кругом частокол из костей человеческих, черепы воткнуты сверху.

К замку подходит: служитель вышел из замка, обвешан разной травой и сухими змеями (пришелец, поглядев, рассмеялся), спросил искателя горя: чего ему надо? — „Лыха“ — чудак отвечает: „Я отроду горя не видел, ищу и сыскать не могу: не знаешь ли ты, смеховодник?“.

— Горе здесь,— служитель сказал. „Насилу! сведи ж меня посмотреть его“. — Можно.— И вводят он в замок искателя горя. В огромной зале лежал великан огромный и тучный; его голова на покутье, ноги на печке.

Ложе — кости людские; поет ему горькие страшные песни у изголовья старуха-Журба; Отчаянье с ядом, ножом и петлей стоит на посылках; Эльзидни гостят, вокруг Горя обсевши. Вот нового гостя принял Горе, велит ему дать закусить, подкрепиться.

Подал прислужник из печки на блюде пришедшему гостю: на блюде лежит голова человечья! И страшно и холодно гостю! — Боится он пищи ужасной — боится ослушаться Горя... Но Горе — слепоет!

(Вышла прислуга). Снял он голову с блюда и тихо под лавку кладет. А Горе спросило: „Что, скучал ты?“ — Скучал. — „А где ты, головка - мотовка?“ — Горе слепое спросило. — „Под лавкою“ — голос ему отвечал из-под лавки. Жаром и холодом обдало гостя.

„Скушай, голубчик“ — Горе гостю опять: „чтоб сам ты был вкусней для меня; и если не скучаешь — жив не уйдешь“... И Горе запело... Гость голову спрятал за пазуху. Горе опять тут прежний вопрос повторило:

„Где ты, головка?“ — Подле желудка, — отвечала ему голова. И Горе подумало: подле желудка — это значит он скучал. „Теперь твоя очередь, гость мой“ — Горе сказало. Улучив годину, тихонько, гость с комнаты бегом!

Дверь заскрипела железная. Горе узнало побег и вскричало: „Двери! держите, уйдет!“ — Но гость уже был за дверью — лишь правую руку оставил в дверях — рука его правая в двери осталась навеки!..

Лишь раздалось у дверей: „Оде Лыко!“ Горе велело прислуге гостя кормить орехами, лучшими разными фруктами юга... но Горю прислуга доносит, что гостя уж нет. „Возьми у дверей“ говорит потом Горе прислуге.

Подана Горю прислугой рука... А горя искатель страдает всю жизнь без руки, калека, всегда поминая ужасное Горе. Он каётся горько; но поздно раскаянье после прошедшего дела.

КУЗНЕЦ

Правдник у бога. А как мы, украинцы, любим эти божие дни — эти праздники! Право, на праздник и солнце греет теплее, и люди радушней, и мир весь нарядней, и птицы певистей, и Псел веселее струится, и каждый листочек, и каждая травка приветней. Радостно, весело в праздник!

Правдник. Люди гуляют... Сидят на завалинке два старика — вы с ними знакомы: под небом чужим, между сотнями лиц, вы бы, увидев, сказали: это украинцы! так они верны истории, краю, быту родному... Старший начал рассказ: хотитель послушать? Ну, слушайте смирно.

„... Славные были крестьяне у старых панов у покойных (рассказывал дед мой): все люди мастеровые, рабочие, дюжи, худобные. Славный у старых панов был Яремка кузнец: бывало, сделает серпли, к дверям рукоятку ль, задвижку, крючок ли, завески ли к скрыне — ну так ведь прехитро украсит резьбой да насечкой, что, ей, загляденье! Вот так бы сидел да глядел бы!

Что тут! Бывало, Яремка починивал даже замки с пружиною хитрой и панский берлын; уж нечего — у даль была в кузнеце! А, бывало, песенку спеть, поплясать, поиграть на свирели (что твои гусли) — хватина на все! А петь иль читать на клиросе — право, заслушаться! Да и красюк же какой — картина!..

Ну, а кузница — то у Яремки: право, и хата другая не будет просторней и краше; а разных то кунштов наклеено! — Тут и кот астраханский везется мышами, и с пикой Ермак, и Палей с мудрено подписанной виршой вверху и конем, подкованным кзаду, шипами из жолтая меди, и страшный суд, и явленья чудесные — с женскою грудью, с звериною мордой, гребнем и в перье... много картинок!

Подле горнила, на самой на печке, висел, на холсте намалеванный, чорт; повешенный кверху ногами; ну, да и списанный точно! Кто ни посмотрит — узнает: чорт да чорт тебе! черный, с рогами, с предлинным хвостом, с бородою, с калиткою денег в когтях и с людскими грехами...

Чорта Яремка повыпачкал грязью и дегтем, очи проклятые выжег, всего исколол, исцарапал. Если Яремка кует — уж он так

норовит, чтобы к чорту спиной — непременно спиной отвернуться; в таком положении он месит железо... А если Яремка и глянет бывало, на чорта — то, верно, чтоб плюнуть на чортову харю.

Чорт разозлился. Он твердо решился отмстить кузнецу жестоко, по-чертовски... Уж сколько к Яремке ликой прикидался: и деньги мешками сушил, и худобу, и панство, и все услуги; но твердый кузнец неподкупен, и чорт к кузнецу не приступен.

Вот мой кузнец перенес еще в хату поганый портрет и прибил вверх ногами, над дверью. Обернется к двери — нечистому шиш или плюнет. Пуще злой дух розозлился! Ищет он средства, как повредить бы Яремке... Находит...

В кузнице новый явился работник — цыган, и работник — на славу! Что за работа пошла от Яремки: скора, красива и прочна! И десять рабочих не могут сработать против цыгана. Яремка лишь смотрить да деньги считает. С других деревень приезжают с работой: уж кузницы две, не одна — и битком как набиты народом...

Ладно. Приехал однажды к Яремке с работой хромой атаман: работа поделана, деньги взяты. Работник — цыган предложил атаману сковать ему ногу хромую; тот, бросив костьль, согласился. Цыган пригораздил к жаровне ногу хромую; вынул, ударил молотком, спрыснул водою, посыпал песком... Атаман лишь вышел из рук кузница — да в присядку!..

Добре, слушайте ж. С этой поры к кузнецу приносили — не лом да железо — увелье, недуг да калечество. Кузнец мой во всем успевает, кует их да лечит, да денежки счетом берет и без счета. Цыган перековывал уж старииков да старух — в молодцы, в молодицы; ковал безобразных в красоток, калек ковал он в красавцев.

Как то работник — цыган отлучился; а барин яремкин, дряхлый старик приходит к Яремке с приказом — перековать его в молодцы; Недолго думал кузнец: завязал господина в мешок, подложил угольков на жаровню и, бросив в горнило, сам принялся раздувать. Отчаянный крик и стоны господские скоро затихли. Вынул Яремка с огня — обгорелые кости: вдребезги их молотком разбивает... — вот все, что осталось, что было его господином!..

В ужасе бедный кузнец! Цыган пропал без вести... Уж палач и Сибирь ожидают Яремку. Он осужден, как убийца... Идет с острога он в родимую хату — проститься навеки. — Вот позван священник с молитвой: кропит он святою водою хатние стены, — а вместе забытый портрет над дверями... Вдруг в дверь появился пропавший работник.

Вызвал он в сенцы Яремку: „Послушай“ он молвил: „я твой губитель; но я и спасу тебя: только — оставь ты портрет мой;

глумись и ругайся над ним, но — не кропи хаты святою водою; тотчас иду в твою кузницу и приведу твоего господина".— Подлинно: скоро явился в избе кузнеца господин — молодец, хоть куда!.. И Ярема прощен и отпущен... Работник сгинул без вести...

Снял мой Яремка проклятый портрет со стены, отнес его в кузницу — и швырнул на огонь, и черным дымом покрылся огонь весь. Холст же сгорел, а проклятый метнулся в трубу... И с этой поры то чорт почернел еще хуже, его борода обожглась, и любимое место его осталось — кузнецкие трубы".

Кончил старик свой рассказ. кончаю и я, — не браните!

-

КРЫМСКИЕ СОНЕТЫ
А. МИЦКЕВИЧА

АККЕРМАНСКИЕ СТЕПИ

Плыту в пространстве я сухого океана:
Ныряет в зелень воз в волнах густых лугов:
И как ладья плывет средь разлитых цветов,
Минуя острова карапловы бурьяна.

Пал мрак, и не видать дороги ни кургана.
Ищу на небе звезд — ладьи проводников;
Вот облака светил? там заря с -за облаков?—
То светит Днестр, блестит то фарос Аккермана.

Стой! — что за тишина! — я слышу журавлей,—
Их взоры сокола едва ли досягают:
И слышу над цветком как бабочка порхает:

Как в зелени ползет змей персию своей:
Какая тишина! — Достигнул бы ушей.
Зов с родины — Литвы,— никто не окликает.

МОРСКАЯ ТИШЬ НА ВЫСОТЕ ТАРКАНТУТ

Уж в ленты парусов чуть ветерок дожнет;
И моря грудь едва колышется, вздыхая,
Как нареченная невеста молодая
Пробудится, вздохнет — и вновь опять уснет.

Как бранная хоругвь, когда война пройдет,
На мачтах парус спит; корабль плывет волнами,
Колышась, будто бы прикованный цепями,
И кормчий отдохнул, и пассажир поет.

О, море! средь твоих веселых обитаний
Живет полип: он спит средь бурь твоих зыбей;
Утихнешь — он встает и в тихом море бродит.

О мысль! в твоей глуби есть гидра вспоминаний:
Она покоится средь бед и бурь страстей;
Но сердце улеглось — она в нем когти топит.

ПЛАВАНИЕ

Шум боле, вот кружит чудовища морские:
Кормщик на лестнице: „готовьтесь!“ кричит.
Взбежал, в невидимых сетях уже висит,
Как в уголке паук, добычи ожидая.

Ветер! — ветер! — удила вековые:
Перевалил, нырнул, запенил моря вид:
Взнес грудь, попрал волну и к небесам летит:
Коснулся туч, взял ветер под крылья надутые.

Мой дух полетом мачт парит под небесами:
Бзвилась фантазия, как локон парусов:
Мешаю крик я свой с возгласами пловцов.

В восторге обнял я персь и корабля руками:
И мнится — грудь моя стремит его с ветрами.
Легко мне! любо! — я постиг полет орлов!

БУРЯ

Снят парус; мачта прочь; рык вод, бурунов бег;
Печальный вопль пловцов, зловещий стон насосов;
С рук вихрем вырваны канаты у матросов;
Заходит солнце — с ним зашла надежда всех.

Завыл с триумфом вихрь; на темя влажных скал
Из бездны взнесшихся и зыблемых волнами,
Стал гений смерти, и явился перед нами,
Как воин, восходя на взятый грудью вал.

Тот полуумертв лежит, тот руки заломал;
Иной, в отчаяньи, в об'ятья друга пал;
Те молятся и смерть взывают о спасеньи.

Один пловец сидел в холодном онемении
И думал: счастлив тот, чей дух не чужд моленья,
В ком слезы есть иль кто имел кого обнять.

ВИД ГОР СО СТЕПЕЙ КОЗЛОВСКИХ

Пилигрим и Мирза

Пилигрим

Алла, ты там воздвиг громады ледяные?
Иль трон из льдистых туч для ангелов отлил?¹⁾
Иль Дивы²⁾ с пол-земли создали вековые
Преграды, чтоб сонм звезд до нас не проходил?

Какое зарево! Царьград огонь залил!³⁾
Алла ль, как ночь фаты раскинула ночные,
Чтоб осветить миров громады золотые,
Тот пламенный фонар на небе водрузил?

Мирза

Там?— был я: век—зима: там зобы ручейков
И пасти рек, я зрел, сосут ее престолы.
Дожнул—с уст снег летел; хотел искать следов,
Где нет следов орлам, где туч лишь вереница;
Я видел спящий гром у люльке с облаков,
Где над моей чалмой была только зарница.

Пилигрим

То Чатырдаг!⁵⁾

Мирза

Аа!!

БАХЧИСАРАИ

Гиреевых палат печальная картина!
Стерты челом Пашей пороги у дворцов,
И софы— власти трон, любви заветный кров—
Их змей иль саранча в пустыне заселила!

На окна выбиты взбирается рослина
По грудам стен, колонн, и сводов, и столбов,
Заняв дела людей— приют их дум, умов—
И Балтазаровой рукой⁷⁾ чергит: „Руина“

Средь залы высечен из мрамора фонтан—
Гарема ключ— его лишь время пощадило:
Бросая перлы слез, пустыням он взвывает:
Куда ж девались вы, любовь, престол, Коран?⁸⁾
Вы мнили веки жить, вам время не грозило...
О стыд! Вас нет!— а мой поток не иссякает.

БАХЧИСАРАЙ НОЧЬЮ

Идет мусульманин с мечети⁹⁾ отдохнуть,
Изана глас во мгле вечерней замирает;
Румянцем девственным лицо зари играет
И месяц молодой спешит при ней вздремнуть.

Лампады вечные в гареме звезд горят,
Средь них плывет одно, в сапфирном небосводе,
Блуждая, облако, как лебедь на свободе,
Грудь белая, края как в золоте блестят.

Простлалась тень с вершин мечетей, кипариса;
Вдруг страшный исполин — чернеется гранит —
Как духи, восседая в собраниях Эблиса¹⁰⁾

Под кровом тьмы: порой их сонм лишь озарят
Мгновенно молния — и с быстротой Фариса¹¹⁾
Безмолвную лазурь стрелою пролетит.

МОГИЛА ПОТОЦКОЙ

В стране весны, между роскошными садами,
Ты свял, цветок любви! Минуты прошлых дней,
Промчавшихся, в груди оставили твоей
Воспоминания с их горькими следами.

Там, в Польше, неба свод затеплился звездами:
Зачем сей путь лежит до родины моей?
Иль взор твой пленный, летя в страну друзей,
Прожег небесный свод нетленными огнями?

Быть может, я умру вдали родного края:
Пусть дружба на мой гроб здесь бросит горсть земли!
И путник, тихую могилу посещая,

Узрев вблизи мою, оплачет дни мои:
Он запоет тебе, прославит дни твои —
Пускай мой прах тогда пробудит речь родная!

МОГИЛЫ ГАРЕМА¹²⁾

Мирза к Пилигриму

Здесь кисть незрелая с рассадника любви
Взята к столу Аллы; здесь чистый перл Востока
Из моря счастия похитил издалека
Гроб, конха вечности, в об'ятия свои.

Сокрыл ее покров забвенья и времен:
Над нею мавзолей¹³⁾ холодный лишь белеет,
Как войск теней бунчук, и чуть черты виднеют
Рукой неверного иссеченных имен¹⁴⁾.

О розы рая! вы прелестною весною
Для мира отцвели. Под непорочным кровом
Вы незапятнаны нечистым смертным взором.

Лишь странника стопа вам тяготит порог —
Позволю я ему — прости и ты, пророк,—
Из всех пришельцев — он почтил тебя слезою-

БАЙДАРЫ

Пустил на ветер коня — лети, приволья сын.
Долины, скалы, лес, в безладье, чередою
У ног моих плывут, как стая волн рекою,
Хочу упиться сими вихрями картин!

Когда ж вспененный конь не слушает удил,
Когда весь мир уснул полночи под фатою —
Как в дребезгах зеркал, снуются предо мною
В распекшихся глазах — вид гор, лесов, долин.

Спит мир, лишь я не сплю: скаку на брег морской:
Идет скирдой волна, спешит к морскому краю! —
Чело свое склонив, я руки простираю:

Разбился вал, хаос простерся надо мною:
Я жду — и мысль, как челн, занесенный валами,
Нырнет — и скроется, бушуемый волнами.

АЛУШТА ДНЕМ¹⁵⁾

Стряхнула с плеч гора туманные халаты¹⁶⁾;
Намазом¹⁷⁾ утренним шумит волна полей,
Колышет майский лес и сыплет из ветвей,
Как с чоток мусульманин¹⁸⁾, рубины и гранаты.

Весь луг в цветах; над ним порхает цвет пернатых¹⁹⁾
Блестящий мотылек — как радуги коса
Шатром брильянтовым покрыла небеса;
А далей сарана влечет ковер крылатый...

Когда средь моря вдруг покажется скала
И море зашумит — затопит берег волнами:
Его валы блестят, как тигра взор огнями,

Предсказуя рев бурь... Тревожная земля
Молчит... На глубине колышется волна
Со стаей кораблей и лебедей стадами.

АЛУШТА НОЧЬЮ

Резвится ветерок, день энойный провожая,
На плечи Чатырдаг лампаду взял миров;
Розлив холодный свет для вод, для берегов —
И тушит. Путник стал, природы гимн внимая.

Оделись горы в мрак; в долинах ночь глухая;
Сквозь сон журчit ручей по зелени лугов;
Льет воздух аромат — гармонию цветов,
Лишь сердцу говоря, от уха скрывая.

Под мрака крыльями вздренул, как бы в коляске:
Вдруг небо очертил блестящий метеор
И облил золотом и дол, и темя гор!

Царица' ночи! ты, подобно одалиске,
Разнежиши ласками — счастливец сну уж близкий —
Но искра ока — вновь воспламенит восторг!

ЧАТЫРДАГ

Мирза

Дрожа пророка сын стопы твои лобзает.
О мачта Крым - судна, великий Чатырдаг!
Ты минарет миров, гор мощный падишах!¹⁹⁾
Народов тьмы твоя подошва подавляет.

Ты стал как Гавриил²⁰⁾ в Эдема воротах,
Что стражем мощным рай надежно охраняет,
Твой плащ — дремучий бор; а смертных грозный страх —
Чалму из туч поток перунов позлащает.

Согреет солнце ль нас, иль тьма ночей затмит,
С'ест пажить саранча, гяур²¹⁾ сожжет ли домы —
А ты, о Чатырдаг! недвижим и закрыт

От нас; земля в тебе дрогмана *) бога зрит:
Подставши под стопы народы, земли, громы,
Ты внемлешь, что творец творенью говорит.

Пилигрим

У ног моих страна роскошная лежит:
Свод неба голубой, сливут красью девы;
Чего ж отсюда вздох в далекие пределы
Летит, и сердце их не может позабыть?

Литва! милей твой лес для сердца говорит,
Чем юга соловьи, салгирских дев напевы;²²⁾
Я радостней топтал край дикий, запустелый,
Чем край, где смоква — жар и ананас горит.

Ах как же я далек родимой стороне!
Зачем тяжелый вздох младую грудь вздымает?
Зачем предмет любви здесь не забуду я?

Она на родине, отнятой у меня
Где все о верности моей напоминает...
Топча мой свежий след — ты помнишь ли о мне?

ДОРОГА НАД ПРОПАСТЬЮ В ЧУФУТ-КАЛЕ²³⁾

Мирза и Пилигрим

Мирза

Молись, зажмурь глаза; брось повода удил:
Здесь разум свой ездок ногам коня вверяет:²⁴⁾
Конь — чудо! Стал — как гвоздь: глубь взором измеряет,
Присел, копытом берег гранитный захватил —

И вот повис! — Держись! Твой взор, упав с высот,
Как в кладезь Ал-Кайра, до дна не досягает,
Не вскажуй и рукой — рука ведь не летает;
И мысли не пущай — как якорь, мысль падет,

Из маленькой ладьи: в неизмерность глубины
Перуном низлетит — дна моря не достигнет
И челн с собою в хаос безбрежный унесет.

Пилигрим

Мирза! а я взглянул! Сквозь мира щелины
Я зрел там... — что я зрел — язык мой смертью стынет.
В живущих языке на это звуков нет.

*) Толмач — главный переводчик; например, при посольстве.

ГОРА КИКИНЕИЗ

М и р з а

Глянь в пропасть небеса, лежащие на доле,
То море ; среди волн, как исполин Зимург,²⁵⁾
Перуном поражен, огромны крылья вокруг
Расширил и лежит, трепещущий, на море.

Как снегом, пеною закрывши поле вод,
Гора, плывущая средь пропасти — то туча
Садится на землю, погибелью могучая. ²⁶⁾
Ты видишь огнь ее, летаемый вперед ?

То огнь — Перун. — Но стой ! вот бездна под ногою !
Останови коня ! Останься на скалах ;
А я — а я помчусь... когда в твоих глазах

Исчезну — ты смотри в ту бездну под тобою :
Когда блеснет перо — то будет мой колпак ;
А нет — уж смертному не ехать той тропою.

РАЗВАЛИНЫ ЗАМКА В БАЛАКЛАВЕ ²⁷⁾

Развалины дворцов вельможных ханов,
Когда то красота твоя, роскошный Крым ! —
Теперь торчат в горах, как черепы Титанов :
Их змей, иль человек, змей хуже, заселил.

Всхожу на башню : там следов ищу гербов —
Вот надпись : может быть, здесь имя воеводы,
При коем целые тревожились народы.
Как червь обвито спит под тению листов.

Здесь грек красу Афин на башнях высекал
Здесь генуэзец цепь монголам накидал
И меккский выходец здесь свой намаз певал.

А ныне черный вран их гробы облетает,
Как в граде выбитом заразой моровой —
Хоругви погибели на баште вестовой.

АЮДАГ

Люблю глядеть, вспервшись на Аюдаг - скалу,
Как волны, вспеняясь, то горными грядами
Стеснясь бушуют, бьют ; то серебром снегами
В миллионах радуг вдруг блеснут в своем кругу ;

Ударются о мель, расплеснутся струями,
Как воинство китов на диком берегу
Займет с триумфом твердь, и, возвратясь, врагу
Оставит перл, янтарь, и жемчуг, и кораллы.

И сердце так твое, младой поэт - пророк!
Вихрь пламенных страстей бушует над тобою;
Но лиру ты возьмешь — и страсти чередою

Стремятся потонуть навек в забвенья ток,
И песни дивные оставят за собою —
Из них века совьют бессмертия венок.

БІОГРАФІЧНІ МАТЕРІЯЛИ І ЛИСТУВАННЯ

ЛИСТИ ІЗМ. СРЕЗНЕВСЬКОГО ДО МАТЕРІ О. І. СРЕЗНЕВСЬКОЇ

1

1829, липня 7. Курске

Дражайшая маменька! И так пролетел третий день, как я не вижу вас более; третий день уже тому, как нашую должностию сделалась беспрестанная кибиточная тряска. — Уже пространство 250 верст разлучает нас. — Добрая маменька, вы поверите тому, что, несмотря на все удовольствия путешествия, воспоминание о спокойной жизни харьковской, об удовольствиях домашних, о тех заботах, кои вы на нас обращали и кои теперь я живо могу представить, наводят на меня уныние; оно конечно улетает, но не совсем: оно останется во мне до тех пор, пока снова верхи зданий харьковских не представлятся моим взорам. Великую благодарность я должен иметь к Ивану Николаевичу¹⁾ за то, что он мне доставил удовольствие увидеть большое количество родных мне по сердцу, по духу, по желаниям. Вы знаете, маменька, как я любил слушать рассказы ваши и Ивана Николаевича о милой моей родине и о русских; я желал, подобно птичке полуденной, вскормленной на чужой стороне, полететь на свою невиданную родину; и полетел, и чем далее еду, тем более знакомлюсь с нею. — Представьте, маменька, как должно биться мое ретивое. Мы уже в Курске. Вокруг меня все русское, все меня занимает; при том теперь воскресенье; все так разноряжено; богатые кокошники и другие головные уборы, белые тонкие рубахи и разноцветные понявы, юпки и сарафаны беспрестанно попадаются на глаза. Я не в силах выразить вам на словах всех чувств моих. Позвольте мне это оставить до следующих писем и до приезда...

2

Тула. Воскресенье 14 липня

„Не угодно ли купить каких-нибудь стальных вещей? Есть прекрасные ножи перочинные, игольники, перстни, печатки, подушечки дамские, цепочки и много-много других прекрасных

штучек; не угодно ли: и мило, и дешево; право слово — останетесь довольны". Вот первые слова, которыми мы были засыпаны со всех сторон, едва только успели разделаться с хозяйкой о цене комнаты. После, после — был наш общий ответ: ибо мы спешили тогда в церковь к обедне; и так мы от них отвязались, хотя не надолго. Мне очень хотелось видеть служение архиерейское в Туле но, к несчастию моему, архиерей сегодня не служит. О соборных певчих скажу, что они далеко отстали от наших харьковских не только архиерейских, но и простых соборных.

Сегодня я проводил Ивана Николаевича до самой заставы и, простившись, хотя не надолго, с ним, возвратился в уединенную свою комнату. Давно не видался, скука явилась передо мною и надоедала мне до тех пор, пока я не принялся за диссертацию. Таким образом провел я часа два. Пришедший ко мне хозяин прервал мои занятия — „Эх, барин, барин, приехал в Тулу, а и поглядеть на нее не хотите. Она очень даже красива, а ее проезжие называют меньшую сестрою Москвы: ну вот, напр., подите в Английский сад, там на полугоре по киевской дороге справа. Это чудо диковинное, а не сад,— то-то налюбуетесь“. И так я, как бы принужденный, надел мундир и пошел. В самом деле, я нашел садик их, лучше сказать, бульвар — очень милый, хотя маленький.— Кого же (спросите вы, может быть) встретил ты там?— Несколько куч разбеленных купчих в старокроенных салопах и в новомодных манто, распомаженных купчиков и сидельцев, десятка два долговязых здешних философов, столько же коротеньких и толстеньких гарнизонных офицеров и две или три дамы. Я скоро вышел из сада, почитая лучшим побродить по городу и позевать на прекрасные дома, нежели на несносные лица. Иван Николаевич говорит, что Тула есть уголок Москвы; а я, не видав Москвы, скажу, что Харьков есть только уголок Тулы. Улицы почти совершенно каменные, редко встречаются на иных дома деревянные, а если и есть, то по большей части двухэтажные. Вот кажется все, что могу я написать Вам, милая маменька, теперь из Тулы.

3

Москва, 1829, июля 27

Дражайшая маменька! Итак после долгого странствования мы прибыли в субботу, в праздник св. Ильи, в огромную древнюю столицу нашу. Вы можете, милая маменька, представить мое восхищение, когда в первый раз я увидел вдали златые главы бесчисленных церквей московских. Тридцать верст, еще оставшиеся до нее, показались мне трехстами. Три раза манила сия величественная башня нас к себе — и три раза опять скрывалась или за рощами и садами, или за подмосковными дачами; наконец

показалась опять и до сих пор еще не скрылась от взоров моих. Третьяго дни мы были на Иване Великом. Оттуда я видел Москву во всем ее величии. Не берусь ее вам описывать: это пре-восходит мои силы.

Утром в воскресенье я поехал к почтеннейшему Льву Алексеевичу²⁾. Он меня принял очень ласково, расспрашивал о вас, о мне, о сестре и брате, удивился тому, что я так скоро получил степень кандидата, между тем как сыновья его не кончили еще курса; наконец, приказал переходить жить к себе. Так я провел с ним и его сыновьями несколько часов. Скоро после того мы поехали с ним и сыновьями обедать к профессору, г-ну Ивашковскому³⁾, который знал очень коротко моего папеньку. В пять часов того же дня я уже совершенно перешел жить к милым товарищам моим и до сих пор провожу время очень весело. Каждый день хожу к Ивану Николаевичу и почтенейшей тетешке его, а вечером возвращаюсь в милый круг семейства Льва Алексеевича, где я принят совершенно как родной...

P. S. Сегодня утром иду рассматривать кабинеты. После обеда поеду в земледельческий хутор к профессору Павлову⁴⁾ который звал меня к себе в гости.

4

Старые Водолаи, 45 верст от Харькова

Здравствуйте, маменька, здравствуй, брат! Не знаю, что будет далее, а до сих пор и скучно и грустно,— больно грустно. Так и полетел бы назад в мой родимый Харьков. Жестокость уединения — вы знаете, что я никогда еще не испытывал оной, живучи около вас, в кругу добрых приятелей — и вдруг тяжкая разлука, тяжелое одиночество! Теперь нет уже у меня ни маменьки ни брата, ни Иосифа Афанасьевича. Я один, как былина в поле некому сказать доброго слова, некому излить своих чувств, а их у меня, бесчувственного, набралось теперь много, и все такие ядовитые.

У моего теперешнего хозяина — сын маленький, восьмилетнее дитя. Я рад встрече с этим ангелом: он утешает меня не пошлыми фразами: „чего грустить! перестань“. Нет, его утешение совсем другого рода: дедовская бандура в его руках, беглые пальчики его быстро перебирают струны, а он сам с невинною улыбкою поет мне:

„Веют ветры, веют буйны“ и пр.

„Играй, душенька, а я напишу несколько слов“, — и слеза невольно капнула на этот листок. Прочтите, непременно прочтите маменька-голубушка, эту песню: брат или Иосиф Афанасьевич⁵⁾

укажет ее. Что за песня! Молодой козак простился уже с своей матерью, с сестрою своей милою,— и вот он мчится, одинокий, по пространной степи — и долгогривый конь его, чуя близость земли вражеской, взрывает копытами землю и пылью закрывает от молодого воина даль родимую,— но пыль не занесет звуков: козак слышит прощанье матери, тоску сестры, слезы милой — и мчится быстрей к земле врагов своих... Дочтете сами...

Константино́град, в 50 верстах от Водолаг

Я никак не ожидал от хохликов того, что вижу, т. е. видел.

Другой пример: один в Мерефе, другой в Водолагах, хуторе. Я говорю о любви к музыке. Там меня забавлял Митя, восемилетний мальчик,— здесь восхитил гуслями сам хозяин хутора. Вообразите себе рослого мужчину, лет под сорок, с подрезанной бородкой, небольшими карими глазами, которые сверкают, как могильные огни, как гнилушки, с римским носом и густыми темнорусыми усами, ловкого, видного — вот игрок; а игра — не могу судить, ибо не знаток в музыке; скажу только, что я не слышал подобной игры.— В благодарность я напоил его пуншем.

Теперь я в Константинограде. Комната прелестна, и более всего потому, что за тоненькой дверью, в другой комнате — другая приезжая в карете — из Руси, — красавица. И что у нее за голос! Пишу, и не могу не слушать, как она разговаривает с девкой. Нежность, приятность и пр. и пр., как написано в подорожной.

Дорога из хутора в Константиноград мне показалась слишком длинна, и потому я заблагорассудил лремать; я бы и заснул, если бы не боялся потерять что-нибудь. Однако и дремля, я видел сон: видел вас, брата, Жозефа и несколько раз все то же и одно; наконец, до того, что, очнувшись и поговоря слова двадцати с Романом, я как будто ждал кого, как будто мы все вместе и только на время, до того времени, пока я переговорю с человеком, что нужно, вы скрываетесь от меня. Еще одна странность: и в Мерефе, и в Водолагах мне слышался голос Ивана Петровича: и я два раза принужден был выбегать опрометью из кибитки, дабы удостовериться, что это не он — хотя бы я желал, чтобы это была неправда. Однако моя незнакомка опять заговорила. Послушайте, Иосиф Афанасьевич — вот настоящее московское наречие.

5

*11 часов утра. Пятница
Станция Вшивая, в 22 верстах от Константино́града*

Всю дорогу от Константинограда до Вшивых — дождь мочил нас порядком, впрочем, не всем досталось; более всего Роману, которого хоть выжми. Ну, Вшивая! Название совершенно сходно-

с качеством деревни. Таких жилищ я еще не видывал, и в них живут малороссияне! Впрочем, такому житью виноваты они сами. Дорога столбовая, проезжающих чрезвычайно много — выгоды можно получать большие, но это проклятая лень, или, как говорит Иосиф Афанасьевич, гордость примешалась и тут,— и людей превратила в свиней: иные свиньи лучше живут. Однако вы, не подумайте, маменька, что я остановился в землянке. Никак нет-с. У меня прекрасная комната, изукрашенная картинками, образом, с преизрядно мебелью. Как же это так? Откуда такая роскошь среди омерзительной бедности? Постоялый двор, в коем я остановился, содержитя русским, и, следовательно, смышленным человеком. Он говорил мне, что не проходит дня, чтобы он не видел у себя десятка новых гостей; а иногда и зачастую набирается полный двор и полный дом. Правда, у него гостей было бы меньше, если бы мужики завели постоянные дворы; пока он один содержит.

12 часов

Ко мне в гости, т. е. в мою комнату, вошли... два купца, и попивают водку. „Кушайте, братцы, а я закурю трубку“. Наскучило читать Гердера. Пора отдохнуть.

Голубовки, в 36 верстах от Вшивой

Дождь гудет, словно старая ведьма; но я спокоен: мы уже у места ночлега. Не знаю, хороша ли, худа деревня, в которой привелось мне ночевать, — то же скажу и о хозяевах, которых еще не видал, но не то должно сказать о хате: огромная, чистая; стены, потолок, пол, окна — разрисованы желтою глиной, благоухание васильков, мяты и пр.— словом прелесть хата; Полтавскую губернию нельзя сравнивать с Харьковскою: дичь, и глушь, невежество, бесконечные степи, по которым вместо хуторов расставлены стоги сена, печальные кустарники, дубовые и лозовые, вечные несносные бугры, вечные мостики и плотишки — строение верно для чертиков, и то бутылочных; согнившие дорожные столбы, землянки, стада свиней, болота, наконец, эта несносная грязь — и я не знаю, что может быть незанимательнее!.. То ли дело наша Харьковская: рай против ада. — В Перещепине, казенном селении, я переезжаю речку Орель. Окрестности ее почти живописны; но занимательные более всего по историческим происшествиям, до сих пор еще памятным народу и самой земле, носящей на себе свидетельство былого — курганы. Один из сих последних, под которым, по преданию народному, татарский воевода находится на самой долине, и лет за десять был чрезвычайно высок; но с того времени стал приметно уменьшаться, ибо землю его употребляют на засыпку болот по дорогам. Можно бы вместо этого употребить и навоз, но навоз здесь дорог.

Верстах в 4-х от Перещепина есть батарея из числа белгородских, выстроенных при Федоре Алексеевиче от набегов татар.

Малоро сияне чрезвычайно похожи на немцев. Я был свидетелем, как четверо чумаков изволили пить пиво. Купили только полкварты и пили по крайней мере $\frac{1}{2}$ часа с таким вкусом, с таким чванством, как будто нектар. Приобретения мои об Украине слишком скучны: в Водолажском хуторе списал три песни и одну думу; во Вшивой пять песен — и только. Правда, что песни все исторические, но все слишком мало; я ожидал более. Роман меня уверяет, что я наберу много в Варваривке. Он сам берется мне служить в сем случае. Если б да когда бы! — Слышал сказку о Серпяге, пояснившую мне как нельзя лучше одну думу; слышал несколько мифологических преданий, записал две страницы поговорок, вписал несколько слов в лексикон — вот и все. — Однако прощайте, маменька. Пора спать. Завтра рано надобно вставать; при том же и ночник догорает. Прощайте. — Что то поделяет теперь Иос. Афанасьевич! Ужели в Деркацах? И ужели и вас тоже мочил дождь, как меня грешного?

Новомосковск. Суббота, 12-й час утра

Остается только 60 верст; однако едва ли можно будет поспеть туда, куда должно, т. е. в Варваровку. Слава богу, дождь перестал; а помочил бедных нас не на шутку. — Новомосковск — преизрядненький городок. Комнатка, в которой я остановился — чудо: штукатурная, вся в картинах — можете представить, какого рода — прекрасная мебель — именно, чудо.

Какая жалость, — почта в Харьков отошла из Новомосковска вчера, и потому вы получите это письмо через неделю.

Екатеринославская губерния совсем не то, что Полтавская. Те же степи, но не то. Жители все почти богатые; табуны лошадей, гурты рогатого скота, овец — встречаются беспрестанно. Сенокосы превосходны. Природные поля усеяны курганами, особенно долина Самарская, на которой теперь пасутся татарские кони, пригнанные на продажу. На спаса в Новомосковске ярмарка.

Только что у меня был мой хозяин. Молодчина. — Лет 60-ти, статный, величественный, так бы гетманскую булаву, да на коня; в такого украинца я еще не видел. Но более всего понравился он мне своею готовностью служить мне, как собирателю всего украинского. Во-первых, он мне наговорил пропасть преданий о Самаре. У меня сердце билось крепко, когда он мне их рассказывал; потом продиктовал песню про реку Самару, наконец — думу. Обещает еще. Я напою его кофiem — и, верно, получу, что хочу.

Пишите, сделайте одолжение, пишите мне по следующей почте. Хоть весточку от вас получить, если приходится не видеться.

Да пишите побольше! Вот увидите, какие письма буду писать я к вам, лишь бы распорядиться порядком на месте. Теперь простите, что пишу немного: теперь и времени нет, и места нет иногда, а всего более не о чем. Иосифу Афанасьевичу напишу из Варваровки варварское письмо. Пусть только читает да по субботам разбирает. И теперь бы написал, да, право, не хочется. К тому же, пообедавши, мы поедем в путь - дороженьку, а потому если б и захотел, то немного бы успел. Ожидая от Иосифа Афанасьевича философско - политического письма, которое конечно будет написано чисто, аккуратно, без маракс и канцелярских украшений. Прошу его не мудрить, а просто писать, что на ум взошло, точно в таком виде, в таких выражениях, как взошло на ум, иначе всякое письмо Иосифа Афанасьевича стоит будет по крайней мере четверти дести почтовой бумаги; а ведь это не выгодно. Об'являю также Иос. А - у, что его Гердер немного подмок, хоть и не замарался, и прошу в этом великодушного извинения.

6

Варваровка. Понедельник. 7 часов утра

Третий раз здравствуйте, милая маменька! Я уже на месте. Комната моя почти прибрана. Книги, тетради, платье — все в порядке. Остается принять на себя учительские обязанности — и дело будет кончено. Пока еще я как гость в доме Подольских, хоть и гость коротко знакомый, а следовательно о своих хозяевах не могу иначе судить, как о помещиках, меня принявших под свой кров для того, чтобы вместе проводить веселее время. В сем отношении он и она — лоди предобные, простые, веселые, люди — каких не надобно лучше. Что касается до других отношений, то я не скажу ничего, ибо ничего не знаю: увижу, посмотрю, напишу.

Вчера после обеда (я приехал утром, часов в 11-ть) мы с детьми ездили верхом по берегу Днепра. Места прелестные, очаровательные. Днепр разлился на две версты в этом месте. Можете себе представить, какая бездна воды. Но эти широкие волны не льются, а кипят. Рев порогов подобен — право не придумаю, с чем сравнить его. — Представьте себе отряд всадников, пробирающихся сквозь чащу: шелест листов, цок копыт конских, храпенье коней, говор всадников, крик повелительный начальника — все это вместе — и вы будете иметь небольшое понятие о порогах. Впрочем, к ним должно присмотреться, прислушаться: с первого раза они незаметны, непоразительны.

Если кто знает Екатеринославскую губернию только по берегам Днепра, тот может подумать, что население оной чрезвычайно. С моего балкона видно четыре деревни и два села, одно подле

другого. Селение Синельниково на другой стороне — лучше других — одних господских строений 17.

Я уже говорил Катерине Романовне Б. о поездке, предполагаемой мною, в Александровск. Она согласна, даже более, нежели сколько я желал. За Александровском есть мыс Кичкас,— очаровательное место. Днепр течет между двумя скалами, одно от другой не более как на 60 сажен. Этот мыс находится от Варваровки в 40 верстах.

5 августа. Четверг

Уже два дня я учу — и не могу сказать, чтобы это было обременительно. Все дело состоит в задавании и спрашивании уроков. Дети понятливы, хоть и ленивы, но я задаю крошечные уроки, и они очень довольны, и я также доволен. Мне остается заниматься более 6 часов. Предовольно! Вот как истекает день будничный: встаю с восходом солнца, выхожу на балкон, читаю Гердера. Умываюсь, одеваюсь — иду пить кофе (для меня варится маленький кофейник и особая кострюлька сливок превосходнейших), ухожу к себе, опять читаю Гердера. Занимаюсь с детьми и в то же время пишу к вам письмо. Отпускаю детей гулять и занимаюсь. Обедаю в 1-м часу. Пообедавши, иду в гостиную и болтаю с Иваном Тимофеевичем и Катериною Романовной; потом отправляюсь наверх за учение на полтора часа. Всякое послебеда ученье состоит в упражнении в языках и в чтении. Во время учения пишу к вам письмо. Отпустив детей, занимаюсь. Потом верхом прогулка верст 6, 7 или более. Потом чай, болтанье, — наконец, иду домой и еще часа два занимаюсь. Наконец — bonne nuit.

Я очень рад, что поехал в Варваровку. Не знаю, каково мне будет жить; но что я накоплю пропасть, целую пропасть для своей украинской скрыни, то это также верно, как $2 \times 2 = 4$. Даже самые дети мне радушно помогают. Я скажу более: Украины нельзя узнать порядочно, не бывши в этих местах; нельзя узнать порядочно запорожцев, не бывши на порогах.

7

Четверг. 5 число августа, 1832. Варваровка

Только что отдал письмо под № 3. Еще оно не от'ехало из Варваровки, — может быть даже сегодня и не уедет, а я уже принимаюсь за новое письмо. Видите, милая маменька, что я не совсем неаккуратен. Я за непременное правило почел себе каждый день писать к вам хоть по нескольку строчек. До сего времени все еще исполняю свое правило. Долго ли это будет продолжаться! — Сегодня перед обедом в Варваровку приехал офицер

Путей Сообщения. Он едет по Днепру для обозрения порогов. Правительство предполагает прорыть оные. О барках нечего и говорить: за все время моего здесь пребывания я видел только одну, и то все удивлялись и рассматривали ону, как чудо-вище морское.

Вечер

Пусть Иосиф Афанасьевич судит о воспитании,— я хотел сказать — образовании офицеров Путей Сообщения. Они проходят полный курс математики, в том числе и астрономию,— я же, грешный, в астрономии знаю столько же, сколько и днепровские раки; — и я грешный победил и новоприбывшего офицера в астрономическом прении о системе мира. Не хват ли я? По крайней мере, я удивляюсь своей смелости. И что же я доказывал ему? Как ты думаешь, брат? А вот что: послушай. Я доказывал, что земля, и все планеты, и все спутники имеют форму не круглую, а подобную воздушным шарам т. е. $\nabla - a$; и что a есть северный полюс, в котором находится огромный гранит, заключающий в себе весь магнит земного шара. Одно из доказательств: обращение магнитного положения конца стрелки к северу; другое: неправильность фигуры луны в начале видимости оной, равно, если не более, при ущербе; и он наконец согласился, оставив за собою только слово *тяготение*, которое я назвал неправильным термином, а вместо оного в общем смысле представил *равновесие*, а в частном — силою самостоятельной движимости. Пришедши в свой кабинет, я не мог не расхохотаться и запел, невольно запел.

„Ой ревнули коровы, край порога стоя“.— Песня моя уже кончена. Стока в письмо ваше вписана. Остается взглянуть на пороги, освещенные теперь луною, послушать их грохот,— и лечь в постель за Северн. Пчелу, пожелавши вам спокойной ночи и радостных сновидений.

Пятница

После обеда уехал офицер, и мы остались одни. Сегодня я занимался с детьми не более трех часов в день; впрочем, они весь день со мною, хоть и не мешают. Один рисует, другой читает. Всякий занят своим делом, и я своим, друг другу не мешаем, и все идет ладно. Если так будет продолжаться, то мне хорошо. Ах, только вас, одной вас недостает, маменька. Были бы Вы, и я бы совсем был человек как надобно, а теперь, или от непривычки, или от настоящего чувства любви к вам, не могу не грустить, особенно когда один. Проверите ли, я в забывочности несколько раз выходил из своей комнаты, думая, что иду в вашу половину,— но разочарование как тут, и я повеся голову продолжаю ходить по своей комнате один — одинехонек. — Гулять

сегодня не ездил, а ходил к Ив. Тим. и Кат. Романовне смотреть постройки. Для вновь купленных русопетов строятся две деревни на берегу Днепра.

Воскресенье

Я забыл вчера сказать вам, что я был вчера на Тягинке; т. е. в лесу, который принадлежал запорожцам, что доказывают остатки землянок, а теперь Синельникову. Вид с горы прелестный.—Скоро, скоро на Кичкас. Там ли виды! Мы поедем с старшим сыном в бричке, возьмем с собою три седла. Приехавши в Александровск, лошадей оседлаем и с Мих. Иванов. (Криницким) отправимся странствовать.

8

Варваровка. 14 сентября

Сегодня воздвижение, большой праздник. Каково-то вы проводите его? Скучно-ли, весело-ли? Я провел довольно скучно, исключая вечера. Собравшись в семейный кружок, мы прочли письмо Бестужева „Сибирь и Кавказ“, говорили, смеялись.—Надобно знать: Иван Тимофеевич большой балагур, и умеет прекрасно рассказывать. Между тем девки на одной, лакеи на другой галлереи составили хоры — и поют и пляшут. В деревне хоры раздаются также. Ненасытей поет также свой неумолкаемый хор,— и весело и скучно, или лучше сказать грустно: если бы вы были тут же. Это бы и возможно, и очень возможно, но я боюсь, чтобы всем здесь не наскучило, а более не понравилось. Кроме того, зима и дом холодный — хозяева мои переберутся во флигель, а я с детьми — в две небольших комнатки, немного теплее других. Итак, маменька, — я боюсь за ваше здоровье в этом климате, здоровом для здоровых, вредном для слабых. Иногда бывает такой туман, что не разберешь ничего в двух шагах от себя. По Днепру каждое утро ходят целые горы тумана, и роса падает с крыш, как от порядочного дождя.

16 сент. Четверг

Простите меня, добная маменька, что я часто пишу неразборчиво. Постараюсь избавиться от сего порока; а причиню сему, право, не недостаток уважения к вам, а глупая ветренность, от которой я никак не отвяжуясь. Что пишет Иван Николаевич? Почему так редко удостаивает меня своих весточек Иосиф Афанасьевич? Просил бы и брата — о том же; но боюсь его. Может быть, он сердит на меня, что я не пишу к нему отдельных писем. Хорошо, буду писать к нему отдельно, только пусть он не забывает брата — отшельника. Нет, когда переедем весною в город

я буду жить дома. И куда как веселее! Тут как ни просто, а все требуется осторожность, даже самая ласка и готовность сделать все для меня, и она мне кажется приторною: она чужая — и корыстная. Вы знаете мою любовь спорить — а теперь не с кем. То ли бывало, как с Иос. Аф. заведемся! — Отнюдь нет — с я никогда не спорил с Из. Иван.“— Иос. Аф. верно сказал это, если он слушает это марание.

Занимайся, брат, хорошенъко, плотно, как говорится. Может быть, случится некоторая перемена в нашем состоянии, поважнее той, которая случилась со мною по случаю от'езда в Варваровку. Может быть мы переедем в Москву. Маменька, верно, не откажется оставить душный Харьков. Я уведомлю обо всем подробно тогда, когда узнаю сам хорошенъко. Занимайся потому хорошо, что надобно перейти в Московск. университет с хорошим свидетельством из здешнего: иначе не переведут на третий курс. Относительно твоего подвига с Венедиктовым — не скажу ничего, ибо не понимаю этого человека. Впрочем, говорят, он добрый человек. Будь осторожен. Что касается до твоего ответа педелью, — то я очень обрадован, — и желаю, чтоб ты был всегда таковым.

9

Варваровка. 1832. Сент. 27

Здравствуйте, почтеннейшая маменька! Мне сегодня скучно и я принял за лучшее свое удовольствие — писать к вам. Ах маменька, вы не поверите, как мне грустно! И сам не знаю: чего! Нет, знаю: я далеко от вас. Так и желал бы скорее к вам.

Настоящая жизнь моя течет тремя колеями: учу — занимаюсь — живу, т. е. сплю. Именно во сне, т. е. в мечтах, и живу я, какбы желал жить, среди родных, без горестей, без забот, без этой проклятой скуки, которая наполняет табачным чадом и комнату, и голову, и кроме чаду ничего в ней не поселяет. Чем более живу здесь, тем несноснее, — не потому, что мне худо. Нет, хозяева мои люди прекрасные, сердятся, когда я церемонюсь, ловят мои желания — однако все чужие: некому поверить мне ни своих чувств, ни своих мыслей; и мысли и чувства чахнут; и между тем как бы мне ни было скучно, я должен казаться веселым, ибо Иван Тимофеевич скучает без меня, и следовательно должность моя веселит его, — должность иногда очень неприятная; особенно теперь: читать ему нечего; а рассказы наши обыкновенно касаются до 2-х предметов: христианской религии и верности супружеской. Разговор о первой всегда один и тот же, тот же и один, только в разных формах; а о последней любопытно, и то может не всегда, рассказывать тем, кои знают счаствие и несчаствие оной. Иногда я стараюсь разнообразить разговор, говорю

о сложении гор, о нареченной невесте моей, княгине Белосельской, и нареченном супруге оной, князе Срезневском - Белосельском, о падающих звездах, о подвигах запорожцев,— и все это так скучно и так неизбежно, как и прогулка в новопостроенную деревню, прогулка, во время которой, завернувшись в плащ, повторяю: да, точно, прекрасно, считаю камни по дороге и глазами меряю оставшееся расстояние.

На прошлой неделе я послал в „Телескоп“ статью свою под названием: *Первоначальное образование Слободско - Украинских полков во время царя Алексея Михайловича*, с подписью: И. С. Варваровка 7). Если будет напечатана, то сделай одолжение — уведомь, брат, меня, и сколько она заняла места.

Бывши с Михайлом Ивановичем на Кичкасе, мы подходили к знаменитой пещере, называемой „школой“. Вид ее удивителен. Названа потому, что в ней когда-то нашли книгу. Если вам будет угодно послушать сказок про нее и про другие вещи, то извольте: в каждом письме найдете по кусочку, и тем более будет кусочек, чем менее будет предметов для письма. Вот, напр., теперь думаю, думаю, что бы написать: конечно решительно ничего.

10

Октябрь 19, 1832. Варваровка

Боже мой, что за соседи здесь! Неиз'яснимые люди! Непостижимые люди! Вот один — багровое лицо, сизый нос, опухшие глаза, засмаленный фрак, сшитый по моде 1820 года и лжет на каждом слове; выдает себя за знатного барина, за богача — и весь в долгах; выдает себя за умника, за каламбуриста — и городит такую чепуху, что уши вянут. Имеет много детей,— два в корпусе, дочь окончила воспитание в Екатер. пансионе, говорит по-гасконски, играет на фортепиано, перелистывает французские книжки, с отцом обращается, как с управителем,— и урод лицом. Она ездила с отцом в Екатеринослав на выборы — сама в карете, отец сзади на дрожжах; караван довершается волами, кои тянут пустую карету для грядущего жениха. Вот другой — статский служака — получил имение за женою. Жена полуумная, бесится каждое новолуние; но он равнодушен — он рад жениному имению, хотя оно и все в долгах. Он думает об одних барышах — 14-летнюю дочь свою отдал за 50-летнего брюзгу только потому, что у этого брюзги 40 душ. Вот третий — баба-торговка в три обхвата, пузо не вмещается на коленях,— у нее дочь в два обхвата — по словам маменьки — 18-ти лет, но от роду не менее 25-ти; об'являет, что у нее книжка есть: сказка о 7 братьях; щеголяют на таратаике в 150 рублей, солом. шляпе, а всего владений $2\frac{1}{2}$ души. Вот 4-й — старик лет шестидесяти, забыл

жену, забыл детей, завел гарем,— и с прелестницами играет в горелки — владеет 3000 душ.— Но к чему распространять описания? — По крайней мере, вы можете судить о соседстве нашем и об удовольствии, какое можно находить в подобном кругу. Ах, если б только скорее к вам.— Вот уже два месяца только осталось! Пройдут и они!..

А между тем уже три недели — и нет от вас вести! Что бы это значило? Знаете что, маменька, — адресуйте иногда письма на Федора Степановича Евецкого. Екатеринослав, с передачей мне. Это будет вернее и скорее. Посылки в Екатеринослав у нас часты. Иногда два раза в неделю: а в Новомосковск иногда и в три недели раз только посылают. Ведь это скучно и горько: и есть письмо, да не получаешь.

Спасибо Евецкому, он меня снабжает книгами, — и мы теперь с ним ведем преаккуратную переписку. Я очень этому рад.

11

15 ноября. Варваровка

Я провожу время уже не так скучно, как прежде. Ближе и ближе я освоююсь с милым семейством моих хозяевов, — и действительно, — принят как родной. Это правда, и я должен признаться, что это отнимает у меня времени, но вы подумайте, маменька, сидеть вечно одному в своей конуре — учить и учиться — мучить и мучиться — ни с кем ни одного приятного слова: это горько. Вы знали, как я не любил романов — теперь именно от этого одиночества, от этой скуки решился читать их — читаю всегда вслух — это бывает обыкновенно вечером после чаю. Теперь мы читаем Редгонтлета. Сегодня кончили другую часть. Признаюсь, мне очень оно не нравится. Принуждаю себя находить в нем хорошее, принуждаю себя смотреть сквозь пальцы на его болтовство — и все нет мочи: порет дич — не более. Недавно читали роман: Сен-Меран — французское сочинение, но прекрасное. Советую брату достать и прочесть вам вслух. Мы его прочли с большим удовольствием.

Если библиотека покойного Гулака⁸⁾ продается, то нельзя ли купить для меня из оной сочинения Немцевича под именем Dzieje radowannja Sigmunta III-го на польском языке. Пожалуй постараитесь через кого бы то ни было. Три тома рублей 40.

Сейчас только ходил по льду Днепровскому. Прозрачный, как стекло, и толст четверти на три уже. Вид с реки на дом и деревню прекрасный. Относительно песен Максимовича — не пересылайте их до времени, милая маменька: ибо уже недолго остается.

26 октября 1832^{9).} Екатеринослав

Почтеннейшая маменька! Случай — и вот, как видите по надписи, я в Екатеринославе. Отчасти желание увидеть Федора¹⁰⁾, отчасти другое желание или, правильнее, любопытство узнать империю нашу в ее центре; дрожки запряжены, сел и поехал. Вчера в 1 час после обеда я увидел Федора; в три часа поехали по Екатеринославлю, выездили весь; вечер провели так весело, что и до сего времени вследствие хохота головная боль отзывается довольно чувствительно.

Теперь что вам сказать о центре империи, в которой имею теперь свое жительство? Довольно того, что я не ожидал от Екатеринославля того, что увидел. Прекрасная улица, вдвое шире нашей Сумской, составляет основу города. Прекрасные дома лентою тянутся по обеим сторонам улицы. Перед каждым домом палисадник. Дом Щекутина прелестный. Я не могу сравнить его ни с одним из харьковских, ибо такого дома нет в Харькове; в петербургском вкусе, в два этажа с половиной — великолепное зданьице. Фабричные здания, оканчивающие город, огромны и также очень хороши. Улица тянется около полуторы версты, углом по изгибу Днепра. Церквей только три. Новый собор строится на горе подле развалин Потемкинского дома. Какое грустное чувство невольно вселяется при взгляде на это разрушение. — В нем когда-то Екатерина, Иосиф, — Потемкин угощал их столом и своим прожектом об изgnании турков из Европы. Крыши уже разрушены; полы также; но штукатурка еще сохранилась и превосходная лепная работа также. Сегодня только что я имел удовольствие свидетельствовать свое почтение добрым старикам, родителям Евецкого. Прекрасные люди, они приняли меня очень ласково. После обеда еду обратно. Извините, что письмо будет слишком коротко. Фантазировать не хочется, а дела писать право нечего; и потому если я скажу вам, что я здоров, чего и вам желаю, то запас мой истощен, и я должен по необходимости кончить письмо . . .

Варваровка. 1 декабря 1832 г.

Уже декабрь! Я теперь считаю каждый день, и с каждым днем подходит ближе радостная минута. Вся цель моя теперь — увидеть вас, поговорить с вами. Скоро, скоро! Одно только теперь меня беспокоит — Михаил Иванович¹¹⁾. Ах, если б не было никакого препятствия относительно его отпуска! — С этой

же почтою вы получите и другое письмо мое: из Екатеринославля. Вы верно, милая маменька, не осердитесь на меня за то, что на поездку к Евецкому издержал 480 копеек. Зато я видел Евецкого, провел с ним счастливый день, увидел и обозрел Екатеринославль, проездился, был на той стороне Днепра, видел развалины потемкинского дома. В понедельник я обедал у Евецких. Добрые, умные старики. Они приняли меня очень ласково. За обедом я познакомился со стариком Цыхом. Предобный стариик — немчик, забавник. Я забыл вам сказать о пожарах Екатеринославских. Уже в продолжение целой недели они продолжаются беспрерывно каждую ночь. В числе сгоревших строений и синагога жидовская, большое здание. Остались только фундаменты; и на беду случилось, что в пятницу, ночью, на кануне шабаша. Закон запрещает в это время жидам трудиться. С воем и визгом они кружились около пламени, воздевая омытые руки свои к небу; русские не принимались тушить от суеверия. — Такая беспрерывная цепь пожаров, само собою разумеется, предполагает поджогу. Подозревают в этом пленных поляков, живущих теперь в Екатеринославле. Рассказывают многие анекдоты: как одному мещанину грозил поляк поджечь его дом, если не даст ему денег; как польский мальчишка бросил в бочку с дегтем начиненную порохом и подожженную сумку, и пр. и пр. Весь Екатеринославль в страхе. Жители учредили из себя квартальный обход, но ничего не помогает. Пожары бывают по большей части рано вечером или часов в 6-ть утром. Перед сим несчастным временем Екатеринославль пировал: беспрестанные балы, конская скачка, поднятие колокола на колокольню вновь строящегося собора и пр. О сем последнем скажу подробнее: когда привезен был колокол на барке, искали подрядчика, который перевез бы его на гору к собору. Никто не согласился менее пятисот рублей взять за такой подряд: такова гора! Тогда народ, поставивши колокол на полозья, торжественным шествием повез сам своими руками этот колокол, духовенство и чиновники сопровождали пятитысячную процессию. Даже дети и старухи хватались за стосаженную веревку, будто помогая своим отцам и сыновьям. В полчаса колокол уже был на горе. В две минуты его втащили на верх колокольни. — Брат писал мне когда-то, что Гулак умер. Правда ли это? Я в Екатеринославле слышал противное. Верно, брат поверил ложному слуху, а потом забыл исправить свою ошибку. — Стариk Цых рассказывал, что сын его получил ад'юнкта и магистра, и радовался. Я не хотел уничтожить его радости ни даже сомнением. Но скажи, пожалуйста, брат, ужели Гордеенко¹²⁾ и Кривоторов¹³⁾ добились магистерства? Если Цыха сбили, то их обоих стоило бы сделать истопниками в университете: а сделать их магистрами, удаливши Цыха — срам университету. Если сложить

целый легион Криворотовых, то и тогда не составится ни одного Цыха — ни по уму, ни по знаниям. Я возвращался из Екатеринославля вечером. Мятель играла в воздухе. Я закутался — и заснул. Кучер — чудо, лошади — тоже. Летим. Я проснулся, когда съезжали с горы к Днепру. Тпру! Кучер соскочил искать дороги через Днепр, наконец помощью мужика отыскали и поехали по льду. Вода подо льдом гудет. Лед трещит, но это вовсе не страшно, провалиться нельзя. Лед уже в аршин толщины; а скучно то, что едешь по льду. По Днепру лед обыкновенно становится шерегом. Как бы это вам рассказать? Легкий лед в начале зимы ломается волною, — становится друг к другу боком и замерзает постепенно, начиная от нижнего порога к верхнему. И так лед вдруг становится толстым, но чрезвычайно неровным: один кусок льдины выдался, другой впал. Когда Днепр станет прокладывать дорогу, то есть чистят, чтобы удобнее было ездить; но это не помогает. Едешь — и беспрестанно гнешься то на одну сторону, то на другую. Под колею вечно попадает льдина, — и так тряско надобно ехать около двух верст. Вы не можете себе представить, как у меня болели ноги после такого странствия. Точно будто кто их перещупал кием...

14

7 декабря 1832 г. Варваровка

Лети, лети, время, скорей, скорей! Ах вы, душенька маменька, ждите колокольчика. Скоро, скоро...

Уже я начинаю приготовляться к пути. Вчера вечером перебирал и приводил в порядок тетради. Пересматривая таким образом свои кипы, я увидел, что время не совсем потеряно. Украинская скриня моя выросла или, лучше сказать, подросла очень приметно. Собрание словацких песен тоже увеличилось, ибо и к нам в деревню два раза заходили словаки: разумеется, я не пропускал случая. Собственно мои труды также шли не даром. Приехавши в Харьков, я буду просить у вас кое в чем советов, милая маменька. На советы чужие и не могу и боюсь положиться...

15

16 дек. Варваровка

Последнее. Слава Богу, слава нам!

... Как увидимся, то, я думаю, и в две недели я не успею пересказать всего, — а как писать в письме, то того не хочется, того не можно, того не ловко, и таким образом предметы письма уменьшаются в количестве и сходятся к очень небольшому числу самых глупых мелочей. На прошлой неделе был у нас за-

седатель. Это лицо довольно аккуратно выражает место, им занимаемое.

Приехавши в Харьков, я когда-нибудь опишу вам формально все лица, коих лицезрением я наслаждался в здешних местах, опишу всю этнографию украинских степей самым верным образом, с прибавлением бесчисленных анекдотов. Юмористический целый роман в руках, — стоит приняться написать, — только не хочется.

Последнее время я занимаюсь собиранием преданий о запорожцах. В воскресение ожидаю к себе старика-болтуна, который должен рассказать многое. Знаете ли, как добр Иван Тимофеевич: следующую весною я поеду по Днепру, то водою, то сухим путем, и обозрю все пороги и острова самым верным образом, а если вы позволите мне издержать 30 рублей, то буду в состоянии доплыть до самого Херсона и до Черного моря и вернуться назад в Варваровку на почтовых. Туда на барке почти даром. Путешествие самое веселое. А летом непременно поедем с вами в Изюмский уезд. Я столько наслышался о красоте оного, что грех не увидеть его. Но это все зависеть будет от вашего позволения.

А затем прощайте, милая маменька, до свидания!

Из. Ср.¹⁴⁾

16

Варваровка. Генв. 17, 1833

Желаю здравствовать, маменька! Здравствуй, брат! Уже 4-й день, или 3-и сутки, как я в Варваровке. Михаил Иванович уехал вчера. Все шло по-прежнему, тихо, медленно. Катерина Романовна и Иван Тимофеевич еще лучше со мною. Дети любезны. Все обрадовались мне, как родному. Я сказал Катерине Романовне, что вы позволили ей не только ставить меня в угол, но и совершенно передали ей право маменьки; а вследствие сего, я, благодаря, говорю ей: *merci, мамап*. Дней через десять они будут в Харькове проездом в Воронеж. Вот наш путь:

— Первая станция была пребеспокойная. Я более шел пешком. Потом лошадь пала. Потом в Мерефе с кибиткой. Я осмотрел ее: починять было долго. Мы оставили ее и поехали далее в Водолаги... В Водолагах мы отдохнули. Часу в 8-м утра приехали в Староверовку... В Константинограде я пролежал больной; выпил полбутылки красного вина, и лучше стало. Утром приехали в Новомосковск на другой день, а вечером в Варваровку. В Новомосковске я купил экипаж — да-с — экипаж, простите, извините — заплатил дорого — да я купил в надежде, что он пригодится, — розвальни за 8 рублей...

Варваровка. Генв. 22, 1833

... Я не отложил намерения издавать Альманах под именем „Отрывки“. Содержание : повести, путешествия и исторические отрывки. Если увидитесь с Петровым¹⁵⁾, то именем своим попросите для меня у него статьи о Сибири ; а я ему пришлю обещанное по следующий почте¹⁶⁾. Теперь некогда писать, а то и теперь бы прислал.

Известите, маменька, об этом и Ивана Николаевича : да еще вот в чем дело. Я хочу напечатать в альманахе своем его отрывки из писем без подписи имени, а звездочками. Согласится ли ? не сердится ли ? Еще маленькая просьба, почтеннейшая маменька : сделайте милость, попросите Иосифа Афанасьевича, чтобы он сократил для меня статью из *Annales des Voyages Мальтебруна* о Северных землях, которая поясняет карту Зенона. Он знает. Я думаю, что он по доброте своей не откажется это сделать, тем более потому, что эта статья мне очень нужна. Пусть извинит, что не пишу к нему : ей - ей, некогда.

Когда Иван Тимофеевич будет в Харькове, то сделай милость, брат, вручи ему мой Телескоп (2 тома), достань остальное у Рейпольского ; пожалуйста, достань. Вчера мы читали Саламанского студента и хохотали.

У нас весна. Снегу нет. Днепр тает. Я ездил верхом в одном архалуке. Стадо в поле. Кое - где пробивается молоденькая травка . . .

Варваровка, 27 генв. 1833

... Хотел бы вам написать какую - нибудь новость, та что робити ? — Немає ніякої. — По вечерам занимаюсь перепиской статей альманачных. Недели через две пошлю в Москву рукопись, уже переписанную. Вы может быть удивляетесь простоте названия моего альманаха : чем проще, тем лучше. Статьи любопытные. Не угодно ли прочесть заглавие приготовленных уже ? Вот оно :

Повести : Вук Абрам (Евецкого), Туфли (арабская пов.), Мой дядя (моя), Фермата (Гофмана, пересказанная мною), Веселянка (предание), Блуждающий жид (Шуберта).

Путешествия : Чатырдаг (Филомафитского), Чернигов (Кулжинского), Жители западных Пиринеев (Фишера из Москвы), Рассказ бывшего в плена у дикарей Северной Америки, о Сербии ; Осетины (Яновского), О Грузии (Евецкого).

Смесь : О молдавской народной поэзии, Мысли и замечания, Письма о санскритской литературе и языке ; о магометанах (Ив. Ник. Соколова).

Это еще не все. Если Петрову захочется знать содержание, то пусть полюбопытствует. Если можно будет, то я постараюсь еще достать повестей, дабы сделать альманах любопытнее...¹⁷⁾

19

Варваровка. 1833. Среда 21 февр.

... Вы пишете мне, маменька, относительно Полторацкого¹⁸⁾. Брат сказал, что я не соглашусь,— а я, напротив, рад слушаю; разумеется, лишь бы на таких условиях, кои могли бы мне доставить такое покойное житье, как теперь; хоть и хуже немножко, то ничего. Мне теперь — чудо: одно то, что я не таскаюсь по пансионам; лишь бы вы, маменька, согласились. Понемногу, нет — по многу, я занимаюсь, и наконец выслушаю свое. Служба не уйдет, а деньги нужны. Одно, что я не подле вас. Ох, тяжко мне иногда от этого, да что делать! Я уверен, что вы теперь не грустите о недостатке: с меня и этого достаточно. Я покоен, я счастлив. Это правда, я не забываю о магистерстве, но едва ли в Харькове. Мне бы хотелось так распорядиться: поучить несколько лет, потом сыскать компанию за границу, дать в доктора, да и свиснуть опять на Русь. Мне еще 20 лет 8 месяцев. Если и еще 4 года погуляю, то много. А между тем есть много времени для занятий, и больше охоты заниматься по воле. Епрочем все будет, как богу угодно. Будет то, что будет, а будет — что богу угодно, как сказал Хмельницкий. Я положил себе за правило каждую неделю написать какую - нибудь статью, две недели ее поправлять, а на третью отсыпал в журнал. И это скрепляет мои занятия, а между тем главное мое занятие, любимое — история Украины — идет само собою не в счет. Прошлую неделю послал в Телескоп: О Зендавесте¹⁹⁾. Нынешнюю, если успею переписать, перепишу о Вико²⁰⁾. Будут ли напечатаны, об этом брат меня уведомит...

20

Варваровка. 1833, февр. 24

Не знаю, что и подумать, милая моя маменька, о вашем молчании на прошлой почте. Такое критическое время, как теперь, невольно наводит подозрение. Здоровы ли вы? Не больны ли? Не больны ли отчаянно? Или, может быть, вас мучит боль глазная? Никогда я столько не беспокоился, столько не грустил, не призадумывался, не мешался в разговорах, не наводил скуку на других, как теперь, начиная с прошедшей субботы. Не знаю, что и подумать, как и разгадать. В другое время я только жалею, что от вас ни строчки, но тепер, тепер, когда вы сами уведомляете:

213

меня о поветриях! Маменька, добрая маменька, ради бога, не пропускайте ни одной почты, пока в Харькове не будет все спокойно. Хоть по нескольку строчек руки вашей,— и с меня довольно. Пусть брат дописывает остальное. Ах, если бы знали, маменька, как тяжело мне; грущу, и как будто по какому-то предчувствию. Конечно, у вас есть медики, близка помощь,— но, пожалуйста, душенька маменька, не болейте, будьте здоровы, да не забывайте вашего степняка. Для него лучшее удовольствие, и единственная отрада — весть от вас. Теперь только я почувствовал, как тяжело расставаться с родными, как тяжело сносить горе отдаления от родной. Нет, мое определение жить подле вас неразлучно. Тогда только я спокоен, счастлив. Если огорчу вас невольно,— вы простите меня; а теперь некому огорчить, некому и приласкать. Просто былинка степная. Однако я расквасился. Может вы здоровы. Ах, если бы!— Вы получили мое последнее письмо и в нем вид Днепровский. Теперь каждое утро я брошу по берегам Днепра и снимаю виды. Есть вид Ненасытняца: вид порогов Звонецкого и Волошского и пр. Понемногу составлю порядочный портфель. Память со степей. Хочу нарисовать вид Днепра, ночь, горят степи, Днепр пылает. Если бы удалось. Жаль, бумаги нет хороший. Завтра воскресенье: еду с Алексеем Ивановичем²¹⁾ на Вороную. Там живет 97-летний старик Гречка. Он был запорожцем, знает много важных неизвестных историй, происшествий. Буду расспрашивать; а Катерина Романовна обещала взвать волошку и списать у нее молдавские песни с переводом. Это вместо сюрприза...

21

Варваровка. 1833, февр. 27

Несколько уже дней я зрителъ пожара степей. Эрелище для меня совершенно новое и поразительное. Я бы желал познакомить вас, милая маменька, с этим пожаром; но что делать — вы не родили меня ни поэтом, ни живописцем. Если бы я решился написать вам этот пожар в красивых периодах, то только бы насмелил вас своим кислоречием; если бы нарисовал, то вы бы не поняли. Придется ограничиться одним сказанием о том, как и для чего производятся подобные пожары.

По степям днепровским растет высокая трава, подобная хлебу, густая, высокая. Здесь называют ее комышем, ковылею, тирсою, как угодно. Когда-то, в прежнее бывалое старинное время, этот комыш бывал так высок, что за ним не видно было рогатого скота, — настоящий лес. Теперь, когда степи населяются все более и более, комыш унизился; но и теперь в иных местах он выше $1\frac{1}{2}$ арш. В продолжение целого лета он растет, зелнеет; осенью сохнет и во всю зиму стоит крепко на стеблях.

своих. Ветер только играет им. Весною, когда снег спадает и солнце пригреет землю, степняки начинают жечь этот высохший лес комышу, дабы скорее росла молодая трава ; берут пук самого тонкого комышу, сгибают в ложку, кладут огню в оную и, когда пук запылает, они начинают поджигать степ, приложивши пук к земле и бежа таким образом перпендикулярно к ветру, по прямой линии. Полоса запылала, ветер погнал пламя, и вот степ покрылась вся огнем. Она горить до тех пор, пока същет себе какую - нибудь препону, хотя небольшую дорожку. Если желают, чтобы пожар пошел далее через дорогу, перекидывают огонь, и пламя бежит далее до новой препоны. На эти пожары любо смотреть ночью. Небо играет заревом, пламя и дым вьются клубами, Днепр будто горит, и волны, переливающиеся через пороги, сияют мрачною радугою. — И все тихо и все глухо, как в могиле, только изредка вой волка пробудит спящих собак или порыв ветра прервет тихий ропот порогов, и пороги взбурлят, и вспенятся волны...

Что - то делается с Иосифом Афанасьевичем ? Что поделяет его око всевидящее ? Или он еще ничего доселе не видит ? Жаль. Я представляю себе его отчаяние. Он так любит читать и заниматься, а при глазной боли должен ограничиваться одними своими мыслями. — Я хотел к нему писать письмо, но подумал, что равно он отложит чтение его, а потому и решил подождать его собственной писульки. Тогда напишу зело много. — Я теперь, маменька, знаю старину запорожскую, как свою собственную жизнь. Мало - по - малу и собрал сведений очень много. Особенно мне помог Гречка, о котором я писал к Вам в прошлом письме. Часов пять я провел прошлое воскресенье на Вороной, все разговаривал со стариною, и слышал и узнал очень многое. Гречка был сам запорожцем и всему очным свидетелем, — жаль, что ему изменяет иногда память, но в таком случае я его надоумливаю, он припомнит, поправляет мои ошибки, и дело ладно. Гречке 97 лет. Ему было уже 15, когда он присягал Петру III - му. Происшествия за его память он рассказывает чрезвычайно подробно и, что всего любопытнее, по - своему, как запорожец, с его верованиями, с его политическими мнениями. Живой памятник минувшего ! Скажите, добрая маменька, что пишет Иван Николаевич. Упоминает ли он когда - нибудь обо мне ? как упоминает ? Вот уже два письма я написал к нему : одно до Рождества, другое тотчас по приезде. И ни слова. Ужели он сердится на меня ? Ужели я виноват перед ним ? Я по крайней мере желал бы знать вину свою. Но так темно быть виноватым, осужденным, — бог с ним, с добрым Иваном Николаевичем ! Я вовсе не заслуживаю, кажется, презрения от него; но и навязываюсь, прибегать льстить — не намерен ни перед кем, тем более перед Иваном Николаевичем, которого я душевно почитаю, люблю и обязан многим : тогда бы

только я был тем, чем угодно, как, видно, считать меня теперь Ивану Николаевичу. Я уже не смею теперь относиться к Ив. Ник. ни с просьбою, ни с советом, ни с чувствами, словом: слова мои только увеличивают в нем худое обо мне мнение и наскучивают ему. Для чего же терять их? Я знаю, что если Иван Николаевич любил меня, то для меня же, из желания мне добра, пользы, счастья; а я могу любить его только для себя. Разница большая.

Прощайте, добрая маменька! — Не забывайте вашего сына.

И. С.

22

Варваровка. 1833, март 15

... В нынешнюю неделю у нас пропелось несколько самых жестоких бравурных арий. Отчасти у меня голова ходнем ходила.

Алексею Ивановичу разрешили не быть студентом. То была первая бравада. Ему наскучило учить большие уроки; он об'явил несколько раз досаду свою маменьке и папеньке. Папенька обрадовался, что сынок хочет ити по батьку. Маменька, вероятно, сжалилась над любимым болваном, и Алеша вступил прямо в военную службу. То-то будет настоящий Кабуд, путешествовавший в Мекку! Мне было досадно такое решение. Все труды мои пропали. Я представлял и то и другое, но разумеется, выслушали, да не послушали. Это обыкновенно бывает, и я только расхохотался. Пусть что хотят, то делают, мое дело было сказать; а по расположению ко мне и Катерины Романовны и Ивана Тимофеевича, вечно допрашивающих и меня, что касается до мыслей, — я не мог сделать иначе: пересказал все откровенно. Теперь Алеша связан и пошел ослить; учится прегадко, думает об одном ружье, а об уроках вовсе нет думки. Я предварил родителей о следствиях позволения. Мое предсказание сбывается.

Целое семейство мужиков, т. е. отец и два сына из новокупленных русских, бежало из деревни бог весть куда. То была вторая бравурная ария, которая не кончилась и доселе. Ив. Тим. посыпал погоню по всем дорогам, но не отыскали. И причину побега трудно отгадать. Снялись да и пошли, оставля жен и детей, вероятно, с намерением при случае взять и их к себе. Были допросы, были арапники — все тщетно. Удивляюсь стойкости русского народа. Хохол никогда не будет так стоек. Розыски продолжаются. Угадывают место, куда бежали. Надобно знать, что в здешних местах есть много панков, которые бестрепетно принимают к себе беглых, обременяют их работами, и ничего не платят, угрожая судом. Но таков предрассудок: мужику лучше жить под паном, нежели у пана по крепости. Думают, что беглые отправились к одному из таких панков, который имеет хутор около Елисаветграда.

Днепр ломает. То третья бравурная ария. Но какова смелость народа здешнего! Вчера начало ломать лед, а третьего дня и вчера даже утром ходили и ездили! Впрочем эта смелость искусственная. Ходят в такое время по льду и ездят только одни синельниковцы. Барин приказывает, страшает арапниками,— бедняжки ходят. Каждую весну потопает синельниковцев до 18 душ. А как бы вы думали, кто причиною такого погона бедных? Belles maitresses Синельникова, который живет с ними не как султан или паша, а как нижайший раб, не смеющий ослушаться приказаний своих повелительниц. Синельников покровительствует развороту в своих имениях лучше, нежели наш государь просвещению.

На этих днях у меня была развалина запорожская, старик лет 80, бандурист. Много я расспрашивал его, многое узнал. Списал несколько дум и песней старинных. Теперь, маменька, я знаю Запорожье не хуже азбуки. Мало-по-малу, тихо-по-тиху да и дополз. Однако не перестану заниматься. Труд мой, почти семилетний, не должен остаться без окончания или без пользы. Начну с того, что перепишу набело аккуратно все свое собрание. Куча будет порядочная!

Прощайте, маменька! прощай, брат! Да, ради бога, не забывайте вашего степняка...

23

Варваровка, 17 марта 1833

Еще почта, и опять от вас нет письма. Господи боже мой! Я настоящий сирота. Неоткуда мне получить вести, нечем радоваться... Милая маменька, теперь я знаю, что значит любить и как я люблю вас! Может быть, я желал бы даже быть равнодушнее, желал бы забыть свое горе,— но нет, оно слишком близко сердцу, им все оно занято. Я плакал, читая слова Вернера: „Бог и мать—вот что должно занимать меня“ и пр. Нет, Вернер не обманывал, говоря это. Я это чувствую по себе. Письмо, привезенное мужиком русским с посылькою — было последнее. Пять недель прошло,— и хотя бы кто строчку. Ни вы, ни брат, ни Джунковский. Ужели я недостоин строчки? Одна только строчка вашей руки, маменька,— с меня бы и ее довольно. Наконец, я прошу вас на предбудущее время,— не пропускайте ни одной почты: хоть по нескольку строчек пишите ко мне, но пишите. Это не составит большого счета. Мне не нужно харьковских новостей и пр., мне нужна весть о вас, о вашем здоровье,— уверение, что вы не забыли, не сердитесь на меня.

На прошлой почте я писал письмо к Евецкому, чтобы он уведомил меня, может быть, у него лежат письма ко мне. Но ответа через почту ждать долго. Иван Тимофеевич был так добр, что приказал снарядить дуб, и завтра Роман переправится на ту

сторону и поедет в Екатеринославль. Послезавтра поутру я получу ответ. Ах, если бы он был с письмами вашими! Нет, худо, худо на чужой стороне, вдали от родных, от родной матери, матери, которой обязан я всем, всем, даже чувством любви к ней! Это чувство невольно... нет, не доскажу.

Авось либо я буду счастлив послезавтра. Авось, но если нет... что я должен подумать. Лечу в Харьков. Сейчас только был у меня Иван Тимофеевич; я ему сказал эту мысль свою, он согласен. Дело кончено. Еще почта — и я у вас.

Прощайте, маменька, не забывайте вашего сына.

И. С.

24

Варваровка. 20 марта 1833

Наконец, добная маменька, наконец я успокоился. Третьего дня я получил ваше письмо №5 от 28-го февраля. С этойю почтою надеюсь получить и еще одно, а может быть и два. Но, ради бога, не оставляйте меня, маменька, без писем ваших. Катерина Романовна говорит, что я был похож на больного во все время ожидания,— и был как сумасшедший, когда дожидался. Я не помню, чтобы когда-нибудь был так восхищен, как получивши это письмо. Но я должен признаться: не получая так долго письма от вас, я думал, был почти уверен, что уже не увижу с вами никогда, что я уже сирота, жалкий, беззащитный сирота без родных, без покрова, один, как степная былинка.

Относительно статьи о Сквороде, сделайте одолжение прочтите ее внимательно, пораскритикуйте, — и только тогда отдайте Петрову, когда найдете ее достойною печати. Ведь она написана слишком насуро, не более как в два вечера. — Хоть и не будет известно, кто сочинил ее, но все лучше, если она не хороша, не печатать ее.

Знаете ли что, милая маменька? Мне кажется — Петров не будет издавать Альманаха. Пусть брат проведает об этом, — и если нет, — то лучше моей статьи и не отдавать ему, ато у меня черновой рукописи не осталось, а у него запропадет. Ее можно будет со временем исправить, и она будет похожа на что-нибудь дельное. Это самое меня заставляет не приготовлять и других статей, которые обещаны Петрову...

25

Варваровка. 29 мар. 1833

... Я еще кажется вам неписал, что уже лакомился осетриной. Чудо рыба, если она свежая! Мясо белое, жирное, питательное, хрящи—как желе. Пробовал и икру — не понравилась,

как и харьковская, я не нашел даже разницы ; та же гадость. Но осетрина — чудо. До сих пор поймано только 3 осетра, из коих один — кашница, т. е. с икрою. Кашница весом $4\frac{1}{2}$ пуда, в том числе икры неочищенной 1 пуд и 6 фун., а когда очистили — вышло около 30 фун. Два осетра уже с'едено (в пять дней), а третий посолен, но и тот уже начат, ибо теперь, по причине холода ловли нет. По Днепру только 6 помещиков имеют осетринную, ловлю... Когда кашницу резали, Кат. Ром. призвала меня, при мне вынимали икру, при мне икру чистили, при мне разрезывали осетра на куски и солили. Я теперь знаю это ремесло; если случится, то и на деле покажу свое знание...

Так вам понравилась моя Сковорода, или блин, что я спек на Сковороде ! О коллегиумских беспокоиться нечего, ибо моя фамилия не будет подписана ; а притом на все есть цензура. Позволит — и дело, не позволит — и то дело. О Вернете и о дамском башмаке тоже думать нечего. Вернет сам это рассказывает при всяком удобном случае, то есть рассказывал, ибо теперь он без просыпу пьет в Водолагах у Дуниных.

Петров говорит, что у него мало стихов. Дельно. Если успею, то перепишу ему, что у меня есть, и по следующей почте пришлю к вам, а вы передадите пану Петрову ; потрудитесь, добрая моя мама! — Я что-то теперь весел — и сам не знаю чего. Так или потому, что с завтра гуляю — аж-аж-аж до проводного понедилка. Егэ!..

26

Варваровка. 1833, апреля 10

Отправивши к вам, милая маменька, прошлое письмо, я поехал гулять по Днепру на дубе, и доезжал до половины, т. е. до острова Голодайки, около версты от берега. Что за удовольствие ! Три рыбалки поют свои заунывные песни, весла шеморят водою, мы летим. Я вспомнил, как мы прошлым летом ездили по Лопани с Иосифом Афанасьевичем и братом. Что, если бы нам поплавать вместе по Днепру ; мы бы заехали на Куной остров, взошли бы на скалу и полюбовались бы видом Ненасытняца : этот остров лежит у самого порога, и с него порог кажется настоящею горою. Увидели бы, как вода, облеченнная мутной пеной, крутится и переливается по двенадцати лавам или уступам скал Ненасытнях... Чудесно ! Но вы верно не поехали бы, маменька, вы бы побоялись великого Днепра. Нет, он ничуть не страшен. Едешь как по маслу, легче, нежели по Лопани. Разумеется, в тихую погоду.— А в бурю — это другое дело.

Как жить, а если жить умеючи, то в здешних местах превесело. Напр., положим, что мы имеем хуторок у самого берега Днепровского ; наш маленький, уютненький, веселенький, чистенький

домик стоит на склоне горы, под сенью гранитной скалы, окруженный дубровою,— здесь вблизи несколько хат крестьянских, тут мельница, здесь ток, здесь сад,— а там пахотные поля. Все так уютно, мирно. Брат женат — на доброй жене, — у него детки, подобные милой моей матине²²⁾; я их учу, — вы с невесткой занимаетесь хозяйством. Брат философствует на полях. Подле нас Иван Николаевич. Он тоже иногда учит своих племянников и племянниц. Тысяч пяток доходу в год, — и все хорошо. Иногда выезжаем в Харьков, иногда в Киев, — и пр. и пр. Мы выписываем журналы, газеты; вечерами читаем; иногда приезжают соседи: те для удовольствия, а те для разнообразия. Я занимаюсь садом... Право, не дурно... Но — мечта, — и очень дурно.

Впрочем, мне жить изрядно и так. Только нет вас, а это хуже всего. На другой год ни за что не соглашусь остаться: лучше меньше получать, да жить подле вас, вместе с вами, — вместе и горе и радость. Надобно только добиться в институт, если останемся в Харькове, ибо брату должно окончить курс, а там поглядим. Может быть, в Москву, или куди инше.

До того времени мне хочется приготовить себя как следует в том и другом: во-первых относительно познаний, а во-вторых относительно литературной известности. Иван Васильевич²³⁾ именно пишет, что, дабы получить хорошее место в Питере, необходимо нужна эта известность. Чем кто известнее, тем тот принимается почетнее. Это меня заставляет часть трудов своих уделять и на сочинения и переводы, кои могли бы быть в печати. Очень немудрено, что и в Москве так точно делается.

У нас рыбная ловля, т. е. осетрина, что-то плоха: до сего времени поймано только 11 осетров. Едва ли этим и не кончится. Но вы еще не знаете, как ловятся осетры здесь, и потому я скажу об этом несколько слов... Все орудие называется *переметом*²⁴⁾. Этими переметами застанавливается, как стенами, весь Днепр. Когда осетры начинают путь свой, то по необходимости должны встретить сии преграды на оном, и, испуганные, мгновенно поворачиваются назад, ляскают хвостом в перемете и попадаются на крючья. Тогда начинают они ерзать туда и сюда, сомнут весь перемет, т. е. каждый из них по одиночке сведет *куги*²⁵⁾ одну к другой. Рыбалки, это приметивши, бросаются к тому месту, втаскивают перемет на дуб, а вместе с переметом и осетра и т. д...

При сем письме прилагается последний отрывок второй статьи для украинского альманаха г. Петрова. Думаю, что мои статьи будут в сем альманахе не из последних, по крайней мере, по

местности. При случае, если вы, милая маменька, увидитесь с Петровым, скажите ему, что если ему угодно попросить у меня, то я могу дать ему несколько отрывков стихотворных переводов из трагедий Кальдерона. Я переводил для себя, и только ради скуки вместо прозы — стихами. Если он меня попросит, то могу поправить стихи и прислать к нему²⁶⁾.

Мы получили наконец Телескоп и Молву, которую выписали вместо Северной Пчелы. Виктор Гюго — известие для Иосифа Афанасьевича — издал новую трагедию Лукреция Борддия. Не хвалят; хотя страшных сцен много. В Телескопе помещена прекрасная повесть Бальзака, в роде Дженевры — *Две встречи*. Вы помните Дженевру, маменька, бедную Дженевру. — Елена, героиня сей новой повести, не хуже Дженевры. Достаньте Телескоп и верно прочтете со слезами. Только Елене достанется наверно от вас. Как смела, как решилась? И что за великолодшие? и пр...

28

Варваровка. 1833, апр. 27

Вчерашний день полон происшествиями, *та chère maman*; но вы знаете, что значит день степной, исполненный происшествиями. Немногое более ничего. Вихрь, приезд заседателя и наконец разносчика, знаменитого в здешнем kraю Куприановича. Такой день должен, конечно, почеститься эпохой в здешних местах.

Но какой вихрь! Часа в два пополудни показалось на противоположном берегу Днепра сизовато пыльное облако. Пороги промолкли. Ветер завыл, — и облако понеслось с быстротою молнии поперек Днепра, будто великан Иоптагеймский идет по вздымающимся волнам и давит волны могучей пятой своей, и вот ближе, ближе, и рассыпалось вдребезги, ступивши на наш берег, — взрывает крыши с хат, хлещет спопами соломы, свистит песчаным дождем, и рвется и крутится. Невозможно было выйти на двор, не жалея потерять глаз. Стулья, стоявшие на балконе моем, изволили в это время танцевать мазурку и потом окончили променадом вдоль всего балкона. Я хотел было сначала восхищаться свирепой картиной природы, но, когда увидел пляску стульев, столь чудную, столь сходную с адской пляской духов, то не мог не расхохотаться, — выскочил на балкон, привязал паруса к плясовщикам и, вбежавши опять в комнату, долго любовался этим невиданным хороводом.

Приезд заседателя был еще многообразнее. Динь — динь динь! И вот показались два передовых казака. Ждем. Катерина Романовна сидела в это время у меня на балконе. Появляется бричка с колокольчиком, запряженная тремя кляченками, — и в бричке, жидовского покрова, две жидовских физиономии, со впальми, беспрерывно кружасимися глазами, с усами, с горбатыми носами, в халатах.

Они приехали производить следствие по делу арестанта, которого тому назад недели две Иван Тимофеевич отправил в суд, поймавши в своей деревне. Катерина Романовна приняла заседателя; и он тотчас послал своего писаря производить следствие на деревню, и первое дело — к отцу этого арестанта, который принадлежит Ив. Тим. После обеда Ив. Тим. заметил это заседателю. Тот убежал скорее к своему писарю. Надобно знать, что заседатель обличен уже во взятках: на него поданы жалобы. Перед вечером я с Митеем пошел в деревню, где производилось следствие. Застал конец присяги, после которой поп подошел ко мне... Между тем писарь начал расспросы. Я заметил, что это не его дело, а заседателя. Он продолжает. Это меня взвесило; особенно когда начались расспросы о доказательствах. Я опять заметил, что у мужиков по расспросу доказательств не требуют, как следует по законам Николая. При том же расспросы не у места. Они должны предшествовать присяге. Заметил ему, и довольно дерзко, что все их следствие не по закону, что, если они желают, докажут в суде. Видно, что оба они получили уже порядочную хабару от отца арестанта. Они передрогли, перекраснелись и перебледнелись, когда сказал им, что не хотят ли они нового доноса на себя, давая знать, что, по закону Николая, долг каждого гражданина давать правительству знать о бесчинствах, столь обыкновенных при следствиях. Заседатель заметил мне, что при расспросах никто не имеет права вмешиваться. Я отвечаю, что расспросы писаря не суть расспросы, етс. Этим кончилась наша перепалка, которая произвела порядочную тревогу в сердцах грешников. Но что более всего их изумило, то это то, что я сказал им, что они противно законам производят следствие, не давши знать помешчику, не получивши от него отзыва. Отзыв был между мною приготовлен и такой отзыв... Но что распространяться вдаль? Окончилось тем, что они передо мной расшаркались при прощанье, а я *du haute de ma grandeur* кивнул им головою. Катерина Романовна — моя защитница: она говорит, что и сама тоже самое сделала бы на моем месте, Ив. Тим. также. Итак, заседателю нос. Хорошо еще, что этим кончилось: а если бы меня не уговорил Ив. Тим. кончить ничем, то непременно с сею же почтою полетела бы бумажка к губернатору на имя Евецкого. Я бы сделал маленькое благодеяние всему дворянству Павлоградского уезда.

Я уверен, что вы не похвалите меня за горячность. Но я защищил бедных мужиков. Ив. Тим. не имеет в сем случае права защищать их. И деньги, которыми бы они наверно приплатились порядочно за свое незнание законов, остались в их карманах. Во время нашей перепалки мужики стояли за меня и говорили мне, когда я защищал их, как адвокат с боку припеку: — „Да, да, батюшка, правда твоя, чем мы докажем? Мы люди неграмотные...“

Варваровка. З. 1833

Новая боязнь, новое беспокойство, новая мука, добрая моя маменька! Представьте себя на моем месте, и тогда сознаетесь, что как ни хорошо мне жить здесь, а все худо. О, если бы я мог, но не дай боже мне испытывать это, если бы я мог жить сам собою без всякой привязанности, без всякого чувства в сердце, кроме чувства гнусного себялюбия, без всяких привязанностей, кроме одной презренной привязанности к суete своих личных выгод,— тогда бы, может быть, я жил бы счастливо в степи Варваровской. Принят, как родной, как сем'янин, имею все нужное, могу удовлетворять даже некоторым прихотям своим, не нуждаюсь ни мало во времени для занятий науками. Чего бы более? Но я был в тысячу крат счастливее, не получивши 3000 руб., живши под одним кровом с вами. И радость и горе—все было для меня тогда разделимо, все общее. Не за кого было опасаться, не за кого грустить, не по ком жалеть. А деньги? могут ли они удовлетворить всем потребностям нашим? Лишь бы довольство: избыток портит людей. Не так ли? Если бы я мог остаться здесь и на другой год, то не уверен, так ли же остался бы привязан к вам, не охладел бы я к родственному счастию. Нет, маменька! Выгода остаться несравненно менее выгоды не оставаться. Думаю, что переезд мой в Харьков решителен. Хотя пожар и не совсем большое горе, по крайней мере не несчастье, однако за ним может последовать ваша болезнь. Это уже для меня настоящее горе... Ах, дай бог, чтобы следующее письмо ваше меня разуверило в моей боязни! Жду—не дождусь послезавтрашнего дня. В троицу поговорим, как расположиться, и увидим.—Здесь я окончил свои работы. Для самого себя относительно Запорожья узнал и достал все, что можно было. Катерина Романовна, верно, будет довольна мною, ибо дети прошли столько, сколько и в три года в пансионе не выучили. 1500 руб. останется в кармане у нас. Я выеду из Варваровки с познанием порядочных двух языков: испанского и английского, которыми теперь занимаюсь каждодневно, и понемногу успеваю. Время не потеряно, смело скажу. Теперь и в Харьков. Если бы в Грузию или Москву и с вами, о, это другое дело! Но здесь мне незачем оставаться... Итак, у вас Петров бывает частенько. Верно, простой человек. Кстати, надобно в троицу познакомиться мне с Гр. Фед. Квиткой. Так? Рылся, рылся в бумагах — так нет. Представьте себе, маменька, почти окончил снимок портрета Сковороды, и чрезвычайно удачно, куда то положил вместе с подлинником, недели две тому принялся искать, и все ищу, и бог знает где. Так совестно противу Петрова. Хотелось бы услужить доброму человеку, хоть подлинник прислать,— но на беду решительно не приберу памяти. Целый вечер сегодня

прорылся, перерыл и книги, и тетради — и нигде нет. Однако буду рыться. Желал бы, чтобы Петров не отсыпал Альманаха в цензуре до троицы. Хочется поправить свои статьи хоть в слоге. Писаны слишком наскоро. Для Альманаха, конечно, годятся, но если Петров приложит портрет Сковороды, то ведь статья моя будет на виду, — и потому обратит поневоле на себя внимание. Относительно портрета — можно взять его у Ирины Григорьевны. Она верно не откажет. — К приезду в Харьков отлагаю исполнение обещания дать Петрову стихов. Он верно не поспешит с альманахом, прочетши в Северной Пчеле, Молве и Телескопе критики на Альциону и Комету Бели.

Брату поклон. Иосифу Смирянину²⁷⁾ — тоже.

Прощайте, милая маменька!

30

Варваровка. июня 14, 1833

Боже мой, какие у нас жары — решительно нестерпимые! В продолжение целого дня так и вяньешь, — радуешься, когда приближается вечер, надеешься на один вечер. В комнате спать ночью душно. Но если бы вся беда было только в этом; в Таганроге платить за пуд муки 4 рубля, — за пуд сена 2 р 50 к. Как покажется это вам?.. Ив. Тим. получил в Новомосковске рукопись мою из цензуры и распечатал; и распустил слух по Новомосковску, что я печатаю Запорожскую старину. Это обрадовало одного протопопа, который рванулся писать к архиерею, охотнику, до этой старины самому страстному²⁸⁾. Мы с Иваном Тимофеевичем поедем в Екатеринославль и познакомимся с ним. Ив. Тим. доставит мне более 20 подписчиков, Кат. Ром. также несколько. Иваненко обещает около 50-ти. Я думаю, сыщу помошью архиерея в Екатеринославле. Все дело в билетах; вот почему и прошу вас, маменька, попросить Петрова похлопотать о напечатании оных по приложенной здесь форме. Брат потрудится, перепишет эту форму на особом полулисте почтовой бумаги, как это письмо. На первый раз достаточно напечатать 100 билетов, а для сего нужно купить десть почтовой бумаги Полторацкою, маленького формата в полулистик. Там 96 полулистиков, следовательно не достает 4-х пол. Это хоть и на другой бумаге или прикупить. Десть 2 руб., печат. — рублей 8. Да похлопочет Иван Матвеевич испросить у полицеймейстера или губернатора позволение на напечатание и в типографии заставить напечатать почице и покрасивее. На вкус его можно положиться. Это все сделается дня в три. И потому я вас прошу, маменька, по следующей почте и прислать мне 50 экзэмп. билета в посылке. А 50 останется у вас. Имя мое подписать под мою руку и печать приложить на них может брат. Может быть, Петров и здесь что-нибудь сделает,

или Григорий Федорович, к которому прилагаю письмо здесь; Иван Матвеевич постараётся доставить ему. По отпечатании билетов прошу брата отнести рукопись к ректору, а потом в типографию — и печатать. А между тем я буду собирать подписчиков. 20 есть верных, следовательно платеж в типографию верен. Если и потребуют вперед рублей до 100, то, маменька, не откажите дать. Каждый корректурный лист 1-й будет, надеюсь, рассматривать брат, 2-й — Джунковский, Петров, и, если захочет, Квитка, а 3-й прошу вас, добная маменька, присыпать ко мне по почте... Хочется, чтобы правильно было напечатано. Печать 300 экземпляров новым цицеро, т. е. такими буквами, как Цыхова диссертация, в малую 8-у. Петров похлопочет сделать издание красивее. На веленовой печатать 20 экземпляров. Сделай одолжение, брат, сделай тетрадку и веди счет издержкам всем до мелочи — самый аккуратный. Это издание мне, верно, не принесет убытку. Прощайте, милая маменька! Поклон Иосифу Афанасьевичу.

Изм. Ср.

Не забудь, брат, что надобно попросить отлить отдельную букву ѫ, а то смотри вместо ѹ, употребят французское ū; а другую букву ѵ: такая, кажется, есть. Где у меня ударение, смотри, приказывай ставить и в печати везде. Если хорошо попросишь, то хорошо и сделают.

31

21 июня 1833 года. Варваровка

... Ночи у нас очень прохладны, так что я вчера и не решился лечь на дворе, а спал в комнате у растворенного окна; и тут было холодно. А дни, особенно от 11 до 6, ужасно жарки. И между тем ветер почти не перестает,— и какой ветер! Наш степной, криклиwy... Дни за три был такой ураган, какого до сих пор не видел: людей, шедших по улицам в деревне, чуть-чуть не валяло с ног. Днепр почти весь вспенился. Не только противного берега, но половины реки не было вовсе видно, а другая половина из-под красноватого дыма урагана едва была заметна...

Вас, маменька, я буду просить, чтобы вы, если будет у вас Петров, попросили бы его похлопотать относительно Запорожской старины. Мне бы хотелось первую книжку отпечатать к приезду Уварова. Петров сделал бы мне великую милость, если бы потрудился об'явить, сообразно билету, о сем издании в Молве и в Северной пчеле, и написал бы, что желающие выписать могут адресовать с приложением денег на мое имя в Харьков. Самому этого не хочется делать. Может быть также он может что-нибудь

сделать относительно подписчиков в Харькове. Гр. Фед. Кв. буду просить лично по приезде.— Если бог поможет, то это издание может принести мне рублей до 1000. Кажется, что оно будет принято благосклонно. Теперь занимаюсь приготовлением 2 - й книжки. На этой неделе кончу — и там займусь перепискою летописи, которую достал в Новомосковске. Напишу к оной примечания, и если успею, то вручу ее Уварову. По вечерам работаю для журнала²⁹⁾.

Покорный сын и брат И. Ср.

32

Варваровка, 29 июня

... Вчера я докончил перепись второй книжки Запорожской старины, пересмотрю, поправлю, что следует прибавлю, и по след. почте отправлю в цензуру. Эта книжка будет, кажется, довольно любопытна для многих. Все три книжки будут стоить мне, по большей мере, 600 рублей: за напечатание, пересылку и пр. Билеты, кои останутся у вас, означте от № 51 до 100. Может быть, брат продаст несколько билетов студентам,— Иосиф Афанасьевич раздаст билета 3, а если постараётся, то, может быть, и более. Петров — также. Приехавши в Харьков, буду стараться сам у Робуша, Рейпольского, Борзенка. Если разойдутся все 100 б., то я в барышах 400 руб. ас., а потом по подписке и еще можно набрать. Я отправлю 5 билет. к Ростовшченке, 5 к Венелину, 5 к Шпигоцкому. Лишь бы положить хорошее начало, а то пойдет дело на лад. Авось либо бог поможет! Лишь бы вы, маменька, были здоровы, а то все пойдет на лад. Еще месяц, и я к вам в Харьков...

Изм. Ср.

33

Варваровка, 29 июня

... Вчера был такой жаркий день, что я не знал, куда деваться — я думаю, что градусов до 25 доходило, если не более. Ночи, напротив, здесь холодны. Может быть вы не посоветовали бы мне спать на балконе, но в комнате, право, невозможно: духота нестерпимая. Я сплю на своем балконе; подо мной спят Катерина Романовна и Иван Тимофеевич. С вечера мы обыкновенно розговариваем то про звезды — и я изъясняю Ляпляса, каково? — то про Огненную землю, Америку и пр. до бесконечности. Наконец мне наскучет болтать, я смолкаю, начинаю дремать, — и сквозь дремоту слышу: „Послушайте, Измаил Ив... — вишь, уж спит! — И я засыпаю так сладко, так приятно, что и вставать бы не хотелось.

Сегодня просыпаюсь: день серый, тучи ходят по небу, солнце — будто пузырь, наполненный газом, и ветрик (это слово у нас сделалось техническим). К полудню дождь, проливной — и шумит и гуде. Продолжался часов 5. Громовой удар был так силен, что у меня в ухе зазвенело и голова покачнулась на бок... Мы в это время сидели за столом. К вечеру все стихло, погода прояснилась, и я с детьми ходил купаться... По берегам Днепра превращение: там появились овраги, там нанесло кучи камней, здесь отмели... Река — как стекло, и солнце переложило пурпуро-огневую дорогу поперек Днепра. Вы не видали, маменька, этой картины, — вы бы залюбовались?

Днепр ужасно упал, по крайней мере аршина на 2, и весь усеялся камнями, высунувшимися из-под воды. Это тоже картина оригинальная...

34

Июля 5. Варваровка

... Месяца два или три. Ив. Тим. нанял жида-лекаря для своей деревни. Вчера приехал он из Чаплей, села гр. Воронцова, и между прочими новостями привез следующие.

1. Есть в Екатеринославле жидовка Мовка, столешница богатая, злая жидовка. Был базар. 9 часов утра. Мовка захворала, Мовка не пошла на базар со своими кошельками. По базару долго ходил какой-то лакей какого-то помещика, расспрашивал про Мовку, говоря, что барин послал его разменять деньги; и Мовки не сыскал, и пошел к Мовке в дом. — Я теперь хора и не пиду, — отвечала жидовка. — Завтра по ютру выбизу на базарь и винису деньги. Скилько? 500 руб. треба твоему барину? Добре, винису. — Лакей ушел, и на следующее утро вышел на базар — явилась и Мовка, и с Мовкой они пошли к барину... К полудню Мовку нашли подле пристани в грязи с перерезанным горлом. Каково? Смертоубийство днем.

2. Жила была в Полтавской губернии, где-то в хуторе, ведьма Тройчиха. Страшная ведьма. Все окрестные жители боялись ее более, нежели гнева небесного. Наконец, она умирает — месяца четыре тому назад. Много народу собралось на ее похороны, — и вот было ее завещание: нынешнее лето не будет дождей. Я подрезала по несколько перьев у всех петухов Белого царства. — И умерла страшная Тройчиха. Сыскалась другая ведьма Горчиха, вероятно из добрых: она посоветовала народу вырывать у петухов обрезанные перья и спокойно ожидать дождя. — Глаголют, предсказания обеих ведьм исполняются: у всех петухов подрезаны в крыльях перья — и нет дождя. Помещики раздают приказы вырывать эти перья — и начинаются ливневые дожди. Тоже и в Варваровке, вероятно будет!..

К сей двойце еще одна. Около острова Токмаковки, на Днепре, есть казенное село Токмаковка. Недавно, с месяц, там жило одно бедное семейство, в бедной хате,— и в одну ночь все перемерло. Народ испугался, подумал, что чума, и дал знать суду. Суд явился и заложил хату. Прошло несколько времени,— начали замечать, что по ночам в той хате светится огонь. Странно! И между тем каждую ночь и всю ночь тоже и одно! Народ собрался в громаду и начал рассуждать. Наконец явился нищий, коему сделали предложение провести ночь в той хате. За кусок хлеба нищий согласился и пошел в хату, и лег под лавку, и самым спокойным сном сытого человека заснул под лавкой. Ночью крякнул, лупнул глазами, глядь — на столе свеча, за столом три старика с длинными седыми бородами, со страшными взглядами, облокотившись разговаривают так между собою: Один говорит: — Грешат, нечестивцы! Пора кару послать! — Другой говорит: — Грешат, нечестивцы! И халяндра не усмирила. Надобно мор, чуму! — Третий говорит: — Грешат нечестивцы! Надобно голод, язву. Пусть пропадет весь их скот и отары, пусть согниет и сгорит все их имущество! И потом гибель и смерть, ужасная голодная смерть.

— А ты чего здесь? — обратились они к нищему, лежавшему под лавкой. — Ты слушал? Хорошо. Ты выслушал, иди и поведай нечестивцам, да смирятся, иначе — кара небес, гибель.

— Но мне не поверят, панове. Меня посадят в тюрьму, все тело мое избороздят кнутом, и без голода изморят голодом, и без мора предадут поносной смерти.

— Тебе не поверят! Пусть так! Надобно сжалиться над нечестивцами. Сложи накрест руки! Вот знак наш — тебе поверят.

Нищий скрестил свои kostяльевые руки — и руки приросли к плечам, и он вышел, сам не зная как, из хижины, и ходит, и получает. К хате никто не смеет прикоснуться...

35

Среда 11 числа июля 1833

... Вот и еще одно сказание под стать к прежним: Три бабы, три старых, дряхлых бабы, шли из Воронежа, где поклонялись св. Митрофану, и завернули в Киев. Св. Митрофан не сподобил их причаститься св. тайн в храме своем, и потому они отправились на поклонение старым угодникам. И вот они уже перешли через Днепр и вот приготовляются ити на гору Киевскую, как вдруг у одной из поклонниц подкосились ноги, и она по колена загрузла в землю. „Час смерти моей приближается. Идите, бабушки, к отцу Иллариону и скажите ему, чтоб меня пришел исповедать. Я кающаяся грешница“.— Отец Илларион поспешно взял св. крест и отправился под гору, прочел молитву над умирающей

и начал исповедывать. „Каюсь“, говорила старуха, „три греха, три тяжких греха лежат на сердце моем. Помолись обо мне св. угодникам Христовым. Я убила своего свекра, заморила голодом свекровь, отравила ядом мужа. Господи помилуй!“— И, сказавши это, погрузилась в землю по грудь. „Ох, отец Илларион! Есть на душе моей и еще один грех.— Говори какой.— Есть еще грех.— Что же кайся:— Есть еще грех, но я не признаюсь в нем ни самому Спасителю“. Страшно захочотала, ее обхватили корчи — и она вся исчезла под землей...

36

Варваровка, 17 июля

Не знаю, последнее ли или предпоследнее письмо пишу к вам, милая маменька, но кажется через две недели и много — через три буду у вас. Дай бог скорее. С нетерпением жду счастливой минуты, когда вас увижу. Право, мне уж наскучило жить в степи, и очень рад, что не останусь на следующий год, который, как можно заключить по неурожаям, будет здесь ужасен. Месяц пройдет, и у мужиков уже ничего не останется хлеба: весь будет с'еден; одна надежда останется на гречу и просо. Пока они обещают изрядный урожай.— но бог весть.

Говорят, что где-то около Киева или где-нибудь в другом месте явился какой-то пророк, который предсказывает голод и мор. Конечно, это побасенка; но без несчастий не обойдется, особенно здесь, в Новороссии, где народ так ленив, беспечен.

Сегодня приезжал чиновник из суда с запросом, может ли Ив. Тим. прокормить своих крестьян,— и с приглашением пожаловать на сейм уездный, на котором будут советоваться, какие предпринять меры для предупреждения готовящегося бедствия. Наши благочестивые помещики умеют пользоваться случаем: Синельников продает своим мужикам хлеб по 25 руб. за четверть; какая милосердная цена. Бразель — по 700 руб. стог сена, а иногда и по 1000.

Ожидая скорого приезда в Харьков, я что-то плохо работаю. Только что читаю. Займусь уж в Харькове.

Если брат рукописи не относил к ректору, то и не нужно. Я сам, приехав, отнесу. Думаю бывать у Кроненберга почаще на всякий случай. Впрочем через год, если бог даст, в Питер. Пора служить,— и, кажется, по статской службе. Лишь бы получить местечко с хорошим жалованием; с меня и довольно. Я чинов не ищу,— ибо не смогу с ними управиться. А получивши местечко, я дойду, до чего хочется дойти; верю, что все к лучшему; верю, что и мое от меня не ускользнет. Без сомнения, не без трудов,— и не скоро.— да все, бог даст, дойду — и еще прежде доеду до Харькова, с мечтой о чем ложусь сию минуту

в постель, желая и вам покойной ночи и приятного сна. Недавно я во сне был в Париже; как там гадко!

Adieu, маменька!

Из. Срезневский

37

30 июня 1839. Второго 35 минут. Солуницовка

Вам, милая маменька, конечно памятно это имя: не раз слу-
чалось покупать вам ягоды у дивчат из Солуницовки. В ней - то мы
остановились теперь, от'ехавши уже 12 верст от Харькова. Что
заставило, спросите вы? Погода, маменька, т. е. непогода. До-
рога идет все песками, ехали шагом, а между тем сначала ревел
ветер, потом свиснул и дождь; извозчик же наш, Петро, что-то
в роде Байрона; все это вместе могло наконец заставить нас
обрадоваться возможности остановиться хоть немного отдохнуть.
И вот мы отдыхаем в домике доброго и ласкового Кирилла
Михайловича Шевченка, который пообещал мне передать вам
этую записку. Он едет в Харьков. Примите его, маменька, ласково,
поблагодарите за гостеприимство... Мне очень радостно, что
могу уведомить о себе через несколько часов после от'езда из
Харькова, тем более, что этот от'езд был так поспешен, что я
и до сих пор не могу опомниться, не могу вполне верить, во
сне или наяву пишу я эту записку.

38

Суббота 1 июля. Ахтырка

...Опять здравствуйте, маменька, и простите, что только те-
перь, в 11-м часу утра, принимаюсь за перо. Вы согласитесь,
что прежде нельзя было, когда прочтете, как прошло наше
время после выезда из Богодухова. Вот как прошло оно.

В половине 4-го часа, вчера, мы приехали в Купееваху, только
успели отдать прогоны, как и опять на телегу. В половине 6-го
мы были уже в Ахтырке. В два часа мы промчались 28 верст:
нельзя было не устать. К счастию в Ахтырке нас ждали и сде-
лали все, чтобы дать нам покой. Впрочем, мы могли им вос-
пользоваться уже довольно поздно. Сначала напились чаю, оде-
лись и пошли гулять по городу; потом, воротившись домой,
отправились к старику Чудновскому, о. Иоанну, знакомиться,
говорили, ужинали. О. Иоанн и его дочь девица приняли нас
так же, как и сын, радушно, ласково. В одиннадцать легли на
мягкие постели и заснули богатырским сном. В 8 встали, пошли
приложиться к иконе божией матери, воротились пить чай,—
и за всем этим прошло два часа. Теперь я остался один и при-
нялся писать.

230

Что же вам сказать об Ахтырке? — Миленький город, украшенный во всю свою длину (семи верст) двенадцатью церквами, весь в садах. Есть хорошенъкие домики, есть прекрасная площадь, довольно порядочный гостинный двор и т. д. Всего прекраснее собор Покрова, в котором и икона. Собор в самом деле прекрасный, величественный: такого храма в Харькове нет. Снаружи нельзя не любоваться его куполом с главою в 14 аршин вышины, спереди и сзади которого два фонаря с такими же главами (так что весь он похож на трехмачтовый корабль). Нельзя не любоваться его колокольнею легкой, изящной архитектуры. В одном дворе с собором и колокольней Чернышевская церковь, маленькая, но прекрасного фасада. Самый двор прекрасен, очень велик, порос травою и деревьями и обнесен огромною решеткой.

Все это вновь выбелено, выкрашено. Внутри собор также великолепен, и есть роскошные вещи. Иконостас белый с серебром и золотом. Престол в главном алтаре литой, серебряный, огромный. Видели и евангелие в богатой серебряной оправе, длиной с аршин, и столь тяжелое, что любому силачу трудно поднять его, а я могу только приподнять со стороны. Образ божией матери ахтырской невелик (длиною вершков 7, шириной около 6), но чего на нем нет! Между сотнями бриллиантов, есть и такой, который сам по себе стоит 10.000 рублей. Я надеюсь все это видеть опять и подробно описать вам. Вид с колокольни изумителен по прелести...

... Уже двенадцать часов ночи. Еще день прошел в Ахтырке,— и этот день прошел так, как редко-редко проходит он у меня в Харькове. Досталось и есть, и пить через меру. Впрочем, надобно вам рассказать прежде, как провел я и вчерашнее послебода, а потом уже перейти к нынешнему дню. Вчерашнее послебода прошло то в ожидании, то в слушании всенощной. В 5-м часу приехал преосвященный Мелетий; в 8 часов началось служение и продолжалось до половины одиннадцатого. Собор великолепно был освещен, и весь полон народом, полон был даже двор церковный, даже и за оградой толпами был рассеян народ.

Вечером была иллюминация и вокруг собора. Стеченье народа удивительное для меня и для Ахтырки, и между тем до поздней ночи с'езжались и сходились кучи отовсюду. Квартиру было так трудно достать, что в лучших местах города платили в сутки по 25 и даже до 100 рублей. Сегодня церемония началась разом в двух церквях: в Покровском соборе архиерей облачился и вышел навстречу крестного хода, между тем как архимандрит

повел этот крестный ход из Успенской церкви. На площади неподалеку от собора процесии соединились, и под зеленью срубленных деревьев происходило водоосвящение. Потом началась обедня. Теснота и давка в соборе была страшная. Не только почему духовенству, но даже и архиерею трудно было найти место для прохода. Шляпок, чепчиков разного покроя и цвета и старинных и модных была целая бесконечность. Простого народа и вовсе не пускали в церковь. Из знати надобно вспомнить губернатора и предводителя. Из знакомых харьковских я видел Громова, Филомафицкую, Ромашевых, Абазину и т. д. Обедня началась в 11-ть и кончилась в три часа — молебном и крестным ходом вокруг церкви. Еще прежде обедни получил билет на обед, который ахтырское дворянство вздумало дать по этому случаю, и ездил благодарить предводителя ахтырского. В обедню я получил приглашение на закуску после обедни, даваемую от собрания ахтырского духовенства и там познакомился с некоторыми из дворян, а также и архиереем. В 6 часов начался обед и продолжался до 8-ми. Угощение было превосходное. Шампанское лилось... и сынок ваш воротился с обеда чуть не пьяный. Кстати скажу, что дворяне ждут от меня описания этого праздника и обходились со мною очень хорошо. Завтра надобно с'ездить к некоторым... Теперь сон клонит. Из Ахтырки между тем уже раз'езжаются и верно, завтра она опустеет.

Прощайте маменька! Целую ручку вашу.

И. Срезневский

40

7 июля 1839. Ахтырка

Ахтырка? Измайлуша все еще в Ахтырке? спрашиваете вы, милая маменька, самих себя и удивляетесь. Да маменька, я все еще в Ахтырке. Сегодня уже неделя минует, как я приехал в Ахтырку, и до сих пор еще не все кончил, что нужно было сделать. И вы согласитесь маменька, это время не было мною потеряно, если узнаете, как я провел его. В пятницу под вечер приехал в Ахтырку и познакомился с внешностью Ахтырки, в субботу был в соборе утром, и был там же на всенощной архиерейской вечером; в воскресенье весь день прошел за обедней, завтраком в доме архиерейском, обедом; в понедельник архиерей обедал у моего гостеприимного хозяина, а поздним вечером я был на дворянском балу, во вторник после обеда тотчас поехал в Каплуновку поклониться тамошней чудотворной иконе божией матери и возвратился уже на другой день к обеду, вечером в тот же день ездил в близ лежащий монастырь и воротился к ночи; в четверг занимался списыванием нужных бумаг; сегодня утром

ездил в храм Успения и взял подорожную для дальнейшего пути. Сведений собрано много. Даже и бандурист был уже у нас, и мы успели воспользоваться его памятью, сколько могли. Что же касается до чудотворных икон ахтырской и каплуновской, то я имею о них такие сведения, какие едва ли кому удастся собрать. И всем этим я обязан гостеприимному, доброму, умному, ласковому, незабвенному хозяину нашему о. Иоанну Чудновскому. Он принял нас, как родных, обходится, как с родными. Мало того, что у нас особый флигель и у меня особенная комната — даже в доме мы полные хозяева и целый день проводим тут. Я пишу это письмо в кабинете о. Иоанна, между тем как Степан Семенович³⁰⁾ срисовывает фасад собора в гостинной зале, где дочь о. Иоанна, милая молоденькая девушка, разыгрывает увертуру из Фра-Диаволо, а старик в смежной комнате, своей спальне, тоже что-то пишет. Мой портфейль близ меня, а с ним и весь мой письменный прибор. Что касается до сведений, собираемых мной об Ахтырке и ее окрестностях, то без о. Иоанна я не мог бы и половины их иметь. Завтра полагаю все кончить, и послезавтра ехать из Ахтырки. Путь наш в Лубны через Гадяч и Ромен. Надеюсь, маменька, что вы напишете в Лубны ко мне хоть маленько письмечко: оно будет единственное, какое только я могу получить от вас по почте. Из Лубен я поверну на Полтаву и домой. Более не успеем сделать...

41

8 июля 1839. Ахтырка

Опять здравствуйте, милая маменька, и опять все-таки из Ахтырки! Но, наконец, завтра, кажется, уже непременно в путь — в Зеньков, Гадяч, Ромен, Лохвицу и Лубны; в Лубнах возьмем опять подорожную, и в Харьков через Хорол и Полтаву. Хотелось бы окончить весь этот путь в 12 дней, но не знаю. На всякий случай просил Ивана Львовича Дзюбина, который взялся доставить вам это письмо, выклопотать мне отпуск еще дней на пять. Попросите и вы его от себя. Дзюбин родом из Ахтырки. Давно собирался я быть у них в доме; сегодня, наконец, встретился с ними на ярмарке (теперь в Ахтырке ярмарка — нечто в роде нашего базара), и оттуда пошел к ним. Мать их прекрасная женщина. Весь вечер я провел у них, до ужина. Воротившись, говорил до сих пор с о. Иоанном.

Ах, маменька! Как прекрасно жить в Ахтырке! Превосходный собор для молитвы, прекрасный климат! Тысячи за три можно купить домик довольно хорошенекий с большим местом. Припасы все дешевы. Знакомства, правда, нельзя иметь со многими — не стоит, но семейства два можно найти. И как все тихо, город и

деревня! Непременно надобно нам поехать в Ахтырку вместе с вами. О. Иоанн все еще жалеет, зачем я не привез вас — и я уверен, что вы были бы приняты истинно родственно. Сегодня за столом мы пили ваше здоровье. Завтра все собираются провожать нас до монастыря, версты за три, и там пить чай. Какое прекрасное место этот, так называемый, монастырь! Большая гора, с трех сторон Ворскла в лесах, и за нею горы, покрытые лесами, а с четвертой стороны растягивается огромная равнина; на самой горе церковь со старинною колокольней, и все эти горы поросли деревьями. Виды во все стороны растягиваются далеко и восхитительно хороши. Нас приняли родственно, хотят родственно и проводить . . .

11 июля 1839. Село Сары близ Гадяча

Впрочем, Амвросий Лукьянович³¹⁾, как податель этого письма, обяснил лучше всякой подписи, что мы с ним выдались, и выдались у него же в доме. Я перескажу только, как это случилось, или лучше перескажу, как прошли все вчерашние сутки: то были прекрасные сутки.

Я уже, кажется, писал вам, маменька, что мы намерены были выехать из Ахтырки 9-го, в воскресенье, после обеда и что нас собираются провожать. Так и было; хотя сам о. Иоанн нечаянно заболел и остался дома, но это не помешало другим членам доброго семейства его исполнить свое обещание... Дорогу проходили, встретили по дороге бандуристы и велели ему идти в монастырь, а между тем монастырский священник, о. Григорий, поехал вперед с частию багажа, не поместившегося в коляске, и с тем, чтобы приготовить для нас приемную под колокольней. Когда мы приехали, самовар почти уже поспел, и мы расположились в первом этаже старинной колокольни и около нее так: девицы стали приготовлять чай и все, что к чаю, Федор Иванович сел на земле, опервшись о стену колокольни и стал на моем портфейле снимать вид церкви; я пошел в церковь посмотреть еще раз на портрет отца Товии Надаржанского, бывшего духовника Петра I, а Степан Семенович уселся в колокольне за столом писать, что будет ему говорить бандурист, занявший место подле стола на земле по-татарски. Это положение изменилось уже после чаю, когда пошли гулять и любоваться видами. Виды чудесные с горы, на которой лежит монастырь: на восток из-за рощ виднеется Ворскла, пестреющая островами, за нею пески, за ними Ахтырка; на юг та же Ворскла скрывается по равнине, оканчивающейся отдаленными горами; а запад и север — горы; покрытые лесами и садами, и между ними опять Ворскла, то скроется за зелень, то выглядит прозрачною полоской. После гуляния мы воротились к колокольне, пили тосты за здравие живых и

за покой умерших ; сошедши с горы к дороге, где ждали экипажи, опять пили ; потом простились со слезами,— и наши гостеприимные хозяева повернули налево, а мы направо. То было в 9 часов вечера. В 2 часа ночи мы были уже в городе Зинькове, за 46 верст. Тут мы провели ночь. Утром я ходил на базар, нашел бандуриста, зазвал, списал несколько песен и дум. Напившись кофе, мы отправились в Гадяч. Он в 36 верстах от Зинькова ; в семи верстах от него село Сары, где живут родители Амвросия Лукияновича. Кое - как уговорил ямщика повернуть прямо на Сары, предположив уже из Сар ехать в Гадяч. В 12 часов мы въехали на двор к Амвросию Лукияновичу. Спрашиваем о нем ; получаем ответ — в Гадяче. Спрашиваю о маменьке его ; говорят — дома. Я решаюсь остановиться и ждать Амвросия Лукияновича. Добрая София Назарьевна приняла нас ласково, как давно знакомых... В 5 часов воротился и Амвросий Лукянович ; мы гуляли, болтали — ели, пили. Теперь собираемся в дорогу : Амвросий Лукянович едет в Харьков, — мы в Гадяч и оттуда в Ромен и пр. У монастыря Гадяцкого мы простимся. Прощайте и вы, маменька ! Будьте здоровы, спокойны. Прощайте. Уж скоро, скоро ворочусь к вам...

ЛИСТ СРЕЗНЕВСЬКОГО ДО ПРОФ. И. М. СНЕГРЬОВА

Харьков, 1834 г., августа 7

Pausa paucis.

В настоящее время, кажется, уже не для кого, и не для чего доказывать, что язык украинский (или как угодно назвать другим: малороссийский), есть язык, а не наречие русского илипольского, как доказывали некоторые ; и многие уверены, что этот язык есть один из богатейших языков славянских ; что он едва ли уступит, напр., богемскому в обилии слов и выражений,польскому в живописности, сербскому — в приятности ; что этот язык, который, будучи еще не обработан, может уже сравниться с языками образованными, по гибкости и богатству синтаксическому — язык поэтический, музыкальный, живописный.

Но может ли, должен ли он в настоящих обстоятельствах продолжать свое развитие, и сделаться языком литературы, а потом и общества, как было отчасти прежде, или же его удел оставаться навсегда языком простого народа, беспрерывно иска-
жаться, мало - по - малу вянуть, глохнуть среди терний других языков, и, наконец, исчезнуть с лица земли, не оставилши по себе ни следа, ни воспоминания ?

Нет ! Какая бы участь ни ожидала его, чтобы ни делало с ним легкомысле и случай, он не исчезнет, и если б даже он не

имел надежды на славу литературную, сказал я; — но он имеет и сию надежду, хотя и слабую, хотя еще и в зародыше, но имеет. И почему же глубокомысленный Сковорода, простодушный Котляревский, богатый фантазией Артемовский, всегда игривый, всегда увлекательный Основьяненко и еще несколько других, польствивших обещаниями и надеждой выждать от них что-нибудь достойное Украины,— почему должны они оставаться одни в доселе дикой пустыне Украинской Литературы. Язык Хмельницкого, Пушкия, Дорошенко, Палия, Кочубея, Апостола должен, по крайней мере, передать потомству славу сих великих людей Украины. Под щитом и покровом мудрого правительства, под призором монархов, покровителей отечественного просвещения, он может иметь эту надежду. Представляю себе ту счастливую годину, когда Россия, сильная душой, сильная волей, сильная умом, будет сильна в мире и словом; незамененная отчизна своих граждан станет отчизной всех других народов, всех наук, всех художеств, всех литератур.

Будем радоваться надеждой — и не предадим забвению того, чем уже можем гордиться; не оставив в пренебрежении тех драгоценностей, какими уже владеем, или можем овладеть, если не будем равнодушны и доверчивы к памяти народной.

Но чем мы можем гордиться? Какими драгоценностями владеем? — Эти вопросы остаются доселе не разрешенными, даже нетронутыми. Впрочем, да не подумает читатель, что я осмелился приняться за этот труд. — Нет, это еще рано. Мое намерение указать только на важнейшее, сделать не больше, как общий очерк памятников народной словесности украинской и очень рад, если упущу из виду не все, что заслуживает особенное внимание любителей...

Измаил Срезневский

ПЕРЕДМОВА ДО ПЕРШОГО ВИПУСКУ „ЗАПОРОЖСКОЙ СТАРИНЫ“

Издавая в свет мое собрание Запорожских песен и дум, я имею в виду оказать услугу, хотя и маловажную, не одним любителям народной поэзии, но преимущественно любопытствующим знати старину Запорожскую, — быт, нравы, обычаи, подвиги этого народа воинов, который своею храбростью и смелостию, своим влиянием на весь юго-восток Европы и даже Малую Азию, особенно в XVII столетии, своим странным составом и образом жизни, и характером, будучи отличен от всего, его окружавшего, заслужил место в памяти потомства. Летописи украинские повествуют только о подвигах сего народа, касаясь очень редко до внутренней жизни его, и самые даже подвиги описывают

иногда кратко, иногда неверно, сбивчиво, часто противореча одна другой. Еще менее заслуживают внимания летописи польские; еще менее — летописи молдавские, наконец русские летописи почти ничего не говорят о запорожцах. Эта бедность истории запорожцев в источниках письменных заставляет наблюдателя искать других источников,— и он находит для своих исследований богатый, неисчерпаемый рудник в преданиях народных.

Сии предания сохраняются в памяти бандуристов, потомков тех бандуристов, кои, подобно скальдам Скандинавии, сопровождали храбрых вольников — запорожцев во все их походы, подобно скальдам возбуждали их к битве своими песнями, подобно скальдам сохраняли для потомства в песнях и думах своих подвиги храбрых.

Дела давно минувших дней,
Преданья старины глубокой.

И доселе на Украине есть как бы особенный цех стариков, кои то под названием и ремеслом нищих, то под названием и ремеслом музыкантов бродят из села в село и тешат народ своей игрою на бандуре, своими печальными напевами песен и дум старинных, своими рассказами про былое.

В памяти сих стариков живет старина запорожская, и в сем отношении старики сии важнее всяких летописей. Хотя предания о стариине, ими рассказываемые, и подлежат строгой критике, но тем не менее почти необходимы для всякого, кто желает знать историю запорожцев и даже остальной Украины. Что касается до событий, до внешней истории народа, как называют немцы, то в сих преданиях могут быть ошибки в мелочах, — в именах собственных, в последовательности происшествий. Этого рода предания можно поверить летописями, еще лучше сверить их между собою; ибо ни ложь ни ошибка не может быть общею, один бандурист скажет так, другой иначе; критика поможет отличить истину от вымысла. Другой род преданий бандуристов — о быте, нравах, обычаях запорожцев, т. е. о всем, что касается до внутренней истории. Эти предания решительно драгоценны, ибо единственны в своем роде и по содержанию, и по обширности. Главная отрасль преданий бандуристов того и другого рода суть песни и думы.

И кто может слушать без соучастия эти песни и думы, в которых старина запорожская отразилась такими верными, живописными очерками, — старина, исполненная жизни, хотя и грубой, но величественной, поэтической. В песнях и думах запорожских вы не найдете ни чопорного сладкогласия, ни нежности чувств, ни роскоши выражений. Нет! в них все дико, подобно дубровам и степям, воспринявшим их на лоно свое при рождении, все порывисто, подобно полету урагана степного, под глухие завывания

которого они взвелены,— все бурно, подобно минувшей жизни Запорожья. Нежное чувство нередко пробивается сквозь грубую оболочку оных, но как кипучая волна Ненасытенецкой пучины Пекла среди холода зимнего сквозь прозрачную кору льда, ее покрывающую,— пробивается и застывает на оной. То песни юноши, коего сердце, почерствевши для умильного чувства любви, сурое, непреклонное, радуется одною радостию победы и добычи,— питается одним желанием битв,— юноши, который неравнодушно взирая на погибель своих сподвижников, с отчаянием отмщавая за смерть их врагам, равнодушно ждет собственной своей участи, равнодушно, с надеждою жить в памяти потомства; эти песни дышат отвагой, самонадеянностью. То думы старца: убеленная летами голова его покоится на изголовье могилы, готовой принять его в свои недра; его надежды исчезли будто дым сновидений; но его душе осталась еще одна усада,— то воспоминания минувшего, то звуки бандуры, их возбуждающие; и взоры его, прежде пылавшие буйным пламенем воинственности, теперь померкшие, испепелившись, блестят слезой печали о минувшем; и голос его, уже увядший, тихий, едва внятный, оживляется, мужает, повторяя в унылых напевах предания своего времени, своего поколения: в думах нет той непринужденности, той свободы чувства, которая горит в песнях; в них сменила ее старческая вялость, нестройность чувства, хотя и глубокого, и самобытного. В песнях выразилась лирика и драматика народной поэзии запорожцев; в думах — мрачный, холодный эпизм.

Таков общий характер дум и песен запорожских, кои, будучи любопытны для всякого литератора - беллетристика, важны для историка и этнографа. Подчиненные музыке, будучи вытвреждаемы слово в слово, или почти так, оне подлежали меньшему влиянию времени, правильнее сохранили свое содержание и, кроме своего содержания, любопытны как произведения народные, носящие на себе отпечаток вкуса, мнений, наклонностей народа: они суть памятники не только о старине, но и старины. Рассматривая песни и думы запорожские со стороны их народности, находим, что многие из них очень древни, что доказывает и образ повествования, и язык: относительно образа повествования должно заметить, что во многих думах говорится о повествуемых событиях как о недавнoproшедших, или даже настоящих; язык многих из них, как заметил уже и К. Цертелев, устарел и для самих украинцев, между тем как язык народа необразованного, т. е. не имеющего своей письменной литературы, изменяется чрезвычайно слабо и медленно.

Песни и думы запорожские по предмету можно разделить вообще на два рода: первый род заключает в себе песни и думы собственно исторические, т. е. имеющие предметом повествование о событиях и лицах исторических; второй род можно

назвать этнографическим, он заключает в себе песни походные, разгульные, сатирические,— думы нравоучительные, религиозные, и пр. Первый род важен преимущественно для внешней истории запорожцев, второй для истории внутренней. Сие разделение употребил я и в настоящем издании. Сие первое собрание заключает в себе песни и думы об исторических лицах и событиях до Богдана Хмельницкого.

Остается мне сказать о средствах, коими я пользовался для сего издания. До сего времени песен и дум запорожских издано было очень мало: К. Цертелев издал семь дум и одну песню, Максимович — около двадцати песен; всего не более 40 пьес, между коими только пятая часть исторических. Эта малоизвестность памятников поэзии запорожской и вместе с тем уверенность в пользе оных для истории запорожцев — побудили меня заняться сабиранием оных, и наконец я при помощи многих особ, почтивших занятия мои своим содействием, после семилетнего труда, успел собрать довольно значительное количество как дум и песней, так и другого рода преданий. Не все собрано самим мною; большая часть доставлена другими. Я старался с своей стороны проверить сам лично все доставленное, исправить ошибки, находившиеся в различных списках, сверить списки, выбрать из них лучшее,— наконец сделать собрание свое сколько возможно полнейшим и правильнейшим. Не думаю, чтобы в сей первой тетради были все песни и думы, относящиеся к историческим событиям и лицам до Богдана Хмельницкого: может быть здесь нет и половины, и того более; по крайней мере я сделал все что мог; впрочем, предоставляя другим сделать лучше, я не отказываюсь от продолжения сего труда, и все, что вновь соберу, буду издавать в дополнениях. В сей тетради помещены подлинники песен и дум, и варианты. Не прилагаю словаря, надеясь современем издать полный словарь украинско-запорожского наречия.

Наконец, я употребил для песней и дум запорожских свое правописание, и потому нахожу нужным представить главные основания оного.

До сего времени появилось очень много мнений и правил относительно правописания для языка украинского; но большая часть сподвижников на сем поприще отличалась или любовью к чумачкой грубости выговора, или чопорности и многообразием своих правил. Более других любопытны мнения Максимовича, изложенные в предисловии к его собранию малороссийских песен. Видно, Максимович верно подслушал местные выговоры; но его правописание, будучи совершенно противно общему мнению и употреблению, заведенному издавна, и притом неполно выражено в правилах, не может быть употребляемо везде и всегда. Надобно было сохранить правильность выговора, не отдаляясь от общественного употребления,— и между тем, для пользы самого же

языка, не оставить без внимания этимологию. Я нарочно пересматривал все летописи, бумаги, письма,—словом все, что попадалось мне под руки писанного на украинском языке; прислушивался к различным мнениям; и наконец, сообразивши все, вывел для себя свои правила правописания украинского. Я почитаю их самыми лучшими; но, будучи подвержен возможности ошибаться, отдаюсь на суд и толки знатоков. Может быть в моих правилах найдутся ошибки, недомолвки, перемолвки и т. п. Может быть — а чего не может быть? — Может быть вся связь моих правил есть одна огромная ошибка. Впрочем я вовсе не думаю о самолюбивом защщении себя и своего; мне даже гораздо приятнее будет встретить противников с доказательствами неосновательности и неправильности моих мнений, нежели за щитников с похвалами: только от первых могу ожидать истинного суждения. Итак:

1. Согласные буквы я пишу всегда следуя выговору народному, исключая букв *Ф* и *хв*: украинцы выговаривают *ф* как *хв*, а *хв* как *ф*.

2. Полугласные буквы также пишутся по выговору, исключая один случай, когда должно показать корень, напр. в слове *військо* (*войско*) *й* не выговаривается, но его должно писать, ибо не видно будет происхождения слова; *ь* в сем слове хотя и не нужен по происхождению, но его требует выговор.

3. Гласные буквы. Между ними различать должно твердые от мягких :

Твердые : *а, е, и, ы, о, у.*

Мягкие : *я, е, і, и, и, е, ю.*

Твердые : *а, о, у* — выговариваются и употребляются как и в русском языке; *е*, употребляясь также как в русском языке, выговаривается твердо, как русское *э* или французское *é*; *и, ы* — употребляются там же, где и по-русски, но выговариваются иначе, обе как польское или богемское *у*, т. е. немного мягче русского *ы*, имея средний звук между русским *ы* и *э*.

Мягкие вообще выговариваются как и по-русски, с тою разницей, что перед каждою из них слышится полугласная *ь*; напр.: *люди* — как *льюди*, *ехать* — по укр. *ихати*, *выговар.* *ъихати*. Буквы: *я, е, ю*, — употребляются там же, где по-русски; буквы *і, и*, — там, где твердые *е, и*, — выговариваются мягко; *і, и*, — где коренная буква изменилась в звук мягкого *и*.

Из твердых гласных букв следующие: *е, і, и, ы* — выговариваются мягко, если перед ними стоит другая гласная буква.

Вот все, что я считал нужным об'яснить предварительно моим читателям.

Предаю на суд благосклонности труд мой, и не премину воспользоваться советами, если только буду ими удостоен.

Варваровка на Днепре.
1833 года, апреля 2

И. С.

УРИВКИ З ЛИСТІВ ШПИГОЦЬКОГО ДО СРЕЗНЕВСЬКОГО

1

Москва, 1831 год. Август

... Скажи, что приумолк? Право, я даже краснею за тебя. Я уже в Москве проторбил было о твоих альманахах, а их — ни слуху, ни духу. Вот и выходит на поверхку, что я решительнее тебя: загляни-ка, хотя от нечего делать в №№ 61, 62, 63 и будущий 69 Московских Ведомостей: мой Конрад Валленрод уже в подписке, уже вышел из цензуры, уже заказаны граверу картишки. Захочу — и в три дня он готов: тяп да ляп — готов корабль. Готов. Готовься только к зрелицу. То-то любо, как турнут *Панаса з высокого Парнаса*.

... Сделай одолжение, пришли мне непременнейше начало моей повести *Украинка*. Я тебя о ней просил и в прошлом письме, но не знаю, почему ты ее не прислал: она мне очень нужна.

2

Москва, 1831, сентября 14

Любезный Измаил!

Сердечно благодарю тебя за привет на родном мне языке. Жаль только, что он у тебя не так чист: малорос. дух не везде соблюден; впрочем поздравляю тебя со значительными успехами: но тебе осталось самое важное: постигнуть все идиотизмы сего языка, которые в нем так неисчерпаемы, особенно в частях несклоняемых.

Поздравляю, душевно поздравляю тебя, юный литературный орленок, с первым порывом крыл твоих, смелым размахом своим орлящим многое, многое со временем. Но с нетерпением жду, жду и не дожуся твоего милого дитяти — родного мне альманаха украинского... Милый Измаил! В каком я восторге! На постылой Московщине мне добрая доля судила увидеть украинца. Как все воспоминания Харькова слились в нем одном, моем ненаглядном. Какие надежды он, чаровник, вселил в грудь мою! Как сладко мечтать о славе нашей Украины, родной матери моей! О друг мой, ревнуй, ревнуй о пробуждении малороссийского гения и верь мне: твои труды будут оценены. Молю только тебя, как можно более будь недоверчив к своим силам, будь всегда недоволен собою, и все будут довольны тобою; унижай сам себя в своих глазах и будешь превознесен другими; работай в тиши, в глухи, и пламень духа, всегда стремящийся высpry, прокрадется, прожжет сам завесу безвестности и, вспыхнув, разольет румяное зарево, венок твой, венок твоему самоотвержению

для славы тебя питающей и поящей Украины. Миновалось ее козакование на полях бранных; не полагать уже козаку меча своего на весы судеб; закозакуе же он теперь на полях сладкого песнопения...

3

9 мая 1832

... Подвизайся, труженик общеполезных стремлений,— переме-
няться мои обстоятельства, быть может — и я дружно, пылко
примкнусь к тебе. На первых порах, что могу, делаю: порадуйся
слушаю, воспользуйся слушаем — вот перед тобою *Максимович*,
довольно одного слова, одного имени. Ты готовился нагрянуть
на меня со своею *рацею*. Пожалуйста, поторопись и обстоятельно
опиши дуж приема моего Валленрода украинцами — чай, они его
и не заметили; не шучу, не скромничаю, истинно думаю так,
будь откровенен со мною, распиши всю правду - матку ...

ЛИСТИ БОРОВИКОВСЬКОГО ДО СРЕЗНЕВСЬКОГО

1

24 септемврия 1834. Курск

Милостивый Государь
Измаил Иванович!

Прилагаю, по Вашему желанию, 7 пьесок моей фабрики:
уступите им уголок в Альманахе Вашем, буде они заслужат этого.
Благодарю Вас за предложение познакомить меня с публикой:
это тем более кстати, что я готовлю к изданию мои хоклацкие
труды. Вот мой запас:

Слишком 6 лет я занимаюсь Малороссией, в словесном ее
значении. Плодом этого есть: собрание, около 200, никем и ни-
где еще не изданных простонародных песен; более 1000 пословиц
и поговорок малороссийских; значительное собрание поверий,
суеверий, простонародных способов лечения болезней и пр., и пр.
Поэзия народных песен, суеверный быт моих земляков — ленивых
баловней плодородной голубонебой Украины, замысловатость
поверий, суеверий — представляют богатое сокровище для бал-
лад, легенд, дум: это рудник нетронутый. Изучая от люльки это
грубое, но сильное наречие — чадо языка славянского, я вос-
пользовался сказанным сокровищем и написал сам более 70 пьес—
(любопытству Вашему исчисляю, при конце, названия их). Не-
предвиденные обстоятельства и слабость здоровья — не давали
мне времени привести все в порядок. Нынешняя деятельность

земляков моих на поприще украинской литературы — лестная для родинолюбия — заставляет и меня издать... но прежде одну книжку — *собственные опыты*; в моих, надеюсь, публика заметит и ту новость, которая, кажется, доселе была неприступна для малорос. поэтов — это серьезность, противная несправедливому мнению, что на малороссийском языке, кроме шуточного, смешного — писать нельзя.

Для издания 1-й книжки нахожу нужным открыть подписку. Вы крайне обяжете, если в этом поможете мне советом, опытностью и содействием. Книжка будет заключать до 280 стр. in 8°. Удачный ее выход — вызовет и следующие две. Все же надеюсь заключить малорос. словарем, написанным уже до К.

Прошу Вас, Измаил Иванович, не медля отвечать на следующие вопросы: Как и куда посыпать в цензуру? Как и где открыть подписку? Ежели издать на мой счет, то что, примерно, будет стоить упомянутой величины книжка, 1000 экз.? Кому бы можно поручить издание в Петербурге или Москве? Кому бы поручить часть экз. на продажу?

Не лишайте меня надежды получить Вашу Старину и Альманах — бывший и будущий; а коли можно — повести Г. Квитки хоть для прочету. Где можно достать Украинскую Звезду?

Желательно было бы в рукописи прочитать хоть отрывок из Вашего Громобоя.

Ожидая ответа скоро, честь имею быть Вашим покорнейшим

Л. Боровиковским

1) На берегах первого піваркуша : Потрудитесь узнать в Университете: кто назначен в нашу Гимназию учителем математики, грамматики и географии, и скоро ли приедет?

2) На следующей почте посылаю в Библиотеку для чтения (не знаю, сообразно ли это с целью этого журнала?) 6 пьес: I. Палій; II. Ніч на Дніпрі; III. Перстінь; IV. Розставання; V. Мутна річка; VI. Байдари (сонет).

Реестр моим п'есам:

I. БАЛЛАДЫ

1. Перстінь
2. Катюзі по заслuzі.
3. Гаркуша.
4. Мати — гірше мачухи.
5. Мазепа.
6. Людська ненатля.
7. Ледашо.
8. Pro i contra — Гайдамака.
9. Бандурист.
10. Душогуб (не кончена)

11. Марися.

12. Вивідка.

13. Упир.

14. Чарівниця.

15. 15 - te мітарство (отрив.).

II. ПЕСНИ

16. Журба.
17. Гулянка.
18. Люблю.
19. Пісня Русалок.

20. Барвинок.
21. Вілія (Перевод).
22. Охотницька пісня.
23. Зозуля.
24. Туга.
25. 2 Ворони
26. Циганська пісня (пер.).
27. Материна устріча.
28. Лебідь.
29. Заманка.
30. Пташка.

III. СОНЕТЫ МИЦКЕВИЧА

31. До Псла (до Niemna).
32. Розвалиння замку.

33. Морська тиш.
34. Байдари
35. Аюдаг
36. Могили Гарему.
37. Алушта вдень.
38. Аккерманські степи.
39. Чатирдаг.

IV. ДУМИ

40. Козак
41. Розставання
42. Волх.
43. Бурлака.
44. Крим.
45. Ворон.

2

ЛИСТ ВІД 1839 РОКУ

Мая 22, 1839, Полтава

Милостивый Государь
Измаил Иванович !

На днях я имел случай читать, у почтеннейшего сослуживца моего Д. М. Сплитетессера, изданную Вами Наталику - Полтавку: следуя общему голосу, скажу, что как этот, так и обещанные Вами издания произведений Малороссийского слова — Вы очень угоджаете украинцам и фил - украинцам. — Недавно читал я Котляревского Москаль - Чаривнык: премилая пьеска — если не в целом, то в частях. Не замедлите изданием ее. — Вкус и опытность Ваша в деле, ручаясь за достоинство предпринятого Вами Сборника, заставляет ожидать с нетерпением следующих брошюр. Чем строже будете в выборе пьес, тем лучше; так говорят знатоки малороссийского языка. Из моих пьес, если что удостоилось войти в состав сборника, — будьте строги, как я сам к себе: по желанию Вашему, я мог бы, в свое время, выслать несколько новых¹). Запас мой много увеличился со времени последнего с Вами свидания, как своим, так особенно принадлежащим народности. Пока, помаленьку, привожу в порядок проочее — мне бы хотелось приступить к изданию своих Баек и Прибаюток, числом 600, в 80 страниц до 300. Прошу Вас, если это Вас не озабочит, уведомить: что будет стоить издание *такой* книги? Разумеется на бумаге такой, как Ваша Полтавка.

Сообщаю Вам, в чем состоит мой запас — по малороссийскому слову:

¹⁾ Помещенный некогда в „В. Евр.“ перевод мой „Светланы“ можно было поместить весьма исправив.

1. Байки и Прибаютки (басни и побасенки) в стихах, числом 600;
2. Баллады, малорус. стихами,—20.
3. Баллады, малороссийские, русскою мерной прозою — 20.
4. Песни, поверия, суеверия, чары и гадания, обряды, предания, способы лечения болезней... стихотворения, ориг.— переведен. (Все это еще не приведено в порядок).

5. Малороссийские пословицы, поговорки, числом 1200.

Если есть у Вас изданный Вами (кажется, в 1832 году?) *Украинский Альманах*—весьма обязали бы меня высылкой мне 1 экземпляра. Будет ли и скоро напечатан портрет покойного Котляревского?—Я был при погребении. В бумагах покойника ничего литературного не найдено. Брат мой просит Вас потрудиться уведомить: какое руководство Университет имеет для преподавания Всеобщей и Российской статистики?

Что за причина перечисления Полтавской губернии к Курскому Учебному Округу?

Не могу ли я для издания Баек обратиться к какому-либо книгопродавцу, в Москве—или, еще лучше, в Петербурге: чтобы издать, на мой счет, в хорошей типографии и чтобы корректурные листы присыпались ко мне? Уведомите и посоветуйте, прошу Вас, обстоятельно об этом деле.

Поручая себя доброму расположению Вашему, честь имею быть,—Милостивый Государь, Ваш Покорнейший слуга

Лев Боровиковский

3

12 августа 1839, Полтава

Милостивый Государь
Измаил Иванович!

Два письма Ваши, одно через студента г. Мазанова, а другое через г. Метлинского, я имел удовольствие получить. Искренно благодарю Вас за отзывы и советы, за приятный подарок — „Полтавку“ Полтавцу.

Весьма жалею, что отсутствие мое из Полтавы лишило меня удовольствия познакомиться с почтенным земляком и собратом по занятию Г. Могилою, которого некоторые пьесы из „Думок и песень“ подарили меня истинным удовольствием; обо всех пьесах—между нами сказать — не одинаково думаю: не говоря уже о слабости вымысла, даже язык очень и очень не чист во многих местах: это тем более замечено, чем неожиданнее было от такого внатока малорос. слова, каков автор рассуждения, помещенного в начале „Думок и Песен“. Не могу выдавать мнения своего за верное, но, кажется, сказанное доказать не трудно.

— Еще более сожалею, что я не имел удовольствия увидеться с Вами в проезд Ваш через Полтаву,—я был уже в городе

(приехал 14 июня, а Вы проезжали 16-го). Хотелось с Вами кое о чем переговорить. Надеюсь, что Вы обяжете меня посещением своим в будущий проезд — как я слыхал в сентябре.

Следуя совету Вашему, я думаю, окончив переписку набело „Басен“ своих и послав в цензуру, издать часть их — хоть сотню в здешней губерн. типографии... О прочем запасе подумаю после.— Для „Малорос. Сборника“ своего, Вы изберите сами, что будет угодно при свидании. При досуге, я теперь пишу „Обзор литературы малорос. народной и писательной“ — всего доселе написанного на языке малорос. написано уже листов 17: остановил недостаток разбираем. произведений, которых в Полтаве достать нет возможности. Особенно этих: 1) Гулака-Артемовского (на чем и остановился хронологически) Пан та собака; Солопий та Хивря, Пан Твардовский и другие его пьесы. 2) Гребенки Полтава (кажется и Шпигоцкий переводил). 3) Галки (кто это?) Украинск. Думы и Сава Чалый; 4) Оси. Сват. на Гончаровке и 5) пьесы г-на Шпигоцкого. Все прочее, кажется, можно достать здесь. Крайне одолжили бы меня доставлением, если возможно, при оказии упомянутых сочинений — недели на две, на три!

У Вас, конечно, есть список „Москаля-Чаривника“? Разбирая произвед. Котляревского, я имел под рукою список с собственно-ручными поправками покойника.

Если этот список Вам надобен — можно позаботиться об высылке оного Вам. Тогда напишите ко мне.

Скоро надеетесь ехать за границу?

Много славянам удовольствия ожидается от трудолюбия и опытности Вашей.

Бывши в Полтаве, П. П. Артемовский говорил о какой-то любопытной комедии на малорос. языке какого-то умерш. священника (думаю, сочинителя известной песни „За Неман иду“), которого наследник издает ее в свет. Читали ли Вы ее и какова она?

Прошу не забывать того, кто уважает Вас душевно, искренно,

Льва Боровиковского

4

Полтава, мая 24, 1840

Искренно благодарю Вас, Ильяма Иванович, за приятное письмо, которое я имел удовольствие получить 14 мая. На другой день отправлен почтеннейшей маменьке Вашей приложенный при том дневник, который прочли мы с братом с любопытством и удовольствием, и не один раз... Исполняя желание Ваше, провождаю при сем несколько пьес по - малороссийски — более песенного, малороссийских мелодий, размера: думаю, что такие удобнее всего могут быть передаваемы на языке, не получившем чего

еще (как и малороссийский) в обществах и гостинных (?). Жаль, недосуг не позволяет мне сообщить теперь более — жаль потому, что не вполне удовлетворю желание Ваше — лестное, конечно и для меня. Нечто из своего запаса я, при досуге, переписываю для цензуры, напр. Байки, Пословицы, Песни (прежде юмористические и карикатурные, более 200) и припевы (6 из последних по-русски, помещены во 2-й кн. Отч. Записок за этот год) и пр.— анекдоты, предания, поверия, суеверия, быт народный и т. п.— хорошие материалы для повестей à la Грыцько Основ'яненко. Попробую. Одна уже листов в 15 или более печатных, кончена вчерне; другую начал. Так, кажется, легче и лучше москалей знакомить с нашей родиною; а простонародность, да еще и с примесью учености — скучна, говорят... Я не знаю точно времени выезда Вашего из России; а, кажется, без Вас вышлю несколько сочинений на языке Украины. Е. П. Гребенка готовит еще с ноября прошлого года малороссийский чисто Альманах. И я сообщил ему, по просьбе, несколько пьесок и виньетку. Г. Основ'яненко доставил 3 хорошие (пишет мне Гребенка) повести; будут отрывки из Котляревского Москаль-Чаривнык (который с февраля или января начали (видно из газет) играть на московской сцене (и еще что-то (?)). Прошу рекомендовать и познакомить меня с умным и даровитым Вашим знакомым, с моим со-славянином, Г. Челяковским. Для меня очень лестно было прочесть перевод его моей Песни Русалок, который разобрал я и понял без труда.— Особенно хвалят журналы вышедший недавно „Кобзарь“ — не знаю чей.

Завидую Вам, Измаил Иванович: сколько нового, сколько любопытного, замечательного увидите Вы в Вашем вояже! Как бы я желал испытать вашу участь — самую Вашу тоску по родине, все ваши ощущения, впечатления!.. Согрушу грусти Вашей — очень естественной, хоть, строго говоря, и не совсем уместной. Вы жалуетесь на одиночество? но мало ли собеседников в себе и около себя, без людей? — Впрочем: легко говорить мне это, дома, в кругу родных, своих, искренних; зато самое возвращение Ваше на родину будет праздником, долгим, веселым праздником.

— Вчера проехал через Полтаву К. П. Паулович. Посетил Париж, Лондон, отправился в Одессу: откуда в Константинополь, Рим, Сицилию, Египет, вообще Италию и — обратно в Одессу. Завидую... — но не летам. — Про экспедицию никаких слухов давно нет. Газеты молчат,— говорят, черкесы пошаливают (?)

— Брат мой свидетельствует свое почтение и благодарит за память. Отец Иоанн тоже; а о. Архимандрит давно тронулся в уме, никуда не выходит и никого не приглашает к себе. — В Харьковском округе не знаю ничего: мы ведь теперь чужие. К. Цертелев купил дом. Наш помощник Карлгоф перемещен

в Одессу, недавно. Ждем скоро в Полтаву Давыдова. — Готовимся. Простите нескладице письма: соблюл, по совету вашему, экономию, да не соблюл порядка в мыслях: не осудите, будьте ласковы, земляка, искренно преданного Вам.

Лев Боровиковский

5

г. Кобеляки, 16 сент. 1858

Милостивый Государь
Измаил Иванович!

Давно собираюсь писать к Вам. — Получив одставку с пенсиею незначительною, я скучаю бездействием и желал бы очень служить еще по Учебному или другому ведомству — не могу ли, с помощью Вашею, приехать в П-бург, найти опять посильную мне службу, чтобы посвятить жизнь и труды служению на пользу общую? Вы знаете, что, быв учителем трех гимназий и потом инспектором, к чему я более способен и готов: найдите, ради бога, дело на поприще более для опытности моей приличное!

Пожелав Вам всех благ в мире, остаюсь, ожидая на сие ответа Вашего, душевно уважающий Вас и покорнейший слуга и земляк

Лев Боровиковский

ЛИСТ БОРОВИКОВСЬКОГО ДО М. О. МАКСИМОВИЧА

Курск, Января 1 дня, 1836

Милостивый государь
Михаил Александрович!

Удостоив меня лестным знакомством и как любитель малороссийского слова, вы даете мне смелость беспокоить вас мою просьбой.

„Занимаясь более пяти лет собранием разных памятников языка общей нам родины и простонародного быта земляков, я, сколько позволял досуг при занятиях по службе, приводил собранный запас в порядок и посильно хотел знакомить любителей языка малороссийского с преданиями и повериями малороссиян, облекая оные в свежие формы поэзии. Вот плоды трудов моих:

I. Собрание простонародных малороссийских пословиц и говорок, числом более тысячи. Приведены в алфавитный порядок.

II. Басенки на малороссийском языке, числом 250. Из них более 200 оригинальных, прочие — подражание Красницкому.

III. Простонародные малороссийские песни (еще нигде не изданые или варианты изданных), числом около 150.

IV. Словарь малороссийского языка, с показанием корней слов,— буквы А, Б, В, Г.

V. Собственные стихотворения на малороссийском языке. Мнение ложно, якобы язык малороссийский способен только для выражения смешного и низкого. Здесь:

1) баллад 12; 2) дум 12 (сюжеты — предания, поверия и пр. малороссийские); 3) перевод семи крымских сонетов Ал. Мицкевича; 4) песен 20; 5) смесь — 26 пьес, некоторые переведены из Мицкевича;

VI. Перевод (сонетами) крымских сонетов Ал. Мицкевича — на русский язык.

„Кроме сего, я записывал суеверия, поверия, предания, способы простонародного лечения болезней и пр.— и имею: перевод (в стихах) Федровых басен (труды моих учеников - гимназистов), несколько об'ясненных и в стихах переведенных од Горация, и мелкие стихотворения — на русском языке.

„Теперь я хотел бы начать издание кой - чего из сказанного запаса и начать — баснями. Прилагая всего 50 (кстати и туземный подарок вам на новый) на беспристрастный суд ваш; покорнейше прошу — если найдете стоющими издания — помочь мне делом или советом вашим в отношении типографическом: я не могу определить на это теперь более 300 рублей (думаю — недостаточно этого?); посему, для избежания хлопот, нельзя ли продать рукопись или поручить кому - либо издание на условиях? Я сам не могу по многим причинам...

„Истинно жаль, что желание мое — служить в Малороссии — пять лет остается только желанием. А это отнимает возможность употребить в пользу любовь и пытливость мою ко всему родному — малороссийскому в отношении языка. Это была цель, для коей изучил я и язык польский. Из этого — вторая просьба моя: предмет моих занятий и отдаленность от родины (в Хороле) заставляет просить вас: не могу ли я занять место при университете св. Владимира, или в одной из гимназий округа вашего инспекторского, или же место учителя в киевской гимназии русской словесности или латинского языка? Если нелишне — не поскучайте выпиской из моего формуляра: быв на казенном коште в харьковском университете. я окончил курс по словесному отделению, со степенью кандидата за отличие; службы моей при курской гимназии около 5 лет (прежде читал предметы исторические; теперь — латинский язык); в прошлом году представлен к чину колл. асс. Лестное внимание начальства поощряло усердие мое к службе.

„В ожидании ответа вашего, с совершенным почтением... и проч.

ЛИСТИ БОРОВИКОВСЬКОГО І ЙОГО СИНА ДО О. КОНИСЬКОГО

1

Петербург, 29 марта 1876

Милостивый Государь

Александр Яковлевич!

Спешу ответить на только что полученное письмо Ваше от 26 марта.

Отец мой жив. Поэтому за нужными Вам сведениями о нем и о его сочинениях можно обратиться к нему непосредственно. Его адрес: „Г. Хорол, Полт. губ., Льву Ивановичу Боровиковскому“. Я уверен, что он с полной готовностью ответит на все Ваши вопросы.

А пока я сообщу Вам те сведения, какие сам имею.

Отец мой родился в с. Милюшках, Хорольского уезда,— около 1805 г. (точно не знаю); воспитывался в харьковском университете и окончил курс кандидатом; служил управителем гимназии: в Новочеркасске, Курске и Воронеже, затем в Полтаве учителем гимназии и института, и, наконец, инспектором полтавской гимназии; вышел в отставку, кажется, в 1855 г., с пенсиею, и с тех пор живет частью в Милюшках (где имеет маленький клочок наследственной земли), частью в Хороле.

Кроме „Ластовки“, отец помещал свои стихи (малорусские и русские) в „Вестнике Европы“ (московском, Каченовского), в 20-х и 30-х годах; в этом журнале напечатан, между прочим, его малорусский (весьма хороший) перевод „Фариса“ Мицкевича. Участвовал ли он и в других изданиях—мне не известно. Отдельно же были изданы его Байки и прибаутки Левка Боровиковского.

Вот те немногие сведения, какие я имею. Я полагаю, что отец мог бы быть Вам полезен не только сообщением сведений о своих сочинениях, но и сообщением сведений о кружке малорусских писателей 20-х и 30-х годов: со многими из тогдашних литераторов он был дружен.

С истинным уважением имею честь быть Ваш покорный слуга

А. Боровиковский

Мой адрес: „Знаменская ул., 35“.

2

Милостивый Государь

Александр Яковлевич!

Христос воскрес! — Получив сегодня любезное письмо Ваше от 3 апреля, спешу отвечать вам немедленно,— и прошу продолжать переписку вашу со мною постоянно!.. Вполне согласный

с Вашими взглядами на малорусскую, украинскую литературу, я готов душевно поучаствовать в Вашем желании — издать сборник статей наших земляков - поэтов, в приготовляемой Вами „Скрыне“, но теперь,— по обстоятельствам непредвиденным, оставив имение мое (в селе Милюшках, от Хорола близко), я живу в городе; а до мая половины еду домой и сообщу Вам с удовольствием — все, чем могу служить Вам в вашем издании.— Об автобиографии моей я скажу, что она пишется очень подробно; но я могу (по получения ответа на это письмо от Вас „в Хороле“) выслать Вам, при некоторых моих стихотворениях, и биографию, составив ее по аттестату моему об отставке, с прибавлениями; это — на 1 - е; 2 - е). Из произведений моих, писанных еще в бытность мою студентом в Харьковском Университете — Вы можете найти весьма хваленную балладу — „Маруся“ — в „Вестнике Европы“, г. Каченовского, в Москве, за 1829 год, март, ст. 117 — 127 (этот журнал Вы верно найдете в Университетской библиотеке). Там же напечатаны и несколько моих переложений Горациевых од. На 3 - е. Про „Фариса“ Ал. Mickiewicza и про прекрасный перевод его пьесы „Nowy kok“ я помню, что бывший Киевский (и потом Харьковский) профессор Амвр. Лук. Метлинский, взяvши прочитать рукопись,— где - то напечатал (об этом я читал давно в польских журналах, где прославлялись вообще все мои сочинения).— Он же, Метлинский, издал и мои малороссийские „Байки“, в Киеве, книжкой в 118 страниц; в 1852 году. Это издание давно разошлось, и у меня ни одного экземпляра нет. Вы, конечно, найдете тоже в Университетской библиотеке; а если есть Байки мои в книжных лавках, то — прошу Вас — выслать мне в Хорол, на мой счет, хоть 2 или 1 экз. для напечатания нового издания, которое поручу сыну моему, отлично служащему теперь в С.- Петербурге.— Кроме „Баек“ печатных, у меня есть и рукописные, до 200, зрело обдуманные и написанные уже на службе в Курске, на Дону (в Новочеркасске), в Полтаве. Из них многие переведены из Красицкого...— Были у меня (теперь у кого - то в Полтаве) (?) великолепные переводы „Сонетов“ Мицкевича, в рукописи на малоросс. языке. Теперь у меня их не имеется... Кроме „Ластовки“, я помещал стихи свои — в журналах. Советую Вам,уважаемый А - р Як - ч, выбрать из тех стихотворений в Ластовке хоть и все; да из „Байок“ — по собственному Вашему благоусмотрению и вкусу.— О поэтах малороссийских я мало имею сведений биографических; я читал недавно изящное издание о „Славянской поэзии“ (кажется): там обо всяком есть кое - что ? Книгу эту я брал, кажется, у сотрудника покойной „Основы“ — журнал в котором он помещал свои стихи — М. Г. Дымского. Из рукописных не изданных еще стихотворений моих, я Вам обещаю „Байки“: хоть есть у меня и другие... NB. Не можете ли Вы назвать сборник Ваш — не „Скрынею“, а

иначе: например... но Вы сами придумаете название, приличное альманаху для изящных земляков и малороссиянок... Пока извините за краткость письма.

С глубоким уважением и преданностию к Вам, честь имею быть навсегда — покорнейшим Вашим слугою. Лев Боровиковский.

P. S В июне или июле я надеюсь быть в Киеве — давняя моя „*pia desideria*“ и поговорим о деле — лично.— Позвольте узнать: где Вы служите, или же в отставке?

3

Милостивый Государь

Александр Яковлевич!

Милое письмо Ваше от 11 - го апреля я получил, и спешу отвечать, что, за от'ездом в Полтаву, откладываю писать Вам — до мая. Я готов служить Вам участием в изданиях Ваших, а теперь есть у меня рукописная баллада „Маруся“ и „Байки“, изданные Метлинским, да новые 2 басни, вчера вечером написанные мною (каковые здесь и прилагаю, на Ваш суд и пользование). „Скрыню“ Вашу можно б назвать — „Венок“ (букет)... а „Пашня“ — хорошо, если она значить Нива или „Цветник“. — Кто издатель „Правды“? и будет ли она продолжаться? — Рад душевно вести с Вами переписку дружескую... Для Скрыни Вашей или Пашни я могу — если напише[те] свое желание — выслать Вам тетрадь с написанною „Марусей“ и от 15 до 25 баек. Не можете ли Вы взять на себя особое издание очаровательной „Маруси“, в приличном формате и с моим портретом (силиэт), один завод, 1200 экз., на условиях, какие Вам угодно сообщить мне? Жду ответа!

Душевно преданнейший Вам —

Л. Б - ѹ

4

Милостивый Государь

Александр Яковлевич!

Получив сегодня любезное письмо Ваше от 12 мая, я (спешу!) отвечать Вам скорее,— потому особенно, что я завтра же еду, по делу в окр. суде, в Полтаву, где пробуду неделю, не более, и воротясь — буду писать к Вам обстоятельно обо всем, чего Вы желаете... Сообщу непременно и мою „Автобиографию“, да еще несколько пьес из новых трудов моих на родном языке — для помещения в Вашей Хрестоматии,— в которую можете еще поместить и лучшие мои стихотворения — из малоросс. альманаха г. Гребенки „Ластовка“, изданного в (1841) году в С. П - бурге.

¹⁾ Здогадано, бо в рукописі затерто. М. Позняк.

Про издание „Маруси“ я приготовлю Вам данные и буду просить
эб отдельном, изящном оной издании, в приличном формате
(in 4°) и с портретом оригинальным, т. е. силуэтом (контуром или
гемным) времени моей жизни, лет, и когда она, Маруся, писана
в Харькове, в бытность мою студентом Университета, перед
получением степени кандидата за отличие. (Надеюсь непременно,
что буду видеться с Вами в сентябре или октябре, по случаю
заветного желания моего — видеть святыни города Киева...).
Об издании этой моей „Баллады“ я напишу подробно, и прибавлю
предисловие по-украински.— Весьма благодарен Вам за труд
и справки по изданию Маруси, и за готовность помочь мне
в этом! — О „полном“ издании всех моих сочинений я постараюсь
искренне благодарю Вас за совет, которым воспользуюсь: их
можно издать in 32°, в 2 томиках.— Очень интересует и меня
Львовский Журнал или газета(?) „Правда“, — как некогда „Основа“;
„Правду“ я найду в Киеве... Не нахожу слов выразить мое
удовольствие и радость по случаю моего с Вами знакомства
и переписки.— и за высланный мне свой портрет — прийтите
мою глубочайшую благодарность! — Карточка прекрасная. Прошу
Вас сообщить мне адрес Ваш в Прилуки.

С глубоким уважением и душевною преданностию к Вам
честь имею остаться навсегда Ваш покорнейший слуга и почитатель.

Л. Б.

P. S. За поспешность письма этого — извините меня велико
душно...) прислать еще, для Хрестоматии две и даже три новых
шикозных пьес и пьесок (и более буду готовить), из которых
назову: I. „Лисиця - охвицер“ и „Похороны Льва зверями...“.

Я готов, и очень желал бы, продолжая „конфиденциально“
нашу переписку к осени (в октябре), совсем и навсегда переехать
и жить в Киеве, где я найду приличные развлечения; а может
быть и занятие или службу — по моей профессии учить.

— Живу здесь одиноким: жена моя — в С. Петербурге, у старого,
женского и семейного, моего сына Александра (кажется Вам
знакомого по Полтаве?); прочие мои сыновья — все на службе,
и были в Университете (Харьковском) и пр.

— Я покорнейше Вас прошу написать мне: какова жизнь
в Киеве, содержание и средняя цена квартир?? — По получении
на это письмечко ответа (и написания пьес моих) я непременно
буду писать к Вам в Киев, или, позвольте, в Прилуки.— Биографию
постараюсь написать полнее, всю; мой атtestat об отставке —
великолепный, и я буду его иметь основанием — нитью для рас-
сказа об единственной интересной моей доле жизни... .

¹⁾ Надірваній к.нець листка.

.

**ПРИМІТКИ ДО ТВОРІВ
І БІОГРАФІЧНИХ МАТЕРІЯЛІВ**

ПРИМІТКИ ДО ТВОРІВ СРЕЗНЕВСЬКОГО КОРНІЙ ОВАРА

Видруковано в „Молве“ за 1836 рік, № 51 — 52, ст. 388 — 394. Під твором стоїть підпис і дата „Антон Майко Келеберда. З Почаєва поломяр богоординської звінici. 1836 года, 25 Января. Харьков“. Потім передруковано Вл. Каазашем в „Киевской Старине“ (1900, № 10, ст. 245 — 250). З такою приміткою Калаша „В „Молве“ 1836 -го года продолжение этого стихотворения не помещено, и мы не знаем, было ли оно где-нибудь и когда-нибудь напечатано. Это есть, как видят читатель, подражание Жуковскому („Громобой“), но сохранен только остаток рассказа, обстановка и герой приспособлены к местным условиям. Такие переводы-переделки были вообще в литературных нравах 20-х и 30-х годов. Язык, искусственный, не везде складный и правильный, сильно напоминает „Запорожскую Старину“ Срезневского“. (Ст. 250).

Балада не викликає ніякого сумніву що до авторства Срезневського, бо крім того, що в „Молве“ маємо нотатку „доставлено г. Срезневским“, Л. Боровиковський в листі до Срезневського згадув про його „Громобоя“ (див. листи Боровиковського до Срезневського). Так само не викликає сумніву зразок, за яким писав автор свою баладу. В „Молве“ стоїть вітатка „это перевод баллады Жуковского „Двенадцать спящих дев““. Звичайно перекладом цю річ назвати не можна, але ж наслідуванням — безперечно. Щодо питання про те, чи скінчив Срезневський баладу, то здається, що в рукописному відділі Академії СРСР в скарбниці Срезневського переховуються дві інші пісні балади, але, на жаль, використати їх в незалежних від упорядчика причин не можна будо.

1) *Кайдак* — порог близ Екатеринославля. *Тритин* — три зірки среди созвездия Ориона (*Прим. Срезневського*).

ДО ТВОРІВ ШПИГОЦЬКОГО

1. „ТИЛЬКИ ТЕБЕ ВБАЧИЛА, МІЙ МИЛІЙ КОХАНИЙ“

Видруковано уперше в „Вестнике Европы“ за травень і червень 1830 року під заголовком „Два сонета малороссийских“, в такою заміткою від автора: „правописание здесь соблюдено совершенно сообразное выговору, исключая одной буквы..., которая всегда малороссиянами выговаривается как русское и“. (Ст. 51). Розмір: — — — — — — — — — — — — Вірша цього написано, як вільну віріярію на знамениті сонети Міцкевича; окрема цей вірш за другим сонетом „До Лаури“, що починається такими ж словами: „Ledwiem ciebe zobaczył, jużem się zapłonił...“¹⁾.

¹⁾ Poezye Adama Mickiewicza. 1898. T. I, st. 78 — 79.

2. „ЗНАЄШ, САНЮ - СЕРДЕНЬКО . . .“

Видруковано в тому ж числі „Вестника Європи“ (ст. 52). Як і перший вірш, в вільна варіація на теми Мідкевичевих сонетів „До Лаури“.

3. „НАПЛИВ Я НА РОЗЛІГ СУХОГО ОКЕАНУ“.

Видруковано в „Вестнике Европы“ (1, ст. 72 — 73). Переклад першого сонету знаменитих „Sonety Krymskie“ Мідкевича. Крім перекладів російських Боровиковського, що вміщено в наше видання, подаємо тут російський переклад Козлова, що вийшов приблизно в один час з перекладом Шпигоцького.

Аккерманские степи

В пространстве я плаву сухого океана;
Ныряя в зелени, тону в ее волнах;
Среди шумящих нив язылюся в цветах,
Минуя бережно багровый куст бурьяна.
Уж сумрак. Нет нигде тропинки, ии кургана:
Иду моей ладье вожатую в звездах,
Вот облако блестит; звяра на небесах...
О, нет! — то светлый Днестр, — то лампа Акермана.
Как тихо! постоим: далеко слышу я,
Как вьются журавли; в них сокол не взглядится;
Мне слышно — мотылек на травке шевелится,
И грудью скользкою в цветах ползет змея.
Жду голоса с Литвы — туда мой слух проникнет...
Но едем, — тихо все — никто меня не кликнет.¹⁾

4. „МАРІЯ“

Отрывок из поэмы Пушкина „Полтава“.

Видруковано в „Украинском Альманахе“ за 1831 рік, ст. 52 — 54. В цьому ж році видруковано в уривках „Опыт перевода „Полтавы“, поэмы А. С. Пушкина“ в Гребінки в „Московскому Телеграфе“ (№ 17, ст. 128 — 129). Для порівняння наводимо уступ в перекладу Гребінки.

Багатий дуже Кочубей;
Його ланам кондя немає,
Його отара скрізь гуляє
В зеленім лузі без людей;
А луг аж стогне під водами,
Під кінми гарними й вівцями.
Багацько у його добра,
Отласу, хутра і срібла,
На - видної і під замками.
Та пишний Кочубей не тим,
Не довгривими конями,
Не батьківськими хутрами,
Не златом, бачите, яким
Його що - год дарув Крим —
Дочкою гарною свою!
Ти забагатів, Кочубею!
Та ї правди нічого ховати,
Нігде нема Марусі рівні,
Вона мов квітка та дубовіна,

Що тілько стала розцвітати,
Гополя буцім на могилі,
Гінкій та гнуучий стан премійлий;
Як шум біліє вся вона;
Кругом дівочького чола,
Мов хмари коси бовваніть,
Як маківочка — ріт красів,
Оници — як зірки блищають.
Вродливая — ні втять, ні взять!
Та не одною ліпотою
Маруся звісна стала всім!
А більше розумом своїм,
Віталівим серцем і цвотою.
Зате моторних женихів
Свати товчуться у порога,
Та щось вінця, мов кайданів,
Лякається моя небога;
Всім молодим — гарбуз як тут,
Аж ось свати гетьмана йдуть²⁾.

¹⁾ Полное собрание сочинений И. П. Козлова. СПБ. Издание 3-е, ст. 137.

²⁾ О. Дорошкевич. 20 — 40 роки. Вип. I - й, ст. 119 — 121.

5. МАЛОРОССИЙСКАЯ БАЛАДА

Видруковано в „Украинском Альманахе“ (ст. 65 — 66). В основу взято пісенний мотив прощання козака з дівчиною, як, напр., „Іхав козак за Дунай“ але ускладнений історією швейцарського походу Суворова.

6. ОТРЫВОК ИЗ ПОЭМЫ „КОНРАД ВАЛЛЕНРОД“¹⁾

Видруковано в „Украинском Альманахе“ за 1831 - й рік (ст. 132 — 136).

Крім того, друкувалися окремі розділи цієї поеми в перекладі Шпигоцького в російській періодичній пресі. В 1832 - му році в Москві вийшов цілий переклад поеми Шпигоцького, на який було дві рецензії в „Московском Телеграфе“ (1832, ч. 43, № 2, ст. 250) і в „Вестнике Европи“ (1831, ч. 35, ст. 142).

7. ДОБРА НОЧЬ

(Сонет Мицкевича).

Видруковано в „Мольве“ (1835, № 13, ст. 201 — 202).

Переклад сонету Мицкевича „Dobranoc“, — Dobranoc! Już dziś więcej nie będziem bawić Niech snu anioł modremi skrzydły tę otoczy. ¹⁾

ДО ТВОРІВ БОРОВИКОВСЬКОГО

В звязку з планом нашого видання заводимо до першого тому не всі твори Боровиковського, а тільки ті, що позначені рисами романтичної тематики і стилю. Як уже сказано в статті, присвяченій Боровиковському, спаддшина його в цілому невідома, але те, що відомо, ми так само друкуємо не в повному обсягові. Насамперед, не заводимо до нашої збірки байок, які являються продуктом іншого впливу і інших традицій в творчості Боровиковського. Крім того, обмінаємо й кілька прозаїчних його спроб, ішо не опублікованих. В онука поета, Олександра Боровиковського, що живе в Ленінграді, перековуються оригінали оповідань поета російською і українською мовою, писаних уже в 40 - х і 50 - х роках. Серед них звертає на себе увагу оповідання „Позивайлі“, витримане в тоні народного анекдоту, спопуляризованого Квіткою. Ці оповідання і своїм тоном, що відбиває дух Котляревщини, нічого спільнога немає з романтичними спробами Боровиковського. Не позначаються вони й художніми прикметами. Видрукування їх мало б радію тоді, коли б у цьому виданні ми зосередили увагу на Боровиковському і характеризували б його не як представника певної літературної школи, одного з пionерів українського романтизму, а дали б про виявлення повного обланчча літературного в усіх його відмінах. З цих же міркувань не заводимо і різних фольклорних матеріалів — різних приказок, загадок і таке інше, де Боровиковський виступає не як письменник, а як етнограф. Друкуємо всю відому нам спаддшину його в романтичному стилі. Крім опублікованих уже творів, заводимо до видання вірші, до п'яного часу невідомі, що їх пощастило розшукати в рукописному відділі російської Академії Наук і в Пушкінському будинку.

1. ПОДРАЖАНІС ГОРАЦІЮ

Видруковано вперше у „Вестнике Европи“ за 1830 - й рік. Т. I. Ст. 184 — 185. Під віршем стоїть дата — 1828. Харків. Потім вірша передруковано в статті Вл. Каллаша „Из истории малорусской литературы 20 - х и 30 - х годов XIX - го века“. „Киевская Старина“, 1900, XI, ст. 267 — 268. Вірш в оригіналі має назву „Vitae rusticae laudes“ („Хвала сільському життю“). Час написання цього вірша

¹⁾ Poezye Adama Mickiewicza. Op. cit., 84 — 88.

Гораций невідомий, але, як вгадуються коментатори, ґрунтуючись на майстерні виробленості вірша, що належить він до пізніших творів Горация, написаних біля 724 року. У віршеві виступає якийсь Альфій, що, вихвалюючи сільську простоту, волів збивати грошики, пробуваючи в місті. Коментатори всяко тлумачать постаті Альфія: деякі вказували на те, що в формі сатири винодіть Гораций любов до сільської ідилії, то Мецената, то приятеля Горашевого Альбія Тибула, то, нарешті, заможного ліхваря Альфія. Наводимо для порівняння переклад А. Фета, що видрукований був у 80 - роках.

Сельский Альфий

„Блажен, кто вдалеке от всех житейских зол,
Как род людей первоначальный,
На собственных волах отцовский пашет дол,
Не зная алчности печальной.
Ни море злобное, ни труб воинских звон
Не возбуждает в нем тревоги;
Бежит он форума, не обивает он
Граждан значительных пороги.
Зато с раскидистой и юною ловой
Высокий тополь сочетает,
Иль за пасущимся в изломине глухой
Ревущим стадом наблюдает
Ножем ненужный сук обрежет и привьет
Ему взамен ростков надежных,
В сосуды чистые сам выжимает мед.
Или овцед стрижет он нежных.
Когда же осень вновь встает среди полей,
Гордясь плодов живым нарядом,
Как рад тянуться он за грушю своей
Иль за пурпурным виноградом,
Чтоб им тебя, Приап! или тебя почтить,
Отец Сильван! границ блюститель!
Потом под старый дуб ложится опочить
Иль на лужайку сельский житель.
А между тем река шумит вдоль берегов,
И рощи полны птичьим пением,
И раздается плеск немолкнувших ручьев,
Склоняя к легким сновиденьям.
Когда ж прийти с зимой и ливням и снегам
Зевес гремящий навначает,
Сердитых кабанов в тенеты там и сям
Охотник псами загоняет;
Иль, жерди укрепя, навешает сетей
Дроздам прожорливым засадой,
Иль вайцев, а не то залетных журавлей
Из петли достает с отрадой.
Каких корыстных дум такая тишина
Безпечной жизни не развеет?
А дома между тем стыдливая жена
Детей возлюбленных лелеет.
И дочь Апулия, с загаром на щеках,
Или сабинка молодая,
Она сухих ветвей подложит на очаг
С окоты мужа поджидая,
И, стадо приюта на отдых за плащем,
Идет доить соеды тугие,

И кружу достает душистую с вином,
 И кушанья непокупные.
 Лукринских устриц тут не ставьте предо мной,
 Ни рыб из дорогой породы,
 Хотя б восточный ветр их зимнею порой
 Загнал случайно в наши воды.
 Ни африканских птиц не жду я со степей,
 Мне рябчик Ионии не нужен,
 Когда по выбору с роскошнейших ветвей
 Оливок подадут на ужин,
 И луговой щавель, и малыви предо мной
 Целебные — или ягненок,
 На праздник Термина убитий, иль младой
 У волка вырванный козленок.
 Как весело следить, вкушая свой досуг,
 За проходящими стадами
 И видеть как волы, понурясь, тащат плуг,
 Вверх обороченный зубцами.
 А вокруг блестящих лар, вернувшись в дом владык,
 Рабов ватага присмирела".
 Все это говоря, наш Альфий - ростовщик
 В себе уж видит земледела;
 А деньги между тем он к идам все собрал
 И бьется их раздать в календы. ¹⁾)

2. МОЛОДИЦЯ

Надруковано вперше у „Вестнику Европы“ за травень і червень 1828 року, на стор. 52 — 53. Потім передруковано в названій статті Вл. Каллаша в „Київській Старині“ за травень, ст. 149 — 182. Автора вірша не встановлено. Тимчасом як цей вірш має всі дані, щоб належати Боровиковському. Поперше — серед ревюстру його творів, наведенному в статті, находимо й вірш „Молодиця“, подруге — Псьоль, що згадується тут, у віршах Боровиковського ми зустрічаємо їх двічі (родима річка Боровиковського). Крім того, не треба ще забувати, що саме в цього часу появляються один по одному вірші Боровиковського в „Вестнику Европи“ і, що характерне, в епіграфами латинськими, як і в цьому вірші. Звичайний підпис Боровиковського у віршах, пізніше написаних, такий „Б — й“. Але той факт, що це, як признається автор, — перша його спроба, до певної міри пояснює його скромність, поставивши замість першої літери свого прізвища латинське „N“, але лишивши кінцеве „й“. Та крім звичайної скромності й непевності дебютанта, такому замаскуванню були ще інші причини. Річ у тому, що в цих роках Л. Боровиковський був ще студентом Харківського університету і виступати в широкій літературі йому можна було, оглядаючись на вище начальство. В своїх спогадах про становище студентів того часу, студент Х. Університету І. Б. (певно старший брат Боровиковського Іван) між іншим розповідає епізод, що має відношення до нашого автора. „В моє время вообще в жизни студентов было какое-то затишье, и в научном отношении, за исключением весьма немногих, они не выдавались из общего уровня ни особенными, ни блестящими успехами. Каченовский напечатал в „Вестнике Европы“ „Фариса“ с одобрительным отзывом, перевод с польского одного молодого студента: досталось бедному студенту — зачем послал печатать без ведома инспектора“. Студент цей був Боровиковський, що вмістив свій переклад у „Вестнику Европы“ за 1830-й рік, підписавши його повним прізвищем та ще й адресу додавши.

¹⁾ К. Гораций Флакк. В переводе и с обяснениями А. Фета. М. 1883. Ст. 162 — 165.

В усікім разі принадлежність цього вірша Боровиковському цікава вже тим, що є, по власній заяві автора, перший його літературний виступ, і це дав нам можливість датою початку літературної діяльності Боровиковського уважати 1828 рік.

Вірш цікавий з того погляду, що має багато спільногого з Шевченкою балладою „Причиня“, написаною більш як на 10 років пізніше. Справді і тема, і колорит, і ритмічні особливості творів дуже подібні:

„Ватагами ходіли хмари,
Між ними молодик блукав;
Вітря в очертаях бурхали,
І Письбл стогнав і клекотав...“

Порівняти:

„Реве та стоне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завивав;
Добре вірби гне високі,
Горами хвилью підійма.
І блідий місяць на ту пору
З-за хмарі де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі
То виринав, то потопав...“

Тут не тільки однакові фарби, але й загальна тканина ритмічного руху спадається. В обох випадках ми маємо 4-стоповий ямб з однаковими ритмічними варіаціями.

Перш за все наголоси попадають в обох віршах на першу, другу і четверту стопу і послаблюються на третій. Тільки в першому рядкові „Молодиці“ маємо відхилення — „Ватагами ходіли хмари“, де акцентне послаблення припадає на другу стопу. Число складів в обох строфах однакове — 9 + 8. При чому в першому рядкові обох віршів маємо вайвий ненаголошений склад — 1. хмари, 2. широкий. Типове, так само, римування перехресне в обох строфах з неточними в паристах: 1. хмари — бурхали, 2. широкий — високі — і точними в діеслівних римах паристих рядків: 1. блукав — клекотов, 2. завива — підійма.

Цікаву аналогію бачимо в обох віршах і в переході від ямбу до коломийского віршу після закінчення пейзажу, як тільки на сцену виступав геройня. У першому вірші:

„Повій, вітре, повій, буйний,
Повій в того краю,
Де живе мое серденько —
Де мілій витав.
Принесіть хоч слово рідне
Буйними вітрами,
Як ти там, в чужій стороні,
Живеш з москалями?..“

У Шевченка беремо строфу, що може йти за продовження віршу Боровиковського.

„Дарма щоніч дивчинонька
Його виглядає...
Не вернеться чорнобривий
Та й не привітає,
Не розплете довгу косу,
Хустку не зав'яже;
Не на ліжко — в домовину
Сиротою ляже!..“

Далі закінчення — трагічний кінець відтворено в обох віршах в ямбах, що навіть збігаються в стилістичних і синтаксичних формах:

„Вода реве, вона блідніє;
Волося дібом піднялось:
Псьоль гоготить, вихрить, дуріє...
„Прощай! ти мій...“ і вниз шубовстъ!

У Шевченка така ж патетично побудована синтакса із звуконаслідувальним закінченням:

„Зареготались нехрещені,
Гай обізвався; галас, зик,
Орда мов ріже. Мов скажені,
Летять до дуба... — ні чичирк!...“

3. МАРУСЯ

Видруковано баладу вперше у „Вестнике Европы“ за 1829 рік, т. II, ст. 117 — 127. З такою приміткою від редактора Каченовського, де він цитує слова Боровиковського. „Маруся“ т. е. Марья, это есть подражание „Светлане“ Жуковского; ежели в нем очень мало складу, то принесу в извинение бедность полузаального наречия моей родины — говорит скромный переводчик; а мы прибавим от себя, что его Маруся доставит многим читателям нашим удовольствие, как некогда Твардовский г-на Г. А-го. (Гулака-Артемовського. А. Ш.) Сие прекрасное подражание известной песни Мицкевича было напечатано сперва в Вестнике Европы (1827, № 6), а потом не замедлило явиться в Славянине, а вскоре и в одном из Варшавских журналов. Успеха подобного желаем и малороссийской Светлане».

Пізніше баладу передруковано в „Київській Старині“, в названій уже статті Вл. Каляша, ст. 254 — 262. Окремо вийшла в Львові 1902 року з поясненнями Франка¹⁾. Вже в наш час передруковано її в книжці Дорошкевича „20 — 40 роки в українській літературі“ (вип. I, ст. 72 — 79), з наведенням аналогічних уступів в „Светланы“ и „Леоноры“ Бюргера і, нарешті, в хрестоматії М. Плевака.

В переробці Боровиковського викинуто дидактичне закінчення „Светланы“, де Жуковський висловлює скептичний погляд на все чудесне й фантастичне.

„Улыбнись, моя краса,
На мою балладу;
В ней большие чудеса,
Очень мало складу.
Взором счастливый твоим,
Не хочу и славы;
Слава — нас учили — дым;
Свет — судья лукавый.
Вот баллады толк моей:
„Лучший друг нам в жизни сей
Вера в прор виденье.
Благ виждителя закон:
Здесь не счастье — лживый сон;
Счастье — пробужденье“.
О! не знай сих страшных снов
Ты, моя Светлана...
Будь, создатель, ей покров!
Ни печали рана,
Ни минутной грусти тень
К ней да не коснется;

¹⁾ Лев Боровиковський. Маруся. Видав і пояснив д-р. Іван Франко. У Львові. 1902.

В чей душа — как ясный день ;
 Ах ! да пронесется
 Мимо — бедствия рука ;
 Как приятный ручейка
 Блеск на лоне луга,
 Будь вся жизнь ее светла.
 Будь веселость, как была,
 Дней ее подруга.“
 (Баладу присвячено А. А. Войковій).¹⁾

В тексті, виданому Франком 1902 - го року, маємо в порівнянні з текстом „Вестника Европи“ деякі розбіжності. Чимало виразів окремих виправлено і змінено, при чому виправки мають характер українізації деяких русизмів Боровиковського. Не можемо сказати, чи це поправки самого Франка, чи когось іншого, бо він мав копію з „Марусі“, надрукованої у „Вестнику Европи“, про що говорить у нотатках до тексту. Однакаємо ці одміни. 1. Дівки пустували 2. на город 3. сестричко 4. не співавши 5. відвітить 6. рік 7. в горю 8. куди 9. розібрала 10. поле 11. сані 12. ввіходить 13. тримтити 14. озовися 15. наче крейда білій 16. гоний а п'ять 17. а 18. тримтити 19. хуторець 20. мов 21. обомілів 22. страшно. Підійшла к столу 23. притулилась 24. фуга 25. мигтити 26. от - от догоряє 27. в хоторку 28. вновкло все і знов кругом 29. тримтити 30. на вид 31. і присів 32. голубок в стола злетів 33. заворчав 34. сей 35. наче 36. густий 37. сані 38. широю 39. нас.

В своїй післямові Франко дав докладну історію сюжету „Марусі“.

4. ФАРИС

Видруковано у „Вестнику Европи“ за 1830 - й рік, I., ст. 177 — 183. До перекладу додано таку увагу від перекладача „Размер“: — v — v — v — v (v) и пр. — v (v) — v v — v v — v v — (и) и пр.

Этот размер более приближается к подлиннику... и, „может быть, только этот размер... Что же делать? Мицкевич *неподражаем*, тем более на ограниченном наречии Малороссии“. Під віршем стоїть дата —люля 1829, с. Мілюшки. Потім передруковано вже було в статті Каллаша (ст. 269 — 274), а один уступ і в хрестоматії М. Плевака (ст. 278). Вірш Міцкевича появився в 1928 році і, як відомо, до його написання спричинилась популярність в той час постати мандрівника по Сходу Вацлава Ржевуського²⁾. Вірш Міцкевича і написано на честь Ржевуського: „Kasyda na Cześć emira Tadż - ul - Fechra ułożona z takim wyjaśnieniem wід автора Jest to zaszczytne nazwanie i Arabów - Beduinów, znaczące to samo co chevalier, rycerz w wiekach srednich — Tadż - ul - Fechr, pod tem imieniem znany był na Wschodzie Waclaw hr. Rzewuski: tадж znaczy wieniec, fechr sława. (Є то властиве назвисько в арабів будінів, що означає те саме, що Шевальє, лицар у часі переддвоївічні. Тадж - Уль - Фехр — під таким іменем був на сході Вацлав граф Ржевуський: Тадж — значить вінець, Фехр — слава.)³⁾

Далі подаємо примітки Міцкевича і Боровиковського до свого перекладу.

1) Касида — то значить, властиво, поема повна, що складається в 30 дистихів. В даному разі відповідає нашій повіті, елегії або образкові.

2) Ті чотири вірші, присвячені описові коня, передкладено в арабського чотирьохвічного, вміщеного в нотах до антології арабської пана де - Лягранжа.

3) Ближе — тричі голову чорним окинув вінцем. (Прим. Боровиковського).

1) Полное собрание сочинений В. А. Жуковского. СПБ. 1902 г. Том I, ст. 70 — 71.

2) А. В. Погодин. Адам Мицкевич. Его жизнь и творчество. М. 1912. Ст. 77 — 78.

3) Poesye Adama Mickiewicza. Op. cit. T. II, ст. 170.

4) Поширеній на сході забобон, що граки чують смерть здалека і кружаться над людиною, що має сконяти. Як тільки скона подорожній, враз кілька їх являються в околиці, хоч би раніш і не видко було.

5) Гурган. є то вислів американського — урикан, і означає страшливу бурю тропічну. Постільки він знайомий широко в Європі, вживли ми його замість висловів арабських Семум, Асіф і т. п. в значенні віхрю або сурми повітрової, що висипає іноді цілі каравани. Леопарні вважають його Гюлебад¹⁾.

5. ДВА ВОРОНИ (Из А. С. Пушкина)

²⁾ Видруковано уперше в „Вестнике Европы“, 1830. Ки. I, ст. 185. Удруге передруковано в статті П. Филиповича „Пушкін в українській літературі“²⁾.

6. ВІДЬМА

Уперше видруковано в „Вестнике Европы“ 1830 року під псевдою „Вільма“, уривок з казки і підписане літерою Б. Вірша датовано 1829 роком 20 травня. До цього така увага від автора. „Размер этой баллады $v - vv - vv - vv -$ Показаний размер можно читать правильно без подстрочных знаков. Касательно письма малороссийского — *quot capita, tot sensus.* Г. Максимович в издании малороссийских песен (очеви неверных), следуя этимологию слов, изменил выговор и затруднял малороссиянина в чтении; пан Котляревский, следуя самому выговору, писал как произносят, но прекрасная Энеида - малороссиянка принуждена была надевать русский кокошник к музыцик плакте: как не к лицу! Некоторые, наконец, думают, что слова малороссийские лучше писать по - польски. С этим (хотя для разнобования) и я согласен. С условными знаками поляков для *ж*, *ь* и пр. (без них обойтись можно) легко вполне выражается язык малороссийский, со всемо его гармоническою точностию — буквами латинскими; при том же этимология несравненно большей части слов малороссийских — с польского будет виднее". Однака балладу видруковано звичайною російською ортографією. Потім передруковано її в статті Калаша.

7. ЛЕДАЩО (Баллада)

Балада не опублікована. Переходиться в рукописному відділі Академії Наук в скарбниці Срезневського, під віршем дата — 1830. С. Милюшки.

8. БАНДУРИСТ

Цікавій він тим, що починає в українській літературі галерею козацьких співців — бандуристів. Вірш датовано 1830 роком. С. Милюшки. Пісня, яку співає кобзар „Обріс мохом сірий камінь, в полі лежачи“ належить до штучних витворених поетом пісень, але цікаво, що уривки з цієї пісні попали до повісті Є. Гребінки „Іван Золотаренко“, а потім занотовані в збірнику „Малоросійських пісень“ А. Метлинського, як народна пісня. Інтересно тим, що вірш Боровиковського не був опублікований, і яким чином використав його Гребінка в своїй повісті — важко сказати.

¹⁾ Op. cit. Cr. 171, 174.

²⁾ А. Пушкін. Вибрані твори. „Книгоспілка“. Ст. 5 – 6.

9. ЧАРІВНИЦЯ

(Баллада малороссийская)

Під віршем дата — Курск, 1831. Балада до цього часу була неопублікована, переховувалася в рукописному відділі Академії Наук в скарбниці Срезневського. В баладі використано відомий пісенний мотив про Гриця, що захоплював багатьох не тільки українських поетів і письменників. (Про історію сюжету Гриця див. статтю Филиповича „До історії одного сюжету“, що вміщена як передмова до повісті О. Кобилянської „У неділю рано зілля копала“ — „Книгоспілка“, 1926). Мотив цей у Боровиковського змодернізовано, хоч початок пісні про Гриця входиться в текст балади. Баладу написано в великою увагою до етнографії, що займає дуже важливе місце в творі — ворожба, весільні пісні і таке інше. Баладу стилізовано подібно розмірам народних пісень, а деякі строфі просто взяті з відомих і популярних пісень, як, напр.:

„А між тими циганами.
Циганка - ворожка,
А до тої циганочки
Втогтана дорожка . . .“

В пісні:

„А між тими циганами
Циганка - ворожка,
А до тої циганочки
Битая дорожка“. ¹⁾

Писано баладу коломийковим ладом (8 + 6), таким популярним пізніше у молодого Шевченка. До цього приміткі Боровиковського: 2. Ти знаєш, брат, как бывало, подобострастно смотрим мы на плащауватых цыпан, на халяндр детей их, с каким страхом показывали им (старым цыганкам) руки, где читали они и былое, и сущее, и грядущее! оно пустяки; а чего сердце дрожало?? Ворожки еще более искусницы между этими цыганами — Воложами. 4. Жабы, сухие и толченые, носит всякая чаровница за пазухой: ими может она подять человеку, на кого сердита... 5) Две зірки — символ двух лиц союза супружеского. Ведьмы могут замовлять кровь, продавать дождь, сводить звезды. — Могут, могут: 6) Бажане весілля: это с Грицем, об чем и просила ворожки - цыганки. 7) Это начало известной, по прекрасному голосу, песни малорос. — В одну Гриць был влюблен; другая причаровала его (Маруся). 8. Чем моложе месяц, тем он прямее (иде малюнок), но не (новуя малюнок). Розійнуши роти — се ісі самий молоденький. Тогда то ворожат. 9. Річчу — словом, таинств. слово. 10. Слово в слово прімовка чар: это у меня списано от умной старухи. 11. Начало малорус песни. Хороша по голосу и легкости напева. 12. Старости — посыаемые с предложением к невесте. (Негде описать: а я бы поболтал побольше об них). 13. Помнишь, бывало, кричит гурьба (с позволения сказать) пьяных женщин, когда провожают молоду к свекру — с громкими возгласами после каждого... ууу! — Это та песня. Голос знаешь? — а запой, запой... 14. Уректи (глазом) можно? — Можно: „для этого носи в руばке прòтиріч... ха - ха - ха! 15. Надобно бы ужаснее наказание волшебнице так, чтобы она —

„И до своей могилоньки
Чари проклинала“

10. ЖУРБА

Пісня. Стилізація відомої української пісні. Не опублікована, переховується в рукописному відділі Академії Наук, в скарбниці Срезневського.

¹⁾ Труды этнографическо-статистической экспедиции. Собр. П. П. Чубинским. Т. У. Ст. 418, № 806.

11. УБІЙСТВО

Не опубліковано, перековується так само в рукописному відділі Академії Наук. Написано десь коло 1831 року. Стилізація відомої української балади, що в поширеному варіанті звичайно починається так — „Ой у полі жито копитами збито“. В збірнику пісень А. Метлинського (1854), куди вніс значну вкладку і Боровиковський, находимо скілька варіантів цієї пісні.

„Поїду, поїду, і тебе покину :
Будеш, мила, припадати та до моого сліду.
Ой не буду, милий, далебі не буду :
Горювала я з тобою і без тебе буду.
Ой на горі просо, під горою жито ;
Прийшла звістка до мілої, що милого вбито.
Зеленою оливовою оченьки залито.
Прийшла його мила, китайку одкрила,
Китайку одкрила та й заголосила :
Чи ти, милий, впився, чи в коника вбився,
Чи в іншими звеличався, мене оддурався ?
Прилетіла пташка, біля його впала :
Такі очі, такі брови, як у мого пана !“)

Початок пісні Боровиковського —

„На заході рапче небо
Мов кров'ю залито ...“

безперечно не народній, а змодернізований на штиб романтичний. У різних варіянах цієї пісні, вміщених у тому ж збірникові Метлинського, пейзаж масивно, приблизно, один і той самий — „Ой на горі жито, під горою жито“²⁾. „Ой на горі просо, під горою жито“. 3) „Ой на горі ячмінь, під горою жито“²⁾. Закінчення пісні :

„Сподобав я чужу жону —
Удівоньку милю,
Поховали брати її
Ta й звели в могилу ...“

Так само не зустрічаємо у відомих варіантах цієї пісні.

12. РИБАЛКИ

Вірш не опублікований. Стилізація відомої пісні. Перековується в рукописному відділі Академії Наук. Написано десь біля 1831 року.

13. ДІН

Вірш не опублікований. Перековується в рукописному відділі російської Академії Наук. Написано так само біля 1831 року. Вірш належить до тих патротичних творів, що надзвичайно поширювались у зв'язку з війною 1812 року „Отечественною“, коли ціла злива високопатротичних віршів на честь руського царя і руської зброй буквально затопила журнали. Серед них чимало присвячувалося хвальних віршів і „войску Донскому“ і окрема відмінитому „казаку Платову“. Віддали данину цьому патротичному чаду і Боровиковський, і Метлинський, і Щоголев і інші.

¹⁾ Народные южно русские песни. Изд. А. Метлинского. К. 1854. Ст. 103.

²⁾ Ibid. Ст. 102—103.

14. ДНІПР

Вірша не опубліковано, переховується в рукописному відділі Академії Наук. Написано біля 1831 року. Тема Дніпра, що в „колыбелью“ слави старих князів, була популярна і поширина в кінці XVIII і на початку XIX століття в період панування, так званої, „псевдонародності“. Див. хоча б праці В. Сиповського „Україна в російському письменстві“ (ст. 59—113).

15. КОЗАК

(Подражание народной песне)

Уперше видруковане в „Украинском Альманахе“ 1831 року, ст. 62—65; у друге передрукував його П. Филипович в статті „До історії раннього українського романтизму“ („Україна“, 1924, кн. III, ст. 71—77).

16. ЧОРНОМОРЕЦЬ

Видруковано в „Ластівці“ (ст. 22—24), потім передруковано в статті Ф. Евецького в польсько-російському часописі „Денница“, і тут же додано польський прозовий переклад цього віршу.¹⁾ Пізніше його передрукував в „Українській музі“ Коваленко (1908, вип. I, ст. 63), далі находимо його у Дорошкевича „20—40 роки“ і в хрестоматії Плевака. Після „Марусі“ це, таким чином, найбільше спопуляризований вірш Боровиковського. Написано його, як справедливо зауважив Ф. Евецький, в наведений уже статті, „на тему украинской народной песни“ (ст. 87). Цю думку поділяє і Н. Петров, говорячи, що „...стихотворение „Черноморець“ основано на народной песне, одинаково встречающейся и в южной и в северной России, и напоминает несколько стихотворение русского поэта Некрасова „Среди пошлости жизни и прозы“ (ст. 145); щодо останньої аналогії, то крім безвучности подібних віставлень, чогось схожого між цими двома віршами неходимо. Безперечно, в основу твору взято народну пісню, але в помітним опрідьованням, особливо в ритміці.

17. ВИВІДКА

Вірша написано до 1834 року. Видруковано уперше в „Ластівці“ за 1841 рік, ст. 26—31. В основу взято поширений мотив народної балади про дівчину, що отруює свого брата. Балада відома і в інтернаціональній фольклорній традиції, про що в статті М. Ф. Сумцова. (Див. „Киевская Старина“, 1893, № 11 і окремо). Варіанти цієї пісні відомі частіше під назвою пісні про Сербина. Близький варіант до балади Боровиковського находимо у збірнику Чубинського.

„Ой у полі дві тополі —
(Ой у полі криниченька)
1ам дівчину воду брала,
З козаченьком розмовляла:
„Ой, козаче, козаченьку
Сватай мене, молоденьку“.
— Ой як тебе да й сватати,
Коли в тебе лиха мати. (?)
Счаруй дівчу свого брата,
То я буду тебе сватати.
„Ой не вмію чарувати —
Не навчила мене мати“.

(Умер батько, вмерла мати.—
Не навчили чарувати).
Ой у лісі на ялині,
Ой там висить три гадині ;
На гадину сонде пече,
А з гадини ропа тече.
Підстав, дівча, коновочку
Під гадячу головочку.
Як приде брат в дороги,
То ти чарі приготовиш.
Брат приїхав з дароньками,
Сестра к брату з чароньками.

¹⁾ Ф. Евецький. Малороссийская литература. „Денница“. 1842. Варшава, № 7. Ст. 85—89.

„Ой на, брате, цього пива,
Що я вчора наробыла“.
— Ой пий, сестро, та до мене,
А я буду пить до тебе.
„Ой пий, брате, я вже пила,
Це для тебе я лішила“.
Як брат пива да й напився,
По конику покотився,
По конику вороному,
По сідельцу золотому.

„Що це, сестро, да й за пиво,
Коло серця завврило ?“
А вже брата наряджають,
Сестра коні упрягає.
„Ой, козаче, козаченку,
Сватай мене, молоденьку“.
— Ой як тебе да й сватати,
Що ти вміеш чарувати ?
Счарувала брата свого,
Счарувеш мене, молодого“¹⁾.

Крім строфічного поділу на дві частини, при чому, друга частина починається рефреном „В чистім полі дві тополі“ і т. д., крім деякого, може, згущення фрази „козаченку, бурлаченку, зелененський барвиночку“, чи „там дівчина чорнобрива — балядя Боровиковського майже не відзначається рисами індивідуальної обробки. Ритмічні прикмети баляди, так само, нічим особливим не відрізняються від народніх оригіналів.

Порівняти :

В чистім полі,
Дві тополі,
Під тополями криніченька,
В ній холода водіченька.
Ой у полі дві тополі,
Там дівчина воду брала.
З коваченком розмовляла“.

18. ПАЛІЙ

Видруковано вперше в альманасі „Ластівка“ (ст. 246 — 243), але написано його, як видно з реєстру, до 1834 року. Палій — героїчна постать завзятого козака - лицаря, непохитного антагоніста Мазепи, приваблював увагу не тільки українських, але й російських та польських поетів - романтиків. Ще на початку 20-х років К. Рильєв написав „думу“ „Палей“, що передруковувалась пізніше в збірках його творів.

„Не тути солице обступали,
Не ветри в поле бушевали :
Палей с горстю казаков
Толпы несметные врагов
В пустынном поле окружали ...
Куда укрыться молодцу ?
Как избежать неравной драки ?
И там, и здесь везде поляки ...
По смуглому его лицу
Давно уж градом пот катится :
От меткого свинца валится
С коня казак за казаком ...
Уже обзвачен он кругом ...
Уж имену грозит позорной ...
Но вдруг, один, с копьем в руке,
Сквозь густоту толпы упорной
Несется он, как ветер нагорной.
Вот вправо, влево — и к реке,
Коню проворною рукою набросил

На глаза башлык,
Сам головой к луке приник,
Ударил плетью — и стрелою
Слетел с берегов, отваги полн ;
И вот — средь брызгов и средь волн,
Исчез в клубящейся пучине ...
Бушует ветр, река ревет ...
Уж он спокойно на средине
Днепра шумящего плывет.
Враги напрасно мечут стрелы,
Свинец напрасно третят свой ;
Разит лишь воздух он пустой
И невредимо витязь смелый
Выходит на берег крутой.
Коня опененный встрепенулся,
Прочхнулся, радостно заржал ...
Палей с насмешкой оглянулся,
Врагам проклятие послал
И в степь глухую ускакал“²⁾.

¹⁾ Труды этногр.-статист. экспедиции ... Т. V-й. 1874. Ст. 432. № 821.

²⁾ Сочинения и переписка К. Ф. Рильєва. СПБ. 1893. Т. II. Ст. 88 — 89.

При спільноті теми і сухо-романтичного змальовання героя між ними мало спільного в деталях. (Див. статтю). Так само необґрунтована і думка Н. Петрова про те, що Падій Боровиковського „местами напоминає стихотворення Державина и особенно его оду „Атаману и войску Донскому“ 1807-го года... (Ст. 145).

19. ВОЛОХ

Видруковано в „Ластівці“ за 1841-й рік, ст. 249. На думку Н. Петрова „Волох“ Боровиковського „есть нечто иное, как переложение отрывка из „Цыган“ Пушкина“. (Стр. 145). З думкою Петрова про „Волоха“, як про „переложение“ „Цыган“ Пушкіна ні в якім разі погодитися не можна. Крім спільніх думок про циганську волю, що ми її зустрічавмо в першій частині поеми Пушкіна, більших аналогій між цими творами немає. Але звичайно, цілком приступима річ, що читання Пушкінової поеми спричинилося до задуму „Волоха“

20. ЗИМНІЙ ВЕЧІР

(З Пушкіна)

Надруковано в „Ластівці“ (ст. 281). Написано до 1834-го року. Передруковано в статті Филиповича „Пушкін в українській літературі“. (Ст. 6—7).

21. РОЗСТАВАННЯ

(З пісень)

Видруковано в „Ластівці“ (ст. 355 — 360). Передруковано в статті Филиповича „Шевченко і український романтизм“¹⁾. Вірш цей в українському письменстві має кілька аналогій — „За Німан іду“ С. Писаревського, „Малороссийская баллада“ А. Шпигоцького. В основі ІІ, очевидно, лежить популярна пісня „Іхав козак за Дунай“. Тему цю розроблювали і польські романтики, зокрема Б. Залеський, його Dumka hetmana Kosinskiego.

22. РОСІЙСЬКІ ТВОРИ БОРОВИКОВСЬКОГО

Шість українських баляд російською мовою видрукував Боровиковський в „Отечественных Записках“ за 1840 рік, кн. II.

В передмові до баляд він, між іншим, пише. „Занимаясь постоянно несколько лет собиранием всего, что выражает характер, язык, быт, понятие и суеверие малороссиян, я, между прочим запасом, имею несколько народных баллад и легенд: представлю здесь любознательным читателям некоторые из них, по-русски, обещаясь современем передать и другое, что есть любопытное в моем запасе“. До цих слів додано примітку від редакції: „Верно из наших читателей найдутся многие, которые вместе с нами будут просить г. Боровиковского об исполнении его обещания“. (Ст. 42). Всі ці баляди взяті в народного фольклору і належать до популярніших тем в народних традиціях, особливо легенда про коваля, що перековував людей, та про дві долі. Особливістю їх в інтерпретації Боровиковського є те, що вони відтворені в формах віршованої прози. Зразком для Боровиковського могли стати відповідні форми Жуковського, як, напр., його „Овсяный кисель“, в свою чергу форма запозичена у німецьких поетів Гебеля і Геснера.

Сонети Міцкевича думав надрукувати Боровиковський в журналі „Современник“, пославши їх 1846 року до Плетньова з таким коротким листом:

„Ваше превосходительство.

Милостивый государь!

Прилагая при сем перевод „Крымских сонетов“ Мицкевича, покорнейше прошу, Ваше превосходительство, дать им место в издаваемом Вами журнале — если перевод, по просвещенному суду Вашему, достоин занять страницы „Совре-

менника". Весьма обяжете, если несколько экземпляров особо отпечатанных сонетов благоволите приказать конторе выслать, по нижеозначеному адрессу, Вашего превосходительства покорнейшему слуге.

Лев Боровиковский

Полтава, 5 октября 1846
Пушкинский дом. Архив П. А. Пастнева

1. Сонети Боровиковського не були видруковані, можливо, через те, що трохи пізніше Плетньов продав право видання журнала Панаеву і Некрасову. Сонети Міцкевича з'явилися в 1826 і користалися великим успіхом не тільки в Польщі, але й серед російських читаїв і літератів. Досить сказати, що найбільше з п'єскладів російських припадав саме на сонети. Даємо примітки самого Міцкевича до сонетів, що їх використував і Боровиковський, тільки російською мовою.

2. Діви, за стародавньою мітологією персіян, в злі генії, що колись панували на землі, потім вигнані були ангелами, і живуть тепер десь на кінці світу за горою Каф.

3. Верхи Чатирдагу по заході сонця, одбиваючи останнє проміння, якийсь час здаються ніби в огні.

4. Халат — почесний одяг, що вим обдаровує султан найвизначніших урядовців держави.

5. Найвидо в пасмі гір Кримських на південному березі; її можна бачити здалека, не менш як за двісті верстов, в різних боків у вигляді величеськоїх мари синявого кольору.

6. В долині, оточений з усіх боків горами лежить місто Бахчисарай, колись столиця Гиреїв, ханів кримських.

7. В ту ж годину з'явилася рука чоловіча, що писала против світильника на стіні царського палацу, а цар (Валтасар) бачив частину руки, що писала". (Пророцтво Данилове. V, 5).

8. Меджіт або Джамі, в то звичайні мечеті. З середини, по кутах святилини, підносяться тонкі, виструнчені в небо башти, які називають мінаретами; в половині своєї вишини оточені галереєю, шурхве, з якої муседзіни, чи огласники, закликають люд на молитву. Той заклик, виспівуваний з галерей, узвивається ізаном. П'ять разів на день, в визначені години, чується ізан во всіх мінaretів, а чистий і гучний голос муседзінів приємно розлягається в повітрі міст мусульманських, в яких, з причини неуживання візків на колесах, панував переважно тиша. (lekowski, Collēctanece. T. I, St.66).

9. Ебліс, або Ібліс, або Гаразель в то Люцифер у магометан.

10. Фарис — лицар у арабів - бедуїнів.

11. Недалеко падаю ханів підносяться могила, побудована з опуклою банею в стилі орієнタルному. Ходить легенда поміж населенням Криму, що той надгробок поставив Керим - Гирей для невільниці, яку дуже кохав. Невільниця була полька в роду Потоцьких. Автор ґрунтовно і прекрасно написаної "Подорожі до Криму" Муравйов - Апостол, держиться думки, що легенда ця безпідставна і що могила захована в собі останки якоїсь грузінки. Не знаю, чим обґрутовуве він свою думку; бо закид, що татари в половині XVIII століття так пишно могли упоряджати невільниць в роду Потоцьких, не є достатнім. Відомо, останнє збурення козацьке на Україні, що стало причиною того, що чимало люду польського взято було і віддано татарам. В Польщі дуже поширене шляхетське прізвище Потоцьких, і згадувана бранка не конечне могла належать до могутнього дому лідичів уманських, котрі не могли боїтися чи наїздів татарських, чи козацьких розрухів. З народної легенди про надгробок Бахчисарайський, російський поет Олександр Пушкін властивим йому галантом написав поему „Бахчисарайський фонтан“.

12. В розкішному саду, серед струнких тополів і миркових дерев стоять надгробки з білого мафмору ханів, султанів, їх жінок і кревних; в біжчих двох будівлях лежать, звалені без ладу, труни: були вони колись богато оправлені; тепер стирчать голі дошки і шматки галуну.

13. Мусульмани над гробами чоловіків і жінок ставляють кам'яні каплиці різного для обох полів гатунку.

14. Глур, чи правильніше Кіяфір означає — невірний. Так мусульмани називають християн.

15. Чарівна долина, через яку звичайно виїжджають на південний берег Криму.

16. Одно з найрозкішніших місць у Криму. Туди вже не доходять північні вітри, і подорожні навіть у листопаді шукають часто прохолоди під тінню величезних оріхових дерев, ще зелених.

17. Намаз — молитва мусульманська, яку одправляють сидячи і б'ячи поклони.

18. Мусульмани уживають в час молитви

чотки, що в знаменитих осіб оправляються в коштовне каміння. Гранатові і мормові дерева, що червоніють своїми овочами, зустрічаються по всьому берегу полудневого Криму. 19. Падишах — титул султана турецького. 20. Лишаю ім'я Габріеля, як скрізь відоме; але справжнім охоронцем небес, згідно з мітологією східною, є Раме, одна з двох великих зірок, що називається ас семекейн. 21. Салгір — річка в Криму, що випливає з північного Чатирдага. 22. Містечко на високій скалі; будинки, що стоять на березі, мають подібність до ластів'ячих гнізд, стежка, що тягнеться на гору, висить над безодвою і дуже трудна. В самому містечку стіни будинків зливаються із скилом скелі; поглянувшись через вікно, зір губиться в безмежній глибині. 23. Кримський кінь в трудних і небезпечних переправах виявляє особливий інстинкт обережності і певності; і перш ніж зробити крок, держачи ноги в повітрі, шукає каменя, де можна ступити безпечно і встояти. 24. Птах — гора, знана в 1001 нічі. Є то славний в мітології перській, багато разів від східних поетів описуваний, птах Сімург. „Великий він (оловідає Фірдусі в Шах - Наме), як гора, а могутній, як фортеця, слона уносить в кігтях своїх”, і далі: „зобачивши лицарів (Сімург), зірвався, як хмару, з скелі, на якій мешкав, і нісся по вітру, кидаючи тінь на кінне військо”. O�acz Hammera „Geschichte der Redekünste Persiens” Wien 818. str. 66. 25. Зверху гір, що підносяться над хмарами, як глянути на хмари, що пливуть понад морем, здається, ніби лежать на воді, як білі виспі. Цей цікавий феномен бачив я в Чатирдагу. 26. Над затокою того ж імені стоять руїни замку, побудованого ще колись греками, що прийшли з Мілету. Пізніше генуезці збудували на тім місці фортецю Цембало.

ПРИМІТКИ ДО ЛИСТІВ

СРЕЗНЕВСЬКОГО ДО МАТЕРІ

Листи Срезневського до матері Олени Івановни Срезневської обнімають період з 1829 до 1839 року. Важливість їх зрозуміла, коли згадати, що це період активнішої діяльності Ізмайла Срезневського на полі української культури. Крім того, як видно з листів і як про це говорить нам біограф Срезневського, його син, Всеволод Ізмайлович Срезневський, до матері Срезневський почував виключну пошану і прив'язаність, і тому перед нею не то що не кривівся в своїми науковими і літературними планами, а, навпаки, звертався до неї навіть у дрібницях за порадою. „Перед нею — писав він — не было у мені ничего затаенного”, — вона „об'ятіями и слезами награждала меня за всякое откровенное слово, жила со мною одними радостями, одними горестями, теми же впечатлениями, сама от меня ничего не скрывая... Мы были только двое и жили друг для друга. Но не то что между нами не было невзгод; но вечером при прощании слезами все омывалось; раньше или позже, иногда и очень поздно, мы все таки оканчивали нашу беседу глубоко мирно, — и наутро для каждого из нас вставало солнце”. Перші листи стосуються до подорожі Срезневського в Москву 1829-го року після закінчення університету. Вони найменше цікаві, вони не показують Срезневського пізньої доби, захопленого інтересами української етнографії і літератури. Навпаки, в кожному листі намагається він підкреслити свою великоруське походження, заманічувати себе „истинним сином своєї родини”. Далеко цікавіші листи його 1832 — 1833 років, писані в Варваровки, маєтності катеринославських поміщиків Подольських, у яких вів готував дітей до школи. Тут зародився і зреалізувався план видання „Запорожской старины”, тут робилися записи дум, пісень і таке інше. Не менш цікаві і листи від 1839-го року в час подорожі Срезневського по Україні, подорожі, розпочатої для вивчення української старовини. Листи ці видруковані були в „Київській Старині за 1901 рік. Ст. I — 65, в переднім словом і примітками В. І. Срезневського. В цьому виданні ми почали використовувати і ці примітки, подаючи їх російською мовою.

1. Иван Николаевич Соколов был близким в семье И. Е. и Е. И. Срезневской и домашним наставником их детей. По словам И. И. Срезневского, это был человек сердечный, добрый, несколько робкий. Сильно привязанный к Измаилу Ивановичу, он всегда относился к нему как к равному, несмотря на значительное превосходство лет, и благодаря этому был к нему чрезвычайно близок; в трудные минуты жизни он являлся лучшим утешителем Измаила Ивановича и Елены Ивановны и был необходимым для них человеком.

2. Лев Алексеевич Цветаев — профессор прав знатнейших древних и новых народов († 1835 г.). Он был зваком с И. Е. Срезневским по университету, где учились одновременно (первый кончил курс в 1798 г., второй в 1796 г.), затем в 1797 г. Срезневский был принят в университетский институт бакалавром; ту же степень Цветаев получил в 1798; таким образом, после года жизни в Москве они могли возобновить свои сношения, что и продолжалось до 1801 г., когда Цветаев уехал за границу.

3. Семен Мартынович Иващенко, профессор греческого языка и древностей († 1850 г.); он был сослуживцем И. Е. Срезневского по Академической гимназии (с 1801 по 1804 г.).

4. Знаменитый агроном и профессор физики и сельского хозяйства в Московском университете Михаил Григорьевич Павлов († 1840 г.).

5. И. А. Джуниковский — пансионский товарищ И. И. Срезневского; см. о нем в моей заметке „Из первых лет научно-литературной деятельности И. И. Срез - го, с 6 — 7.

6. Е. Р. Подольская.

7. Напечатано не было. Того же вопроса И. И. С - ий касается в статье „Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины со времени ее заселения до преобразования в харьковскую (Харьк. губ. вед., 1839).

8. Ошибочный слух о смерти П. П. Гулака - Артемовского.

9. Следует читать: 26 ноября.

10. Ф. Р. Евецкого.

11. М. И. Кусков, дядя И. И. Срезневского.

12. Григорий Степанович Гордеенко, впоследствии проф. законов полицейских и уголовных Харьковского университета († 1849 г.).

13. Александр Григорьевич Криворотов, проф. римского права в Харьковском унив. († 1850 г.).

14. На последнем листке письма нарисован „План нынешнего Варваровского поместья в XVI веке“.

15. Иван Матвеевич Петров — харьковский литератор.

16. Это обещанное были „Отрывки из записок о старце Григории Сковороде“, напечат. Петровым в его альманахе „Утренний звезды“ (Москва, 1836) с подписью И. С. р. а. к. Варваровка на Днепре, 1833, февр. 11. О статье этой есть упоминание в одном из писем Е. И. Срезневской И. И. С - ому; из него видно, между прочим, что Петров просил И. И. С - го нарисовать портрет Сковороды в свите; вероятно, этот портрет и есть тот, который был напечатан в „Утренней звезде“ и перепечатан в „Библиографе“ 1894 г. при заметке моей о письмах Сковороды к Правдикому.

17. Альманах этот напечатан не был.

18. Полторацкий приглашал И. И. С - го на место домашнего учителя (из письма Е. И. Срезневской (10 февр.).

19. „Общие основания Эндевесты“ были напечатаны в Телескопе 1835 г. (т. 28, с. 519 — 526) с подписью И. С. Варваровка на Днепре. 1833 г. февр. 16.

20. Напечатано не было.

21. Сын Подольских.

22. Маленькая дочь Подольских.

23. Роксюшенко — университетский товарищ И. И. Срезневского († 1889).

24. Здесь представлен рисунок перемета.

25. При объяснении рисунка перемета сказано, что кугами наз. большие палки, плавающие на воде, прикрепленные к концам перемета.

26. Напечатаны не были.
27. И. А. Джунковский.
28. Гавриил Розанов (с 1828 по 1837), архиепископ скатеринославский.
29. Затягнного И. М. Петровым.
30. С. С. Третьяк — спутник И. И. Срезневского.
31. А. Л. Метлинский.

ОДВЕРТИЙ ЛИСТ ДО І. М. СНЄГІРЬОВА

Цей цікавий „лист” видруковано в „Ученых Записках” Московского университета” (1834, ч. VI, ст. 134 — 150). Ми подаємо його тільки в уривках, де висловлюються цікаві думки молодого Срезневського на українську мову і на перспективи українського письменства. Далі йдуть міркування про народну творчість (думи, пісні і таке інше), думки, що їх висловлював Срезневський ширше і грунтовніше в своїх передмовах до „Запорожской Старины”.

ПЕРЕДМОВА ДО „ЗАПОРОЖСКОЇ СТАРИНИ”

Инструмент в роде гитары о 12 и даже о 28 струнах. Нечаев упоминает о пандуре, похожем на цитру и употребляемом горцами. См. Поляр. Звезду на 1825, стр. 235.

ДО ЛИСТІВ ШПИГОЦЬКОГО

Друкуємо уривки з трьох листів Шпигоцького, писаних 1831 -го року, в час виходу „Украинского Альманаха”. 1. Тут говориться про вихід „Украинского Альманаха”. 2. „Конрад Валленрод“ Шпигоцького вийшов у Москві 1832 року. Тут говориться про оголошення, що дане було в газетах про вихід перекладу. 3. Здається повість Шпигоцького не опублікована. 4. Тут знову говориться про вихід „Украинского Альманаха“. 5. На „Конрада Валленвода“ було дві рецензії. „Вестник Европы“ (1831, № 35, 142) і „Московский Телеграф“ (1832, № 43, № 2, 250).

ДО ЛИСТІВ БОРОВИКОВСЬКОГО

Всіх листів зберіглося шість (всі до цього часу не опубліковані були), причому останній лист писано 1858 року, коли Боровиковський вже одійшов од літературної діяльності. Перший лист від 1831 року, листопада 19 -го, на жаль, не могли використати.

1. Цікава заява, висловлена молодим письменником, ще перед відомим визнанням Квіткі про свої досягнення в повісті „Маруся”.
2. Тут Боровиковський говорить про видання Срезневського „Запорожская Старина“ і про „Украинский Альманах“ 1831 року. Про надії випустити друге число альманаха див. листи І. Розковщенка до Срезневського в статті.

3. „Утренняя Звезда“, альманах, що його видано в Харкові 1834 року І. Петровим. В нього увійшли, між іншим, „Салдацький патрет“ і уривок з „Марусі“ Квітки, стаття Срезневського про Сковороду і інше.

4. „Натали - Полтавку“ видав Срезневський у 1838 році. Вона входила в перший том „Украинского Сборника“, що його гадав видавати і далі Срезневський, але на цьому першому томі видання і припинилось.

5. І. П. Котляревський помер у 1838 році.

6. Літературний псевдонім А. Л. Метлінського.

7. Думки і пісні та ще дещо. А. Могила. Видруковано в Харкові 1839 року.

8. Інших видавав „Украинского Сборника“, де мали увійти, як бачимо, і твори А. Боровиковського, не вийшло, крім першого тому.

9. Про цікаву спробу Боровиковського написати розвідку з історії української літератури довідуємось лише з цього листа. Рукопису праці не знайдено

10. Шпигоцький вмістив в „Украинском Альманахе“ невеликий уступ з „Подтави“ Пушкіна. (Див. наше видання).
11. Літературний псевдонім М. Костомарова. „Украинские баллады“ (а не думки) І. Галки вийшли в 1839 році, в тому ж році і „Сава Чалий“.
12. Тут Боровиковський згадує про оперу С. Пісаревського (Шерепері) „Купала на Івана“, що вийшла в 1840 році.
13. Срезневський вийхав за кордон за відрядженням Харківського університету для вивчення слов'янських мов. Про його подорож див. у В. Срезневського¹⁾.
14. Щоденник, про який згадує тут Боровиковський, є, очевидно, записки Срезневського, що він їх вів за час подорожі по Україні на початку 30-х років. Рукопис щоденника зберігається в рукописному відділі Академії Наук в скарбниці Срезневського.
15. Ці балади вміщено у нашому виданні.
16. Где мова про альманах „Ластівку“, що його видав Є. Гребінка 1841 року в Петербурзі.
17. Челяковський, один з діячів слов'янського відродження, перекладав на чеську мову твори харківських поетів, з якими озвайомив його І. Срезневський за час своєї вакордонної подорожі. Друкувалися вони в „Casopis i Ceskeho Muzeum“. Під відносинами між чеськими та українськими письменниками докладно буде в другому томі нашого видання.
18. Квітка вмістив у „Ластівці“ повість „Сердешна Оксана“.
19. К. П. Паулович — професор Харківського університету на початку XIX століття.
20. Кн. Цертелев обнімав посаду помічника попечителя Харк. освітньої округи в 1838 по 1859 рік. У 1819 році видав „Опыт собирания старинных малороссийских песен“.
21. Тут Боровиковський згадує про експедицію Перовського в Хіву, про що докладно писав Срезневському Метлинський. (Див. II том нашого видання).

ЛИСТ ДО МАКСИМОВИЧА

Листа було видруковано в „Историческом Вестнике“ 1881 - го року за травень (ст. 190 — 191) і потім передруковано в уривках кілька разів. До листа подано передмову С. Пономарьова такого змісту. „В „Историческом Вестнике“ 1880 (№ 8 — 9) была помещена статья проф. Н. И. Петрова „Очерки из украинской литературы“. В ней только мимоходом упомянуто имя украинского писателя Л. И. Боровиковского, вероятно потому, что сведений о жизни и деятельности его почти не имеется в печати. Нам посчастливилось в обширном собрании писем к М. А. Максимовичу отыскать два письма Боровиковского, из которых одно представляет весьма важные сведения о его литературной деятельности и отчасти биографические, — и мы приводим его здесь целиком“. На превеликий жаль, автор не видрукував і другого листа Боровиковського, про який ми й досі нічого не знаємо.

ЛИСТИ ДО ОЛ. КОНИСЬКОГО

Три листи до Кониського видрукував М. Возняк в „Записках Наукового Т-ва ім. Т. Шевченка“ т. 136 — 137, додавши до них широку і цінну передмову. З передмови довідуюмось, що Кониський збирав ці матеріали у 1876 році, виготовляючи антологію української літератури. За біографічними даними удався вів до самих письменників, між іншими і до Боровиковського, або дізнавався про них через своїх знайомих. Зразу написав Кониський листа до сина Боровиковського Олександра, гадаючи, що Боровиковського нема вже на світі, а син відповів, що батько його живий, і радив Кониському звернутися безпосередньо до

¹⁾ В. И. Срезневский. Из первых лет научно-литературной деятельности И. И. Срезневского. СПБ. 1898. (Одбита в „Ж. М. Н. Пр.“).

нього. Це стало за привід до короткого листування письменника нових часів із забутим і закинутим десь на глухому хуторі поетом. З листування довідуємось, що мова йшла не тільки про вміщення, як каже М. Возняк, в антологію кількох творів Боровиковського, але й про повну збірку його поезій, про окреме видання „Марусі“ з портретом автора і таке інше. Але з цього нічого не вийшло — листи Боровиковського і три його байки, свіжо написані, передав Кониський Гн. Онишкевичу для не надрукованого тому бібліотеки українських класиків. Тон і стиль старого Боровиковського мало вже нагадували листи, писані в молоді роки. Якісь тяжкі і незрозумілі звороти, наївне самовизваливання „великолепная Маруся“, „очаровательный перевод сонета Мицкевича“ і таке інше, якесь запопаданво — дитяче клопотання про вміщення до окремого видання „Марусі“ свого портрета — справляє неприємне і сумне враження. Це сильніше, може, враження справляють і три байки, писані в 70-х роках — вони не то що недотепні, а якісь безглузді, недоладні. Мимохід спадає на думку, що на 70-му році життя Боровиковський підував не тільки фізично, але інтелектуально. І до того спричинився не тільки війого, але й тяжка психічна хвороба, про яку згадув Метлинський в листі до Срезневського, що не опублікованому, від 16-го грудня 1854-го року. Розповідаючи своєму кореспондентові про шкідливу вдачу Афанас'єва - Чужбинського, про його нахи робити пакості своїм приятелям, як приклад наводить він історію видання байок Боровиковського. „В Києве... я издал байки Боровиковского в пользу автора. Афанасьев, живший тогда в Киеве же, поспешил втиснуть статейку в „Северной Пчеле“, в которой уверял почтенную публику, что напечатанные мною байки Боровиковского совсем не похожи ни по языку, ни по достоинству на прежде напечат. (в „Ластовке“) его байки, что язык их похож на мои думы и песни, и что, следовательно, я переделал их или сочинил сам. Не трудно было Афанас., живучи в Киеве, и бывши со мною немножко знакомым еще в Харькове, увидеть собственными глазами собственно-ручную рукопись Боровиковского или у меня, или у цензора... и удостовериться, что ви Боровиковский, тогда бывший еще в здравом уме, не давал мне права пересочинять его байки, ви я сам, не помешанный на литературном тщеславии, не делал этого. Но он не потрудился этого сделать, оклеветав меня, унизил издание перед публикой, и потом, встретившись со мною, винился и уверял меня, что он из любви к родному слову и отда родного не пощадил бы, и что сделал это из любви... к чему и к кому? К правде? Т. е. отия у бедной жены и детей теперь помешанного Боровиковского несколько заработка им рублей, ничего не получивши для самого себя“. Ця вгадка, якої підтвердження не находимо в інших матеріалах про життя Боровиковського в ті часи, бо таких матеріалів просто немає, все ж проливає світло на становище Боровиковського в останні роки його життя і до певної міри пояснює стиль його останніх листів.

ЛИСТ СИНА БОРОВИКОВСЬКОГО ДО КОНИСЬКОГО

1. Боровиковський, Олександр Левович, скінчив Харківський університет по юридичному факультету, на службу вступив 1867 року помічником секретаря Харківського окружного суда, а потім товаришем прокурора в Самарі, Симбирську й Петербурзі. З 1894 року О. Боровиковський вже статс-секретар Державної ради і в тому ж році прокурор цивільного касаційного департаменту. Через чотири роки сенатор і таємний радник. Багато писав у питаннях юридичних. Написав працю, може під впливом батька, про долю в українських народніх піснях. Крім того, друкував вірші російською мовою в періодичній пресі¹⁾.
2. Дата народження указана неправильно. Боровиковський народився в кінці 1806 року.

¹⁾ И. Ф. Павловский. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. 1912. Стор. 24 — 25.

ЛИСТ БОРОВИКОВСЬКОГО ДО КОНИСЬКОГО
ВІД 6 КВІТНЯ 1876 РОКУ

1. В „Вестнике Европы“ надруковано лише одне наслідування Горация.
2. Боровиковський згадув тут про сина Олександра.
3. Сонетів Міцкевича в українському перекладі не збереглося.

АЛЬФАБЕТНИЙ ПОКАЖЧИК ВІРШІВ

Стор.	Стор.		
Аккерманские степи (Б. ¹)	183	Малороссийская баллада (Шп.)	133
Алушта днем (Б.)	187	Малороссийская мелодия (Шп.)	137
Алушта ночью (Б.)	188	Малороссийский романс (Шп.)	137
Аюдаг (Б.)	190	Марія (Шп.)	132
Бандурист (Б.)	153	Маруся (Б.)	143
Байдары (Б.)	187	Могилы Гарема (Б.)	186
Буря (Б.)	184	Могила Потоцкой (Б.)	186
Бахчисарай (Б.)	185	Молодиця (Б.)	142
Бахчисарай ночью (Б.)	186	Морська тиша (Б.)	183
Вивідка (Б.)	163	Наплив я на розліг сухого океа- ну (Шп.)	132
Відьма (Б.)	150	Отрывок из поэмы „Конрад Вал- ленрод“ (Шп.)	135
Волх (Б.)	165	Палій (Б.)	164
Гора Киккенсиз (Б.)	199	Плаваніе (Б.)	184
Два ворони (Б.)	149	Подражание Горацию (Б.)	141
Дін (Б.)	100	Рибалки (Б.)	159
Дніпр (Б.)	160	Розвставання (Б.)	166
Добра ночь (Шп. ²)	137	Развалины замка в Балаклаве (Б.)	190
Дорога над пропастю в Чуфут- Кале (Б.)	189	Тільки тебе вбачила (Шп.)	131
Журба (Б.)	159	Убийство (Б.)	159
Зимній вечір (Б.)	165	Фарис (Б.)	146
Знавш, Саню - серденько (Шп.)	131	Чарівниця (Б.)	156
Козак (Б.)	161	Чатирдаг (Б.)	188
Корній Овара (Ср.)	127	Чорноморець (Б.)	162
Ледацьо (Б.)	152		

¹) Літерою „Б“ позначене прізвище Боровиковського.

²) „Шп.“ скорочене позначення прізвища Шпигоцького.

ЗМІСТ

	Стор.
Від упорядчика	1
<i>A. Шамрай. Харківська школа романтиків. (Передні уваги)</i>	3
<i>A. Шамрай. До початку романтизму (1828 — 1836)</i>	16
<i>A. Шамрай. Літературний гурток І. Срезневського</i>	20
<i>B. Срезневський. „Украинский Альманах“ 1831 року</i>	32
<i>A. Шамрай. „Запорожская Старина“, як історико-літературний факт</i>	51
<i>A. Шамрай. Ад. Мицкевич і О. Шпигоцький</i>	75
<i>A. Шамрай. Л. Боровиковський, як поет-романтик</i>	84
ТВОРИ І. СРЕЗНЕВСЬКОГО і О. ШПИГОЦЬКОГО	
<i>I. Срезневский</i>	
Корній Овара	127
<i>O. Шпигоцкий</i>	
Українські твори	
Тільки тебе вбачила, мій милій коханий	131
Знавш, Саню - серденько	131
Наплив я на розліг сухого океяну	132
Марія.	132
Малороссийская баллада	133
Російські твори	
Песнь из башни.Отрывок из поэмы „Конрад Валленрод“	135
Малороссийский романс	137
Малороссийская мелодия	137
Добра ночь. (Сонет Мицкевича)	137
ТВОРИ ЛЕВКА БОРОВИКОВСЬКОГО	
Українські твори	
„Подражание Горацию“	141
Молодица. (Предание)	142
Маруся	143
Фарис. (Э Міцкевича)	146
Два ворона. (Із Пушкіна)	149
Відьма. (Уривок з казки)	150
Ледашо. (Балада)	152
Бандурист	153
обробка Diasporiana	

	Стор.
Чарівниця. (Баллада малороссийская)	156
Журба	159
Убийство	159
Рябалки	159
Дін	160
Дніпр	160
Козак	161
Чорноморець	162
Вивідка	163
Палій	164
Волох	165
Зимній вечір. (З Пушкіна)	165
Розвітання	166

Російські твори

Две доли	168
Хромой скрипач	171
Великан	172
Ружье — совсем	173
Лыхо	177
Кузнец	178

КРЫМСКИЕ СОНЕТЫ А. МИЦКЕВИЧА

Аккерманские степи	183
Морская тишина	183
Плавание	184
Буря	184
Вид гор со степей Козловских. Пилигрим и Мирза	185
Бахчисарай	185
Бахчисарай ночью	186
Могила Потоцкой	186
Могила Гарема	186
Байдары	187
Алушта днем	187
Алушта ночью	188
Чатырдаг	188
Дорога над пропастью в Чуфут - Кале	189
Гора Кикинен	190
Развалины замка в Балаклаве	190
Аюдаг	190

БІОГРАФІЧНІ МАТЕРІЯЛИ І ЛИСТУВАННЯ

Листи І. Срезневського до матері, О. І. Срезневської	195
Лист Срезневського до проф. І. М. Снегірьова	235
Передмова до першого видання „Запоромської Старини“	236
Уривки з листів О. Шпигодського до Срезневського	241
Листи Боровиковського до Срезневського	242
Лист Боровиковського до М. Максимовича	248
Листи Боровиковського і його сина О. Боровиковського до О. Кониського	250
Примітки до творів і біографічних матеріалів	255

ЦІНА 2 КРБ. 25 КОП (Р)
ПАПКА 25 КОП.

